

ભણકા ૨

અલવંત કવનો

['પારિજાત' પૃષ્ઠ ૫૪]

‘દિસે ખાવા ધાતો ખડક પથરે પડાડ નરવો.
જવલસે કેડી યે, ખડખચડ, કળે ગાડુ મળે
જળે એને જોતાં હૃદય, પગ તો ત્યાં ક્યમ પળે ?
તથા ત્યાં શં જાણું ? અગમ અતિસે એલ વરવો.
વદો મા; જાજે કે મતિનયન ઉન્મેષ કરવો
જુવો પ્રેક્ષા વેંસા લલરત લલચેલી ધ્રુવકળે
સુષો દ્યુતિજાનો, અગ્નિમળા કરા નિર્મળા જળે
વહેતા આનંદે ખડક ખડકે, શા અનુભવો
પદાડી પ્રજાનાં કવન અલવંતામિ સરલ્ય
અદિદિગ્ધે જોતાં વિપમ. રસ અર્થે અગમ શાં
વરા શોભા કિંતુ પ્રચુર, કરણાં યે અમૃત શાં
રમજોએ તો એ લવનવ ત્યજતાં, ભાવયિ ભગ્યાં
લઈ જાતી ઓંચે ગગનરસિયા કાવ્ય શિખરે
કલાતી કેડીઓ, સુલભ પદિ ધી કે ધૃતિ ધરે

શ્રી. પૂલશાશ રજુછોડદાસ દલવાડી.

એક “કવિતા પ્રવાસ” માંથી

‘આરોહણ’માં કાવ્યનો દૃઢો નવ સંસ્કાર
‘રાસે’થાકયો પાણુ લલ્લો ગજગ્ય ક્ષેત્રવિસ્તાર
તૂટી ગળે આજિને ઓભી ક્ષત્રિય નાર
મળે વળાવ્યા કંથનો ઉર રમરણઅંગાર
અને ‘ચૌદકો’ રનોદનાં, વિરલ દુરુણ મૈત્રીનણાં
પુનઃ પુનઃ આસ્વાદનાં મિષ્ટ મિષ્ટ અનતાં વાણાં

શ્રી. ત્રિભુવનદાસ લુહાર—સંદર્ભ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૭૪૪ કિંમત ૪-૦-૦

ગ્રંથનામ ૯૧૬૩૧૨

વર્ગિક ૪-૧૪

કર્તાનાં બીજાં ગુજરાતી પુસ્તકો

કવિતા : મદારાં સૉનેટ.

નાટક : સ્વર્ગત્ર : ઉગતી જુવાની. લક્ષ્મીમાં અલ્પચર્યા.

તરજુમા : * અભિજ્ઞાન શકુંતલા [રજી આટ્ટિ]. માત્રવિકાશિમિત્ર.
સૉવિયેટ નવજુવાની.

નવલિકા સંગ્રહ : દર્શનિયું [રજી આટ્ટિ].

વિવેચન : * કવિતા શિક્ષણ. સિરિઝ. આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ [રજી આટ્ટિ]

ઇતિહાસ અને જીવનચરિત્ર અને ઐતિહાસિક નિર્બંધ :

અંબાલાલબાઈ. ઇતિહાસ દિગ્દર્શન. યુનાઇટેડ સ્ટેટનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

તરજુમા : * પ્લુટાર્કનાં જીવનચરિત્રો [માંથી આઠ પ્રાચીન
ગ્રીસના મહાપુરુષો].

સંપાદિત : આશારામબાઈ. કાન્તમાલા.

* ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ [રાજકોટ, ૧૯૦૯]
અહેવાલ અને નિર્બંધસંગ્રહ.

ગોળ માળ ત્રિં કૃત સાક્ષરજીવન [અપૂર્ણ].

નવત્રયાય લક્ષ્મીરામ પંડયા કૃત અંગ્રેજી લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ [અપૂર્ણ]

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સિલકમાં નથી.

અન. એમ. ત્રિપાઠી કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ ૨.

કર્તાનાં અપ્રકટ ગુજરાતી લખાણો

પ્રકટ થઈ ચુકેલા ગ્રંથોની યાદી અન્યત્ર આપી છે, તે ઉપરાંત કર્તાનું ઘણું લખાણ હજી અપ્રકટ પડેલું છે અગર છપાય છે અગર હજી અર્ધ કે તેથી પણ ઓછું થયેલું હોઈને પૂરું થવામાં છે. ગંભીર સાલ ગુજરાત વનોક્યુરર સંસ્થાપત્રીની વિદ્યાવિસ્તારમાલામાં કર્તાએ આપેલાં નવીન કવિતા લેખે વ્યાખ્યાનો પ્રકટ થવામાં છે.

અંબડ વિદ્યાધર રાસ

નામે પ્રાચીન ગુજરાતીનું એક મોટું રસિક વ્યાખ્યાન છપાય છે.

પ્રાચીન ગુર્જર રાસાવલિ

એનાં ગાયકવાડ ઓરિયેન્ટલ સીરીઝ માટે કર્તાએ ખીન્ન બે વિદ્વાનોની સાથે બે વાલ્યુમો તૈયાર કર્યાં છે તે પણ છપાય છે. ત્રણ લાંબા કાવ્યો થોડે થોડે અંતરે ખુદાર પડશે એમ આ ચોપડીના નિવેદનમાં કર્તાએ જ નોંધ્યું છે. કાલિદાસના વિક્રમોર્વશીના નરજીમો પણ અર્ધ આવેલો પડ્યો છે તે ખડેલી નંકે પૂરો કરીને કાલિદાસનાં ત્રણ નાટકોનો સમ્પ્રદાય અનુવાદ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉગરવાની ઉમેદ કર્તા સંભવે છે. ઉપરાંત કર્તાનાં ઘણાં વ્યાખ્યાનો અવલોકનો પ્રવેશકો અંજલિઓ ટુંકા નિર્મિતો આદિ છેલ્લા પિસ્તાળીશ પચાસ વર્ષનાં પુસ્તકો, માસિકો, દિવાળી અંકો, ખાસ અંકો આદિમાં વેરાવલાં પડ્યાં છે. નવું નવું લખવામાં કર્તાના સમયનો મોટો ભાગ હજી જનો હાવાથી આ સંગ્રહનું પ્રકાશન ઠેકાણા કરે છે.

આ લખાણો સંગીત અને ભરપૂર માહિતીવાળાં તથા અસરકારક વિવિધ અને લાક્ષણિક શૈલીમાં હોઈ તેમના વિષયવાર સંગ્રહો જેમ સત્તર ખુદાર પડે તેમ સાહે. કર્તા પોતે આ આગતમાં કંઈક યોજના ધારતા હતા ત્યાં કાગળની હાલની મોંઘવારી વગેરે કારણોથી હાલ તે આખી આગત વિગ્રહના અંત લગી પડતી મુકવી પડેલી છે.

એન. એમ. ત્રિપાઠી કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ ૨.

ભણકાર

ઇ. ૧૮૮૮ થી આજ સુધીની લઘુ અને મધ્યમ કદની પદ્યકૃતિઓ

કર્તા, પ્રકાશક અને કોપિરાઇટ માલિક
બલવંતરાય કલ્યાણરાય હાકોર

“લીલાદેહી રૂપ નાના કલાનાં
મોઢે સર્વે, કાઠ માંહે મણા નાઃ
ભાકતા સૌન્દર્યકેરા રુચિ વિધવિધના કો અતૃપ્તે રહે ના.”

“ઈંદ્રધનુવેષ્ટિતાનન દિફ્ મેંય છે તેહનું ચિત્તથડકે,
માનિની તાપસી જે લપાતી અર્ધ સ્વૈર હમકે,
જેહને લોક સૌન્દર્યરાણી કહે છે ઉમળકે.”

● ● ● ● ● મૂલ્ય રૂા. ૪ સાફી ● ● ● ● ●

એન. એમ. ત્રિપાઠી કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ ૨.

ઇ. ૧૯૪૨]

[વિ. ૧૯૯૮

મુજરાત વિદ્યાપીઠ મેથાલય
અમદાવાદ
મુજરાતી ઓપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૩૭૪૪
૫-૨

સૂતકડી પેરીનું ઇંગ્રેજી મૂલ

Give Beauty all her right.
She's not to one form tied.
Each shape yields fair delight,
Where her perfections bide.

T. Canpion

સૂતકડી બીજનું ઇંગ્રેજી મૂલ

I too have seen

My vision of the rainbow— aureol'd face
Of Her whom men name Beauty : proud, austere
Divinely fugitive, that haunts the world.

Mrs. Meynell

મુદ્રક :

જગન્નાથ પુલકાલ ટાંકટર
ધિ આફ્રિકા, ૨૨, કલ્યાણદાસ બિલ્ડીંગ,
ગોવાલીયા ટૅન્ક રોડ, મુંબઈ.

ભાણુકાર

નિવેદન

ભાણુકાર (ઇ.૧૯૧૭), ખીજી ધારા ('૨૮), મ્હારાં સૉનેટ ('૩૫), એ ત્રણમાંની સર્વ સાથે તે પછીની મ્હારી લઘુ અને મધ્યમ કદની કૃતિઓ એક જ સંમિશ્રમાં છાપવા ઠરાવ્યું, તે પછી અડચણ ઉપર અડચણે વરસો ખાધાં છે, અને આજ મ્હારું એ કર્તવ્ય પાર પાડતાં એટલા લાંબા વિલમ્બની સજા કાગળ આદિની અસાધારણ તંગી અને મોંઘવારી રૂપે વેઠવી પણ પડે છે. આની કોંમત જોનાર હાલના ઉત્પાદન ખર્ચથી વાકેફ હશે, તે જોઇ લેશે કે કોંમત ઓછામાં ઓછી રાખવાતે હું અને મ્હારા મુદ્રક શ્રી જગન્નાથ દાકતર બધુંજ કરી છુટયા છિયે, જે મળ્યા તે કાગળે ચલાવી લીધું છે, અને ટિપ્પણિય ટુંકાવ્યાં છે.

કેટલીક કૃતિઓને શોધતાં તકલીફ પડી છે. થોડા બંધુઓએ આમાં મ્હને સારી મદદ કરી છે તો પણ કોઈ કોઈ નથી જડતી, તે વગર જ સંમિશ્ર પ્રકટ થાય છે. દાખલા લેએ 'દુર્દિન' નામે મ્હારી એક મધ્યમ કદની કવિતા વાળું કરીને ઇ.૧૯૩૦ પછી અને '૩૫ પડેલાં કોઈકે સ્થળે પ્રકટ થયેલી મળવી જોઇએ અને ખીજી (એથી વહેલી કે મોડી) પણ કોઈ કોઈ જડી આવે તો નવાઇ નહીં. જૂનાં માસિકો દીવાળી ઈંકા ખાસ ઈંકા આદિની ફાઇલો તપાસવી પડે એવું આ કાર્ય છે. જે સાહિત્ય શોખીનો આ ઝંજોને ઉચલાવવાને ટેવાયલા છે તેમને ખાસ વિનંતિ કે મ્હારી કોઇ કવિતા એમ તેમની નજરે ચડે જે આ સંમિશ્રમાં ના દેખાય, તેની નકલ અમર તે ઈંક વિશે પૂરતી અને ચોકસ માહિતી મ્હને તેઓ જરૂર ખેંચાડવા કૃપા કરે. આ તમામ ઢગલા હું જાતે રીતમર તપા-

સોનું એ મહારી સ્થિતિમાં અશક્ય, એટલે રહી ગયેલી કૃતિઓ એવા બંધુઓના સંકારે મર્ણવાની હસી તે મળશે. નહીં જ જડે તેમના નામનું નાહી નાખું છું. મહારી લાંબી ચાલેલી સર્જક પ્રયોગશાળાના ખેત્યાર નમૂના ખોવાઈ પાણી જાય, તેનો કશો હરંખશોક નથી. હજી એ પ્રયોગશાળા અટકી નથી, અને કેટલાક સમયથી વધારે મોટાં સર્જનોમાં ગુંથાયેલી છે. શ્રીમતી રૂડાના તૃતીયજી કૃત ઇંગ્રેજી ગદ્યકાવ્ય ‘ધિ હાર્ટ ઓફ એ ગોપી’ નો મુકત પૃથ્વીમાં અનુવાદ “ગોપી હૃદય,” — જેનું અર્પણ મહારી સાથે તેમ મૂલ લેખિકાબહેન સાથે આખા ઝમાનો લાંબા અંગત સ્નેહસંબંધને લઈને આપણા મહાન વૈષ્ણવ મહાન જૈન અને મહાન સ્વતંત્રચિંત્યારક (‘ફ્રી થિંકર’) પૂજ્ય ગાંધીજી મોહનભાઈએ સ્વીકારવાની કૃપા કરી છે, તે—આ વર્ષની આખર લગભગ પ્રકટ કરવા ધારું છું. એક લાંબુ સ્વતંત્ર આખ્યાન કાવ્ય ઘણું ખરું આવતી સાલ પ્રકટ થશે. ‘સ્ત્રી સ્વતંત્ર્ય’ નામે ત્રીજું આ એથી હુંકું છે, તેમાં અર્ધે આખ્યા છું. પરંતુ ઉમેરું પ્રાપ્ત થાય છે, કે સર્જક કૃતિઓ મનમોજી હોય છે, ચાક પરથી પેંડો ઉતરે ત્યારે જ જાણિયું જે આ પૂરી થઈ. ખુલ્લી ધારાના નિવેદનમાં જણાવેલું કે લઘુ મધ્યમ કદનાં લિરિકો અને ‘બીગ’ કાવ્યો રચાય ના રચાય તે મહારા મનથી મદત્તવનું નથી. એવી કૃતિઓની મહત્તે હોંમત જ નથી એમ નહીં. ‘આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ’ની બે આવૃત્તિ મેં એવી કૃતિઓ ઉપર જ પ્રકટ કરી છે. ‘કવિતા શિક્ષણ’ અને ‘લિરિક’ નામે મહારા નિર્બંધોમાં મુખ્યત્વે એવી કૃતિઓ જ ચર્ચેલી છે, અને હું તો ફક્ત ચૌદ પંક્તિના સોનેટનીય, સારાં હોય તેની, મૂલ્યવત્તા સ્વીકારું છું, અને ગુજરાતીમાં એ જ્ઞાતિ, વિદેશી છતાં, ખેડાતી રહે અને અપનાવાઈ જાય એમ ધરું છું. તથાપિ કવિ=સર્જક; કલાગુંદન વિના સર્જન નહીં; અને કલાકૌશલ અને કલાતેજ તો લાંબાં સર્જનોને શક્ય બનાવતાં તેવી રચનાઓમાં જ પૂરતાં ખોલેનિલસે. સોનેટમાંય કલા તો

નેમિષ્યે, પણ વીંટી ઘડવામાં અને હાથીની ઝંખાડી ઘડવામાં ફેર એટલો ફેર. અવજ્ઞા, ઉપદાસ, નિંદા, વિરોધ, મુરખીવટ, સલાહ, વક્રોક્તિ. વ્યાજસ્તુતિ વગેરે વગેરે પુષ્પાંજલિ પ્રહારાવલિ કે આલ્યકાલના રોગોમાંથી મ્હારી કવિતા ઉગરીને કેટલાક સમયથી કંઈક ધ્યાન સમગ્રણ અને રસ-પૂર્વક વંચાવા લાગી છે ખરી. ભોગીઓની સંખ્યા પણ ગુજરાતી ઉચ્ચ કેળવણીના ફેલાવ સાથે વધતી જાય છે. ઇંગ્લેન્ડ સંસ્કૃત કવિતા નાટકાદિના ઉચ્ચાભ્યાસ પાછળ વર્ષો ગાળતો વર્ગ આપણા ગુજરાતમાં પણ ગુજરાતી કવિતાને ભેતાં, “ઉહ! ગુજરાતી કવિતા! એ તો અમારા જેવા સાક્ષર અને શારદાપીઠની છાપવાળા અધિકારીને પ્રથમ દષ્ટિપાતે જ પારદર્શક થઈ જતી નેમિષ્ય,” એવા ખયાલ કે “ભૂત વળગાડ”થી મુક્તિ પણ મેળવતો આવે છે, જે કે એ પોકળ ભ્રમણા - કે એ સંસ્કૃતને મુકાબલે પ્રાકૃત તો “સૂંસાં પેંસા ચાર” - ના સૂર, એક કે બીજો વેશે હજી સંભળાય છે ખરા.

મ્હારી કવિતા વંચાય ફેલાય અને સારી કવિતા ગણાય, એ ઉદ્દેશે કેટલાક ઐધુઓ પોતાથી અનનુ કરતા રહ્યા છે. આવા ઐધુઓની સંખ્યા હવે વધતી જ નેહું છું. સ્વ. નરસિંહ ધ્રુ, સ્વ. રણજિતરામ અને મદુ કાંટાવાળાથી તથા શ્રી હિંમતલાલ ઔઞરિયા, મનહરરામ મહેતા, ઝંખાલાલ પુરાણી અને રામનારાયણ પાઠકથી લઈને આજ જે હજી ઉંમરે ત્રીશ વર્ષના જ નથી, એવા એ ઐધુઓ પોતા પોતાની પ્રવૃત્તિઓ, કર્તાવ્યબુદ્ધિ, સાહિત્યરાગ અને કલાક્ષમતાએ એક એકથી સ્વતંત્ર રીતે અને પ્રસંગોપાત્ત કરતા રહ્યા છે, તથાપિ એ સર્વાનું મહારા ઉપર એણું ઋણ ચડ્યું નથી. હજી પણ એવી સ્વયમેવ ઉપડતી ચર્ચાઓ અને પ્રવૃત્તિઓની જરૂર નેહું છું. કવિતા અને કલા વિષે જુદા ખયાલો અને ભિન્ન ભાવનાઓ પણ પેલપોતાના આગ્રહી વફાલો ઉપજાવી રહ્યાં છે. વળી ખુબી તો ત્યાં છે કે તળે ભારતમાં ભરતમુનિથી દ્વનિકાર અભિનવગુપ્ત અને ક્ષેમેન્દ્રલગી એક હજારથી વધારે વર્ષ

દરમિયાન કાવ્યશાસ્ત્ર અને સૌન્દર્યભીર્માસાની સૂક્ષ્મ અને વ્યાપક
 સમાલોચનાએ રસ ધ્વનિ અલંકાર શૈલી ઔચિત્ય આદિ વિષે શા શા
 સિદ્ધાંત તારવ્યા છે; તેના લેશ પણ પરિશીલન વિના, —અરે એ ગીર્વાણ
 ભારતીની દેવનાગરી છાપે સરસતાથી વાંચવાની આવડત વિના, — આ
 પક્ષવાદીઓ પોતાના મતોને આર્ય સંસ્કૃતિ કવિસંપ્રદાય અને પરંપરાને
 અનુકૂલ હોવાના તથા બીજા મતો અને વલણો અને ધોરણોને વિદેશી
 ભ્રમિત ઉત્તરતાં ક્રાંતિકારક આદિ હોવાના પોકાર વધારી રહ્યા છે. સામી
 બાજુ, ભણુકાર [૧ લી ધારા] પછીના દાયકાઓમાં અવનવા કવિતા
 સંગ્રહો ખુદ પડતા રહ્યા છે, જેમાંની કેટલીક કૃતિઓ—તેમના સર્જકો
 સાથે—સારી ખ્યાતિ મેળવી ચુકી છે. તેમનાથી આકર્ષાયલા અને ઉપ-
 જાવવાલા નવા કવિતાભોગીઓ મહારા આ સંગ્રહની રચનાઓમાંથી કોઈ
 ને કોઈ પ્રતિ સમભાવે આકર્ષાય એ પણ બનવાબ્બેગ છે નહોતો શો.
 ભણુકાર પ્રથમ પ્રકટ કર્યો ત્યારે નહોતો જાણતો એમ નહીં, કે મહારી
 કવિતા—ભાવના અને કલાને યુગ્ગરતે થોડા જ ઝીલી શકશે. અત્યારે
 જાણું છું કે એ ભાવના અને કલાને ઝીલનારા સંખ્યા અને વજનમાં
 વધેલા છે, અધિકારે પણ વધેલા છે કેમકે તેમનામાં પ્રતિષ્ઠિત વિવેચકો
 અને સારા કવિઓને ય સામેલ જોઈ છે. અથલધુ મધ્યમ કદની મહારી
 કૃતિઓનો આ સમગ્ર સંગ્રહ પ્રકટ થવા પામે છે, તો આશા રાખું છું કે
 આ સમભાવી બંધુઓ મહારી રચનાઓના ગુણ દોષ બંનેની તપાસણી
 મૂલવણી હવે વધારે વ્યાપક રૂપે અને ઝીણવટથી શાસ્ત્રીય અને પ્રતીતિ-
 જનક રીતે કરવા લલચ્યાશે. તેઓ પોતાના આ કર્તવ્યમાં કડક પણ ભલે
 થાય: મહેને શીખવાનું મળશે. અને મહારા આ બોલ ઠાલા ચિનય વિવેક
 નથી. કવિતામાં કેવળ નૈસર્ગિક તત્ત્વો ભળે છે બેશક, જે નથી શીખાતાં
 નથી શીખવાતાં. પરંતુ કવિતારચનાને સમગ્રે ક્ષેત્રો, કવિ અમુક અમુક
 કૃતિ કેમ પાર ઉતારે છે, ઐક્ય અને સજીવનતા શી રીતે સાધે છે,
 પોતાનાં આશયની વ્યક્તિ માટે શું શું કરે છે, એવું એવું તારવતાં ચકા-

સતાં સ્પષ્ટ થાય છે, કે ધીર ધીરે સૌથી દિશામાં સાધનાએ જ કલાકારને।
લાઈ એસતો આવે એવાં તત્ત્વો પણ આ બૌદ્ધિક વ્યવસાયમાં નથી આજાં
ને નથી ગૌણુ. અર્થાત્ આવી આવી વિગતોમાં સાચો કવિ દાયકાઓની
તપસ્યા પછી પણ શીખાઉ રહે છે અને પોતાની કચાશો સુધારી પણ
શકે છે. વળી વૃદ્ધ કવિને મહા પ્રયત્ને સાધ્ય બની હોય તે આવીઓ
યુક્તિઓ અને ખુલ્લાં ગુણો [“ઓપન સફિટસ”] ઉગતા કવિઓને—
એ વર્ગમાંના જ એકે ઉપમાન વાપર્યું છે તે મુજબ “વહેરાઓ” ને—
સદ્ય ખેંસી જાય છે, અને તેઓ અનાયાસલીલાએ વૃદ્ધની આગળે વધી
જાય છે. અકદક્ષ કે આસક્તિ કે વાઢ કોઈની પણ આગવી મતા છે નહીં.
કવિ ટ્રેનિમન ‘વેબિસ’ [=વેતન] નામે એક ટુંકા કાવ્યમાં માગે છે—

“Give her the wages of going on and not to die.”

ભાલુકારકાર પાંચ દાયકાથી પણ કાંણુ પ્રવતે લી દઢ આસક્તિનું વેતન
માગે છે, કે ભાલુકારથી વધારે ક્ષયમધુર તેજસ્વી ઉદાત્ત ભાવનાશુદ્ધ
સમુત્ક્રાંતિપોષક અને વિચારઘન કવિતાસંગ્રહો આપણી માતૃભાષામાં
સત્તર ખંડાર પડે, અને આપણા ઉગતા કવિજનો સિદ્ધિસીડીના પગ-
થિયાં પર પગથિયાં સર કરતા પ્રકાશ મુક્તકલ્પ અને સમુદાર માનવતામાં
ચઢ્યે જાવ ! જગતભરની પંકાતી કવિતામાં માનભર્યું પદ મેળવે !

મુબઈ, ૧-૫-૧૯૪૨.

* જગ્યા— આ સંગ્રહારંભે મુકેલી રાજકોટના સ્વ. ફેરિયાકર બાપુજીએ પાડેલી,
ધણું કરીને ઈ. ૧૮૬૬ ના ઉન્હાળામાં.

અર્પણ—૧

ના આ ક્યૂં ઉરનિ એકતરી ગુહામાં,
ના એ ચતૂં અણક્યૂં, શકું ના વિસારી;
ને હું કદાપિ વિસરું પણ સૂર એના
વહે ને અન્યા કિમ્પિ દ્રવ્ય જ કે ઉરોમાં :

રે દેવદત્ત મયિ રક્ત સમાનધર્મી,
છે દેશદાત્ર મુજ તે જ ત્હમારિ મૈયા :
તો હું સડોદર વડા, ભણુકાર આ જે
મૈયાઉછીંગ રમતાં ચડતાં પડતાં,
મૈયા તણાં દુખસુખોચ્છવસિતો લહતાં,
મૈયા મુખે જિગરની જલકો જવાતી
તે જોઈ પરિઅધુરી મનને કુર્મતાં,
—કે શાંતિયુદ્ધિ મહિં પ્રાપ્ત પ્રસન્નચિંત્ય,
ઝીઝાઈ રંક મુકરે વણિ કે વિડિય,
—જેવા જેવા ઝિઝાયા,

સ્વજન મુજ ખરા, અપુ સસ્નેહ તેવા, }

અર્પણ—૨

(હવું તે ને તે આ, જરિ વસનવેશે અભિનયું)

નવીન કવનો નવીન ગુંથણી નવીને કવ્યે.

કરેત નવલે જગે નવવચસ્ક રૂપાશોકા;

ધણા ય નવભાવનાભગત કિંતુ વચદાયકો.

થતાં અમુક, થાય મેંદ નવતર વિકાસન'સકિતએ.

ધણા ય, નહિ સર્વ. કોઈ રહિ જાય ચિત્તે યુવા,

નવી નવતરા પિઠી સહ ચહી ભરેવા ક્રમે,

દુંકામ નિજ શ્વાસ તોય નવ છાંડતો ઉદ્ધમ

નવી નવતરા પિઠી સહ ખભે ખભો રાખવા.

થયો છું સમસામયી દ્વય પિઠીતણે, થાઉં છું

હવે વળિ ત્રિજીતણે. પિઠિ ત્રણેમહી જે ભલા

મહને, કવન માહરા સહ, નિર્જનરે લે જરા

જગા, “સ્વજન તે, સહોદર વડા વળી તે ખરા”

તણે ચરણ આ ધરી, પરમ લ્હાણુસુખ માણું છું,

ભલે સ્વજન ગાળ દે : સ્વજનગાળ પણુ હેતની જાણુ છું. ૧૪

અનુક્રમ

નિવેદન [૫ થી ૬] અર્પણ [૧૧ થી ૧૨] મંગલાચરણ [૧૬]

ગુચ્છ ૧ લો કવિ અને કવિતા ૧ થી ૨૮

ગુચ્છ ૨ નો આરોહણથી રેવા ૨૯ થી ૪૮

ગુચ્છ ૩ નો પ્રેમનો દિવસ : વિરહ : નિવાર્પણસિદ્ધિ...૪૯ થી ૧૧૨

ગુચ્છ ૪ થો આખ્યાનકો : 'ઓડ' કાવ્યો ... ૧૧૩ થી ૨૧૬

ગુચ્છ ૫ મો યોધક : પ્રાસંગિક : વિવિધ ... ૨૧૭ થી ૨૬૪

ગુચ્છ ૬ ઠો અંગત ૨૬૫ થી ૩૧૫

ગુચ્છ ૭ મો કણિકા : પરિશિષ્ટ ૩૧૭ થી ૩૩૧

સૂચિ : પ્રથમ પંક્તિઓની કક્કાવારી

ટિપ્પણ [૧૭] થી [આખર] પુષ્પિકા-છેલ્લું પાનું.

[વિગતવાર અનુક્રમ દરેક ગુચ્છને અંતે]

ભણકાર

મંગલાચરણ

આતમજ્ઞોત જો રે જંતૂ પામર !
માટીનો મોહ શો રે જંતૂ પામર !

ગાનતાન તે જૂઠાં જેનાં
જ્ઞાનધ્યાન તે જૂઠાં જેનાં ઉગમનિગમ નિઃસાર
ગુહાલોત પ્રહરિત્વોત જો અજ્ઞય ગજ્ઞય એકતાર

માટીનો મોહ શો રે જંતૂ પામર !
આતમજ્ઞોત જો રે જંતૂ પામર !

વિજય વિજય હો ! સુંદર કલાકલિત તે રસઝર કવિતાનો
ગભાર ઊંચી ઉડી; કાલકાલિમાય જીતે જે.

૨૩૭૪૪

ભાણુકાર

પ્રથમ ગુચ્છ
કવિ અને કવિતા

[અનુક્રમ ગુચ્છને અંતે]

We poets are (upon a poet's word)

Of all mankind the creatures most absurd

--A. POPE

આર્થો)

“કવિજન તે જનતામાં

છેક વાયડી સરજત છે બીજો:

હું કવિ હું ચ તથાથી

કહું છું; માંના, ન વા માંના.”

ભણુકારા

આથે ઊભાં તટધુમસ જેમાં દુમો નીંદ સેવે,
 વચ્ચે સ્વપ્ને મૃદુ મલકતાં શીત રેવા સુહાવે;
 ઊંચાંનીચાં સ્તનથડક શાં હાલતાં સુખ વારિ
 તેમાં મેળે તલ સમ પડે ઊપડે નાવ મહારી.
 માથે જાણે નિજ નરિ જુવે કીંતિ, તો સૃષ્ટિ સૂતી
 ચોંકી ઊડે, કુસુમવસને તેથિ જ્યોત્સ્ના લપાતી;
 ને ખીડેલાં કમલમહિં ઝંધાઇ સૌન્દર્યધેલો
 ડોલે લોટે અલિ મૃદુ પદે, વાય આ વાયુ તેવો.

ત્યાં સૂતેલો લવું નવલ અર્ધા અનાયાસ છંદ;
 કે આંદોલું જરિ લય નવે ખીનના તાર મેંદ;
 તેમાં આ શી રજનિઉરથી નર્મદાબ્દેનમાંથી
 સ્વર્ગશાની રજતરજ કે વાદળાંદેનમાંથી,
 —પુણે પાને વિમલ હિમમોતી સરે તેમ છાની
 —આની બીની હૃદય બરતી નીતરે છે, સૂંડેની?

વીણાહૃદય

મહારાને વીણાહૃદય બિનઆધાર લટકે,

અને અસ્થિ પાછાં પરણ રજ સૌ આવી અડકે;

તપે દીસે, રાતે ભરચક બને આસટપકે,

સદા સીને મીઠા પ્રતિસુર કહો શાં દર્શ શકે?

૪

કવિની સ્નેહનૃપ્ત્યા

વહન વપુને ન્યકાળી જોતાં કસૂર નહીં જડે,
 ગગનતળિયે ચરનારાંના શિરોમણિમાં હરે;
 પણ નયનને વિશ્વાસે જ્યાં ગણી નિજ જાતનાં
 ઉછળિ તલસૂં ઝિંધુભાવે, છળૂં નિકટે જતાં.
 પ્રણય ઉભરે પ્રેર્યો ઠૂંઠૂં ઝિલી શકનારને,
 પ્રણય તરસે ઘેરો જાચૂં પિલાવનહારને;
 બહુ તરવરે મનુજકારો જુવો. દગ જાય જ્યાં,
 પણ હૃદયને ધારે એવું કહો મળવું જ ક્યાં!

તરસઉભરે મૂકા માઝા ધરચું ઉર કોટિધા,
 સ્વક્રિય રસથી રંગી લીધા અનેક અનેકધા;
 પ્રિતમ નિરખે. ઉન્માદે જે છાંપી ગત વહાલિની,
 સજિવ જ ગણી—કલ્પો ભાવી દશા હતભાગિની!
 અનુભવ થયા વારેવારે, જિગર ઉથલી ગયું,
 નથિ તદ્દપિ હેવાતું, નાંહી મળે દિલજોડલું;
 વહિ ગમ્મ વળી શાંતી જેથી નિભાવત એકલું,
 —અરર, ઉર બેચારા, ત્હારે ઝુથો કરવું હર્ષ!

૧૬

કવિનું કર્તવ્ય

સલાહ કવિ આપું જે સ્મરણ કાવ્ય કવતાં ધરે,
 ન વસ્તુ કદિ શોધ કાવ્યતાણું આત્મચિત્તાન્તરે;
 વિશાળ જનતા વિલોક મમતાયિ, સન્માતથી,
 વિસાર નિજ હર્ષ શોક, ભુલિ જા નિજાત્મા મથી.
 ઉગાડ ઉર માંહિ એક ઉરપત્ર એવું નવું
 સ્થિરપ્રકૃતિ જે ન હોય કદિ લોલકું દેવનું;
 દલેદલ વિશુદ્ધ જેમહિં યથેચ્છ નાચી રહે
 ગભીર અભિજાત તીક્ષ્ણ મૃદુ માનુષી ભાવ જે.

વનસ્પતિ સજે ક્રમે ઋતુતણા પરીધાનને,
 વસંત હિમ પ્રાવૃષ-શ્વસનચક્ર-ઝંસી બને;
 ઉદાર મનમાં તું યિંજ સરખાં બધાંને ધરે,
 ત્વદીય ભુમિકાલચોધ સહુ નિમ્ન હોયે વહે.
 સ્વદેશતાણું ભૂત જીવન દિસે રહ્યું જે જતૂં,
 સ્વદેશતાણું ભાવિ જીવન જણાય જે આવતૂં,
 ગણે અવર સ્વપ્ન એ ઉભય, તે થકી એતમા
 કુળાડ કવિ તૂં બધાં કરણ સામટાં તેહમાં.

૧૬

વિચાર અભિજ્ઞાપ આર્ત પરિતાપ આક્રાંતમાં
 યુગે યુગ તફાવતો જ વિગતે, નહીં તત્ત્વમાં;
 પુરાતનભવિષ્યલીન કર કલ્પનાપ્રાણને,
 કદાપિ કવિ વર્તમાન નહિ ગુહ્ય ભાસે તહને;
 કરીગુહ્ય વિષે તું સૂત્ર નયવીશ સ્વચ્છેદમાં
 પ્રસંગ રસ સાધ્ય તર્ક ગતિ ઢંગ ને પાત્રનાં.

૨૨

બધા સુર ખિલાવજે મનુજચિત્ત સારંગિના,
 બધાં ફલક માપજે મનુજબુદ્ધિ સીડીતણાં;
 અજિતવ જિવતીજ આ કુદરતે તરે માનવી,
 તરંગ લય એહના અજબ તૂં રહેજે લહી;
 પ્રવાહ મહિં સર્ગના સિમત તું ધારજે દેવનાં,
 રમે વિસરતો કાણે રટણ એક સૌન્દર્યનાં/

૨૮

કવિનું એકાંત

રહે પડિ શું એકલો ? ચલનિ વાડિની મૌનમાં :
જમી રમત ગાન ધૂમ પતાંતણી મચવશ !
ઉઠ એ ! નવ શું આવ તું ? અરર કાણુ તું જોલવો ?
અજેલ ! દિલલિજ્જતો તુજ સરીખ માટે કશી.

ગયા. વિષયકીટ એ અસલ લિજ્જતો શં લાડે !
ભરે પવન મસ્તકે, ન હિ વિચાર મિત્રો મળે.
ભલે રમત એમની, મુગ કને મહાખેલ શા !
અને ટિણુટિણીતણું મળતું શુષ્ક કો કુંઠમાં
શ્રુણી ચલન, ગાન એ ગણિ, દિલે ઘણું રાચતા,
—ક્ષમા, સદય દેવિ, ધૃષ્ટ નવ તે નયો અજ ને.

પધાર, નિજ ભક્તાનું હૃદય ત્હારું સિંહાસન !
મિલાવ ગુણ, પૂર સૂર, બહલાવ તુજ આનિને :
શ્રુણે, ગ્રહિ રહે પ્રસાદ તુજ પ્યાસિ આ મોરલો,
અને વિધુ સુધા થકી, તમ ઘરે કલાઓ બધી. ૧૪

ગાનમહિમા—

ગીત તેવાં ગાય લોક જેવા હો સર્મયા,
ટાણેટાણે ગાય ગીત લોકના રવૈયા,
વેગવૈત મૈદ ગીત ગાય ઝીલે ભૈયા—ધ્રુવ.

માંડે તેનું એક ગાણું, રાંડે તેનું આર ગાન, ગીં ૮૧૦ વેં ૧

સ્તવન રણે જિત્યાનાં, રુદન રણે પડ્યાનાં,
ખેય એકતાન ગાય ઉલ્લુ તે ગવૈયા—ગીં ૮૧૦ વેં ૨

બહાલી સહે ગાય જેહ પાતર શું ગાય તેહ,
નહીં નરવર, તેને જાણુવા ભવૈયા—ગીં ૮૧૦ વેં ૩

દુહાગણુ ગાય વ્રેહ, સોહાંગણુ ગાય નેહ,
સુખીનેય મોહ દુઃખગાનના સવૈયા, ગીં ૮૧૦ વેં ૪

સૂર નવ, તાન નવ, ગાય કવિરાયા,
રૂઢ ગાનતાને રાજિ રાજિ ઇતર ભૈયા, ગીં ૮૧૦ વેં ૫

કોઈ સજે કામ, કોઈ રામ ભજે, થાય કોઈ
ગોપી આહ જામ, નૈદનૈદનતણાં ગુલામ;
કોઈ તપપ્રૂઢ યોગબૂડ કોઈ પ્રહ્લ ખોજે,
સાધરનો પાર લહે કોઈ જ્ઞાનમાં તમામ:
ભિન્નરુચિ લોક એમ ભલે, ભલે ભિન્નનેમ
જાણો જણુ કોઈ જે ન ગાનથી ધવૈયા—ગીં ૮૧૦ વેં ૬

કવિઓનો રાસ

ગાઈયેં ગવાડિયેં ધૂમિયેં ધુમાડિયેં —

—સા રે પ ધ ની ની પ મ ગ સા—

અનુભવિયેં 'નુભવાવિયેં સાજન! ગા૦ ગ૦—ધ્રુવ

અંતર 'બ્યંતર ઊભરા કલ્પનભોમવિલાસ

આતમના ઉલ્લાસ સાજન! ગા૦ ગ૦ ૧

દર્દીલાંનાં શલ્યશમન ગુલામોનાં ઐંધછેદન

દુર્ભાગીનાં શાંતિમિયન સાજન! ગા૦ ગ૦ ૨

કળિયોનાં નૌવિકસન ઉડડન, જોખનનાં ઉલ્લવલ સાહસધન,

વૃદ્ધોનાં મૃદુ વત્સલ લોચન સાજન! ગા૦ ગ૦ ૩

પ્રેમજ્વલનતણા હમકત પટ, કિસમત વિલસિત ચળકત ઉત્કટ,

ધીરવીર પુરુષાતન ઉદભટ સાજન! ગા૦ ગ૦ ૪

સુંદરિયોનાં વીતક દારુણ, ચડપડ વારાફેરા અતિગુણ,

સત્તાપ્રર્પયપેચો નિર્ઘૃણ સાજન! ગા૦ ગ૦ ૫

વ્યષ્ટિસમષ્ટિ અખાડો ઊંચો નરત્વનારાયણત્વ ટોચો,

મધ્યોદોલત જીવનહીંચો સાજન! ગા૦ ગ૦ ૬

ઝીલિયેં ઝિલાવિયેં ગાઈયેં ગવાડિયેં

—સા રે પ ધ ની ની પ મ ગ સા—

અનુભવિયેં 'નુભવાવિયેં સાજન! ગા૦ ગ૦

કવિતાની અમરતા

વધે તિમિર, શૈવશૃંગ છુરખા ધરે મસ્તકે,
સરે ઘુતિ જ્યોતણી, તરુ છવાય સૌ કાંઠે;
હુલાસિ મધુરા જ જાય શમિ સર્વ કલ્લોલ તે,
નિકુંજ વનરાધ શી મુખર, રે અને મૂક તે;
ગર્ભ ઘુતિ ઉડયાં ખગો; ગતિ વિલાસ લીલા અદા
અરે સરસ ગીતડાં, સંકલ સાથ જે એકદા

સુરૂપ પ્રતિ-એક, સુંદર વિશેષ એકેકથી
હતો, ગત શું તે થતો જ, ફરિને શું મળવો નથી ?
નિશા પછિ ફરી ઉગે દિવસ, ગ્રીષ્મ વાંસે વૃષા;
અને લગ્નિ અહિં જુવે મનુજસાથ કેરી દશા :
જુવે જ દગ તે જગે યુગ રસાલુ સૂકાતણી
કમે ભરતિઆટ ઓટભરતીતણી બેસડી.
ન મૂક કવિતા થતાં કવન મૂક આ વેળનાં,
અહિં વિસરિને જુવો, -કવિ યુગે યુગે નૂતના.

૧૪

ચિત્રકૂટને સ્વાગત

ઉગે રવિ, ઉગે ઉષા, અરુણ, કે ભળકિયો કહો:

ઉગે નભતટે અહા, કહણ રેતડીયા શિરે:

ઉગે દગ દુખીસુખી ઉર ઉતારતી રેખમાં.

સ્પુરે કલમ ત્યાગરાગ વધબંધ નિચોવતી રંગમાં;

ઘડે તનમરોડ ત્યાં કથતિ ગુહ્ય ચારિત્રનાં,

કટાક્ષ ચિતરે નિહાં પટ ઉઝેલતી દૈવના:

છખી જ નિરમે નિહાં પ્રકૃતિ મૂક માંહે ભરે

અશબ્દ પણ કારમી ગજબ ભાખનારી ગિરા.

પધાર, સખિ, હેનને ઉમળકે વધાવું તહને:

અકેલ હતિ, આવ ભેટ મુજ માજણી ખડેનડી!

અને સદન આ દિસે કહણ રેતડીયા ભડે,

ઝિલી ફિરણ આમલાં ગુંથિશું એય ખડેના સહે

સુકોમલ અનંગમાલ, મધુરા રસે દહેરતી,

ઉરે હિયવતી, સુધાધુન્ટ પિવાડતી, રૂપરી.

૧૪

કાલિદાસ

મહાકવિ તું કાલિદાસ, તુજ મુકતકોની પ્રભા
છટામધુર ને સદાસરલ વાસ્તવે વર્ણવે
પ્રેમો કિસલયો, લતાતરુવરો, નદી પર્વતો,
સુધાધવલ મહોલ ન્યાં ઝળહળીત રત્નઘુતિ,
વનો નિખિલ અરલુસૂલ, નગરો જનાકાર્ણ, ને
સુરો, ઋષિકુલો, સુધર્મછડિધાર રાઋષિઓ.

મહાકવિ તું કાલિદાસ! તુજ કલ્પના-અપ્સરા
અગોચર કરે છતા કળક ભાવ શ્રદ્ધધારસ્યાઃ
વર્ણી સ્થલ કથા પ્રસંગ વિગતો વિભિન્નેયતે
અનંગ શિવ-પૂતનું અજ્ય સંકટો છતનું
તવાષ્ઠ તપથી થતું અમરસત્ત્વ, નરનારનું
સુકાવ્ય કવિતો તું નેહરસસિદ્ધ અદ્વૈતનું.

નહીં ફિકર લેશ ભાવિતણિ માનવીજાતિનાં,
રમે યુગલ ઐક્ય ન્યાંલગ અનંગઅદ્વૈતનાં.

૧૪

કલારાજી કવિતા

[૧]

વિનશ્વર અધૂં; અનશ્વર કલા મહા એકલી.

પડે ગગડિ વિસ્મરાય અહ રાજ્ય રાજકુલો,

રહે અમર કોઇ કોઇ પ્રતિમા ઘડી આરસે,

મલીન મિતશબ્દ કોઇ રહિ જાય સિકકો જુનો,

ચડે જમિન ખોદનાર મઉ દહાડિયાને કરે,

—પ્રમાણુ અસ એટલું જ મુખ કાલ દર્શાવતું

અનેક-રણુ-જીત ઊધ્વધજ કોઇ સમ્રાટનું.

વિનશ્વર અધાય દેવ; ન સનાતના દેવતા;

અનશ્વર અમર્ય કાલવહને તરે, ના કુળે

શિરોમણિ તમામ માનવરચ્યાં, કૃતિમંડળે

લસે અસંતનૂર હર કવિતા કલારાજામિની !

૧૧

[૨]

થાય નાશ સર્વનો,

ટકે છ માત્ર વસ્તુ રૂપસી:

કોટ કોસિસાં ધિંગાં

ટકે ન જેમ મૂર્તિ આરસી.

અનાદિ દેવું ભાંગતાં
હળે જડે પુરાણ,
વારવાર,
બુદ્ધ વા ચુહાણ,
સૂર્ય વિષ્ણુ પાર્શ્વ આદિ કે મહાન.

દેવદેવિ યે યળે
વિનાશદૃને દડે.
આર્સ ધાતુ રંગ રેખ નશ્વર;
અમર એક શબ્દગૌંડ સુંદર.

ભૂંસ ચડેર વીણ ગૂંથ
શબ્દ અર્થમેળમાં સનાતન;
ભાવન'ત્મ હાસ વસત
સર્જ વાણિ-આયતન.

૧૭

[૩]

આજે જનો વસિ રહ્યાં ઘરમાંહિ જે જે
ભાંગી વ્રનાતલ'નિમે વણસી જશે તે;
ઝંઝા ન આતપ ન મેઘ મહેલ મહારો
આ લેશ ખંડિ શકશે કવને ચણેલો.

નમોસ્તુ પદ્મદેવિ ! સાચિ પ્રાણદા !
 અનંત કાલસ્રોત સારું ખૂરું સર્વ
 જાય તારિણિ દે કુળાવિ ભૂત-ગર્ત;
 એ પુરાણમાંથિ માત્ર જીવતું,
 પદ્મદેવિ, જે કઈક નોંધ તું.
 રણો કિયાં કિહાં ગયાં લડાઈ તે,
 ગદો મહા વળી ગયા દટાઈ તે,
 રાવરાણિ જયકિયાં ખઘોત શાં,
 નિશાતળે સમ્યાં જ ચાંદની જશાં;
 શ્રેય બોધ શો દિધા કિયા ગુરૂ,
 વાકસુધા ઝરૂત શી વદ્યા પ્રભુઃ
 પદ્મદેવિ, જે યથેચ્છ નોંધ તું
 સદાસુહૃત, અસ્મદીય તેટલું.
 પૃથા પડે ન ચરણ તાહરાં જિહાં
 —ખડાણુ કોક, સિમ્હ કોક, ટીંબ કોક
 મૂક તેજશન્ય ભૂતશેષ એ
 દિસે ટકેલ તોય નિષ્પરાણુ તે.
 કાલસ્રોત સર્વકે કુળાડતો,
 ત્વદીય લયપદી જ, દેવિ, તારતો.

૧૦

૧૯

[૫]

ઉત્તમ કલા અને કવિતા

(ખંડ હરિગીત)

સ્વપ્ન તો ય ન ખવાળ કેવલ
સત્ય તો ય નર્થો ન વાસ્તવ,
ઐતિહાસિક આજની ને ભોંય ઊપર
પણ અ-ધર પ્રાસાદ એ તો કાલ-પર.

મન હરે વૈવિધ્યભર ઉપવને પરિસર;
વિતત તો ય સુખે જ નેત્ર નિદાળતાં
નર નાર વિરલ વિરાજતાં
નિજ કોડ માટ મૃગદંથી મૃગકો સમાન મથત અંદર;
પ્રતિબિંબિતો ત્રણ લોક, જાણે લોક પર!
કલ્પનામય શિખર ધસતાં ચુમે અંધર!

જો, નયનભર જો રસિકવર!
સ્પષ્ટ વર્ણુકાર એ સોહે, અગર ગણિ જાય છે
હરિયાગગનના નીલશુભ્ર ઉગસ અંદર ?

૧૩

૧૯૪૨ જાન્યુઆરી.

શ્રી 'કુસુમ' મંડળને [૫]

ત્હને 'કુસુમ,' સોંપું એક તમ યોગ્ય સન્મિત્ર કોઈ
 બનું તમ પુલોનિયસ ?—"ખુદ વફાઈ સેવો !" કહું.
 કિશોર વય કૂટલી નવયુવા વિષે નર્તાવું
 સહે વસિ ભણી રમી સ્વપન સેવિ કલ્પોત્તતું,
 સદાનવલ, પૂરતું વિવિધ, લેખિકા લેખકો
 તણું તમ સહાયમંડળ સદા ય હોશે બન્ધું.
 અહીં ખુદવફાઈ આ તરુણ ને તરુણિકા કનેઃ
 યથાવય રમો હસો, પ્રકૃતિ ઊર્મિ રચિ ભાત્ર ને
 વિચારવળણે વિવાહનવિષે સ્તુતિપ્રહસને,
 વિલાપરુદ્ધને, જુગુપ્સન, ધૃણા, તિરસ્કરણ વા,
 ગમે વિષય જો, પ્રવાહમહિં જોહ લાવે 'થવા,
 રુચે કવન ગદ્ય વા, જટિલ કે સરલ શૈલિ વા,
 ચહો અધિક પંડિતાઈ ચતુરાઈ સર્જકપણું,
 —તમામ મહિં સેવજો ખુદવફાઈ, બડમિત્ર એ પાઠવું. ૧૪

સર્જક કવિ અને લોકપ્રિયતા

જુવો, ઉઘાડું આ કમાડ, જાવ જ્યાં દુએ;
સ્વરૂપ ખિંટુ યે દયાનું ના ખપે હુંને.
ખિંટો ત્હમે ઉછાળતાં અજબજટા ઉંચે,
સુંદરી, વડો વરેલ પંથ ચલાવા તે ક્રમે,
હો સ્વર્તત્ર, એ જ પ્રેમનૃત્તિ ઘો હુંને ત્હમે.

સાંભળ્યું હશે વાણ્ય જે બખીલ ને
અચ્ચકા ગુંથી રહ્યા વિરુદ્ધ માલરી;
દ્વેષખીજ એ ઉદાર કાળજે સરી
કરે કઠોર સૌમ્યને, સમ્મેદ વા. સલીલને,
પ્રેમને અસહ્ય તે: પ્રિયે, ન પ્રેમ જૂંસરી:
સ્વર્તત્ર આવિયાં, સ્વર્તત્ર લાગવા અસીલને,
જુવો ઉઘાડું છે જિ દાર, જાવ જો જણું જ નીસરી.

શબ્દ ના; ન કંપ ક્લેશ; ચતુર્જાંચ કળાય
દીર્ઘ પદ્મ પાછળે? પરંતુ દાર સુંદરીકરે વસાય. ૧૪

પ્રતિધ્વનિ

સુણાય ભણુકાર ચોતરફ રોજ નાના જગે
 —અગાધ ગગડાટ, મર્મર મિઠા ધનો વાયુના,
 ભયાનકથિ મંજુ સૂર વન સિંધુ ખીણે નગે,
 જલસ્થલનમે અસંખ્ય રવ જીવ ને જંતુના,
 મહી કરુણ ને જિતે ધ્વનિ કદાપિ આનંદના.
 પરંતુ સમુદાયમાં ઉભરતાં જનો ન્યાં ઢગે,
 તિહાં કલ્પ ચડસુલા, જડ વિલાસમસ્તી ચગે:
 અસૂર અવ કારમા તુમુલ ઘોષ શરૂરોતણા
 મદાંધ ગલિલા અરે દનુજિ રોષખારે ધગે.

તિહાં વિરલ જીવ સૂરદરિયા થકી મધુરિમા
 વરી, રતિરસાર્દ અર્થ સહ ગુંજતા કંઠમાં;
 સુણે મધુરતા પિતાં મધુરતા જ પાતાં અને
 સુધન્ય ઘડિએ અહો મધુર ગુંજ આત્મીય એ
 જિજ્ઞાસુ રસપુષ્ટ ગુંજતિ ફરી નિજાલ્લાદને. ૧૪

✓ સર્જક કવિની પ્રિયાકવિલાને અંતિમ ઉક્તિ

કિશોર વયથી, પ્રિયે, હૃદય મુગ્ધતાએ હૃદ્ય,
ત્હને રિઝવતાં હું તૂંચિ અધિકો થયો રીઝતો;
વિકાસ તુજથી હું થે સહજ થૈ ગયો વિકસતો;
ન તેં મ મુજ કોઈ લક્ષણ સવીલ જે ના ધૃત્.
રહ્યાં કર કરે ગ્રહી, પદ પદે ચક્ષ્યાં ડોલતાં,
વિષાદ વન વામ હંડક સુખાનિલોની વળી
સહ્યાં ઉભય કુંઠ કુંઠ યુગલે ભુજ સાંકળી:
દ્વયત્વ સયુત્ત વીસરાયું, દઢ જામિ ગૈ એકતા.

પ્રિયે ન કળું ક્યાંચિ તૂં મુજ પડી ગઈ લોચને,
કળૂં નવ વળી શિ રીત અધિકાધિકી જીવને
ઝલે ભણિં ગળી બની તું મુજ જીવનું જીવન:
જઘશ ઉડિ તૂં હવે? ન મુજ જોર ત્હારી કને,
આત્મિ પણ તેં ન લેશ ઉણપે ન રાખી અને:
કહું છું બસ તૂં જતાં વણસશે જ આ કેતન. ૧૪

નવ્ય કવિતા:

ન ચ્હાશો વા ચ્હાશો? સકુતુક પુછે નવ્ય કવિતા

મ્હને ચ્હાશો? ના હું લલિત લલકારાવલિ તરલ:
 નહીં ચ્હાશો? હું તો હૃદય ઉતરું તે પછિ સરલ.
 મ્હને ચ્હાશો? ના હું પરિચિત-પદ્મલકૃત પટલ:
 નહીં ચ્હાશો? હું તો મરમ સમઝાયે છુતિ વિમલ.
 મ્હને ચ્હાશો? ના હું પ્રભુ ભજું ચમત્કાર ગજમે:
 નહીં ચ્હાશો? હું તો કુદરત રહું મોહિ અજમે.
 મ્હને ચ્હાશો? ના હું દ્રવું સુરવિલાસાદ્ભુત રસે:
 નહીં ચ્હાશો? હું તો પિંગળું જગના અંધ હવસે.
 મ્હને ચ્હાશો? ના હું જડઅલગ્યાલેખન કરું:
 નહીં ચ્હાશો? હું તો મૃદુલ રતિરંગે દમ હરું.
 મ્હને ચ્હાશો? ના હું ગત સમય જાળવલ્યથિ હસું:
 નહીં ચ્હાશો? હું તો ઉડ્યન જ ભાવિ પ્રતિ ધસું.

મહાકાવ્યે જૂનાં કવિયન અને વંદું સહુને:
 નવે કાળે તોયે કવન નવજાં સર્જિ દઉં ને? ૧૪

ગુર્જર કવિતા બહેા !

ઝરણુ થિન્યાં ફરિ વહેા, બનો ફરિ શિલા સજીવ અહલ્યા !
 ગુર્જર કવિતા બહેા સાહસિક કલા ખીલવી વિમલાઃ
 અર્થશબ્દ, ધ્રુપછાંય, રૂપરંગો, સુરતાલો,
 વળિ મેધાબલ ભૌમ, વ્યોમની પ્રતિભા છંજો,

—જુગલ પરસ્પર પ્રીતે

સ્વર્તત્ર સ્વકીય રીતે—

સાહિ બાંધ મલકંત જહાંઆસ્માન ઉજળો !

દેશ કાલ હદ ટપી અમર નરવંશે મહાલો !

કવિને

કથા વિગત ચિંતન પ્રભૂત, વાણે તાણે નિર્મિત પદ;
 સ્વભાવોક્તિ રસ ને અદ્ભુત, રંગે રંગિત ગૌરારકત;
 શબ્દ અર્થધન, સરલ, વિમર્ષક, હિંદ નાયતા હૃદયી ગત;
 છેડા કેર છબિલોકર્ષક:—કવિજન, એટલડી ને છત,
 તો તુજ સત્કારાશે કલાઃ છત-પૂને અપસર્જિત બલા

કુબશે તહનેય કુબવી ભલા !

માત્ર કોડ-પૂંજની છતે કવિ-વરમાળ મળી જતિ હતે,

—કવિ એકે નવ તપસી થતે !

નહીં તાપ તે શેનો ભાણુ ? તપસ્યા જ કવિયતની ખાણુ.

પૂછું, મ્હને કટેવ

પુષ્કળ કવિતા માત્ર શ્રવણરંજની, તે વિષે
 પૂછું રસિક સુપાત્ર, -કવિતા અસ વાદિત કે ?
 પુષ્કળકવિતા માત્ર લાલચવશ, જશ જોડતી,
 રસિક વિવેકિ સુપાત્ર, કવિતા શંભાટણુ સુધડ ?
 પુષ્કળ કવિતા માત્ર કૂત્રણુ ફિસિયારી, વળી
 પુષ્કળ કવિતા માત્ર પોચટ, આંસુ સારતી;
 પુષ્કળ કવિતા માત્ર ખોટો ઓપ, અસત્રભા,
 પુષ્કળ કવિતા માત્ર અલિહારી ભાષાતણી.
 કવિતા થોકે થોકે ટાણે ટોળે વાયુમાં
 જુરસા જે, જે શોક, નર્ચા જ પડવા તેલના
 'કવિઓ'નાં પણુ થોકે જથો જેહ માને, બુલે,
 તેજ ગાઇને લોક -વાલ વાલ રળતા પ્રલે. ૧૨
 કવિ તો ઋષિ ગુરુ દેવ દૂત, વગેરે સાંભળ્યું;
 પૂછું મ્હને કટેવ, તૂત એહ કે ઊપદ્રવ ?
 કવિતા દેવી ભવ્ય, સંસ્કૃતિ રક્ષે, ઉદ્ધરે,
 તો કૌનાં કર્તવ્ય નીરક્ષીર વિવેકનાં ?
 ને કવિતાના હુંસ નીરક્ષીર વિવેચકો
 તેને મામા કુંસ ગણી શું ગરદન મારવા ?
 ઘણીય કવિતા માત્ર નીરસ, કર્કશ દુર્ગમ;
 જ્ઞેતાં ગળતાં ગાત્ર અર્થકુણી પણુ વા ન વા !
 જટાળ તલિક-કઠોર છોલી ફોડી નાળિયર,
 કોપરું શરબત ઓર આપે વિરલો હુંસલો,
 થળ થળ હુંસ ન રહોય, થળ થળ નહું ઋષિ નહું કવિ,
 થળ થળ કવિતા નહોંય, સૂડા સવેય કીર નહું. ૨૪

સાચો કવિ—(૧); (૨)

(૧): આત્મીય ભાન-શાસ્ત્રીયજ્ઞાન

આત્મીય ભાનતાણિ વૃદ્ધિ વિશુદ્ધિ થાતાં
સૂક્ષ્મં લિલ્લં કવિપણ્યં વિલસે કદાચિત્;
સાચો પરંતુ કવિ તે કટુણાદ્રં શીત
જે લાગણી અગણ્ય ઐધુતણી લહે છે
તેને ચગાવિ ગગને રમતી કરે છે,
ને એ અભોમ દ્યુતિથી હૃદયો રસે છે.

શાસ્ત્રીય જ્ઞાનતાણિ વૃદ્ધિ વિશુદ્ધિ થાતાં
લીલાં સુકાં સરજનો વિલસે કદાચિત્;
સર્જે પરંતુ કવિ તે વર સર્ગ સાધુ
જે સારવી અગણ્ય ઐધુતણી વિચારે
તેનાં સજીવ નરનારનિ મૂર્તિવાળાં
વૃત્તાંત જે ગુંથિ શકે રસઝર જખીલાં.

૧૨

(૨): સર્જન સફર

વાણિને હોડલે સડ સળે ઈંદિલા
બુદ્ધિને ભાળવી ઘો સુકાન,
કલ્પનાપાંખ સાતાં હલેસાં ગ્રહો
આશ ક્રુવકેન્દ્ર તાકો નિશાન;
હોડલે સંકલન-પાટ એવી મદો
છિદ્ર કે તરડને નહાય સ્થાન,
જલ અનિલ ખેલવી કુળવી, પંથિ, ખે—
ડો સફર ખેડિકર મુકતગાન.

૪

પ્રથમ ગુચ્છ
અનુક્રમ
કવિ અને કવિતા

	પૃ.
ભાણુકારા: સોનેટ મેંદાકાંતા (ક. ૧૮૮૮-૯૦) ...	૩
વીણાહ્રદય: શિખરિણી (૧૮૯૦) ...	૪
કવિની સ્નેહતૃષ્ણા: હરિણી (૧૮૯૪) ...	૫
કવિનું કર્તવ્ય: પૃથ્વી (૧૮૯૪-૫) ...	૬
કવિનું એકાંત: સોનેટ પૃથ્વી (૧૯૦૦) ...	૮
ગાનમહિમા: પદ (૧૯૨૦) ...	૯
કવિએના રાસ: પદ (૧૯૨૦) ...	૧૦
કવિતાની અમરતા: સોનેટ પૃથ્વી (૧૯૨૪) ...	૧૧
ચિત્રકૂટને સ્વાગત: સોનેટ પૃથ્વી (૧૯૩૪) ...	૧૨
કાંતિદાસ: સોનેટ પૃથ્વી (૧૯૩૪) ...	૧૩
કલારાસી કવિતા: ૧-૨-૩-૪-૫ ...	૧૪
શ્રી 'કુસુમ' મંડળને: સોનેટ પૃથ્વી (૧૯૩૯) ...	૧૮
સર્જક કવિ અને લોકપ્રિયતા: સોનેટ ગુલર્બકા (૧૯૨૮) ...	૧૯
પ્રતિધ્વનિ: સોનેટ પૃથ્વી (૧૯૩૬) ...	૨૦
સર્જક કવિની પ્રિયા કવિતાને અંતિમ ઉકિત: સો. પૃથ્વી (૧૯૩૯) ...	૨૧
નવ્ય કવિતા: સોનેટ શિખરિણી (૧૯૪૦) ...	૨૨
ગુર્જર કવિતા બદો (૧૯૪૧) ...	૨૩
કવિને (૧૯૩૮) ...	૨૩
પૂજ્ય મહત્તે કટ્ટે: સોરઠા (૧૯૧૯) ...	૨૪
સાચો કવિ. ૧-૨ (જૂલણા.) ...	૨૫

ભણકાર

દ્વિતીય ગુચ્છ.
આરોહણથી રેવા

[અનુક્રમ ગુચ્છને અંતે]

નાયમાત્મા બલ્હીનેન લભ્યઃ—ઉપનિષદ.

“ જાણેા આત્મા બલહીને અલભ્યઃ ”

આ રોહણ

Up up and aloft
Soar away into the un-domed the ever-resplendent
Empyrean!

“ઊડ! ઊડ! ઉચ્ચ ઉચ્ચ!

અંતરિક્ષ શિખર અતટ ને સદા જ્વલંત
સ્પર્શને ઉડેત!”

સામે, હૃદય, ક્યાં હશે? પથ કયો ચડે આ સમે?
ચંદે અવર કોઈ સંગ, કંઈ કે રહ્યા એકલા?
અને નયન જે સદા મધુર દીપતાં, તે હજી
લસે અસલરૂપ, કે કંઈ શું થાકાંખાં થયાં?
જરા વિષમ આ ચડાવ, સહુ સાથિ હારી ગયા,
વળ્યા પગથિ અન્ય, જે ઉતરતી તળેટી તળે.
અપોર સહુ ગાળશે સ્ફટિક કે ગુહાકુંડને
લટી હિમશિખરતે, નિરખતા નિચે દૂરનાં
વિસર્પિ સરિતાકુંડો, ઉત્જર્જુગામો છુટાં,
અને વનચિંટેલ ખેતર સમૃદ્ધિવાળી ગિમણે. ૧૦

મહને પણ ઘણું કહ્યું ઉતરવા નિચે સાથમાં,
✓પરંતુ ચડવું હજી ચડવું એજ મહારી તૃષા.
ચડું, વળિ ઉભો રહું; પ્રતિપદે દિશાઓ ખસે, ✓
સુદ્ધરગ અને સુતીક્ષ્ણ અંતર ઉકેલતાં લોચન;
નિહાળું જગચિત્રની પતટતી જ છાયા પ્રભા,
વિવેચું કંઈ જીવતી નિઘનવાહિ રેખા કંઈ;

વિલોકું નર, ચીનતો પ્રકૃતિસત્ત્વ નારાયણ,
અને વિધિસમુદ્રમાં નિરખું ભંગ સંકલ્પના.

જલો અરનિનાં સજ્જ અનિલપાંખ નિર્મલ બની
તરત ખગમાલ સંગ નભધુમ્ભટે ખેલતાં; ✓
સુવે ઢળતિ ઝાડગોળમય નીલ શય્યા વિષે,
રચે ઝુલતિ લક્ષ્મણાંઠ કર સાહિ તરુવેલના;
ભરે કુસુમ પ્યાલિએ સ્ફટિક મોતી વેરે દલે
શર્ફતકલગી ખચે ચળકર્પુદ હીરામય;
વિદગ્ધ તરુ ઢાંકતાં, ક્ષણ કરે કપિય શોભતા,
શિક્ષા પાણુ પરિવ્રજે કહિનમાં સરી કોમલાં.

૨૦

વસે અહિં મહો વિષે 'મુરતિયો' ધરી ખાખ ને
વિરાગ વદને પરંતુ ઉર તો નર્ચાં દુન્યવી;
નિચેથિ ગુહિયોતણા સતત 'પંચભાગો' વળા
'પ્રસાદ' ચડતા અહીં, જહર એમ ભરતા જ એ;
ચડે ઉપર ભાવિકો, હરખવંત જત્રાળુઓ,
'ધરે' ઝુલ ન માત્ર સ્વલ્પ ઝુલપાંખડી,' તે ગ્રહે;
ઘણી ગિરિનિ ઓપાધિ, વન અર્નત કાલ્યાં ફળયાં,
કુશરિ, વળિ કાછિયા, કણ્ણિ, માળિ, વૈદ્યો અને
વિવેકહત દર્દિના અધમ ઊંટવૈદ્યો ય એ:
સમાધિહલ જાણતા, 'ભુરકિશકિત સાધી અમો ?'

૩૦

-ખડાઈ અવરે ખડે, કપટ અભયારી, સદા
અધોગતિ સ્વિકારતા ચશચશી જ ગાંગકળી.

રમરે કવિ કહ્યું ત્હમે, 'કુદરતે બધું સુંદર,
અને ફક્ત માનવી અધમ,'—તે અહીં તો ખરું.
અરે નહિ નહીં. અહીં પણ કદાપિ એકાદ કો
મડોતણિ શિલાભુમી કઠણ વીધિ મૂલો ઉંડાં
(તજ પતિત વર્તમાન) પ્રાચીનથી પોષિને,
પુરાણ ઋષિયોગિનો તપ શમે અને જ્ઞાનમાં
સમોવડ બની રહે, હૃદય ભુદિધ આત્માતણા
પ્રસારિ વળિ કૌમુદીધવલ પુણ્ય કિરણો સદા
ન હોય જડ કુદરતે ધરિ રહે જ સૌન્દર્ય તે.

૪૦

ચડૂં ઉપર. હા! સખે, વિકટ આ ચડાવે ત્હમે
નહીં નિકટ; કર ચહે તમ ખમો જુની ટેવથી.
નથી પગથિયાં રચ્યાં; પથર ધારવાળા ત્રિસા,
અને અણિ'લ કંટકી નિખિડ જાડિ આ કારમી!
પદે પદ વળૂં નિચો, ઉઝરડે વિંધાતો વધૂં,
ક્યહીં દગ ચડે વળી પદવિ વ્યાદ્ય ચિત્તાતણી.
અહા, ગઈ જ જાડિ, જળહળત ઉપરે વ્યોમ શું!
—અરે પ્રખર સૂર્ય, સત્યવર વત્સને શો દમે!

૫૦

દિસે કુદરતે અહીં રચ્યું શિલાતણું આસન,
તપાવ્યું રવિએ, તથાપિ થડિ થાક ઉતારું હું.
ચડયો નિરખું પંથ તે; જલરસો જ નીચે રહ્યા
જળાય ન જળાય સૃષ્ટિ સુંદર ગુંથેલ રંગેલ એ.
હવાદલ વિશાળ આ ભુખર દીપતું, તેમહીં

૬૦

સરે રસજતાં જ મીન, અગવાદળાં એ કુખ્યાં !
 ખરે સુધનશ્યામ છાય નિજ મોહયુર્ધે પુરી
 લપેટિ જતનેથિ ખીણ પુસલાવિ હૈ લોચન !
 અહા, સ્વર મિઠા ! ફરી ! નગર આ શું ગંધર્વનું ?
 ફરી જ રણકો ! અહો અનિલ, આવ રમ આ દિશે !
 પડેલ તનિ દીધ આ ઉચિ ટુંકો વિષે મંદિરો,
 રહ્યાં ત્રિવિધ પંથ ને શતક લુપ્તનાં સ્મારક,
 ધરે દગિ સુકું ઘંટ; અનિલો જ યાત્રી મિષે
 વગાડિ રમતાં, દિગંત ધુમતા વડે એ સ્વર,
 સુણાવિ અહિંલાં કરે ચકિત લોક વડેમી ભલા.

૭૦

અહા મધુર ઘંટ મંદિર વિષે રદ્ધજાનિલે
 છતા મુખર, શો વિવાદ પ્રકટો ત્હમે આ ઉરે !
 રહ્યો શું પૂર્વજ મહાપ્રયત્નસત્ત્વ આર્યોતણો
 ત્રિકાલગિત ધર્મ,—ઘંટ રવ મિષ્ટ આ કેવલ ?
 અહો જગતવંદ્ય ધર્મધુતિ સેવતા પૂર્વજે,
 ભગીરથ તપોયજ્ઞે જગરુદસ્ય લાભ્યા ત્હમે;
 વડે અનિલ ઇશ્વરી નિયમથી, કદાપી વડે
 સ્વરો તમ, ન તે સુણાય પુરતા, ન સમજાય કે;
 કદાપિ નજરે ચડે હુણ્ણ મૂર્તિ તમ ધર્મની,
 ન એ નિર્જ પ્રકાશ, રાખકજળાયા જ તાલુખા સમે
 નપુંસક, શકે કરી પ્રકટ અન્ય આત્મા વિષે.
 ગઈ ધણિ પ્રગ્ન, થયા સ્મરણુશેષ ધર્મે ધણુ;

૮૦

રથાં વચન એમનાં,—ક્રકત કલ્પનાસૃષ્ટિ એ
 પુરાવિદ્વત્તણી પુરાણ ઇતિહાસ સાહિત્યની!
 સજીવન ઉદ્ધાત ના ચરિત એ 'ઘ સર્ગ' શકે.
 જશે ગરવિ આર્યજાતિ, બ્રહ્માનિ પુત્રી વડી?
 ત્રી શમિ જશે શું ક્ષીરપયસીભુધીને પયે?
 થશે શું ભારત યુનાનિ હોમરતણાં મહાકાવ્ય શં?
 નહીં શશિકલા ધરી, કુસ શું ધારશે મંદિરો?
 ન કુસ ન શશીધજ કળશ નાપિ ગુંબદ શિખર,
 ન મંદિર મસીદ દેવળ, ન ધર્મ નામોનિશાન,
 સમાજ પાર્થિવ નર્યો જ અથ વા હશે શું ભાવીતણે
 બિજે ત્યમ અહીંય આ ભરતમંડલે યે હવે?
 સખે, ઉર તુટે રુદ્રાય જિવ કાલઓથારથી
 અને મુજ વપે બળે અયુત આર્યકુલ પિત્રિયો
 પ્રભો, કિરણ આશનું! ધરતિ કોરિ દુષ્કાળમાં
 ચહે સલિલજ્યોતિ મેઘ, ઉગરે યથા સંતતી!

૯૦

ચડૂં ઉપર. હોંસ ના; ક્રકત પૂર્વ નિશ્ચયવશે
 વધે પગ, પડે કકોર પડધા પદાઘાતના.
 અવાજ પણ એ સુને પલમહીં સુના આ સ્થળે,
 મળી દુષ્ટિ અશબ્દમાં ગણિ જઈ થતો ના થયો.
 વસે શ્વસિ લસી રહે સ્વયમભોમ શાંતી અહીં,
 ગભીર, તલહીન, ને જગતમેલ આત્માતણે,
 કઈ જગતપાપડંખ, દુખ સ્થૂલ સૌખ્યોતણાં,
 ઉતારિ ભુલવી દઈ રુઝવિ, અંક પોઢાડિને
 કરત સિવય દામયોગ્ય ભ્રમભટકબ્રાંત આત્માશિશુ.

૧૦૦

અનંત અવકાશવ્યાપિ હિતવાંધુ ચેતન ઉર !
 અનંતપટ કાલના વિતતતંતુ તેજેમય !
 અનંત જિવ્યોનિના સગુણ કેદિ સંકલ્પના
 અનન્ય સમ સૌમ્ય આદિ અવસાન શેકર્ષણ ! ૧૧૦
 અનંત મુખ જે સ્ફુરે, સ્ફુરણમાંહિ જીવી રહે
 વિચાર અભિલાષગાન રતિ, તેહના ભાસ્કર !
 સમર્પિત ઉરે ભજે સરલ દીન શિશુભાવથી
 અનેક યુગદેશવંદિત મહાનુભાવો તહને;
 પિતાં મૃતસજીવની છુતિલ વાગુણી તાહરી
 દગો સકલ દેશકાલ લખરૂપ જાંખાં લહે,
 રંગે રંગ વહે ચડે બલખુમારિ શ્રધ્ધાતણી :
 જશે કંઈ પ્રજા ! પડે કડક ભોંય શં રાજ્ય કે ?
 થશે અમુક ધર્મ સંસ્કૃતિ તણું ગ્રહણ કે કદા ?
 ભલે વિવિધ ખેલ કાલ નટરાજ ખેલ્યા કરે,
 —વસે તું નિજ રંગમાં, સકલ સ્વ તુજ હાથમાં ! ૧૨૧

રાસ.

સચુત્કાંતિ દિગ્દર્શન.

જલ જલ અકલિત સકલ દિશા મહિં, જ્યોતિ-અંડલસિખં ત્યાં,
જલજનની ધરિ હેત પોષતી, અંડમયી જ બની ત્યાં;
અંડથિ સૂર્ય અનંત પ્રકટિયા, ગ્રહો સૂર્ય સૂર્યે ત્યાં,
ગ્રહ-ગ્રહ પતિ મય લોક વિષે એ અંડ મોક્ષ પામે ત્યાં:
જલ-અંડ તણે વણિ અંડ-લોકનો એ
રાસ અર્ખંડ વિહાર અનંત જ પંડ-પંડપતિનો એ.

૬

જડ જડ અકલિત સકલ દિશા મહિં, જીવ-ખીજ સ્ફુરિયું ત્યાં,
જડજનની ધરિ હેત પોષતી, ખીજમયી જ બની ત્યાં;
ખીજ થકી તરુપ્રાણિયોનિઓ ઉચ્ચ ઉચ્ચ પ્રકટે ત્યાં,
પ્રાણીપતિ નર પ્રાણુનાથમાં ખીજ મોક્ષ પામે ત્યાં:
જડ-ખીજ ખીજ-તરુ-પ્રાણિ-મનુજનો એ
રાસ અર્ખંડ વિહાર અનંત જ પંડ-પંડપતિનો એ.

૧૨

તનતમ અકલિત સકલ દિશા મહિં અહં-જ્યોતિ ઝળકી ત્યાં,
તનજનની ધરિ હેત પોષતી, અહંમયી જ બની ત્યાં;
અહંકારિ શિશુ યુવક બને એ, કામ વીર્ય પ્રસરે ત્યાં,
યુવક-બાલગણુ-પોષક વૃદ્ધ અહં શમી વિરમે ત્યાં:
શિશુયુવક તણે - વણિ યુવકવૃદ્ધનો એ
રાસ અર્ખંડ વિહાર અનંત જ પંડ-પંડપતિનો એ.

૧૮

સેવાધર્મે દેહ ધરી નિજ નિયમન પકવ બનાવે,
અર્થકામિ વિષયો જિતવા વિશ શાસ્ત્ર શક્તિ વિકસાવે;

દ્વિતીય ગુચ્છ

૩૫

સત્તાધર નિર્ણયપાલક નિજ ક્ષાત્રકેતુ ફરકાવે,
 નીતિધર્મ-હુતિ સ્થિર શુચિ ઠારક ઉદ્ધારક પ્રકટાવે;
 પગ-ઉદર તણે વળિ પ્રાણુ-જ્ઞાનનો એ
 રાસ અર્પેડ વિહાર અનંત જ પેડ-પેડપતિનો એ.

ગાયત્રીસુત વેદભર્ગ નિજ અંતરમાં પ્રકટાવે,
 એક પછી બહુ થવા કામના ઉપર રતી વિલસાવે;
 બીજ-ગૃહેથી પુટે નવાં ગૃહ કે ગૃહરતિ અળસાવે,
 મમ-પર સમ કરિ જગકુટુંબની મોક્ષવિભૂતિ લગાવે;
 અંકુરપુલ ફલબીજ ઉન્નતિનો એ
 રાસ અર્પેડ વિહાર અનંત જ પેડ-પેડપતિનો એ.

૩

કુટુંબ કબીલા ભમતાં સ્થિર થઈ વધી ગ્રામ ઉપજાવે,
 ગ્રામ ગ્રામ લડી વહડી હળી મળી ભળી જનપદો પ્રસરાવે;
 જનપદો વળિ જનપદો સહ રાષ્ટ્રસંઘ વર્તાવે;
 રાષ્ટ્રભેદ લય અખિલ જગતના રામરાષ્ટ્રમાં પાવે;
 નર-નૃસાથનો નય-સ્વર્તતતાનો એ
 રાસ અર્પેડ વિહાર અનંત જ પેડ-પેડપતિનો એ.

૩૬

રસ રસ અકલિત સકલ દિશા મહિં અમિત ચક્ર ભમતાં ત્યાં,
 ચક્ર ચક્ર મળતાં અથડાતાં રતિ-વિરતિ ધરતાં ત્યાં;
 રસતૃષ્ણા રસભોગ પકવતાં અનુભવ જ્યોતિ સ્ફુરે ત્યાં,
 ચક્રપાણાનાં પડ પછી પડ ગાળીતી જ્યોતિ જ્વલે ત્યાં;
 રથૂલ-સૂક્ષ્મનો મમતા-સમતાનો એ
 રાસ અર્પેડ વિહાર અનંત જ સ્વયં પેડપતિનો એ.

૪

ચોગી મહિમા.

જન તે યોગિનઃ સત્ત્વનિષ્ઠા મુક્તાકોક્ષાઃ પરમહંસાઃ સર્વગતયઃ
સર્વશુદ્ધાત્મદૃષ્ટ્યો વિશ્વમૌલ્યસદારતાઃ--હરિ હર્ષદ્ધ્રુવ.

વ્યોમપાતાલમાં વૈનલીલાશમાં
ઝળકને રંગભર છાંટનારો,
પોદિયા પવન અવકાશ પેટાળમાં
જગવિ સર્વે દિગાન્દોઝનારો;
ગુપ્ત છે મનુજને અંતરાભ્યંતરે
કુદરતે છે ગુહાગુહ્ય એ તો,
મગજ મગજે અર્થતો મનનતંતુ એ.
કુલકુલે રૂપ સૌરભ ભરતો:
તારણા ચમકતા જળ પર જળમાં
કોટિ તે જળની ચમક એ છે,
રમણિલાવણ્ય મરદાનગી મર્દની
યુવકયુવતી રસાદૈત એ છે;
ઉછળતાં હાસ રૂપે કિશોરે લસે
લાજલી નાજનીની સુરખ એ,
અલભમડાં ધુમાવંત જે આંગળી
વાળતી તેજ-વણિયાં અલક તે.
ગાન વ્યાખ્ય વિરાટે અસંખ્યાંસ્મથી
ઉદ્ધિભિંગે ધરાવૃક્ષશૃંગે,

મત્સ્યસેલારડે, રસળતે શ્રાપદે,

ઘિડતા ખગગણે, અભ્રવ્રદે;

ચાંદનીની છટામાં, છટા માંભ મે-

ધે ચતી ચાંપિ કાળી રસાની

એ સુરત વાંછુ સંધ્યામુખે, તે પછી

અનુભવે દ્રષ્ટ પુલકે ઉપાની

ગાન વ્યાખ્યં વિરાટે ભુવસ્વર્પથે,

રવિકુલે, ભગણુ નીહારિકામાં,

ગાન વ્યાખ્યં તત્તમાપમાં ઘટ ઘટે,

અણુતણા અણુનિ લઘુલાઘવીમાં,

ગાન વ્યાખ્યં અહો મનુ ઉરે, એકલાં,

દુકલ, વળિ શ્લિષ્ટ ટાળે સમાજે,

દેન્ય નેરાશ્યનું. આશ ઉલાસનું,

ભૂતને અલ ને ભાવિ કાળે.

૧૬

ગાન એ વિધવિધે કલ વધૂઆછિએ

જે કળાર્થ કળાર્થ ભુલાતો,

કવિત ઉદ્યાનમાં વળિ કલા કસ્યમાં

હાઠ લીલામયે જે પમાતો;

તેહને પૂછું ક્યાં પ્રીછવો? ખડું કહું?

માનનારોજ માની શકુંતો,

અન્યની શી તમા! લે કહું, જા

પ્રણમ જો જડે સિદ્ધયોગી લખેતો!

૨૦

✓ સર્ગદર્શન

એક આધ્યાત્મિક અનુભવ.

મધ્યાહ્ને વરસાદ થે દિવસમાં માધુર્ય રેડી ગયો,
વ્યોમે એક જ વાદળી કનકની ગૂંથેલિ મેલી ગયો;
જોતામાં મુજ નેન ત્યાં ઠરિ ગયું, ને સ્તબ્ધ ઈન્દ્રિયગણે
જોથું સાંભળ્યું જોહ અંતર લઘ્યું, વાણી કયમે તે ભણે.

એ સૌવર્ણ પયોદમાં નિરખિ મેં જ્યોતિ ભરેલી જટા,
જેના શુભ્ર મરીચિ સ્વર્ગ ચડિને બ્રહ્માંડમાં વ્યાપતા;
ને એ કેશકલાપધારિ નિરખ્યો અબ્રાસને શોભતો,
મૂર્તી યોગતણી છખી પ્રણયની, સર્ગધ્વની ગુંજતો.
એ ગુંજરવના સુકોમલ સુરો ગંભીર ને વત્સલ
વાધ્યા શાંતિ પ્રસારતા ઉઘડતા આત્મા-કલીનાં દંડા;
ને એ ગીત પ્રવાહ એ શુચિ જટા જ્યોતી ધ્રુવારા મહી
આત્માઓ ઉડતા અસંખ્ય નિરખ્યા, પીતા દ્યુતી ને ધ્વની.

૧૦

જ્યોતિ સ્તંભ જલાશયે રવિ રચે ત્યાં જેમ મત્સ્યો બધા,
રહે સર્વત્ર, પરંતુ સ્તંભજલમાં આવી જ થાતા છતા;
રંગો જેમ અનંત વારિકણમાં દૂપા રહે સર્વદા,
ને જ્યાં મેઘ કમાન ખેંચિ વિલસે તેમાંજ લાડે મુદા;
ગંધો જેમ અસંખ્યજાતિ અણુમાં હોયે લપાયા સદા,
ને જ્યારે ઋતુરાજ રાસ રમતો ફેલાય ત્યાં થે જુદા;
પ્રેમો જેમ ચરાચરે ઉરઉરે સૂના અભાને રહ્યા,
અંતર્દીપ સ્ફુર્યે સભાન વહતા અન્યોન્ય પ્રાણે તલહાં;

૨૦

આત્માએ ત્યમ ગીત જ્યોતિમય એ શાંતી વિષે આવતા,
 એના સત્ત્વપ્રવાહમાં ભળી નવા માણે જ્યહાં પામતા,
 ત્યાં જાગી જ સ્વર્ત્ર શુદ્ધ બનતા, જ્ઞાની વશી થે જતા,
 સૃષ્ટીસર્ગતણાં રહસ્ય વિધિ ને સંકેત કે દેખતા;
 ને નાણી નિજ ભૂત જીવનતણે ચીત્રો પ્રડયે સૃષ્ટિમાં,
 માન્યાં જે સુખ દુઃખ તે પરખિને તેનાં ખરાં મૂલ્યમાં,
 લાલાલાલ ગણી લલ્યા અનુભવે તે સર્વને તારવી,
 યોગ પ્રેમ સ્ફુરેત એ વહનથી પીતા પ્રવૃત્તિ નવી.

એ સૌવર્ણ પયોદ, સૌમ્ય જટિલ પ્રેમી હ્રુતિસ્રોત એ,
 વ્યાપિતો નિરખ્યો દિગંત તલિથી આ સ્તબ્ધ ઈન્દ્રિયગણે:
 સંધ્યા રાગભરી હસી ઝળકે ત્યાં લોપિત એ દર્શન,
 કિંતુ જ્યોતિ જ્યાં ધ્વની વહન એ રહેશે સદા'ન્તર્ધન !

૩૦

શાંતિ

એક આધ્યાત્મિક અનુભવ.

ગતિ વહન સૌ થીભી ઝંપી નિશાઉદરે શમ્યાં,
નર મૃગ ખગો મત્સ્યો જૈતૂ, - ન નામ નિશાન હ્યાં;
નભ મુકુટનો નીલો તંબૂ લસે સ્થિર મસ્તકે,
જલપટ મહા નીલો સૂનો વસે લસતો દગે.
અવનિ અવનીદશ્યો કાર્યો સ્વરો ગતિ વીચિયો,
દિન દિનતણા રંગો ડાઘો પરાક્રમણો ભયો,
સરિ ગણિ જતાં સત્યો એ ને અસત્ય જ એ સહ,
ઉર નરવું એ રાગ દ્રોષો વદાય થતાં લહું.

અનુભવ ન આ ચાલે લાંબો, શું એ હું ન જાણતો ?
ઘડિ દશ મહીં પાછો ઊગે નભે રવિ મહાલતો. ૧૦
ઘડિ દશ મહીં પાછો ડૂબું દિનશસવારિમાં,
અવનિ દિનના કોષે પૂર્યો, છુટી શકું જૈ જ ક્યાં.
તદપિ દરદો નિઃશ્વાસોના સહી વહતાં દિનો,
ભવસફર મધ્યે આજે આ પ્રકાશ ઝિલ્લું નવો:
ખલક ભરનાં શાંતી માતર, જુવે શિશુ આપને,
જલનભ-નિશા-ન્યોત્સનાદેહા, નમે શિશુ આપને.
જલપટ લસે આ તે ઝીંખા, ચુમું તવ પાવડી,
વિધુ અરધ તે ત્રીજા નેત્રે ભરૂં મિટ માવડી.
હુનિદલ લસે વચ્ચે શીળું લપેટવું વિશ્વને,
ઉદર જુનની ત્હાં એ તો ઉદાર, સુદાશિવે: ૨૦

ઉદર મહિં એ પામું આજે સમાસ, અહો વડી !
 રગ રગ સુધા વ્યાપે તહારી, દયામય માવડી.
 ભવ દરદ ને નિઃશ્વાસોના શમે સહુ તાપં જો,
 છુતિ પસરતી ચક્રે ચક્રે, -વિલક્ષણ વિદ્યુતો !
 વળિ નવલ ને સૌથી મોટી, -અહા શિ ચમત્કૃતિ !
 ઉર-કુહરમાં શાંતિન્યોતી થતી સહસા છતી !
 ધડિ દશ ભલે જાઓ ચાલી, યથા ક્રમ વિશ્વનો,
 ધડિ દશ મહીં ઊગે પાછો ભલે રવિ નિત્યનો;
 અવનિહિનનાં રાગદ્વેષે પરાક્રમણો ભલે
 ધડિ દશપછી હૂં ને પાછાં વિંટી કુબ્જી વજ્ર.

૩૦

ઉર ગયું હતું અટકા થેલી, યથા ક્રમ વિશ્વનો,
 ફરિ વિચરશે ધીરે, વેગે યથા ક્રમ વિશ્વનો;
 નહિ પાણુ કદાપી તે પાછા જ્યાજ્યા પૂર્વના,
 અવનિહિનનાં રાગદ્વેષે ન તે ફરિ પૂર્વના:
 ઉરકુહરમાં શાંતિન્યોતી કદી કદિ રાજશે,
 નભજલ-નિશા-ન્યોત્સનાદેહા ન બાળ વિસારશે.

૩૬

રેવા

રાગલક્ષી વ્યક્તિતામાંથી સ્પંદિત અને અમરતા લગી આરોહણ

Be ye embraced millions !

I send this kiss to the entire Universe ! —Schiller

“આવો પરિબ્રજિયે ! લાખો કાટિ લાખો !

હ્યો આ ચૂમી જગજગને ! કાલદિવ્યાપિ વિશ્વને !”

[૧]

રેવા, તારી કયમ કરિ કહું કેટલી ઓંથ મહારે,

મહારી આયુરસરિતતણિ હે બેલડી સર્વકાળે !

લેને આજે તુજ લહરતાં નર્તનોમાંથી ખાંતે

માંડું ઓત્રો, પ્રિય, તુજ કને બેસું થંભું નિરંતે,

અર્ધાંનેને પિયું ઘટ ભરી મોહની લોલ તારી,

આત્મા તૂંમાં કુખાડું,—વિકલ ઉરતણી આતશો ઠાર બહાલી.

શીળી સંધ્યા પર અવનવાં રંગબેરંગિ ધારે,

નેહે દીપી નિચિ વળિ તહને સ્નેહલહેરો જગાડે;

હારે એ સૌ રતિવિનિમયો ના હુંથી કે અગ્નણ

મિત્રો શં મેં પણ નવનવાં કીધ સૌહાર્દ લહાણ;

આયુર્વલ્લીવિકસનતણાં એ પ્રસૂનો અમૂલાં,

બેસો ખીલો સદા યે,—નવ પણ રુઝતાં એ થકી દુઃખ ઊંઝાં.

છંદુ જ્યારે મૃદુ શિતલ રશ્મિઅમીરેલ રેલે,

-ખિંદુખિંદુ તુજ મલપતાં જયોતિ ઝીલત બેલે;

વ્યાપે હંસાવલિતણિ શકે વ્યોમ પાંખો અનંત,

રહામે તું ત્યાં કુમુદસરિતા શી વહે ઉચ્છલિતઃ

હારે એ સૌ ઘુતિવિભવના સામ્ય ઉલ્લાસ, ખડેનાં,
આનંદે એ સદાયે,—પણ પણ વિપદિગ્ધપણો તો રુએ ના

૧૮

[૨]

એવું તે થાં દરદ મુજને શીડું તાવે સદાય?

ધારે ધારે કહું છું અધુરે, જે કદી વણ્યું નય.

રૂવા, તૂંથી અધિક મુજને કોણ છે, કોણ છે રે!

ધાર્વતાં યે નિરખિ રહતો માડિને કે ત્હને રે.

ધાર્વતાં જે નિદરસપનાંદેરમાં આજ મહારા

થંબી હેતા હતા, ત્યાં પણ નિરખત હું થાન કે ઊર્મિ તહારા.

ને આ રૂવા, રમત રમતો ને થયો નહાસતો ન્યાં,

ખોવાતો કે લપછ છુપતો, તો મ્હને શોધના ક્યાં?

તહારી સોડે; તુંજ મુજ હતી ખડેનડી રૂવડી રે!

(ખાતો મીઠી, અરધ તુજને આપતો તે સ્મરે કે?)

—ને જે દોસ્તો પરમ પ્રિય ને શિષ્ય સાથી થનારા,

તેમાં ચ્હાતો વિવેકે,—તું પર પ્રણયમાં જે વડા તેજ મહારા.

એ વર્ષોમાં પણ જુદિ તરે શી જખી એક તહારી

ઘેરી જે મેં ચકિત નયને ત્રુટતે શ્વાસ ભાળી:

આવ્યા ટોળે મળિ સ્વજન સૌ તાહરી પાસ માડી,

હું સૌ વ્હેણાં, કુમળિ વયનો તોય સ્પૃહલિંગધારી.

રોતો ખડેલાં યદિ યદિ થતો સ્વસ્થ તૂંથી ધડીમાં,

આ વેળા તે કરાલી તુજ દગતડિતે રોતું હૈયું જખું ત્યાં

૩૬

[૩]

આવ્યાં વેગે વરસા ધસતાં સાહસોત્સાહકેરાં,
હૈયું ઝંખે અમિત અતળાં ઊડવાં ખૂડવાં જ્યાંઃ
વર્ષાભીની ધસતિ ચડતી જેમ રેવા તું રેશે,
કાંઠા ભેદે, ઉપવનવનો ખેતરો ગામ વેડે,
તો યે દેતી રસકસ નવાં જીવનો હાથ બહોળે.—
છં ના સૃષ્ટિવિષે કે ક્ષણિક તદ્દપિ તાજી જીવાનીનિ તોલે.

એ વર્ષોમાં ત્યજિ તુજ તટો દૂર દેશે ભરીતાં,
જ્યાં જતો ત્યાં સ્મૃતિ વિવિધ ને સ્વપ્ન ત્હારાં સ્પર્શતાં;
ને જ્યાં જતો કુદરતતાણું જે ભવ્ય કે રમ્ય કે યે
સાથે ત્હારાં હૃદય ઉડતાં બિંબ શાં તે ઘડીએ!
રેવા, ત્હારી દિલભર મનોહારિતા શી કવાયે?
સંધ્યામાં સૃષ્ટિ ને તૂં મુજ ઘટ ઘટમાં પેડાઘાંડન્યાયે!

એ વર્ષોમાં ત્યજિ સ્વજનને છંદિલું આચરતાં
ખાધી ટૂંશો, ચ્યુતપથ થયો, જે ફર્યો આંધ્રિયોમાં;
કાંઠાં પાપો નવલ જ રસાસ્વાદ કૌતૂહલોમાં,
દુઃખો દીધાં,—અસ હુંપદ્યોધે ધસી પૂર્ણ બહોમાં:
તો યે એ સૌ અનુભવ ખરે ધન્ય આત્મોત્કૃષ્ટિના,—
દુઃખે પાપે ધવાતાં ઉર ગહન ખુલ્યાં, ને શિષ્યો ‘અન્ય’ જોતાં.

૫૪

[૪]

એ અન્યોમાં પ્રથમ જ લક્ષ્યાં માતપત્નીપિતાને,
ને હું સાથે બનિ રહ્યું ચતુષ્કે દિઠું પાંચમું તે.
દીઠા બાપ, કુલ ઉતરિયું વારસે ભક્ત તેના
દીઠાં માતા, કુલકુલપતિમેળ સાધિતી વીણા;

દ્વિતીય ગુચ્છ

૪૫

દીડી પંની, શિશુ તદપિ આ એક વાતે હડીલી,
શિષ્યા એ, ભીડુ, મીડી અવર જ વિષયે, આ સ્થળે શન્તુ શરી.

ના, ના, 'શન્તુ'કથમ કરિ કહેવાય તું સુંદરીને
સામે થાતાં દગ, જલથરે આપતાં પદ્ય જેનાં,
રોષે થાતા મુખકરવિલાસો કરે મુગ્ધ જેના,
રીસે રાગે મદભર થતી માદકાંગી પરીને:
મીડી ત્યારે પ્રિય, પ્રિયતરા લાગતી ખાટિમીડી,
હારિતાં જીતનારી, કુબિ તરવનારી સદા નારિ દીડી.

માયા એ સૌ સરજિખરચી તેં અવિશ્રાંત વ્હાલી,
બાપુમાતાહૃદય સમજૂં ને ભજૂં તેજ કાળે:
મસ્તી લીલા મૃદુ કડક તે, દીન તે, તોરિલાં તે,
આડાં સીધાં ઘડિ ઘડિ નવાં તોય જૂનાં સદા જે,
ધેલાં ડાહ્યાં કઈ કઈ ચરિત્રો કરી હૈ તું ખાંતે,
તે સૌમાં લક્ષ્ય ત્હારું જનનિજનકનો હૂં બનૂં એ જ વ્હાલી.

૭૨

[૫]

ને હું તૂંને મુજ સમ બના'વા પ્રવર્ત્યો અધીર,
ખેંચી તૂંને ગિરિવનનદીસાગરે સ્હેલગાહે,
લીધી તૂંને મુજ સહ વળી કાવ્યસૌન્દર્યગાહે,
-ભાગ્યો સામે જહિ ઝઘડતાં જીવિ જાણે જ વીર,
નિર્દોષો ન્યાં વિપદ કુબતાં નેત્ર થંભે ન નીર,
કે ન્યાં ઊર્મિષ્ટુવારા નભ પથુ અજવાળે અનેરી પ્રભાએ.
ક્યારે ક્યારે સ્થલપલગુચીમેળ રૂડા સંધાયા,
ભવ્યસ્થાને સહૃદય સખી મમ થૈ કાવ્યગાને;

કયારે કયારે ધનદળતડિદાયુનાં તેજછાયા
 શૈલરંકધે નિરખિ હરખી રૂપસી રૂપવાને;
 કયારે કયારે યુગલ મટિ બે યે વહ્યાં એકતાને,
 એકુચ્છ એકનાડી-છંદ રુજરજથી ઉર્ધ્વ ઊડી રહ્યાં ક્યાં!
 વચ્ચે વચ્ચે તદ્દપિ વહતી'તી સખી વારવારે
 ભોક્તા છો તે અવનવ પિહારો બલે હો લહમારે;
 ભોળ્યા હું તો, ઘર-કુકડિને ગેલ ખૂણોજ સારો,
 સ્વાધ્યાયો ને નરિ કુલિનતા મોક્ષપંથા અમારો.
 ભોક્તા બે યે, વળિ ઉત્તર જો ભોળ્ય અન્યોન્ય બેના,
 ના એ માન્યું કદાપિ, સહજ ફિલસુફીથી અણુ યે ચળી ના. ૯૦

[૬]

તેવામાં એ સહજગતિએ તેં સમકાર કીધો,
 જાણું કેના, તદ્દપિ જગચર્મે મહને આંધિ લીધો;
 જાણું કેના, તદ્દપિ મુજને મોટપે સાંધિ દીધો,
 બોલ્યાચાલ્યા વગર જ મહને પુત્રનો તાત કીધો.
 રે સાથે એ આણુતમતણો ભોળ્ય કિંકર બનાવી
 મહારા ભોક્તાપણાની અકપટ પણ તેં શી બિરંદી ઊઠાવી
 નારી માતા, જગતભરમાં દિવ્ય પૂજાર્હ નારી,
 નારી પોષ્યાં અમૃત જમતાં ઊછરે પક્ષહીન;
 નારી સેવ્યાં હુંક મૃદુલ પામી વધે અંડહીન,
 નારી પ્રૌઢાં પ્રજનનતપો હાંસથી બહારનારી.
 નારી સામે જગતકલમે ચીતર્યાં કેં જુતાનાં,
 મૂર્ખાં, નીચાં, હરામી, કપટ વિષયખાણિ,—અધાં યે જુઠાણાં!

કહો બેટાને પ્રતિકૃતિ પિતાની અરે પિત્ર પોતે,
 બે સૂક્ષ્મોંશુ મહિં પિતરનાને ગણે મુખ્ય જ્યોતિઃ
 હંતો જાણું, પ્રકૃતિ સુતની જે કલાએ ઘડાતી
 તેમાં માતાતપ પિતરથી સોગણું શ્રેષ્ઠ સોહું;
 ને રેખાઓ તનમનતણી ને નિગૂઢી પ્રરોહે
 પેસે જામે વિકાસે, જનક યુગલનો સૌ લઈ વારસો તે. ૧૦

પ્રથમ ખંડ સમાપ્ત

દ્વિતીય ગુચ્છ

અનુક્રમ

આરોહણ: નિર્બંધ પૃથ્વી (પ્રથમ પ્રકાશન ઇ. ૧૯૦૦, માંડેલું ૧૮૮૮ છેલ્લા સુધારા વધારા, ૧૯૨૯.) ...	૨૯
રાસ: પદ. (૧૯૦૭)	૩૫
યોગી મહિમા: ઝૂલણા (૧૯૩૭)	૩૭
સર્ગદર્શન: શાફલવિક્રીડિત (૧૯૦૩)	૩૯
શાંતિ: હરિણી (૧૯૧૬)	૪૧
રેવા: પ્રથમ ખંડ: મંદા-ધરા (૧૯૧૮-૧૯)	૪૩

[ગુચ્છ ૨ ને સમાપ્ત]

ભાણુકાર

તૃતીય ગુચ્છ

પ્રેમનો દિવસ વિરહ અને નિવાપાંજલિઓ.

[અનુક્રમ ગુચ્છને અંતે]

૫૬)

દિવસ પુડે છે રાત, તિમિરધન
યુમાવાસ સાક્ષાત, પ્રણયિ જન
કાં ભૂલો દે ભોળાં !

પ્રેમનો દિવસ

એક કલ્પિત દંપતીના જીવનમાંથી છૂટીછવાઇ થોડીક
ક્ષણો દ્વારા તેમની પ્રેમસમુદ્ધાતિનું છાયાચિત્ર.

અર્પણ.

દેવા ગ્રહી કલમ બોધ વિનોદ જોને,
સ્કંધે ઘરી મુખ લખાતું જ વાંચ્યું જોણે,
મૂલે ઝુલી સહ વળી નિજ પાદબેન્ને,
ગુંથ અનેક કડિ મોડિ લડાવિ જોણે:
તેને સમર્પણ થતું થઈ પૂર્ણ આજે;
આવા પ્રસંગ વળિ વીનવું, દેવ, દેને.

૧

આ શાંત પૌઠ પણુ તો જ ખિલત ઓર
સંધ્યા સુગાઢમદુ રાગથિ ચિત્તચોર;
જે શી લસત તરુ નીર જનસ્થલીમાં,
સ્પંદે સ્પંદે ચિતરતિ હિતાંચાર લીલાવલીમાં.
દેવી, એવી તું પણુ શુભ ને છો ભરી સ્થાયિ રાગે;
હું તો છાપ્યો, રવિ સમઃ ખરો, તો ય ના નેત્ર આગે!

૨

કર્તા અદષ્ટક્રિય કોણ ગણે જ કર્તા,
સંસાર આપણુતણી ખરિ તૂંજ કર્તા.
ના!-તે હું એ મુકું પડી ઉપમાવણી એ,
જો, જાય એ ઉડિ, ભજે પહિ વાદળીએ!
આ પ્રેમકાવ્યસુરને ય મુકું છ વહેતા,
જાઓ, ખિસો નવતવી હૃદયસ્થળીએ!

૩

તૃતીય ગુચ્છ

૫૧

ને જો ! સુણો વચન અંતિમ તાતકેરાં,
 જાણો જો શિશુચરિત્રવડાઈ શેમાં ?
 એવા ગુણો પ્રકટજો જન જેથિ શંકા
 તોળી ફરી ફરિ સહર્ષ વદે ઉર્મંગી,
 “ના, આ ન, આ ન લાગિરે જનકોત્થ રેખા,—
 આ તો આપે મૃદુલ નમણી લાજતી છુદુલેખા !

૪

૧ પ્રેમની ઉપા.

પાડી સંધ્યા નિરખિ રહિ 'તી આંહલો પૂર્ણ કરવા,
 આંહો લાડે કુળન કરતા, કુંથ કોડામણા હો,
 વહ્લીવાયુ રમત મસતી જેન શાં શાં કરે ને !'
 ત્યાં દારેથી નમિ જઈ નિચો ભાવનાસિદ્ધિદાતા
 આંચો છૂપો અરવપદ, જાણે ચહે ચિત્ત સરવા,
 ને આંચિતી કરઝડપથી બે ઉરે એક થાતાં !

કુંપી ડોલી લયિ વિગરિ શોભા પડી સ્કંધદેશે,
 છૂટી બોચે વણિ કરલતા શોભવે કુંઠ હાંસિ:
 'દહાડે યે શં ?' ઉચરિ પણ મંડયાં દગો નૃત્ય કરવા,
 'એ તો આંચો કુળન કુમળૂં આ મિઠૂં શ્રોત્ર ભરવા;
 'એ તો રાતો દિન ફરિફરી બર ઉપડયા કરે છે,'
 'તો યે મીઠૂં અધિક ઉભયે કુંઠ જ્યારે ભળે છે.'

ગાયૂં : પાયાં જિગરં જિગરે પેયુષો સામસામાં;
 નહું ત્યાં આંહાસુરજ હજિ, એ પ્રેમ કેરી ઉપામાં.

૧૪

૨ અદૃશિ દર્શન.

બહાલી, ત્હારો સ્વર મધુર આ કાનને સંભળાય,
બહાલી, ત્હારાં મૃદુ લક્ષિતથી ચિત્ત અન્ને હરાય;
ને કેં કામે પડિ હુબિ તદ્દાકાર હોડિં તદ્દા યે
ઐચિંતી ત્યાં પરિ સમ હવામાં તરે સ્પષ્ટ સોહે
મૂર્તી ત્હારી, અધર ધરતી છેલ્લિ ચૂમીસલામે,
આંખો આડી કરત ચડતૂં આંસુ સંતાડવાને.

એની સામે નગરજ હરી જાય ને યાદ આવે
આઘીપાછી અનુભવઘડી, જે ન ભૂલી ભુલાયે;
સંયોગે જે ઉછળત સુખો પાછ પાછ પિધેલાં,
ને આપત્તી વિપમ પડતાં સ્નેહઅંકે વસેલાં:
તારાઓ ને જરિ ચળકતાં વાદળાંજૂથ જેમ
સાથે જામે રજનિતભસે, આ અધી ચિત્ત તેમ.

સ્વપ્નાં આવાં ઘડિ પછિ શમી જાય ને પ્રસ્ન મૂકે,
બહાલી, ચિત્તો તુજ કદિ હુબે સ્નેહસંભારણે કે?

૧૪

૩ નાયિકાની છેલ્લી સલામ.

માગ્યો પ્રેમ મળે ન કોઈ પ્રજ્ઞે નિઃશ્વાસથી ચેતના;
ક્યાંથી હોય જ પ્રેમકર્પક ખુબી સધ્ભાગ્ય પૂરાં વિના:
ત્યારે દોષ ન લેશ, આ જન નહીં ઔદાસ્ય સાંખી શકે,
મ્હારા લાયક ભાવિમાં ઉતરતાં આશીષ દો, -શી, સખે?

શકતી સાધન જ્ઞાન તેજમય તૂં, મૂર્તિ જ તારુણ્યની,
ધર્મ્ય મૂક બની રહી, ઉમળકે વેદારુ સ્પર્ધા બની !
કીર્તિ પ્રૌઢ ચિરાયુ શુદ્ધ તલસે, બીજું લહે તુચ્છ, તે
આકાંક્ષા સમ યોગ આણિ મુકળે કાલાન્ધિ ત્યારે પટે.

સૌન્દર્યો સજનાર માનસતલસ્પર્શી પ્રસાદી કવિ,
કિંવા બીજ નવાં સ્વદેશમહિમાનાં રોપતો રાજવી,
ભાસે એ તુજ ભાવિ તે શું ખિલશે સોજે કસા કે નહીં ?
-રે પ્રાર્થુ કિરતાર, દિવ્ય વરના દાતાર, દેળે સહી
નારીપ્રેમ વયસ્પ્રેમ, પ્રતિભા જે રાહુથી રક્ષતા,
આત્મા મધ્ય સદૈવ શાંતિલય ને સૌમ્યશ્રુતી પોષતા.

૪ નાયકનું ચિંતવન.

અનૂં સંન્યાસી હું ? નથિ રતિ મ્હને બાહ્ય નિવડે,
અને આત્મા એથી તનજડિત ક્યાં થાય અળગો ?
ખરાં સંયમી જે પ્રણયરસ રેલી જિલિ રહે
નથી આત્મા તેથી પણ હૃદયધારીજ અળગો.
ગૃહસ્થી ધર્મોમાં તનમન પરાવી સુખ લહે
ભજે મોટો ધર્મ, ક્યમ સુખથિ યે તેહ અળગો ?
અને જેની ખોટ ભવ તરફડે, શોણિત વહે,
પણે તેની આશે, ક્યમ ભવથિ કહેવાય અળગો ?

પડે આશા ખોટી ? અવનિરસની કોઈક ફણી
ઉડી આકર્ષાઈ ગિરિહિમસમૂહે જડ બની;
વસી વા મેઘોના સતત ઝુલતા મંડપ મહીં :
ન તે આવે પાઠી પરમ હિતનું બીજ બનિને,
તથાપી જે જે જે શિતલ લહરી જાય ભુમિને
મળે, તેમાં એનો પણ શું લવચેશે યશ નહીં ?

૧૪

૫—નાયકનું પ્રાયશ્ચિત્ત

[૧]—‘પાંખો નૂતન’

પાંખો નૂતન લાગતી ઉઘડિ તે જોતો હસતો ઘડી,
 ને જોતો ભવચ્યોમ મુગ્ધ નજરે, જાણે ઉડી જાયી;
 જાણે અંધરમસ્તકે ચળકતા રંગો વડે વાદળી.
 આશાનિર્મિત, તેહની સુભગતા પાંખે ઉડકાસે ભરી,
 તેથીયે ઉડું પાર હું પલકમાં, ને લોક ભૂમંડલે
 ઊંચાં નેત્ર વિકાસિ સ્તોત્ર વદતા ન્યાળી રહુ વિરમયે!
 હા! એ સ્વાન અવલ્યું સુંદર! ન એ પાંખો, ન એ વાદળી,
 ને એ લોકવખાણુ તો—તમતમે કણે લગ્યે જળી!

એ મૂખાંધ વિષે ત્હને અવગણી,—દૃષ્ટિ ન રે સ્નેહને!
 તોયે તું ધરિ ઘેર્ગ ત્વન્મય રહી, કેવી તું જ્ઞાતી મ્હને!
 ભાંડીમાં ન ફરું કદાપિ,—ક્યમ એ આપી શકું કૌલ હું
 ભૂતજ્ઞાનથિ ખિન્ન છેક થયજો? માટે કહું આટલું:
 કે પ્રીછું તુજ પ્રેમ કોમલ સખી, ને આ ઉરે જે કંઈ
 ગાંભીર્ય દ્રઢતા વળી સરજતા, તે જાણુ તારાં સહી.

૧૪

[૨]—મોગરો

પ્રિયે, તુજ લટે ધરૂં ધવલ સ્વચ્છ આ મોગરો,
 નહીં નિકટ અથિ પર્સહુક આ સમે માહરો.
 અને ચક્રિત? ના, ખરે જ કહું,—ના, દયા ના સહ!
 કયાં વચન શોધું? આ નિગર ખોલિ દેવા ચહું.
 કુટુંબ વચમાં સુરક્ષિત ઉગી, ન જગ જાણતી,
 સુકોમલ પવિત્ર મૂર્તિ, મુજ એક દેવી છતી!
 નિહાળ દલ મોગરે, મુજ ઉરે પડો એટલાં:
 અને કહ્યું શિ રીત જાય, સખિ, મ્નાન એ કેટલાં!
 ‘દુરિત’ ‘અપરાગ,’ ‘મોહ,’ વચનો સુણ્યાં તો હશે;
 કરે મલિન કેટલું ઉર ન તૂં કદા જાણશે.

૧૪

પરંતુ પ્રિય દેવિ તૂં ઉતરિ હાથ મુજ સાલવા,
 —જરા ધિરજ! જરા વખત! તલસું પોત પ્રકટાવવા:
 દલેદલ વિશુદ્ધ આ કય વિષે દિપે મોગરો,
 દલેદલ ઉજાળું આ ઉર,—પછીજ હું તાહરો.

૧૫

૬—નાયિકાનું ઉત્તર

કહો! ન જગ જાણતી, નવ તહમે મહને તો દિહી,
અને તરસ આગ નેહ-અવગાહની આ મિટી.
રહી તલપિ કલ્પના, ઉર વસ્યો ચહે આશિક,
પ્રશ્નો ઠર, ન સ્વપ્ન—જીવન હરો ન જૈવાતૃક!
'દુરિત,' 'અપરાગ,' આદિ ન હિ આળ કાને ધરે,
પ્રતીતિ સતમાં મહને મુગ, લિયો ભક્ષા પારખૂં.
હિં અભય પાપનૂં: ખરિજ દેવિ?—થાપો ઉરે:
વેલાસિ વધુ આહુતી નિરવશેષ મહારી ખરે.

મને, ગરુડ તૂં ઉંચે નભ ચડત જ્યાં જ્યાં વહે,
ત્રેયે ઉડયને ન ક્રમ નિજ સાથિ આત્મા સહે?
પવિત્ર કરું હું તહને: ખિત્તવ તૂં કલ્પ માહરી:
પિયૂ! સરજિયેં નવી હસતિ સૃષ્ટિ આશાભરી!
કહે કરવું ગાન? બોલ, લલકારિયે પ્રાર્થના?
નક્ષે પત્ર ઉઠત સૂર હિતસાધુ સહજિવનના.

૧૪

૭—પ્રાર્થના

પ્રભો, શિર નમ્યું. નમ્યું જ ધરું સર્વદા, એટલી
વિશુદ્ધ મતિ રાખજે: સકલ અન્ય એમાં લહું.

જુવે શિશુતણી ખરી જિગરની બધી લાલસા,
અને વળિ જુવે—ઉડી ફરિકરી તરંગો ઉપર
પ્રસારિ નિજ મેલ શીણ વમળો અરે કાટકો
લસે અમિત, ને શમે તદપિ છાર મૂકી જતા.
અરે સરિત માહરા જિવનની! અરેરે, પ્રભો!

વહે ફરિકરી તરંગદલ ક્યાંથકી એહવાં?
હશે પવતસૈતલી? ઉદ્ભિની જ વેલા હશે?
દિસે નહિ દિસે અગર તિમિરગહવરો અંતરે,
ધસે વળિ ધસે તિહાંથિ મળ જિતુ વમળો જ એ?

અદૃષ્ટ ભવંથી વળી જિગરના જુના પાપથી
બચાવ! જય આપ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
વહે સત્તિલગ્નઘાત્તર્ય તુજને ધરતો પ્રભો!

૧૪

૮—પ્રેમનો પ્રાતઃકાળ

[૧]

પ્રિયે, દેહો અર્ધા, હૃદય મન અર્ધાં ઉભયનાં
અને આત્મા કયાંથી તુજ મુજ જુદા હોઈ જ શકે ?
જુદા કહેતા જાની, પરમ પદમાં એક કથતા,
ન તે આ સૌન્દર્યપ્રણયિ દગ સાચું લાહિ શકે.
ભલે વા એ સાચું, જડ જન હશે એમ ચડતા,
પ્રિયે, તારા મ્હારા ઉડણુપથ અદ્વૈત રતિના.
સ્વર્થભૂ પ્રેમાગ્નિ પ્રકટ દ્વયમાં એકલશિખ,
ધરી એ વેદિમાં તનમનઉરાત્માર્ધ ઉભયે,
પ્રિયે, તારાં મ્હારાં દ્રવ કરિ મિલાવી જ તપતાં
પુરાં લગ્ને સાધી વિમલ રતિઐક્યે વિહરિયે.
ધરી કાયાપ્રીતી નરપથુ લહે પામર સુખો,
સજી આત્માપ્રીતી અમર રસમોજે ઉજળિયે.

ઉગ્યો ભાનું આજે તનમન ઉરાત્માર્ધ ઉભયે,
નિર્શાધારાં નાઠાં ફરફરિ રહ્યા દિવ્ય અનિસો.

૧૪

[૨]

પ્રિયે, પ્રેમાર્કે આ દ્વયપણું ત્યજી જીવન લસે,
શમ્યા રાત્રીમોહો તનમનઉરાત્મોર્વિનભસે;
હતાં અંધારે જે મમ-તવ-તું-હું મોજ કરતાં,
ન એ. ખૂટયા મોજ; પણ અવર વૃંદોતોય જગમાં
વડુંતાં જેમાં યે હૃદય મન આત્મા અણગણ્યાં
સુખેદુઃખે સાથી પ્રણય જિવને આપણ સમાં
મર્યતાં આ દીસે, નિજ-મત્ર પ્રજાગી શુચિ થતાં.

ભલે તહારો મહારો પ્રણય, પણ એ યુગમગણુથી
કુટી વડેતાં જો આ પ્રણયઝરણાં શાં મલપતાં !
ભલે તહારી મહારી પ્રણયઝરણી એ સહ બળી
ઉંચે ને ઉંડાણે રસવિનિમયો રાચતિ ઝિલી !
જડો ન્યાં ત્યાં જીવો, જહિં જહિં જીવો જીવ રતિ ત્યાં,
પ્રહો દેવો સૌ એ સુભગમધુરાં નૃત્ય કરતાં,
પ્રિયે, તો સૌ સાથે મળિ બળિ જયે આપણુ ગળી !

૧૪

✓ ૯—વધામણી

ઢાલા મહારા, નિશદિન હવે થાય ઝંખા ત્હમારી,
આવો આપો પરિચિત પ્રતીતી બધી ચિત્તહારી.
દેવે જાણે જલ ગહનમાં ખેંચી લીધી હતી તે
આણી સહેજે તટ પર ફરીને મ્હને છાળહેલે;
ને આવી તોપણુ નંવ લહૂં ક્યાં ગઈ, કેમ આવી,
જવાદોરી ત્રુટિ ન ગઈ તેથી રહું શીઘ્ર નામી.

ને સંસ્કારો ગત ભવ તણા તે કની સર્વ, ઢાલા,
જાણું સાચા, તદ્દપિ અવ તો સ્વપ્ન જેવા જ ઠાલા;
માટે આવો, કર અધરની સઘ સાક્ષી પુરાવો,
મીઠા સ્પર્શો, પ્રણયિ નયનો, અમ્રતાલાપ લાવો.

ખીજું, ઢાલા, શિર ધરિ જિહ્વાં 'ભાર લાગે શું?' કહેતા,
ત્યાં સૂતેલું વળન નવું વીતી ઋતુ એક વહેતાં;
ગોશં ચૂસે અખુટ જ રસે અંગુઠો પદ્મ જેવો,
આવી જોઈ, દયિત, ઉચરો લોચને કંઠણુ જેવો ?

૧૪

૧૦—પોઢો પોપટ

ઝૂલો પોપટઃ ઝૂલે સષ્ટીઃ જનનિ ઝુલવે ચૈદ્રિકાપારણામાંઃ
 પોઢો પોપટઃ પોઢે સષ્ટીઃ રજનિ હુલવે મેદમેદનિકોમાં.
 ઝૂલો પોપટઃ ઝૂલે સષ્ટીઃ થનગન કરે તોય મોંચાય આંખોઃ
 પોઢો પોપટઃ પોઢે સષ્ટીઃ ગણગણ કરે તોય ખીડાય પાંખો. ૧

પોઢો પોપટઃ કાલે મોટા મરદ બનશે તાતથીયે સવાયાઃ
 પોઢો પોપટઃ કાલે મોટા અરબ અસપે સ્વાર થાશે સફાળા.
 પોઢો પોપટઃ કાલે મોટા સહઅસહડ ઝાઝે ચડી સિંધુ તરશેઃ
 પોઢો પોપટઃ કાલે મોટા નૃપભુપતણા મીર કે વીર બનશે. ૨

પોઢો પોપટઃ કાલે મોટા શર નયનના વાગશે કામવેધીઃ
 પોઢો પોપટઃ કાલે મોટાં સરઘસ રચી જૈશું હો માંડવે જી;
 પોઢો પોપટઃ કાલે મોટી પુરુષપ્રકૃતી નિર્મિતા આઘ વેદિ,
 મંગળ ફેરે અર્ચી તે રે,
 પોઢો પોપટ-કાલે મોટી શપથપગલે રોપશે ધર્મવેલી. ૩

પોઢો પોપટઃ અધમધ નિશા ઘેરતી નૅન ઘૅનઃ
 પોઢો પોપટઃ ફર ફર સ્પુરે સ્વપ્ન હૅરૅત નૅનઃ
 પોઢો પોપટઃ રુમરુમ વધૂવિધુત આ તો તહમારીઃ
 પોઢો પોપટઃ દિવસ ગણતી વાટ જોતી ગિચારી. ૪

પોઢો પોપટઃ જનનિ રજનીયે હજે નીંદખોજેઃ
 પોઢો પોપટઃ રજનિ જનનીયે ઝુલે સ્વપ્ન ઝૂલેઃ
 પોઢો પોપટઃ જનનિ રજની શાંતિમાં નાથ ગુંજેઃ
 પોઢો પોપટઃ ઘડિ પછિ ઉગે જો પિતાજી સ્વકુંજે. ૫

૧૧—વર વહુ અમે

જતાં 'તાં સાંઝે જ્યાં વરવહુ અમે પાક લણતાં,
ન જાણું જે સાથી વરવહુ અમે તો લડિ પડ્યાં.
લડ્યાં, રેયાં, પાછાં વરવહુ અમે આંસુ ચુમનાં
હતાં જેવાં તેવાં વરવહુ અમે તો જાનિ રહ્યાં.

૧

અરે કેવી મીઠી લડાઈ તે દીકી
કરે હૈયાં ખાલી અને આંસુ ઢાળી
હતું તેથી જ્યાં પ્રણયિ જનનું ઐક્ય જ કરે,
જ્યાં આંસુ સાથે અધરરસ પીચૂપ જ કરે.

૨

પછી ખુંખાં જ્યાં જ્યારે વરવહુ અમે તે નદિતટ,
જ્યાં સૂતું 'તું જે ગત સમયમાં બાલક હતું,
ત્યાં તેની ન્હાની
અરે તેની ન્હાની કપર કુમળીની જ નિકટ
થયું પાછું આંસુ અધરરસ પીચૂપ કરતું.

૩

✓ ૧૨—પ્રેમનો મધ્યાહ્ન

બહાલી, સાથે સુખદુખ લક્ષ્યાં હૈયું હૈયે જડીને,
 એકે ખીન્ને અનુભવધડાતો દિહો અંતરાત્મા;
 આનંદોર્મીશિખર પર ને પાપની પાપયામાં
 સાથે દીડી પરમ કુરુણા હાથ હાથે ધરીને.
 બહાલી, નૌકા ધસિ ઉદધિ મધ્યે તજી દૈનદીને,
 મિધૂ મુદ્રા વિવિધ ધરતો,—નાવ ચાલે બધીમાં:
 જ્યાં જ્યાં સંધિ નભઅવનિના, નાવનાં બંદરો ત્યાં!
 ઝંઝા, શાંતી, વચલિ સ્થિતિઓ, એક સૌ આ તરીને.
 આઘી આઘી જનનઘટિકા, સાંભરે તે ન જેવી,
 આઘી આઘી મુમજવનિકા, જાણિયે તે ન કેવી.
 માથે ઊંઠૂં ઘુતિદ્વલ લસે, ચાંદિશે વારિ ઊંઠૂં,
 ને બંનેમાં અ-વચ અ-કળાતૂં લપાતૂં શું ફૂં ?

માંહે બાહે પુરુષપ્રકૃતી ધૂર્જટિ અંબિકા એ ?
 તૂં ફૂં તૂં તૂં તુટિરહિતનું દ્વંદ્વ-અદૈત શં એ ?

૧૪

૧૩—કન્યાદાન.

રહ્યો ન અવશેષ કોડ કંઈ પૂરવાનો હવે
 દિલાવર પિય, ત્હમે ઉર છઝાછઝા' તો ભયૂં.
 હતી ભગિનિ એ મ્હને પ્રિય સુતા સમી કે વધુ.
 મુકી કર કરે જ માન પિતૃલોક યાત્રી ગઈ.
 હતી ન કંઈ વેળ સૂચન સવાત્ર હા ના તણી,
 અબાણુ, ન લહ્યું તદા હું પર ભાર આ કેટલો.
 અહીં જ રહિ એ. અહીં જ ઉછરી. અહીંથી વરી.
 ગયાં વરસ બારતેર ન લહ્યું જરા કયાં ગયાં.
 પરંતુ પ્રથમે અતીવ મનમાં મુઝાતી હતી,
 રખે કશુંય એકને અસુખ આશિયાળું પડે.
 વહેમ ભય એ બધાય સહજે ગયા આથમી,
 ખની કુદરતી લતા વિપુલ આ કુલમલની,
 વરી પણ. અને, અકો પ્રિતમ, શા વખાણું ત્હમો!
 નહીં તમ શિવાય મેળ ઘટવાન આવો રડો,
 નહીં તમ શિવાય વિધ્ન ટળિ રંગ જામ્યો હતો,
 નહીં અવર કયાંય આ નિરખિ મૂક ઔદાર્યતા,
 ગઈ પતિગૃહે. ગયા અતિથિ સૌ. હું કેવી સુખી!

૧૦

ઘણી વખત આ સ્થળે જ ચળકે છ આ બારિમાં
 શિળા યુગલ તારત્રી ગહનગૌરવા વ્યોમથી.
 ઘણી વખત એવમાં નયન કદપતી માતનાં
 મ્હને ભગિનિકારણે ફરિફરી પ્રબોધી રહ્યાં.
 ઘણી વખત સ્વસ્થ શીત નિંદરે વિરામો ત્હમે,
 જતા રજનિગર્ભમાં રજનિતાથમ્હેજાતમાં.

૨૦

તદા સ્વરગતી અરે શ્વસનસ્તબ્ધ એકી ટશે
 મૃદુ જનનિનેત્રતારક ફરીફરી પ્રાર્થતીઃ
 અહો વિમલ નેહમાર્દવ, તહમે ઝગો છો બધે,
 ઝગો પ્રિતમ અંતરે, ભગિનિ ભાળવો એમને.
 નથી પ્રિતમ હૃંથકી ધતર, શન્ય તો યે હું તો,
 સમાઈ મુજ પ્રીતમેજ, ઘટભિન્નતા ગૈ ગણી,
 નથી મુજ રંહી જ કે ગતિ મતી ઉરોર્મા જુદી.

૩૦

થઈ સફળ પ્રાર્થનાઃ પ્રિતમ, હું ન પોલી શકી,
 બનાવ બનતા ગયા અરવ તેજ બનવા દિધા,
 અને સફળ ઊપરે કળશ આજ ચડતાં, પિય,
 અખંડ કૃતિ સાથ જોઈ કૃતિનાથ, આ ઊરના
 મનોરથ ઉકેલિ, રે વિકસિ આત્મમાહાત્મ્યમાં,
 મથી વરસ આરતેર સતનોઘમે પ્રૈર્યથી
 સુભંગલ સુસિદ્ધ ઉજ્જવલ ક્રિયા કરેતો, કૃતી.
 થઈ સફળ પ્રાર્થના. પ્રિતમ, સંધિ સોહાવિયેઃ
 જલાક્ષત કપૂર પુષ્પરસંગધનૈવેદ્ય આ,
 મૃદુ જનનિનેત્રતારક ઝગે જુવો બારિયે,
 સજોડ કરિયે પૂજા; વર સજોડ આ માગિયે
 ઝગો, વિમલ નેહમાર્દવ તહમે નવી જોડમાં.

૪૦

✓૧૪—છિદામંગે

ખાવાંપીવાં હસમુખ રિઝ્યાં રીઝવી વાતચીતે
છિદામંગે રમતગમતે ગાનતાને વળ્યાં સૌ;
વીરે ધીરે શિશુ સરિ ગંગાં સ્વસ્થ ઊંઘ્યાં જતામાં,
હર્ષોદ્લાસે રમતગમતો ગાનતાનો ચર્ચનાં.

૧

છિદામંગે ત્રિચતુ વ્રતિમાં આસરતાં ચગેલાં,
કાઠ ન્યાળે વખત, ઉઠિ લે દીપિકા કાઠ હાથે;
વાળાં પતાં રમતગમતે ઊભરાતાં અગાસાં,
ખેએ ચારે વિખરત યુવામંડળી થૈ અદશ્ય.

૨

મહારી આંખો નિરલસ લહી ગાન લંબાવિ હૈ તૂં,
મહારં વાલે સુર પુરિ રહ્યું માર્દવે ઔર મીઠા;
વ્યોમે ભોમે રજનિ રજનીનાથની આણુ જામી,
આવી સોડે નયનવિજળીએ વિંધ્યાં નૅણુ મહારાં.

૩

“પેલૂં ગાશું?” વદિ, ન વદતી તોય એ ગાન થંભી,
ગરૂં હું ને કહું, ‘સરસ છે ગાનથી મૂક ગાન;’
કાંધો લહેકો સુચવત શું ‘છે શ્રેષ્ઠ તો કીડતાન,’
છિદરંગે ઉભય વહિ ઊભાં સહે ચંદિકામાં.

૪

ખાહૂં કોડે કટિ પર વિશેષે રમતા લલ્લા ના,
ક્યારે ત્યાંથી શયનમહિં જૈને ઠ્યાં ના લલ્લું તે;
છિદામંગે રૂતિમદનની બેડલી ને અમોમાં
શી આવી, શી વિહરિ ઉડિ ગૈ, સોંપિ દૈ નીંદખોળે!

૫

જાગી છે ત્યાં રજની રજનીનાથની આણુ પૂરી,
 ને કે કાળે નિંદરવડને નાશુકાં સ્વપ્ન લહેયો;
 લીલાછંદી ફરફરત એ હહેરથી નીંદ ભાંગી,
 હેમંદે ચુમિસ્મિતભયાં નેન ખૂલ્યાં સજેડ.

૬

હે લાડે રતિમદનની ખ્યાસ તોષી ફરીથી,
 હે કોડે શિતલ અનિલે ધ્રાધ મોહ્યાં ઉપાએ;
 જાગ્યું વ્યોમે, રજની રજનીનાથ પાછાં લપાતાં,
 હેમંદે કર કર ધરી ભિતર્યાં કર્મભોમે.

૭

૧૫—જીવું પિયર ઘર

બેડી ખાટે ફરિવળિ બધે મેડિયો ઝારડામાં,
 દીઠાં હેતે સ્મૃતિપડ બધાં ઊકલ્યાં આપ રડાં;
 માડી મીઠી, રિમત મધુર ને ભવ્ય મૂર્તી પિતાંજી,
 દાદી વાંકી રસિક કરતી ગોઠિથી બાળ રાજી;
 સૂનાં સ્થાનો સન્નિવન થયાં, સાંભળું કંઠ જૂના,
 આચારો કે વિવિધ ઢપના નેત્ર ઠારે સદૂના:
 ભાંડૂ ન્હાનાં, શિશુસમયનાં ખટમિઠાં સોજતીઓ
 ન્યાં ત્યાં આવી વય બદલિ સંતાય, જાણે પરીઓ.
 તોયે એ સૌ સ્મૃતિછબિ વિષે વ્યાપિ લે ચક્ષુ ઘેરી,
 ન્હાની મોટી બહુરૂપિ થતી એક મૂર્તી અનેરી:
 ચોરીથી આ દિવસ સુધિમાં એવિ જામી કલેજે
 કે કૌમારે પણ મુજ સરે બાળવેશે સહેજે!

બેસી ખાટે પિયરઘરમાં જિંદગી બેઠાં સારી,
 ત્યારે જાણી અનહદ ગતી, નાથ મ્હારા, તુમારી.

૧૪

૫૬—વર્ષાની એક સુંદર સાંજ.

શાંતી! શાંતી! જરંભર જરી ગૈ ગળા વાદળી આ,
અંધારી નીરવપદ ગિરિશ્રંગથી જો ઉડી આ;
ઊંચો દીપે ધુમટ ફરિયા વ્યોમ કેરો વિશાળો,
જેમાં મુકતાતુરણ-ભગણે આપતી અભ્રમાળો!

એડો એડો સખિસહિત હૂં માલતીમંડપે ત્યાં
ધારા જોતો, શ્રવણ ભરતો નૃત્યથી બુદ્ધબુદ્ધોનાં;
ત્યાં ગૈ ધારા, શમિ પાણુ ગયા બુદ્ધબુદ્ધો, ને નિહાળ્યા
શૈલો, વચ્ચે સર નભસમું, મસ્તકે અભ્ર તારા.

ને ફોરેથી સન્નિલ ફરકયું, શુભ્ર ચળકયું, અને જ્યાં
વૃક્ષો ટીપાં ટપકિ ન રહ્યાં ડાળિયોનાં ભુમીમાં,
ત્યાં એ નીલું સર લસિ રહ્યું દિવ્ય ઝાંચે રસેલું,
પાછું જોતાં,—ગિરિપર સુધાનાથ હાસે મધૂકં!

‘બહાલા, જોયું?’ વદિ તું લહિ ત્યાં ચંદ્રને દશ્યસાર,
ટૌકો તહારો, અલિ, સર ગિરિવ્યોમ ગુંજ્યો રસાળ!

૧૪

૧૭—પ્રેમનું નિર્વાણ.

બહાલી, આવ્યાં અહિં સુધિ ચડી, જો દિસે શૃંગ પેલું,
 આછું સામે બરફમય દિવ્યલુતી શૃંગુ જેવું!
 શાંતિન્યોતિપ્રભવ કિરણે એ ભરે વિશ્વ આખું,
 દીકા રશ્મી બહુ વખતથી તે સ્વર્ગ આજ ઝાંખ્યું!
 પ્રીતીકેરા વિમલ અવગાહાતણે એ વિકાસ,
 પ્રીતીનેત્રો શુચિતર બની પામિયાં એ પ્રકાશ:
 પ્રીતીપ્રાણે પ્રબલવિમલા ભેદજિત્સિદ્ધિ પામે,
 કોશો ભેદીઃ ઝળહળત એ ન્યોતમાં શોક શામે!

બહાલી ક્યાં તે ઉપરતળિયે સર્વદેશે છુપેતું,
 ન્યોતીમાં યે અનિરવચની છાંટ જેવું લપેતું,
 બાહ્યે માંહે અતલકુલરે યે સદા ને કળાતું,
 આનંદારિ અણુતિમિર તે આજ સહેજે બુલાતું!
 બહાલી, કેવાં જનનનિધનો, પંડલય વાત કેવી!
 કેવાં તું હું! અસલ રસમએકાં સો'હું શિવો'હું!

૧૪

૧૮—સતી.

ખોલાવી ત્યારે નહિ આવી,
ખોલાવી નવ જ્યારે આવી,
એક માત્ર લીટી ટપકાવી,
—વહાલી, વીસરજે!

૧

દાહ દિધો પણ ખાખ ન કીધી,
દષ્ટિ હરી મતિ ના હરિ લીધી,
કાળજ કાપ્યું સ્મૃતિ ના વીધી,
—હરિ, આ તે! એ હરિ!

૨

કૃાળ પારધી! વીરા, વહેલો!
અલ્લો જળમાં પોપટ પહેલો,
શા પાપે તો મેલો
—પાછળ મેના તરફડતી!

૩

પાપસઝા કે પુણ્યસલામી,
ભૂંડાપો, પસલી, કુરખાની,
માગૂં એકજ વીરા, જાની!
—વહેલો થા, વહેલો!

૪

x x x x x x

પ્રેમ, અરે નક્કટ ધૂતારા,
જેઅનના જાદૂગર ખ્યારા,
બંધ સરોવરિયે રમનારા,
ખસ રે! જા ખીજે!

૫

ભવસાગર નહિ શાંત સરોવર,
જીવન હાય ! ન જોયન કેવલ !
સત્ય ચિતામાં ભડભડ
પ્રજળે સ્વપ્નો જો તારાં !

૬

ચિતા ભસ્મ આંજેલું લોચન
પામે યુમનું એવું દર્શન,
કે તેને સૃષ્ટી ભવ જીવન
દેખાતાં ન્યારાં !

૭

પ્રેમ, અરે તુજ અમેદ યાની,
અંધતણી રંગોની કહાણી :
બાળખેલની સુખદુઃખકહાણી :
મધુરી પણ ખોટી.

૮

x x x x x x

અમેદ સાચો શાશ્વત એક જ,
સુખ શાન્તી ને મુક્તી એક જ,
યુમ જીતી જે એક જ
વિવસે જ્યોત સનાતનમાં !

૯

ભવભાવન હે ! ગયા તુમે તો.
હાથ વછોડાવ્યો યુમ તેં જો.
ના ના નાથ ! હું આ આવી જો
ભવ ભવની છાયા !

૧૦

ઇતિ પ્રેમનો દિવસ સમાપ્ત.

તૃતીય ગુચ્છ

૭૫

Greek Epitaph

Gazing on stars, my Star ?
Would that I were the welkin
Starry with myriad eyes
Ever to gaze upon thee ?

(અનુવાદ)

તારા નિરખી રહી મુજ તારા ?
અરે હું નવલખતારકર્મીખર
હોધ લઉં નિરખી રહું, તારા !

વિરહ:

પૂર્વાર્ધ-શબ્દ.

૧-સહેવા અશક્તિ.

ગુરો, પૂછું શું હું નથિ નથિજ શક્તી સમજવા:
પ્રભો, શ્રદ્ધા પૂરી અકલિત વ્યવસ્થા ય સ્તવવા:
સરે શું રોવાથી ? પ્રકટ રડવું એ ન ઘટતું;
હુવે ન્હાનાં, તેવું શમન મુજ કર્તાવ્ય જ છતું;
અને તો એ જ્યારે શિશિર રજની આ ઠરિ જતી;
હવા એ પોતાના અસનમહિં જ્યારે શમિ જતી,
અને આશા ઊંચી છુતિ નિજ સહે મૂર્છિત થતી,
પ્રભો, ત્યારે એ ના કુદરત ઉરે આ પ્રભવતી.

હુ ઉર-ધારણુહાર, રોજિં કે રોજિં નહીં ?

રે આ બહેતાં વાર, ઇચ્છા રહિ ગઈ લટકતી !

૧૦

૨-ઝેરસુધા.

તહમે આપો છો તે બહુ બહુ થયાં આસડ હવે;
ન એ કંઈએ કાવ્યાં; દિન દિન વધુ વ્યાધિ પજવે.
અરે આ મુઘ કાયા. દરદમય પાકી ગઈ બધી,
હમે શ્વાસે શ્વાસે, -સહન કરવું કહો કયલિં સુધી !
હવે તો આ બહાલા, જલ ચુરણુ ગોળી ઘૂત વટી,
ગમે તે કે આપી ઝટ દરદથી છો કરિ છુટી;
અરે આપો એવી નિંદર મધુરી ને સ્મિતભરી,
સરી કે તેમાં હું ડાક કુણિ જો જીવન તરી !

રે મુજ મસ્તકમોડ, પચ્ચીશી મહાત્યાં પુરી,
પૂરો છેલ્લો કોડ, ઝેરસુધા રેડો ગળે.

૨૦

૩--અર્થોક્તિ

મ્હને ફર્જન્દો કે કટમખટલાની ન ફિકરો,
 ત્હમે મ્હારે માથે કદિય પડવા એ નથિ દિધી:
 ત્હમારી રે હું યે શિશુસમજ આખો ભવ હતી,
 ઘટે છેલ્લે જ્વાસે શિશુસુકન એકે ન ગુરુને.
 પરન્તૂ એ મ્હારા કંઠકુમળા પ્રીતમ, ત્હમે
 ધરો છો જે છાતી બહિર જગતે ધીર નરની,
 ત્હમારી જે ખ્યાતી જડ અનુભવી શાણપણની,
 અરે એ તો જાણે કમહપિકની ઢાલ ઉપલી.
 ત્હમે કો'ને કો'દી ઉરભિતર ખુલ્લું નથિ કયું;
 દિઠું જાણ્યું એ એકલડિ તમ દાસી મુરખિએ; ૩૦
 અરે એ તો માવો મુદુલ રસભીનો અનુપમ,
 નહીં એ એકાકી જિવન જિરવે પ્રીતરહિત.
 અહા આશા મોટી હક પણ અનેરો મુજ વડો,
 સુખપ્રેમેદ્રેકે ભિંજવિ ભિંજવી ઢાલ ઉપલી
 અને એ લાજાળું ભિતર કુળું ખોલી ખિલવિને,
 સખે, ત્હારું હૈયું દિદલ કરવા એક સરખું!
 અરેરે, હું મૂખી, સમજિ નહિ વેળાસર બધું,
 અને જાણ્યું ત્યાં તો અવધ થમ પૂરીજ સવળી.
 હું જગજીવન તાત, અદકચરો આ ભવ કરો!
 ને આ બુદ્ધિ-પ્રમાત ધરથી કાં નહિ મોકલ્યું! ૪૦

૪—જવાબ.

અરે ઘેલી, ખાલી વિકલ મનની એ છ લહરી,
 કુખી વ્યાધીપૂરે, ઉપર પુટતી આધિ-ચક્રી.
 પ્રભુની પત્રાળી જમિ રહિ અતૃપ્તી ન ધરવી,
 મહાયાત્રા માંડી નજર વણિ પાછી ન કરવી.
 મહાલ્યાં પચ્ચીશી સુખદુખ વિષે રંગરસથી,
 રતિભક્તી કીધી ઉભય મણિ ઉદ્દામ મધુરી;
 અને ઐનેનું આ વધતું જતું અદ્વૈતજ લલ્લું,
 બધી રીતે જીત્યાં સફલ સહસ્રયાં અનુભવી.

ભ્રમણા છાંડો વ્યર્થ, પચ્ચીશી મહાલ્યાં પુરી,
 સર્વાંગ ભવના અર્થ, ભવદ્વારે હુરિ ન્હોતરે.

૫૦

૫—છેલ્લી ચાચના.

ખરું વ્હાલા, સર્વે, પણ મુજ ઉરે આશય જુદો,
 કહું તે શી રીતે, સુઝતું નથિ, મ્હાઉં અતિસેં.
 વળી ક્યારે વાચા પણ અટકશે એ નવ લહું,
 કહું ભાગ્યું તુટ્યું પુરું મધુરું લહેજે, પ્રિયતમ.
 હું તો ચાલી વ્હાલા, મુજ રવિ ખરે તારક સમે,

૫૫

*

*

*

(અહીં ૧૧ પંક્તિ નથી છાપી; ૧ લી આવૃત્તિમાં પણ ન્હોતી છાપી.)

૬—આરતી.

વહૈ નયન દોડતાં ઝરણુ હોય શં પ્રાપ્તે,
 કુટે રુધિર ઓષ્ઠથી દશનધાર પેશી જતાં;
 ન તો ય શમવાય આ હૃદયભંગના ત્રાટકા,
 ત્રુટે વહન શ્વાસનાં, કયમ વહેજ વાયા ત્યહાં.
 પ્રેમો, શમવ સ્વાર્થજન્ય ઉરશોક-તોફાનને,
 -કઈં સ્વજનની ઉર્મીગભર યોગ્ય આરાતિકા!
 પ્રિયે, મનુજ-યોનિથી ચડિ ઉદાર દેવી બન્યાં,
 નંમોસ્તુ તહમને, -અરે નયન, રોવું છાંડો જરા.
 પ્રિયે, સહચરી હતાં, વચનબદ્ધ શિષ્યા હતાં,
 ઉરોર્મિરત સેવિકા, પદ પદેજ જાયા હતાં,
 તથાપિ સુકુમાર સુંદર કુલીન હેં વદન્તરી,
 બન્યાં ગુણગણેજ આ પશુતણાં તહમે તો ગુરુ.
 અહો, કરું શિ રીત હું કવન એ ગુરુભાવનાં,
 ખરી નમનતાછકેરિ અનિવાર્ય મોટાઈનાં,
 ખરાજ નવનીતની અગ્નિત વજ્રમયતાતણાં,
 ખરી રતિનણા મદાંધ જનના વશીકારનાં!
 રમરે બચપણે ભણ્યો, અજબ વાત રૂપે લલ્યું,
 -ભલે વન ગજવતો મૃગ ધ્રુગવતો કેસરી;
 સુકોમલ શુચિરિમતા પ્રણયલોચના પાસ એ
 (ભુલી પ્રકૃતિ) દાસ રે રમતિયાળ સાથી બને!
 પચીશ વરસોતણો અજબ સાથ એ આપણો:
 નિહાળું છ અહીં થકિ જ્યહિં હુ એહ-આરમ્ભને
 મ્હને પણ દિસે છ એ અદભુતસેવ રેખા ભર્યો:

૬૭

૭૮

અને અગર દશ્ય તેજ ગિવતો હું દષ્ટા સ્વયં, ૯૦
 તથાપિ નહિ ઓળખ્યું મુજથિ જાય મુજ ભૂત એ,
 રમરે રજનિઓ સખી, યુગ સમાન તે આગલી ?-
 ન્યહાં તુજ સુધારણાજ મુજ એક ચિંતા હતી:
 ન્યહાં પતિ-અભેદ-શુદ્ધિ પતિ-દેવ-શુદ્ધી રતા
 હતી તુજ સુધારણાજ તુજ એક ચિંતા વડી:
 અહો અતઃ મોહ એ ! અહહ વ્યર્થ પીડા ત્હને !-
 ખરી જરૂર તો ન્યહાં મુજ સુધારણાની હતી.
 હતો હઠમદે રમંત નિજ સ્વમહરે વિષે,-
 જપે અતિતણો, સદાજ ઉડતો અસીમા ભણી.
 નહીં જલ શું ભૂપડે મધુર તાજું વહેતું સદા ? ૧૦૦
 નહીં જલ શું વર્ષાતું અમિતધાર આકાશથી ?
 નહીં છટ નહીં ! ભલે સલિલ એહ પીતા ગિજ,
 હું તો અવર-દિવ્ય હું !-મુજ તૃષા અનેરી ખરે
 છિપે ફકત મેઘપુંજશિખરે શિખાયાખપથી ! ૧૦૪

અને ત્હમે દેવિ, ત્હમારું રૂપ તે
 ક્યહાં, ક્યહાં રૂપ ત્હમારું આજતું !
 કહે છે આત્મા ન વધે નહીં ઘટે,
 આત્માવિકાસ તમ શો કૃત સૌમ્ય દીઠા !
 પહણે છે કાવેરી રમતિ કૃપિદેવાલય કને,
 અહીં છે આ રેવા, - દધિભરતિ યે મિષ્ટ કરતી :
 હતાં કાવેરી શી પ્રથમ વરસોમાં મુજ ત્હમે,
 થયાં છાજ રેવા સમયપરિપાકે પ્રિયતમે. ૧૧૨

અસંખ્ય સ્મરણો સ્ફુરે પચિશ વર્ષનાં સામટાં,
 કઈ પ્રણયમૌકિતિકો, કઈ સહિષ્ણુતા-કૌતુકો,
 કઈ ધમક રોપની, કઈ અતાગતા ટેકની,
 કઈ તપવડાઈ, ભૌગ કઈ આત્મભોગો નર્યાઃ
 વિલિંબિ કઈ રસણાં મધુર શાં પરીણામમાં,
 ખિલે ચિરમતાં યથા દિવસ ચૈત્રની ચૈદ્રિકા !
 સ્ફુરે સ્મરણ સર્વથી અધિક માંદગીઆતણાં,
 હમારિ વળિ માહરી:-અહહ, શો વિષમ લોક આ ! ૧૨૦
 કરાણ દુખ જે અસહ્ય દુખ દેખવાં આત્મનાં,
 પરંતુ ભળતાં મહીં સુખ અવલ્ય રે કેલવાં !
 બને વિકલ દેહ, ત્યાં જગત બાહ્ય નહાસે પડે,
 હુપાહુપ મુકી વળીં સ્થિર બને અહું માકડૂં;
 ખુવે નયન આત્મે જ, ઉર નેહ-ટંકો ચહે,
 થવા સ્વજનને ખરે સ્વજન એક સન્ધી મળે.
 અહા, તન તળાંસવાં, શિર દયાવવાં એ મિડાં,
 ભળે ઉભય શ્વાસ જ્યાં, અપત્ર દીન એ જીવ જ્યાં,
 શુદ્ધાં રૂપ ખોળિયાં ભુલિ અનન્ય આત્મા બને.

વહો વખત. હાય!-જે અંખુટ ભાસતો આશમાં ૧૩૦
 ખુટયો ખુટત! હાય!-જે કર હતો સદા ટેકવા,
 ઉદાર ઉર-કામિયાગર દુખે સુખો સર્જવા,
 પવિત્ર દગ-વેદિ એક મુજ જે વિસામો જળે,
 વસે અવર દેહ તોય મુજ જીવનો જીવ જે,
 હરાય અદ! તે વડી દિવસ પાંચ પંદર મહી.

(પ્રભો, પુરુષ છઃ ભક્ષે અગુણ-દુર્ગુણૌધે ભયો,
 ન એક અરિયે ચિધો:-ન કદિ આસરં પૌરુષે!)
 પ્રિયે, નવ રડો, જીવો શ્વસનરોધ રહેવાય ના;
 થતોજ ભવ પૂર્ણ ત્યાં ન ઘટતી તથા ભાવિની.
 જીવો, ઘટઘટે ભયો આજી આજી વિષે યોદ્ધિશે, ૧૪૦
 લહો, હું, શિશુઓ મહીં, સકલ જીવ લઘુ ને મહા,
 નદી ઉદ્ધિ પર્વતે, નગર ગામ વેરાનમાં,
 ગ્રહો રવિ નિહારિકા, નભવિતાન સ્વર્ગગમાં;
 પિયે પય અદ્વંધતું કુસુમ માતખેળે ત્યહાં,
 તુટી અવનિ ધગધગન્ત ઉભરાય લાવ્હા ત્યહાં;
 વસે સમરસે; તનું તનુથિ, ભવ્યતમ ભવ્યમાં,
 અસંગ! નિરહું! અનન્ય! પરમાત્મ! નામો નર્ચાં!
 જીવે અગર કોઈ કયાંય સુખ-તેજ-શાભારતિ,
 લહે અગર કોઈ કયાંય જિવ-જ્નેમ-મઝા-ગતિ,-
 લહો સકલ તત્સતે જ ઋત તે, વૃથા અન્યથા, ૧૫૦
 ઘટે ફક્ત એતણા પ્રણય-ધ્યાન-સેવા-કથા.
 નમોસ્તુ લહને સખી, તમ વિષે રહ્યા એહને;
 મહને પ્રણમવૂંજ તો મુજ વિષે નમો એહને.
 વદાય સખિ દ્યો દિયો, ખટક ખોટિ ચિંતા બધી,
 શિવોર્મિ, શિવ સ્નાત-પાત, શિવદિષ્ટ જીવનનિધિ. ૧૫૫

૭-જીવતું મોત.

સખે, ઉર થયેલ એક યુમ વજ્ર-ધાએ દ્વિધા
કરી, શકલ એકને ફગવતો ન દગ જાય જ્યાં.
રહ્યું શકલ તેય તે ક્રુજતું તંતુ તંતુ વિષે,
વહે વખત કારમો ચમકમિશ્ર મૂર્છામહી.
વહે વખત: માકાન-રમરણ-સૂર જાગે, વધે,
ખિલે, ઉર નિર્મલતા અચુક એક તહારાભણી.
તું ચે મનુજ આપડું સહજ ધર્મ પ્રીઈતું જે,
તણાઈ અહિં તે થકી સદય આર્ત આવ્યા કરે.

૧૬૩

ભલું તુજ હજે સદા, -દુખસમુદ્રના દ્વીપ હે,
સુશીતલ સુઝાય પદ સજ્જતો જ દુર્વાતણા,
અનેક ઋગ્નુ ઈંકિમાં વલન ખાસ રેલાવતો,
મહને વિરમવા, મહને રુઝવવા, મહને હારવા,
નવા ઉજમથી મહને ફર ચડાવવા યૌવને.
સખે, વિરમ. બન્ધુતા પ્રકટિ જે મુછો ફૂટતાં,
ટકો તન ટકે ન્યહાં લગણ ત્યાં લગી આપણી.
વડીલ મુજ તાહરાં, તુજ વળી થયાં માહરાં,
તથૈવ શિશુ બેયનાં ઉભયનાં રહેજે બની.
વળી હિત વિશેષ મર્ત્ય જગમાંહિ જે જે કઈ
મજે ક્ષણિક, વા સવાક્ષણિક, -તે હજે તાહરાં!
શું કામ ચમકે, સખે! ફક્ત દાખવું છું તહને
પટાંતર વિમુક્ત, ધર્મ તુજ જેહ જોવા તણા:

મોત, જીવતું મોત, બેમાં વધુ વસમું કયું,

એ જ્ઞાનાગ્નિજ્યોત થકી ભલે ઉગ્યાં સખી!

૧૭૮

૮-દ્યુતિકણી.

પ્રભો, ગઈ. રહી સદા તદપિ વ્યસ્ત બ્રહ્માંડમાં,
રહી દ્યુતિકણી વળી વિમલ પંડ-ઉંડાણમાં.
રહી દ્યુતિકણી સજી વદન વ્યસ્ત બ્રહ્માંડથી,
જીવે મુજ ભણી ઘણી વખત લોચનો માંડતી.
ઉઠે દ્યુતિકણી થકી કવચિત શબ્દછાયા વળી.

ઉઠે વદન સૂર એ અસત્તરૂપ માસો થયાં,
- નહીં ફક્ત સ્વપ્નમાં, વિજન માંલ, ઐકાગ્રચમાં,
- નહીં ફક્ત થાકમાં, વિપદમાં, ઉરગ્લાનિમાં,
- અકારણ ઉઠે, શમે, સ્થલ બધે. દશા સર્વમાં,
ભમે મુજ સહે સદા ય, મુજ દેહછાયાસમાં.

નથી વદન એ નથી રટણ એ રહ્યાં સ્થૂલમાં,
-- સહે નયન કર્ણ સ્થૂલ ક્યમ સૂક્ષ્મ હુમલાજ એ ?
-- સહે, નવ સહે ભલે: દ્યુતિકણી જગો સર્વદા !
બનો વિમલ વિમલ વિમલ નયન ઐત ઉર પંડ આ. ૧૬૨

વિરહ:

ઉત્તરાર્ધ:—કાલક્રમે શાંતિ.

૯—વિરહનું આંસુ.

ક્યાં ય ઉર ના થરપે મ્હારું રે પ્રભુ હું તે કેમ જિગર હાઈં !—ધ્રુવ.
ઝરમર ઝરમર આ ઝવિ રહે છે વાદળિયો ઉર ભોળો;
મૈદ મૈદગતિ રમે અનિલ આ એકલ વળિ મળિ ટોળાં:—પ્રભુ ૦ ૧

કૂજે કોકિલ ઘડિ ઘડિ ત્રિસમી અધિક આંધક રઢિયાળું
મહોર કળી પુલ સિન્ધુ વેલ તરુ બહે ન વહે મદ વારુ:—પ્રભુ ૦ ૨

સંધ્યા, તુજ આ ભલક અનેરી ચમક જ ઘેરી ચલાવે,
સુતનુ કુરંગી વત્સશું ગેલતી સ્મૃતિસણકા સળકાવે:—પ્રભુ ૦ ૩

હાય ! દિવસ આવો જ હતો એ, સાંજે આમ ખિલી'તી,
અમે ચાંદની તે પછિ ઉજળી નદિવાંકે પીધી'તી:—પ્રભુ ૦ ૪

છે એ સંધ્યા, નદી, બગીચો, એ જ કુરંગી, કોકિલ;
એ સૌંદર્ય—અમી પણ, જાતાં એક, બન્યું વિખ કાંતિલ!
પ્રભુ હું તે કેમ જિગર હારું રે ક્યાં ય ઉર ના થરપે મ્હાઈં ! ૫

૧૦—સુખી ગ્રીષ્મ.

સ્મરં ફરિ ફરી જ ગ્રીષ્મ વતને હતી ગાળિ જે;
 મ્હને મળિ ગયું તું ક્ષેત્ર અતિદીર્ઘ અભિલાષતું,
 તું એ હતિ સુતૃપ્ત આલમડળ દિપાવતી આંદની
 તથાપિ સ્થિરચૌવના, પ્રણયદીપ્તિ ઉત્કૃષ્ટ તો
 સલીલ વિકિરંત એક નિજ નેહધન સ્વામિને.
 અહો દિવસ રાત એ સભર હેતસૌખ્યે રૂઝાં,
 ઉંઠે હસતાં ઉંઘેત રમતાં પુરાં ભોગવ્યાં!
 થયાં પ્રકટ આપથી, સહજ એક એકે વહ્યાં,
 સહે સદજ આપણીય ઉરજોડ મ્હાલી રહી:
 નહીં ફિકર નાહિં ફર્જ, રતિસાયરે સેવતી
 નિશાદિવસ એકતાન રહિ ગુંજિ ઉરમેલડી.
 સહે ઉભય માણિયાં સદન તે, જુનાં સ્નેહિ તે,
 નદીપટ બજાર તે, વિજન હામ વાડી ય તે,
 જહીંજહિં ફર્યાં હર્યાં, રમતને તુફાનો ક્યાં,
 ગુંથ્યાં ઘડિયડીકનાં શ્વસન આચરણ સાથ તે,
 દરેક ઉર તૃપ્તિદહાણુરસ આપણાથી અહો
 રસાદ્ય બનિયાં વિશેષ સુખધામ શાં કાંત તે!

૧૦

ગયું, બધું ગયું: જતાં જ મુજ સૃષ્ટિનો મેર વૂં,
 ન ક્યાંય કંઈ ભાળતો, અનુપરૂપ જાતે ભલે
 તથાપિ યુમત્રાળ દગ્ધ મુજને શકે હારિ જે.
 પરંતુ વહિ જાય છે વરસ એક એકે ત્યહાં
 સ્મરં ફરિ સ્મરં જ ગ્રીષ્મ ઋતુ વીત એ આપણી,

૨૦

સ્મરૂં, બાળિ-રહૂં, તથાપિ વાળિ વિસ્મયે ચિંતવૂં
 હશે નિયતિ શં. કઈકે કરુણાલુ પ્રકૂર કે
 ત્હને હરિ જતાં જ જે દધ ગઈ પુરાં સૌખ્યની
 મુરેખ ઉરમેળ સૌરભ લસંત આખી ઋતુ.

સ્મરે સુખતણી ક્ષણે દુખવનાવયાં જીવને,
 નિલાળિ કલુ એહવો, નિયતિ, લાગણી શી ત્હને ?
 સ્મરી દુખવિષે ય કિંચિત હરૂં કદી, તે થકી
 જરી, નિયતિ, તૂમિ શં અનુભવે દયા તાહરી ?
 સ્મરી સુખ દુખે દુખી જ બનું ઊલટો, તે થકી
 જરી, નિયતિ, શં રહે હસિ નહોરતા તાહરી ?

૩૦

✓૧૧—જાગરણ.

જાગ્યો માઝમ રાત, સેજ તજિને આગ્યો વહી બેઠકે,
 ટેબલ્દીપ ઘસી સળી પ્રકટતો, ત્યાં ખુર્સિએ ચાંદની
 છોટાં વર્તુલ હારબંધ કપડે આડાં હતી પાડતી,
 ને વસ્ત્રે ઉપડેતું 'તૂં ફરિફરી ઝીણી મરુત્તરફરે;
 જાણે ખુર્સિ મહીં જ તૂં ઉઘિ ગઈ, જિંધે મૃદુ શ્વસિ રહી,
 જિહાડૂં ફરિ દીપ કે તિમિરમાં ચાંપૂં જઈ ખુર્સિએ,
 છોટી 'ચાંદનિ વર્તુલાવલિ હરી, મ્હારી જ પોઠે ધરી ?

ખુટ્ટો એ પ્રકટયો ન સ્પષ્ટ તલિં તો પ્રકટી ગયો દીપ એ,
 ખાલી ખુર્સિ જ ચાંપતો જઈ પડ્યો તેમાં સનિઃશ્વાસ હૂં.
 તૂં જાતાં પછિ જાતના સુતસુતાના સર્વના હાલને
 સંભારત સરી ગયું હૃદય શં સ્મરત્ય તે કાલમાં
 જ્યારે આપણુ નૌજુવાન વયને માણી 'તિ માણી 'તિ તે !
 એકે એક સ્મરત એ સ્મરકથા, ચંદા ગઈ આથમી,
 ને વીતી ય નિશા, ઉષા ઉડતિ શી દ્યાવી કઠોરઘુતિ ! ૧૪

૧૨—મનુજન્મની અલ્પતા.

ગઈ. ન ફરિ માણવી રજનિયો જ તે આ ભવે,
નહીં શરદ પુષ્પમાં, નહિંય ગ્રીષ્મ વર્ષા રતે,
જિહાં જુગલ આપણે જગ અધૂં પરસ્પર હતાં,
ભવિષ્યતણિ આશ માત્ર વણિ તાહરી કૃષ્ણમાં.
અરે ઉદયવર્ણિ આશ, ગઈ આથમી આમ તે!

ગઈ. સ્વજનહીન ને સ્વગૃહહીન જીવું હું તોઃ
હતો ધર થકી અકેલ, તું જતાં વિશેષે હવે.
હતો રખડુ મૂલર્થી. ઘરરખૂ પુરો ના ગન્યો
અને ગઈ તું,—તો હવે અહિં નિહાં જ કલબ હોટલે,
સગાં સહપ્રવાસિ સાથિ સમભાંવિ પરકીય ને
ગૃહે સહિ લઘશ જ હજિય વર્ષ રહેવાં રહ્યાં.

નિર્તાત નિર્દય આહો મનુજન્મની અલ્પતાઃ
હને જિવત રાખવા કરિ ચુકયો અધૂં,—વ્યર્થ તે;
અને દ્વિગુણ વ્યર્થ સર્વ જિવવું મુવાતુલ્ય આ.

૧૪

૧૩—વિસ્મૃતિ.

ગઈ. સ્મૃતિથિ જાંખિ જાંખિ થતિ આખરે જૈ ખરી.
ગઈ છખિ હતી છપાઇ મુજ આત્મનેત્રામ્બુજે
યથા કનિનિકા. સરોદ મૃદુ તે, છટા તે નરી,
અવણ્ય દગ પલક તે, ગતિ અનન્ય તે, સંધુ જે
મળી હતિ બની જ વ્યક્તિ, સવળૂં ય તે ગયું ગળી:
રમરૂં ન અવ 'નામરૂપ' લવલેશ એ હૂં ય તે,
ગયું ગહન કાલસ્રોતમહિં એ અશેષે ભળી.

ચુરુ માતા ને તાત ભલા ભલા પણ ભૂલતા;
દયિતે, છે મુજ જાત, તહારી ખ્યાતે ત્યાં લગી.

૯

૧૪—તર્કવિતર્ક.

અરે મગજ! રે મર્તિ ઉર હજી ય તારો વૃથા,
ગઈ સકલ, બૃહ સ્મૃતી ય, તહિં ઝડામ દેતાં જુઠા.
થયા દિવસ કેંક પ્રશ્ન પુછતાં સતાવ્યા કરો,
દિવાલ ઘડિયાળ શો પળ ન જેલ થાતો પરો.
'ભુલ્યો તદન, નેત્રકંઠગતિ જે ન ઉગઈ કશું,
સનેહ મુજ તો હશે ન, ન હતો, ન એ સિદ્ધ શું?
સનેહ સુરવર્ગનો, અમર દીપતો તેહ તો,
બુઝાય, ક્યમ તે ખરો પણ ગણાય જ્યારે છતો ?'
અરે મગજ! રે મર્તિ! બસ કરો! હજુ પ્રશ્નને
હવાં જ પ્રતિપ્રશ્નથી નવ તહમે છુટે એહવા.
હતી ત્યહિં ફરીફરી ન શું તહમે જ મુજ હૃદયમાં

૧૦

વિષાંબુ મુકતાં, 'ન એ મુજ સમોવડી પ્રણયમાં?'
 તથાપિ ન શું તે-ખરો અગર દંભિ, સમ વિષમ કે,
 સર્જગ અથવા ત્રુટીમય, અનંગ વા પાશવી,—
 હમારિ વચમાં હતો પ્રણયબંધ વિધિબંધ, ને
 નહીં શું અમ બેય તેથિ ચડિયાં હતાં કો નવી
 અલૌકિક સુખેદુખે હૃદય પોષતી ભૂમિકા,
 જિહ્વા ફરજ સૌખ્યના સહજ ધર્મ્ય કર્તવ્યના
 પરસ્પર લલ્લા સુમેળ ફલધન્ય સોહામણી ?
 સુખી નવ શું એ હુથી ? નવ સુખી શું હું એહથી
 બન્યો ? સતત સોખતે દય અહિં થતાં એક, શું
 સુધન્ય રસભોજ ભૌતિક ય ના અમારો ભવ ?

૨૦

શંકા જૂડી તેહ, શંકા આ પણ એહવી:
 સર્જે છે તે છેહ કાલ દિયે છ તમામને.
 મર્ત્યતાણાં ન શરીર કેવલ કાલાધીન છે,
 અનુભવ વીતક હીર બધું જ સર્જક ભક્ષતો.
 અમરોપમ યદિ મર્ત્ય સ્નેહે ઉદાત્ત વર્તને,
 ભીષણ વીતકગર્ત મહીં અડગતાએ વળી,
 જીવન વહને તેહ વરસ, દિવસ, ઘડિયો અગર,
 નિસાસ ઊંડા તેહ ઉજળવલ ઉન્મેષો અગર,
 જ્યનાં નિઃસંદેહ મનુજગતુના કાલ પર.

૩૦

૧૫--એક આશા

તથાપિ મુજને પ્રતીતિ, કહું કે હુંને આંશ છે
 ગતાનુભવ સિધ્ધ, કે વિકલ તો ય માનવ સ્મૃતિ
 ધરે ઇલમતાજુખીઃ અતિ હીસિ લોભી ય તે
 ઉદાર સરલ સ્વહૃદયવશ, કોઈ ધન્ય ક્ષણે
 ઉઘાડિ નિઝ ગુપ્ત રિધિ, નયનો ચક્રિત રીઝવે,
 વ્રણાં વરસ ચીમળાઈ ગયલે હયે છાંટિ દે છે સુધા,
 પુરાણુ દિલદાર મૂર્તિ અસ અસ્લનૂર અસ્લી છટા
 દરેક લઘુમોટ લક્ષણુ અખંડ ધરતી, અડો
 સજ્જવન સલીલ યૌવનમદે ભરી દાખવી !
 હજી ય મુજને હશે સુભગ દર્શનોદલાસ એ ૧૦
 નિશા સ્વપનમાં, દિવા સ્વપનમાં, અછડતાં જ કે,
 કદાપિ પલ્લવિપલ, કાલનદ કે સ્વયં સ્તબ્ધ જ્યાં
 અકાલ અન્નહંતનો અકળ શ્વાસ પીતો હશે !
 અપાર્થિવ ગુહાગયેળિ ચમકેત એ દર્શને દર્શને
 નવી વિમલતા નવાં બલ લહૈત, આ ભવતણાં
 તમામ સુખદુઃખની ન પરવા ધરી, સર્વદા
 શકીશ વિચરી હું સ્વસ્થ સમચિત્ત સૌમ્યાશયી. ૧૭

૧૬—સમાપ્તિ.

ગાયો રતિજય. આમ ગૂંથી સુર સુર વાસ્તવી
વળી સકલ સોમાન્ય, જો કે મુજ જીવનતણા.
ગાયો, દિલ આરામ વિરહી જનને વિતરજે;
વળી જ્ઞાલિ, તુજ નામ
ચંદ્રમણી હિમધામ અક્ષર સાહિત્યે હજો.

૫

So I turned to the Garden of Love
That so many sweet flowers bore
And I saw it was filled with graves— W. Blake

(અનુવાદ)

એટલે સર્ચા હું પ્રેમવાટિકામહી
સુધ્યું 'તુ ખહાર છે અજબ ગુલોતાણો ત્યહી',
—નેચું તો તસ જડી ન, કબ્ર જયાં નહીં.

નિવાર્ણજલિઓ

ભવસાગર.

મિત્રગુરો, તું ગયો કુખી, નહિ ભવસાગર આ તરી શક્યો,
કુખતાં સુધિ નિજ પોતતણી પણ અળક કઈ કઈ દાખિ શક્યોઃ
આવ્યો અત્રતકુંભ ભરી પણ આહ્યાલ કેળવ્યું નહીં;
માયાદોઢ વિષે કર ધૂત્યા, સિંધુસ્રવણ ધસિ આવ્યું મહીં;
ગયું વધતૂં, ભાર વધ્યો, કરસ્તાય તુટતાં કુંભ ફુટ્યો,
ક્યાં એ કુંભ, ક્યાં એ અત્રત ? ક્ષારસમુદ્ર આ ઉત્તર્યો ૬

ના, ના, જો બ્રહ્માંડ વિષે સર્વત્ર રહ્યું અળકા પ્રસરી,
સત્ય પ્રસવતૂં, ધી ઉદ્ધરતૂં, ભગ ઉપાસ્ય અતકર્થબલી:
સ્મશાનની અજોથી શાને મુગ્ધ બનો એ બલતાં બાળ,
—ભજતાં એ અતર્દગ ખુલતાં, જીવો સ્વસ્થ આ માયાભાંગ:
મૃત્યુતાણું ગૌરવ તો જ્ઞેશો, કે એ જીવન ફરી જ્ઞેડ,
સજીવન ભવમાં ખોવાતાં ફરિથી અર્પી પડે કોડ. ૧૨

મિત્રગુરો, તું ગયો ન કુખી, સુધાકુંભ તુજ પૂટ્યો નથી,—
ક્ષાર ભર્યો તે જેરવવા આશ લેશ પણ ત્યાં ન ટકી,
ત્યારે શ્રી સત્યિતની લીલા દિતસાધક ઉત્તરવલ વિલસી,
ખોટા ભવ ખોટા જીવનનું શન્ય પ્રકટ કરતી અળકી:
એ પર શાંતિ વિષે એ કુંભ સુધા એ કઈક સમય ઠરશે,
પ્રકટ થશે વળિ, ખુટતૂં બલ મેળવશે. આખર તરી જશે. ૧૮

ચોટી.

દુનિયા આ છે કાની, અરેરે! દુનિયા આ છે કાની. ધ્રુવ.
 નાશુક ચંચળ મધુરી બાળા, હેતપૂતળા રમતી,
 ધરનું સ્મિત, ઉરકેરી ત્હાડક, સદાય સૌને નમતી—અરેરે! દુ૦ ૧
 લાડ વિશે ઉછરી, પણ જન્મી સુક્ષ્મ જ ભોગી આપે,
 વિદ્યાશ્રુતી જ્ઞાન નિર્મળું લલિયું મતિપ્રતાપે—અરેરે! દુ૦ ૨
 કુટડી કાયા, મોહન કીકી, અદ્વય બોલ મૃદુ કેવાં
 પરખીડા પેખી પોતાની,—પૂર્વ જન્મતા હેવા!—અરેરે! દુ૦ ૩
 ‘મ્હાલીને શું?’ ‘જીવીને શું?’ ‘ભાવીચિતવન શાને?’
 ‘સહન-હસન એકાક્ષર નહિ શું?’ એજ બોલતી તાને—અરેરે! દુ૦ ૪
 પાકે વહેલું ખરે જ પહેલું,—અરરર કુદરત-ધારે!—
 હું જેવા અદકચરા ફેરે ફેમે ના’વે આરે—અરેરે! દુ૦ ૧૧

અ. સૌ. નર્મદા ભટ્ટ.

ખંભાળે હોતી'તી ન્હાની,
જાનેયા આવ્યા રહેલાણી,
એકે ભુરકી નાખી છાની -કેવી, ન્હાની? ૧

દેશ વેશ તરછોડી આવી,
ખડિયામાં રનેહલ ઉર લાવી,
કાળ જતાં સૌને મન ભાવી અતિશય, ન્હાની. ૨

એક મ્હને ઓછી ગમતી'તી
તે ય આજથી લીધેા જીતી,
હોય ગરજ કહું તે કંઈ રીતિ, સાંભળ, ન્હાની: ૩

ન્હોતી તું ત્યારે જે મ્હારો
એક હતો એકલનો આરો,
આ આંખે તે દીડો ન્યારો, ને તું, ન્હાની, ૪

અમ ખેની વચ્ચે દેખાણી,
ખેન સમી તે લાગે શાની,—
રખે દુઃખ ધર, આજે જાણી, કોમલ ન્હાની. ૫

ધંજલ જેવું પાણુ ન્યારે
ઉડી ગયું એ સધળું ત્યારે
સેર સુરે નવિ ચિત્તે મ્હારે રનેહ નિ, ન્હાની. ૬

અને કથૂં મુજસૂત્ર જિવનતાં,
અનુભવ નિકષે કસિ જોવાનાં,
બને તેટલાં આચરવાનાં, જાહેતડ નહાની.

૭

સુખદુઃખો સહતાં સાહવતાં,
ત્રિદલ હૃદયએકમ ખીલવતાં,
જગતરંગ-પર તોયે સૌતાં તરવૂં, નહાની.

૮

શીતતાપથી ઘુતિ સારવવી,
તિમિર ગળા ગળિ કુમાશ ધરવી,
ઉડતી ને પડતી મતિ, નહાની,
ધપતી, ગુલાંટ ખાતી, નહાની, આતમ પોરવવી. ૯

x x x x x

વર્ષ વીતિયાં; આવી આખર,
ડિલદિલકૂણુપ ધરીજ અમ્મર:
યમશિખિકાય ચડી તૂં સિમતભર મધુરી નહાની. ૧૦

x x x x x

દેખાડ્યો કર મહને એકદા:—
ડોક ધુણાવી ધરી મ્હાનતા
ઘાતો પીડાઓ કહિ શતધા: ગરીબ નહાની, ૧૧

માની થઈ ગમ રોવા જેવી:
વહી, 'ભાઈ', એ તો સૌ જેવી
પડશે ને, વેઠાશે તેવી હજુણદેવી. ૧૨

પણ હજિ આ રહિ રેખ ઘણી ચે
કહે છે કધં નાખૂં કાઢ એકે
કે ના સૌ મુઘ સંપીલી એ મોટી ન્હાની. ૧૩

‘મહારા સમ, કહેજો ભાધ સાચૂં !’
મેં ચે ખાલી વેણુજ નાખ્યૂં:
‘જોવા ઘો !’ ધીમેથી ભાખ્યૂં. ‘હા, છે ન્હાની. ૧૪

આ રેખા દેખાય અનેરી;
અખંડ પતિસેવાની દોરી:
કમરી પણ પૂરેપૂરી કરશે, ન્હાની’ ૧૫

તુત્તં જ્ઞાનિ ગઘ ઉડી કિહાયે !
પતિવ્રતા ખિલિ આખી કાયે;
વદી, ‘ભલે તો પીડ બધી ચે !’ શરી ન્હાની. ૧૬

આજ જોઉં છું ભવ તુજ આખો;
આદિ, અંત, વચગાળો, પાંખો:
ને આ જીર્ણ તથાપી આખો દ્રવતી, ન્હાની. ૧૭

મિત્ર આંખ ટપકે છે હારે,
ઉબળું વિષાદે, ક્ષાર અસારે,
ગરે ત્રુટિ નિસાસા ધારે આંસૂ, ન્હાની. ૧૮

ને આ હૃદયે ગૌરવ તહારં
જેમ જેમ તુજ વિતક વિચારં
તેમ તેમ વધતૂં જ નિહાળૂં, ઉદાર ન્હાની. ૧૯

હિંદ વિષે સૌ કુલીન નારી
પતિસેવાવ્રત પાળે દહાડી,
એ છ આપણી રૂઢ પ્રણાળી દેવસમાની

૨૦

કિંતુ, ખડેન, તહારે શિર ઉતર્યું
અસિધારાવ્રત એવું કપરું,
મહાતપસ્વીનેય ન સુતરું જે જેરવધું.

૨૧

તો પણ તેં પાળ્યું આખો ભવ;
-રે હસતે મુખ ઢાંક્યો ઉરદવ,
પ્રેમ, મિષ્ટતા, લીલા, માર્દવ, બધું ટકાવ્યું.

૨૨

અબળા, દુબળી, ખરેજ નહાની
રૂપ વાન મતિદોર વિનાની,
પ્રેમ ત્યાગ બલ બલિદ, માની શરી નહાની:

૨૩

પતિસેવાવ્રત અસીમ તહારું:
જોઈ જોઈ પામર મન મહારું
પ્રેમશક્તિ થયું પિછાણુનારું, માટે, નહાની,

૨૪

સ્ત્રીરત્નોમાં ગણ્યું છ તુજને:
વદાય લઉં છું હજાર નમને:
દ્યો આશીષ જ ઉભય અમોને છેવટની, નહાની.

૨૫

કોકિલ વિલાપ.

૧ કોકિલ દુહુકયો ઉચ્ચ ઘટામાં,
દુહુકત ઉતર્યો અંક છટામાં,
જ્યાં નડકારીળા હિંડોળે હીંચું છું કોડે.

કહે કોકિલ, “મોહક તુજ બાની,
ઉડન તાહરાં રે આરમાની,
ને તુજ હાસ્ય ધવલ તોફાની,—કુલગોટા, જાની!”

ધેણે કોકિલ: ઇશ્કી કોકિલ:
મેં દીધો લવવા ખુલ્લે દિલ:
એને બોલે બોલે રૂડાં ખરતાં મોતીડાં.

૨ વહત આમ ઘટિકા વાસંતી
રસોર્મિમંદમોદે વિલસંતી:
ત્યહાં, હાય! કોકિલ કોમલદિલ મહીં કઈ જાહિલ

પેહું શંય ક્યહાંથી ક્યહારે,
કે ફૂટ્યું અંતરને ક્યારે,
કલપાયું કે સ્વપ્નાગારે અગમનિગમ આરે!

જે હો એ, તેનાથી કોકિલ
ખોઈ યુવાની વાસંતી પત્ર
પલટાયો ઘુતિરતિગતિગાને, વાણે ને તાણે!

૩ મુજ સુખદુઃખ હિંડોળે, ક્યારે
ક્યારે પછિય ઉતરતો, ત્યારે
એ કોકિલ યોધારે રડતો—અથવા આરડતો:—

“સ્વામી એ સત એ, રતિકંદ:
વેદ એહનો અવ્વલ હંદ:
અરે હિંદ હિંદ મતિમંદ: કસ્યા અધમ ફંદ!”

હં કહેતો, “કોકિલ મુજ ધાયલ,
મતિ તુજ તેજ બની શી ગાફિલ!”
એ આરડતો વિશેષ, વા તો—ધ્રુરકે શો રોતો !

મુજ સુખદુઃખ હિંડોળે અથવા
ઉતરતો એ કેવલ રોવા,
રોઈ રોઈ હળવું કરવા દિલ,—ઓ મહારા કોકિલ !

૪ ધાર્યું ‘તૂં જે પ્રહર’ાયમતે,
આરડ રોદન વાયુ ઉભય તે
શીત પડી. સંધ્યા ઘડિ ખિલશે,—ને કોકિલ ગાશે.

ધાર્યું ‘તૂં ધાયલ ત્વા શમશે
જહેન દોષલાં તરી ઉતરશે,
ને કોકિલ વિગતજવર મ્હારો નેશે સુખ આરો.

ધાર્યું ‘તૂં—સૌ ધૂળ મળ્યું તે !
અટહાસ પ્રલયી ભલુક્યું તે
અવળચંડ બેહયા દૈવનું વિલસિત ઉરહીણું !

પ આ રે કોકિલ ! રે રે કોકિલ !
 —અંતે આ જ હવું નિર્મિત તો
 સુવંશે તું શાને સજયો કોમલદિલ કોકિલ !

વાસંતીમહભર શુચિ ગુંજન,
 મોતી ખરતું, ઉર બહલાવન,
 ધ્રુવિ તેમાં હા ! ખેંચ અનંતી તાંડવ નર્તીતી !

સિસ્રક્ષાશકિત હે પાવન !
 તુજ પાંખો સર્જન ઉત્સાદનઃ
 જાણું તે : તો પણ આ કંદન પ્રેરે આકંદન.

ગયોજ તૂં અશોકમાં.

કુખું ન શોકમાં, ગયું ગયું જ તે;
જતાં ય સર્વ જે રણું, રણું છ તે;
તે ય છે ન અલ્પ શાંતિ ધૈર્ય કાળ:-
રાગ તે અતાગ, તે અભેદ-અસ્મિતા જ,
તે સહોર્મિ, તે સહોન્તતિસ્મૃતિ,
તે વિપત્તિસાથ, અશ્રુ ગુપ્તમાં ય સંગતિ:
દોષ તર્ક તે ઉદારતા મધુર,
પળીત દૂર દૂર તોય ઉડિ ઈધુતા સભર,
ત્રુટિત સખ્યમાં ય તંતુ તે અમર:
કાલસ્રોતથી ય જામતી અદૃશ્ય દૃષ્ટિ તે,
શાંતિ તે, વિરાગ તે, વધે છ વર્ષ વર્ષ જે.

કુખું હું શીદ શોકમાં?—ગયો જ તૂં અશોકમાં:
નિહાળયું કામ્ય સત્ય કૌંત; વા ગળયો અતકર્યામાં;
વા ભવે નવે કુદ્ધો ફરી અશોક બાહ્યમાં.

૧૪

ધલાખડક.

ધલા ધલા ગઈ તજ ન મનાય એવું,
 ધલા ગઈ જનનિ પાસ મનાય સદા.
 ધલા હતી નખાળી, બાળપણે જ છૂટી,
 છાપી છખી નિજ સદા શિશુભાવઅદ્.
 માતાપિતા પ્રણય એ છબિ નિત્ય તાજ
 રાખે, -બનો ધલુડિ હરમુખ દિવ્ય ખ્યારી
 પરી, ન કાલ રજ પર્સિ શકેત જેને,
 સૌ એક મેલપતનોથિ ઉંચી ફિરશ્તા!

૮

O Beauty! in the dark Earth sown,
 Do you sprout up but to be mown?

(અનુવાદ)

સૌન્દર્ય, શી તુજ કળા ખિલતી ભૂમકે!
 નિર્માણ ત્હાડું શું લગ્યાય થવું જ રૂલ?

તૃતીય ગુચ્છ

૧૦૫

ભાવસિંહુ દિવાન શ્રી પ્રભાશંકર પટ્ટણીને અંજલિ

[૧]

વહી જાય છપ્પન શિશિર, ફરિ નિરખૂં તે રાત,
 હતી હું મૂળી નાથિકા, ને તૂં રાક્ષસ, બ્રાત.
 હું વામા, તૂં તાડ શૌ, હું પુલ, તૂં ગળદંત,
 હરિ ખંભે ધરિ તેં મહને ને ભરિ કાળ દિગંત.
 સાથે ગજવી રીડ તેં એક એક વળિ એક
 શેખ ઘોષ, હરિત્રાડ, કે ધનગર્જનથિ ત્રિશેક.
 શ્રોતા થર થર કંપિયા, ભેંકિ ઉડ્યાં સહુ બાળ,
 શ્રાવ રોય,—શું ભૂત આ સાચે કો વિકરાળ !
 એ તુજ રીડ વખાણતા રહ્યા લોક ત્રણ માસ,
 પૂછે સૌ, ‘હેં સાધિયો કેમ ગળે એ ત્રાસ ?’
 વિનવે સૌ, ફરિ એકદા ભાઈ, ગજવ એ ઘોષ,
 એકજ ઉત્તર તૂં ભણે ‘પ્રસંગનો એ ભેશ.’
 ‘ફરી હરં જો ફૂંવરી, ધરી ખંભ ફરિ નાર
 ઉમતું ને ગગને કદી રાક્ષસ હું નિર્ધાર,
 તો એ ગર્જનક્ષમ અને તે ક્ષણ કંઠ ખચીત,
 વિના નાથિકાં ખંભ પર યત્ન માત્ર અઘટીત.’
 વિના નાથિકાં ખંભ પર —બોલ એ મહીં સંચ,
 હું ને તૂં બસ જાણિયેં, લહે ન ત્રીજો રંચ.
 મહને લેઈ ભરિ કાળ તેં તે જ ક્ષણે મેં ડોક
 ભયાં લહે ત્રણ ચીટિયા, —વીંછિ ઉખની પોક
 તેને તત્ક્ષણ તેં પલટ ગજવ રીડની દીધ,

૧૦

૨૦

મૂંગો પાઠ દિધો મ્હને, તેહ વેર મેં લીધ,
રાક્ષસવાક દઈ તહને સફળ મૂકતા કીધ.
સફળ મૂકતા કીધ 'હરણુ' પણ અન્ય ગજવિયું,
ઘટોલક્યા ! તુજ વેશ સકલ પર છોડું છગવિયું !

૨૫

[૨]

ઊગે દિન, દિન આથમે, કોંટો તરુવર થાય
જગત ધુમડમાં ફાઈતા રહે હાય નવ પાય.
ભાવનગરના ભાવસીં સૌમ્ય ગહન ગંભીર,
ક્ષુધ ધગતરણમાં મધુર વાપી શીતળ નીરઃ
એહ ભૂષનો મુખ્ય તું મંત્રી, મિત્ર અનન્ય,
-રે મેં તો નવ એમને દીઠા તૂંથી ભિન્ન !
કુંવરી કુંવર એમના તહનેય 'આપુ' ભણુંત
જતાં ભાવસીં તું છતાં લણૂં ન છત્ર તુટુંત.
લણૂં ન છત્ર તુટુંત તેંય તે પ્રમાણ કીધું,
વડીલ સેવક ઉભય વ્રતે સરખૂં દિલ દીધું.

[૩]

ગુગો થયો, ઝાડો થયો, મણિ, યુની, દેસાઈ,
રાજ્યોગ પાંચે તણા થકિ તુજ દિપે સવાઈ.
રાજનો રાજ છતાં ઉરકંદરે ફકીર,
ભણતર પ્યાલી અર્ધનું, ફિલસુફ સિધુ ગભીર.

૪૦

રેલેંતી લક્ષ્મી નદી દાન--નદે કરિ ક્ષીણ,
 પાત્ર કુર્ચતાં તારવા કર્યાં કર્મ બનિ દીન,
 સત્તા બેહદનો ઘણી, ક્યાં ય ન તહારો ત્રાસ,
 ચિંતા શિર પર મલકની, મુખે સદા કુલહાસ.
 રાજકારણી શળની શય્યાનો મૂનાર,
 રમતગમત પળમાં ભલો બેલદિને સમુદાર.
 સિંધ પુરાતન નય વિષે, નવયુગ સ્વાગતકાર.
 વકાદાર રાજ તણે પ્રજાહિતે મરનાર,
 રાજપ્રજાશાસન ઉભય --મેળમાર્ગ ધુંડનાર.

૪૮

[૪]

કુર્જન કુસાર્ક, વિવિગ્ડન, રેડિંગ, રામસે, હોર,
 રુસુલ, રુણુ, ગાંધિજી, --નામદગે શં જોર:
 એક એકથી અતિજુદા, વિશિષ્ટ પાણી છાપ,
 હીરા મોતી રત્ન મણિ, --ભેટે કનક જ આપ:
 તેમ નરનો સહુ સહે સુમેળ શાશ્વત મિષ્ટ:
 એ જ પુદ્ગળી તાહરી પ્રભા પ્રભાવગરિષ્ઠ.
 પ્રભા પ્રભાવગરિષ્ઠ જિગર-આખે સુવિમલ એ
 જન્ય શમી, હા! મહા -મૃત્યુ ઝળકત જે પળ એ.
 રૂવે કુંજી, રોવે અનત, રોવે વ્યક્તિ અનંત,
 રૂવે હિંદ પણ અવનવી ભાળત આંખ દિગંત.
 આંખ ભાળિ દિગંત અવનવી, ચિંતાભારે
 હિંદ સુણી તુજ કાળ અકાળે, આંસુ સારે.

૬૦

એક મિત્રનું ભરણુવાનીમા મૃત્યુ.

અરે! ખતમ આમ સર્વ ચપટીમહીં થૈ જતૂં!
 બગાસું બસ એક અર્થ! ચરખો જ થંભી જતો!
 અને ફળ અપકવ, વેલ વળગેલ, કાચી કલમ,
 ત્રુટે થડ તિહાં જ સર્વ હરિયાળું ખુશખોભયું
 સુરેખ મલકત, સ્વપ્ન કઈ ગાન કઈ સેવતૂં ગૂંજતૂં,
 -તમામ પર હીમનો હતક ધોર ગુંજરે જુલમ,
 ઉપાય નવ જેહનો સુહૃદથી એકે થતો,
 -કમૌત્તવિષ ફેલતૂં, કુલકબીલ વણસાડતૂં!

કમૌત? વળિ મૌત કોઈ કદિ કયાંય સન્મૌત શં?
 દિહો મનુજ કયાંય કોઈ કદિ જે નિર્મ'શાદગે
 ન ઊન, અણુપકવ ના, નિજ કુકર્મદાઝયો ન શં,
 તવાય નવ જે સ્વયં ભરિ દિધેલ માહાં ડગે?
 અને નવચહે જ જે અધિક જીવવૂં, એ બધૂંયે ભુંસી
 સવેગ ઉપગ્નવવા વિમલ સૃષ્ટિ કો રૂપસી?

૧૪

જ. પી. ત્રિ. નું અવસાન

ભર્યો ભવ તરંગમાળ સમ દુઃખદુઃખાકૃતિ
અસંખ્ય અવિરામ એક પર એકની સ્વારિએ;
અથૌભ્ય દુખવીચિ એ મહિં કુળિત ખૂંત, ને
અધૂં બલ જમાવિ હોમિ ઉગરિત એ ખૂંતણે,
અરે કુળિ જતાં જતાં વળિ બચી જતો જીવ, એ
લહે દુખ-ધસારને અસહ, તે ન શું કુદરતી ?

અનેકવિધ એ તરંગ-હ્રમલા મહાલોઠ વા,
કિશોરવયિ પ્રેમ વા મધ વયે મદોચ્છાળ વા,
સ્મરે સકલ વૃદ્ધને; દુખધસાર જૂદા જ ને
ચડે ફરિ ચડે સદા, કુળવવા ધસે એલને:
મુરાદ અધુરી અનેક જહિં એ સુમંદપદ સાધવા
ઉપાડ સપરાણ વૃદ્ધ કરેતો, મુમ ત્યાંડ તો
હરે અહલ સોળતી સહદ કો પુરાણો, અને
હણી ઉજમ એમ એ હણત વૃદ્ધને જીવતો !

૧૪

Life's a Swindle Don't you know ?
Death, the Swindler's Show !
You look surprised: where's your reason ?
Beasts and birdies teach the Lesson — Anon

(અનુવાદ)

છે આખું જીવન નેરી હગબાજી
છે મૂર્ત તાર ખિંચતો જીમ પાજી !
શું ના લહો ? મતિ અરે તમ લાગે;
શોધા ગુરૂ મૃગવિહંગ સમાગે !

તૃતીય ગુચ્છ.

અનુક્રમ

પ્રેમનો દિવસ	૫૧ થી ૭૫
				૫.
અર્પણ: વસંતઃ અને મંદાઃ (૧૯૧૩)	...			૫૧
પ્રેમની ઉષા: સોઃ મંદાઃ (૧૮૯૩ પહેલાં)	...			૫૩
અદૃષ્ટિ દર્શન: સોઃ ,, (૧૮૯૦)		૫૪
નાયિકાની છેલ્લી સલામ: સોઃ શાર્દૂલઃ	...			૫૫
નાયકનું ચિંતન: સોઃ શિખઃ		૫૬
નાયકનું પ્રાયચિત્ત: સોઃ ૧)- 'પાંખો નૂતન'				૫૭
શાર્દૂલઃ ૨)-મોગરો: પૃથ્વી	૫૮
નાયિકાનું ઉત્તર: સોઃ પૃથ્વી (આ પાંચે સોઃ ૧૮૯૫-૬)				૫૯
પ્રાર્થના: સોઃ મુક્ત પૃથ્વી (૧૮૯૭)	...			૬૦
પ્રેમનો પ્રાતઃકાલ સોઃ શિખઃ (૧) અને (૨)				૬૧
વધામણી: સોઃ મંદાઃ (૧૮૯૭)		૬૩
પોદો પોપટ: મંદાઃ અભ્યસ્ત અને સાદો (૧૯૦૫)				૬૪
વર વહુ અમે: શિખઃ સાદો અને અભ્યસ્ત (૧૯૦૧)				૬૬
પ્રેમનો મધ્યાહન: સોઃ મંદાઃ (૧૮૯૫-૬)	...			૬૭
કન્યાદાન: મુક્ત પૃથ્વી (૧૯૦૮)		૬૮
છિદ્રોર્મિ: મંદાઃ (૧૯૨૯)	૬૯
જૂનું પીયર ઘર: સોઃ મંદાઃ (૧૯૯૮)	...			૭૧
મંદાઃ સોઃ	૭૨
પ્રેમનું નિર્વાણ: સોઃ મંદાઃ (૧૯૧૨)	...			૭૩
સતી: ૫૬ (૧૯૧૩)	૭૪

રહેવા અશક્તિ: અને ઝેર સુધા (શિખાં સોરઠો) (૧૯૧૪)	૭૭
અર્ધોક્તિ	૭૮
જવાબ અને છેલ્લી યાચના	૭૯
આરતી મુક્ત પૃથ્વી, શિખાં, વૈશસ્થ, વસંત	૮૦
જીવતું મોત: મુક્ત પૃથ્વી, સોરઠો	૮૪
ધૃતિકણી: સોાં પૃથ્વી (૧૯૧૭)	૮૫
વિરહનું આંસુ: પદ (૧૯૨૧)	૮૬
એક સુખી ગ્રીષ્મ: પૃથ્વી	૮૭
જાગરણ: સોાં શાર્દૂલ (૧૯૨૩)	૮૮
મનુજન્મનું અલ્પતા સોાં પૃથ્વી	૯૦
વિસ્મૃતિ: (પૃથ્વી અને સોરઠો) અને તર્કવિતર્ક:	૯૧
એક આશા: પૃથ્વી અને તિલક (૧૯૩૭)	૯૩
સમાપ્તિ: સોરઠો (૧૯૩૭)	૯૪

અંજલિઓ

૯૫ થી ૧૧૦

ભવસાગર: સંવેયા (૧૯૦૨)	૯૫
ચોટી: પદ (૧૯૧૬)	૯૬
નર્મદા ભટ્ટ: પદ (૧૯૧૬)	૯૭
કોકિલવિજાપ: પદ (૧૯૨૩)	૧૦૧
ગયોજતૂં અશોકમાં સોાં ગુણર્થી (૧૯૨૪)	૧૦૪
હલાજક: ઈંદ્રવજા (૧૯૩૫)	૧૦૫
ભાવસિંહજી-દિવાન પદ્મણીને અંજલિ (૧૯૩૮)	૧૦૬
એક મિત્રનું મૃત્યુ સોાં પૃથ્વી (૧૯૩૮)	૧૦૮
જ. પી. ત્રિ.	૧૧૦

ભાણુકાર

ચતુર્થ ગુરુજી
આખ્યાનકો: 'ઓડ'કાવ્યો

[અનુક્રમ ગુરુજીને અંતે]

Who breeding flowers never bred the same

— J. Keats

(અનુવાદ)

હોંડેરતાં ગુલો હોંડેરતો ન તેજ બે વખત.

એક તોડલી ડાળ.

(લોખા આખ્યાન કાવ્યનો પ્રસંગ ખેલો પૂરો)

“ For lairds will fight, and dames must weep.”

(અનુવાદ)

અમીરો ધ્રુળવે ધરા સમરરસિયા
ન સહાય નેણે જલો યુવતિજનનાં.

નથી પાસે કોઈ મૃદુ હૃદયને શાંત કરવા,
ચુમી આંસુ છાતી સરસિ ભિડિ પીયૂષ ભરવા;
નિશા અંધારીના ચિરલ લઘુ તારા પણુ તિહાં
નહીં પ્રેરે જ્યોતી, પડિ રહિ સુના આ શયનમાં.
ગયો સંધ્યાકાળે પ્રિતમ રિપુ સામે સજ બની,
પડો વાગ્યો, હારે મરદ સહુ રક્ષો જ જૂનની!
સ્વદેશે આપત્તી સુણિ ઘર રહે માઈસુત કે?
થયો ભેરીડંકો, કદિ ઢિલ કરે, રાજપુત કે?
પિયૂ શરો આ તોં સપુત લડવૈયા કુલતણો,
પશાકાંક્ષી, યોધ્ધો રણકુશલ જૂવાન વયનો.
વધાવે પત્ની ત્યાં ભુજ તુરગકેશે ગુંચવતો
ઉભેલો બોલ્યો દક્ષિણ કર ખભે રહેજ ધરતો:
“સતી, ત્હારી પાસે અહિં જ જિવ રાખી કુચ કરે,
વિના દેશે શાંતી રિપુભય શિરે મેલિ ન કરે;
પ્રભુહથે ભાવી, કયમ નહિ બને બેલિ સતનો?
કહો તેજને કે સમરવચિ કરજો જિ જતન.”

૧૦

પડથું શ્રવણુ નામ, ગવંભરિ ડોક ઊંચી કરે,
તિહાં ઝટ થઈ સવાર હસિ ફેરવી ઘોડથી;
કરી તિલક ભાલ, વર માલ કુંઠ આરોપિ તે
સ્વિકારિ જરિ નાયતી, સખીનયન રાયતી,
વિયોગ ન કળાવતી થઈ અલોપ એ ઘોડથી.

૨૦

પછી વૃધ્ધો ભેગા મળિ ગત બનાવો રસભયાં
ઉકેલી ખેઠા, ને પ્રહર રજનીના નવ કળ્યા.
જુનાં પ્રૌઢાં યુધ્ધો, જહિં પવનવેગી અણિસમે
ધસારે વીધેલાં રિપુદલ રસાલે મરણિયે;
ખચાવો દુર્ગોના મુઠિભર હડીત્રા જણથપી,
ટકાવો કિલ્લાના ભુખતરસરોગે ય ન ડગી;
ઉર્મંગો જીત્યાના, અધર જિવ હારોનું સુણતાં,

ઉલ્હાસો, ત્રાસો, ને રણસમયનાં લોહિ તપતાં :
કણું કું કું ધીમે સ્વર રસભરી સ્વાનુભવનો
-કિશોરો સ્ત્રીઓનાં કથનરત દીપિત વદનો !
વળી વચ્ચે વચ્ચે સ્વકુત્સતિલકોનાં અવરનાં
સ્મર્યાં નામો, જે ભાવિક ભુમિ દિલે શાશ્વત રહ્યાં :
ચડી ઘો ઘો જ્યારે અરિપુર પ્રદેશે ફરિ વળે,
તિહાં સ્વાર્ત્રિયો જીવનધન સમૃદ્ધી જ સકલે
જતૂં તારૂં, -તારી પ્રવચથિ વુરાહુ જ્યમ ભુમિ,
-મહા વીરો તેનાં અમર ચરણે વંદન નમી
કહ્યા સર્વે ધીમે સ્વર ઉછળતા યૌવનતણા
પ્રતાપો ઉદ્રેકો સ્મૃત ય વિપદે જે ધૃતિધના.
થયાં સ્ત્રીઓનાં લોચન ચળકતાં દેશપ્રણયી
કિશોરો જૂવાની અવસર ચડે ઉત્સુક થઈ.

૩૦

૪૦

પછી મોડી રાતે સકલ વિખર્ચ શાંત પડિયું
 અને સૂવા સૂતી પણ રુધિર આળે ન ઠરિયું.
 અકલી એ સૈને અદઉઘડ પક્ષમોનિ ભિતરે
 સ્મૃતી આણે દશ્યો જિવનપટ જાતે જ ઉકલે.
 ગયાં જૂદે જૂદે સમય જનની બ્રાત વડીલ
 પહ્લાણા દે મીડી કુમળિ ભગિની નેહસન્નિલ
 સહ સાથે વર્ષા; વળિ ગત થયાં હાથ ફરિને
 અને સાથે, રે આ અખવડિ જ જાણે પ્રિય ત્રણે
 ચડે એવા દુઃખ ત્રિપટ ઉર સાથી-વિરહિતે,
 વહે રેલે આંસુ ફરિ ફરિ ધમે છાતિ કુસકેઃ
 નથી વડાલો કે કો નિકટનું ભુજે છાતિ ભિડવા;
 મિઠે બોલે સ્પર્શે શમવિ કળને શાંત કરવા;
 શમી આપે કાળે; રુદન થકવેલી મૃદુ કળી;
 નિશા ને નિદ્રાની પૃથુશિતલ મોઢે ગઈ ગળી.

૫૦

અગાસી ઉપર.

મંગલાલાપ.

સુવે જગત થાકિને રજનિને ઉછીંગે ઢળી,
ચહુડું લઈ અગાસિ સાથ નિજ સુંદરી એકલી:
ભલે ગગન ઈંદુ હોય નહિ હોય સરખૂં સહુ,
નિશા-સમય-શાંતિ ને અનિલ મેંદ મહારે બહુ.
સખૂં ગુણ હું એહનાં, હૃદય માહરં એ સજે,
દહી સ્વરનું દાન હું, સુખનું દાન એ વિસજે;
ઉરે ઉર ધરી જ એમ જગ ભૂલિયે દમ્પતી,
નિશાસમયશાંતિ જ્યાં અનિલ સંગમાં મહાવતી.

તિહાં જગત સુમને વિવિધ જોમ સ્વપ્નાં સ્ફુરે,
અનેક વિષયોનિ ઈંદ્રિયકુલો શિ આંખી કરે !
વહે અનિલ મેંદ મેંદ રવ ગાય મુજ સુંદરી,
નિશાસમયશાંતિ શાંત છળિયોથિ કેવી ભરી !
ઝરો મધુર, મર્મરો પવનતા ઘટાઓ વિષે,
ધંજો ઘર પધારતાં સુભગ ન્હાનિ ચન્દા વિષે;
કલોલ ખગતા જતાં રવિ લપાય નીડે જિહાં,
વિલોલ દગ બાલકોનિ અનિરુદ્ધ ખેલે મચ્યાં;
નદી તટ સુહામણાં, યુવક બાલ વૃદ્ધો તણી
વિલાસિ ઠગ ભક્ત ભિક્ષુક ભલાં જ નરનારની,
સ્થવાર કુમળી ટુંકી દ્યુતિભરેલ વૈશાખની
વિષે મળિ રહી જ્યહાં બહુ-તરંગિ કેં મેદની;
ખળાં સરસ વર્ષનાં, ઢગ-રચેલ જ્યાં પાકના
ધણી, મુલકનો ધણી, જગતનો ધણી, ગામના

૧૦

૨૦

પુરાણિ, વસવાયલાં, અતિથિ, એમ સર્વે તણા
 ક્રમોપનત ન્યાયથી, સરસ પ્રુલ્લ આનંદથી
 પડે વિવિધ ભાગ,-તે નિરખવાજ થીંબ્યો રવિ
 જીવે વણિ જિહાં સમીપ સહકારકુંજે રહી
 પલાશપ્રુલ્લવેશમાં નવકિશોર યુગ્મો રમે,
 અને કહિ હેઠ્ઠ ! કેઠ્ઠ ! ચુપતી શાખ કોયલ દમે.

તહે અનિલ કુંતલે, રજનિશાંતિ રોમે સરે,
 તિહાં છબિ અનેક આવિ કદંઝ ઓર શોભા ધરે. ૩૦
 ઉરે ઉતરતી જતી લહરિયો જ માધુર્યની,
 ખિલે હલક તેમ તેમ મુજ સુંદરીકુંઠની.
 ગભીર પછિ થાય જ્યાં રજનિ, વાયુ થમ્ભી રહે,
 બધી છબિ અગ્નિજ્વાલાં લઈ વદાય પન્થે પજે:
 કરી રહુંજ સુન્દરી-મધુરતાનું અવગાહન,
 કદાપિ વચમાં કિરે કિરણ કેઈ તારાગણ. ૩૧

વધો ખેડો ને સફર, મરદાની નાવો !

શાંત ઝંદર વિષે એ સ્થિર નાવસાહેલી ઉભી
પણ વાયુ જળ્યો રાત્રિમાં વાતો રહ્યો રાત્રી બધી;
તિમિરમાં પંથે જતાં સાહેલિયો એ મન લહે
સાથે જ જમ્યો ઉભય, એક જ ભૂમિ અમ નીચે વહે.
પણ દિનોદય થાય જ્યાં નહિ એકમેક જણાય ત્યાં,
કંઈ યોજનો સાહેલિયોની મધ્યમાં દેખાય ત્યાં.

૧

એ જ માફક-પણ કથા સ્નેહી યુગલ આત્માતણી
કથવી જ શાને અતિ પુરાતન દિવિજની જેમની
સ્વસ્થ કાલ તણા વિયોગ પછી મળ્યા એ જ્યાહરે
એ યે ઉડી ગયલી જ જણી સ્તબ્ધ હૃદયે ત્યાહરે !
તિમિરમાં સ્હડ વિસ્તર્યા કંઈ સિંધુઓ તિમિરે ત્યાં
એ તિમિર ભેદાતાં પ્રકાશે નેત્રવિષ પીતા કર્યો !

૨

દોષ નહિ એકે તણા એ, અગર ઇષ્તિત પણ નહીં,
રે કલ્પનામાં પણ નહીં જે આવું બનિ આવે સહી !
વળવું પાછું વ્યર્થ કેવું ! વધો ખેડો ને સફર
મરદાની નાવો ! જ્યોતિમાં વળિ જેહ દોસે છે તિમિર
તે વિષે ભવયાનમાં, સુખશાંતિ ઘોર તુફાનમાં,
છે ધ્રુવ અનન્યજઃ રહ્યા નાવો અડગ એના ધ્યાનમાં.

૩

રે મરુત, રે સિંધુઓ, સંયોગ એ જૂના તણી
ફરિથી તહમારે ઉર વિશાળે કદિ હવે ના'વે ઘડી.
તદપિ એ એ આત્મનાવો એક ઝંદર વીંછતાં
વિચરે ભલે જૂદી દિશા પણ એક લક્ષ્ય જ સાધતાં.
તરિ તરી ભવસાગરે, સંકેલિ સ્હડ જ્યાં નાંગરે,
રે મરુતસિંધુશાયિ મેળવ ત્યાં ઉભય તું આખરે !

૪

“બાલ જડાયું બારીએ”

ગાત્રું હૂતું બાલ જડાયું બારીએ
માતા પડી 'તી શયને અશક્ત;
આંખે વળી ઝાંખ, નખે ન રક્ત,
ઊડી જવા શ્વાસ ધુંટાય છાતિએ.

મેં સાંભળ્યું ગાયન બાળનું એ
સાંનિધ્ય વર્યું વળિ મૃત્યુનું એ.

૧

ગાતાં હસે ને ભજવેત ભાવને
ખીસે રમે બાલક પાંચ વર્ષી;
આખો દિ ગાળે નિ જ તાન હર્ષી
ખાંસી દમે ને દિનરાત માતને.

મેં હર્ષ એ શૈશવસાથિ દીઠો
ઓળિ પડ્યો મૃત્યુતણેય દીઠો.

૨

મતિા ગર્ભ દેવળભોંય શાંતિમાં
એ બાળનું ગાન થયું ન ન્યૂન;
ખોડી બિજા જે નવ આશિશ્ન્ય-
ગાત્રું જ એ તો જડિ જાત બારિમાં.-

માયાળુ છે મૃશિ અપકવ ડાળે
ના ફાંસતો શોક જ કોઇ કાળે.

૩

ફરિ એક પળ

વિખુટાં પડ્યાં, અય, ટેકમાં,
 ન નિસાસ, આંસૂ એક ના:
 નવ બોલ આછો કે અદેખો ઉચ્ચાર્યાં:
 વિખુટાં પળા, અય, દૂર દૂર સદા તલાં.
 પલુ રે કદાપી ફરિ મળાયે એક પળ!
 હે દેવ! ફરિ કદિયે મળાયે એક પળ!

૧

ના રોઉ, દોષ ન દેઉ છું:
 હે દેવ શ્વાસોચ્છવાસ તુજ વશ લેઉ છું:
 અય શીલહર, નવ જાણું મુજ પર એવડું
 તુજ વહાલ શં મુજ કાતકૂટ જ કારમું!
 પલુ રે હજી તુજશં મળાયે એક પળ!
 હે દેવ ફરિ કદિયે મળાયે એક પળ!

૨

દુકાળ

મુચક ચિત્રો અને પ્રસંગોની માલા: ત્રણ સેરમાંની જેલો પૂરી.

કુદરત, અલિ તુજને તો

નાથ્યા વણુ ઝંપિયેં ન, જોશે તૂં !

સ્વૈર અડપલાં ત્હારાં

ઘાતક ઘોર નવ રહેવાતાં.

પ્રથમ સેર

જમીને પાનસોપારી

ગાઉન લેસ નમૂનાની

મહોળિયાં કોર ને રેગ

મેજ ટીપૈ ભરી નાખી

દુવી પેટી કને બેસી

ભાભી લેધ મુકેતી તે

રૂંભા ત્યાં આરિએ બેસે

પગે પગ ચઢાવીને

રુચિમાંછે જમ્યો નહોતો

ઉકેલી છાપું બેઠો ત્યાં

સ્વૈર ને હીંચતો દહેરે

મનુ ત્યાં ખહારથી આવ્યો

‘ચાલ જો તો ખરી બાઈ’

ભાભી કહે ‘અરે ગાંડૂ

લાવ જો હોય તેને ત્યાં

આવ્યો મનુ હું પાસે ત્યાં

બેલ્યો, ‘બેટા વળી શં છે?’

ખાતાં વાતો થતી હતી;

નવી પેટી ખુલી હતી.

ઝભલાં ખ્લાઉઝ કાપલા

ગાલીએ વીખર્યા હતા.

એક એક ઉકેલતી,

રસે સર્વ વખાણતી.

ફિડલ કાઢી ખસે ધરે,

ગાનસ્ત્રાધ્યાય આદરે.

ખહાર કામ હતું નહીં,

ચિરંટે ધુમ્ર ખેંચતો,

વાંચતો નહિં વાંચતો.

દોડતો ખૂમ પાડતો

કહી પાલવ તાણતો.

બાઈ છે ખૂબ કામમાં

ખાલી પકવ માથું કાં.

જિહ્યો હું ધુમ્ર કહાડતો

સપાટે પગ લાલતો.

૧૦

ને આવ્યો ઓટલે ત્યાં તો દેખું છું સૃષ્ટિ અન્ય, હા!
કારમી દુઃખલાલોમાં બળે બાળે અનેકધા.

૨

ઘેટાં ને બકરાં કેરી
પહોળો રસ્તો ભરી દેતી,
રખારી ચારણો મેરો
નહાનાં મોટા પશુ જેવા
છોડી એક હતી તેમાં
જુવાનીના મળસ્કામાં
એક બચ્ચું ખભે સૂતું
બીજું ખેલવે બગલે
ત્રીજું છેડા વિષે કંડે
ચાલતાં ઝુકત હાથે તે
આઘેથી મનુષ્યે એને
સાનથી થંભવી ખાંતે
બચ્ચાં ત્રણ તણી માતા
કંડથી બચ્ચું લં પોતે
પૂછવા નામદામાદિ,
લાવી જર અને બોલી
બકરી બચ્ચાંને તો

૩

ઘેટાં ને બકરાં કેરી
આવી ત્યાં સંકડો ભેંસો
કાળાં ચામ તળે આખો
હીડે તે શૃંગભારે ત્યાં
ડીલે ડીલ ધસી ચાલે

રેલ આ શી વહી રહી,
ઓટલે ચડતી ધસી!
વિદેશી ભરવાડ આ
રેલ વચ્ચે વહી રહ્યા.
મોતી મોતી શિ ફટકી,
દુકાળે ડંખિ બાપડી,
ગાલે ગાલ અડાડિને,
વાર વાર ઉછાળિને,
લપેટી રાખ્યું હેતથી,
પંપાળે શિર તાલથી.
હશે દીકી જ આવતી,
ચડાવી ઓટલે લિધી.
ઓટલે આવી આપથી.
મનુ મોતી શું લાગિયો
—દારી ત્યાં તાંસળી ભરી
'દો આ ચણુ નરિનરિ',
ગિજણી એ થઈ વડી!

૨૦

૩૦

રેલ જ્યાં ઓસરી નહીં
પાડા પાડી બરાડતી.
દેખાતો હાડમાળખો,
ડોકે ત્રુટું ત્રુટું થતો.
ને ધસે ભીંત ચાંલલા,

૪૦

કાળી બેડાળ બેસૂરી
 ભેંસાના પૂર વચ્ચે ત્યાં
 શેરીની વસતી આખી
 અગાશિએ હતી જામી,
 સર્વેએ સાંઢિયા ખુંધે
 જેમાં દોલ લઈ બેઠા
 પાળો દોરી વડે એક
 અને આ બીલ છોગાળો
 ચારડે યુગ્મભાતંગી
 હોય રાજ જ, એવો આ
 કાતરે થોભિયે ડીલે
 કારમો ઘોર સાદેયે
 દોલે દાંડી દઈ દેઈ
 'જુવો રે લોક આ સ્વારી

ગયા બાંટ વહી ભેંસો
 સેંકડો ને હજારોની
 બળદોય હતા વચ્ચે
 કોઈ કોઈ પડતા ત્યાં,
 ભાદરવા તણે તાપે
 થાકેલી આંખ મેં બાંધે
 તિહાંયે બાંટ ગાયોનાં
 વેટાળી વર્તુલો વચ્ચે
 ધૂળનાય ઉડે ગોટા
 એટલે ઘરમાં પાછો

આ રેલે લોક ચોંકિયા,
 દેખાતા બેડસાંઢિયા.
 એટલે બારિએ છજે
 ચડ્યાંતા કુંક છાપરે.
 દિઠા બાંધેલ માંચડો
 હતો એકલ બીલડો.
 દોરતો બેડ બાંટને
 મેંચે જામ્યો દહાસને.
 સિંહાસને બિરાજતો
 દોલવાદક મ્હાલતો.
 વાને નેણે ય કારમો,
 પ્રલયપ્રતિમા સમો.
 ચારડે એ ફરી ફરી,
 જુમદૂત દુકાળની!

પછી ગાયો દયામણી
 આવી લંગાર દામણી.
 કળે પગ ઉપાડતા,
 બોંયે ભવ સંકેલતા.
 આ જ દશ્ય નિહાળતાં
 આકાશે ફેરવી જિહ્વાં
 ચિત્રો વિકત ભાળિયાં
 આલેખાતાં જ તૂટતાં
 ચોદિશ જાળ ફેંકતા.
 જવા વૃત્તિ કરે છ ત્યાં

૫૦

૬૦

મોતીનો બાપ આવીને
 ઊભો'તો તે વઘો વેંણુ,
 જાતવાન અને ફૂણી
 ભખાંશે તો ફરી એવી
 જો, બાપૂ, પાળવા ભીડો
 સોતું' અસલ ભાળૂં જે,
 દેવી કહે, 'કરે કોણુ
 રૂંભા, ભાભી, 'અમે જો આ
 કહ્યું મેં તુર્ત, 'મોતી તો
 એ શેઠાણી, ત્હમે દાસી,
 મોતીનો બાપ બોલ્યો ત્યાં
 અમે ત્હમે બધા છોડ
 બકરાં બચ્ચાં મોતી
 પાળવા ઠેરવ્યું ત્યાં, ને

ઓટલે ઝાંગ ટેકવી
 'બાપૂ, આ ગાવડીઉંમાં
 કો'ક છે, તેય કાળમાં
 નથી થાવી ત્રિલોકમાં.
 હામ, તો એવિ તારવું,
 કામ છે મોટ પુણ્યનું.
 ઊઠવેઃ ?' તિહાં વઘાં
 મોતી રાખો જ સાથમાં.'
 મૃગી રાની, ન કિકરી;
 -છે કબૂલ ? કહો જરી.'
 'કામે માવડિં' તણા
 ભાંડરૂં સઉ સાથમાં.'
 ગાયભેસો નવત્રણુ
 રેલ વહેતી પ્રતિક્ષણુ.

૭૦

૫

પાછલે ખજૂર શેઠાણી
 મિસિબાબા હતાં સાથે
 ગ્લાસગોવાસી હતો એક
 પુત્રપુત્રી વિષે તેની
 પિતા વૃદ્ધ થતાં જાતે
 કૌશલે નર જેવી એ
 પિતા ગત થતાં એણે
 વેચ્યાં વાડી વજ્રા ને
 ફૂટતે યૌવને અને
 નહીં એકે ભણી એનાં

દેવી કને પધારિયાં
 કન્યાશાળા તણા વડાં.
 નૌશિલ્પી વખણાયલો
 આ મિસ, -વારસ ખોટનો.
 કારખાનાં ચલાવતી,
 સેવામાં મૃદુ સ્ત્રી હતી.
 કારખાનાં વટાવિયાં
 ઘરેણાં વડિસો તણાં.
 અલિઓ ગુંજતા ઘણા
 હૃદયદાર ઊઘડ્યાં.

૮૦

હતી એ બાલિકા ત્યાંથી
જનતાની દયા એને
દયામય જ એ હોડે
જનતાવત્સલા જાતે
પિતા ગત થતાં એણે
પાલવા ઉતરી આવી
એણે બહું યથા બીબી
નીમાઈ સઘ આ શહેરે
હોતાં અત્ર થયાં તાંને
કેળવણી અને માયા
ફૂલા ને એનિ સાહેલી
ગર્ભશ્રીમંત સૌ, ખાતે
ને શિષ્યાઓ થકી એની
ગૃહે સૌમ્ય થતી સિદ્ધ
શિષ્યાઓએ વળી નામ
હોતે 'મિસિ વ્યવસ્થા બા'
દુષ્કાલે યે હતું એનું
અનંત અર્થકર્તવ્ય-
મેઘની અવ્યવસ્થાથી
-કારીગરો કરે માલ
જેને જે આવડે સારું
તેનાં સાધન સામગ્રી
રોજિંદાં કામ પૂરાં લ્યો,
આમ જે જે થતું આવે

જનતા અનુકંપતી
શ્વાસે શ્વાસે વધી હતી,
અકિતપ્રેમ ઉગ્યો નહીં,
'બહાલી' કે 'બા' બની નહીં.
દેશ નામ દિધાં ત્યજી
મિસિબાબા જ સિંધુથી.
બની મહેમાન હોડાંની
કન્યાશાળા તણી વડી.
વર્ધ પાંચ સુસંગત,
દાર્યે ભર્યાં, મિઠાં મધ.
આરપંદર શહેરની
ઘડેલી સર્વ એહની;
માયા ને સંસ્કૃતિ બધે
વ્યાપી અજાણતાં હોદે.
પાડ્યું 'તૂ ઔધમેસતું
વ્યવસ્થા મૂર્તિ એહનું.
'વ્યવસ્થા'-સૂત્ર જ વડું,
મૌકિતકાએ ખચાયલું.
બચો અન્ય વ્યવસ્થાથી:
ઉપાડો સર્વ ત્રેવડે,
કરાવો તેહ તે વડે.
વ્યવસ્થાએ જમા કરો
આળસ લેશ ના સહો.
ખરીદો યોગ્ય દામથી,

૯૦

૧૦૦

૧૧૦

ખપ જેનો નહીં અત્ર
કલા ઉદ્યોગ વ્યાપાર
વ્યવસ્થા સૂત્રમાં સાંધી
નિરીક્ષા હામ વિજ્ઞાનો
સાથે સંજીવની લક્ષ્મીઃ
અહોરાત્ર કરો જે જે
બહેવારે નૈવ જે શક્ય
ઘણાં દુઃખો ઘણી તંગી
દાને શં ધર્મશુદ્ધીએ

વદે શેઠાણિ આ પીતાં
મહેને ના બેસતું હેડે,
કહો છો “સર્વ જે જીવું
કટાયું જે, ઘસાયું જે,
શોધી ખોળિ કરો ભેગું
પ્રદર્શને બધું એવું
બળ્યું જૂનું પુરાણું એ
પ્રદર્શી એ કઠંગૂં સૌ
ગાભાયૂંથા જ ગંધાતા,
પ્રદર્શી એ પુંજ જીર્ણ
વદે રૂંભા, ‘જીવો કાકી,
પુરાણા ઇલ્મના શાખી
ગામડાનો હશે સોની
અજાણ્યો ઘાટ શરૂરીથી
છેક અગ્ર વળિ એ તો

ક્યાં ખપે, શોધવું મથી.
મજૂરી યંત્ર આંટ ને
પોષો સ્વાશ્રયહામને.
બંધુભાવ રસાયનો
રાહિત્યે કચરો ગણો.
આમ સેવા શકે બની,
તે ભલે દાનસોંપણી.
એવાં દુસ્તર દુષ્કાળે
ઉરસનેહેય ના ટળે.

૧૨૦

‘મિસિયાયા, કહો છો તે
જીવો, બહેનો, કથું છ તે.
પુરાણું, કાટયું ને કુટયું,
વળી સૌ ભાંગલું કુટયું,
કરાવો સર્વની પાસે,
ભળી સૌ સાથ ઉઘાસે.”
બધું એ ગામડી દેશી
કમાવી સિદ્ધિ તે કરી ?
રેંટ કાચક એ મેસાં
કમાવી આખર કરી ?
શૂન્ય એ માગ શહેરોમાં,
ઘણાયે હજિ ગામોમાં.
ઘડે એ ગામડી તોડા,
કમાશે શં અહીં રોડાં ?
ના વણી ચિતરી શકે,

૧૩૦

જુવે પરંતુ આંખે તો
દુકાળે સેંકડો એવા
આવ્યા અહીં વખામાયો
દેખાદેખી કર્યાં કેરી.
આ હવે નવજી લેવી
શોધી કામ સહસ્રોનાં

કરું આવું વદી શકે.
કારીગર ભલા ભલા
તે સૌ માટ વ્યવસ્થા આ.
રખ્યાં સૌ આખર ઘણી
પ્રદર્શને પુરાતની
દે તેને તે, 'ધા હણી.'

૭

સાંઝે આવ્યા કલખે શેઠ
મુકો છાપાં, ત્યજે પાનાં
લોકવાડી રચો એક
મધ્યે મંદિર છોટાંશાં
તળાવ ફરવું પ્રૌદું
છેડે છેલ્લે ચણો એમાં
ત્રણ છેડા ધસે રહુરે
હાલ, શાળા, અને ત્રીજી
ત્રણ છેડા જઈ આવે
કલાશાળા, દવાશાળા,
ગ્રંથાલય કલાશાળા
તે સામે ખેતરો મહારાં
મોળી ફઠણ એ ભોંય
રચો ત્યાં ફાવતી પેરે
અને આ પા પટી મોટી
સંખ્યાબિંધ લઘુમોટા
અસંખ્ય વિગતો ખાંતે
કુવા ત્રાવ મિનારાઓ
-રેખા પ્રમુખ મેં છાંટી,

કહે, 'છે ચોજના વડી;
બિલિયડર્સ, સુણો ઘડી.
ગરીબ લત્તામાં મહા
જૂજવાં રળિયામણાં.
બગીચા રમ્ય, તે પછી
અવાસો છોટિ ને વડી.
હાલની ખેતગાહમાં
પુસ્તકશાળા તેડમાં.
નદીના વાંકમાં પડે,
અર્પગાલય એ સ્થલે.
જે ખૂણે રચવા કહું
પછી છે પટ ફાલતુ;
આપી દૌં આ સુકાર્યમાં,
ગરીબોનાં પરાં નવાં.
હાલથી તે નદીલગી,
ભરીઘો યંગલા ચકી.
ગૂંથો ગૂંથાય તેટલી,
રસ્તા મોટા પુલો વળી,
જુવો દષ્ટિ વિશાળથી.'

૧૪૦

૧૫૦

૧૬૦

શું બોલી રહ્યા કે ત્યાં
ચર્ચા બહુમુખી લૂખી
'સલાનાશ!' કહે સ્વર્થી,
'મંદિરો!' સુણિ નાસ્તીકા
'વિશાળા બાગ તાલાવ
અને જેના વડે સૌ તે
વદે કો આમ, તો બીજા
તણું શોચો, મ ઘોચો રે
અદેખા ને પ્રતિસ્પર્ધી
'દાન આ કોડિનાં જેને
એક એમાં વધુ ડાહ્યો
દાનપટ્ટી પછી પાછી

દાકતર વૃદ્ધ હોંસીલા
વધા, 'શાખાશ! છે કંડુરે
તથાપી શુંજ આ તો
કેમ ટેકો દગે' જેનો
અરે બિરાદરો મ્હારા',
'શોચો જે મૂળ કાળોનાં
પ્રથમે ઋતુવૈચિત્ર્ય;
જવા ઘો એ: ઘટ્ટી બ્રમિ
છિપાયો જાણિયે કેં કેં.
ઘટ્ટયાં જે નૂર જંતુનાં.

રવિ એજ નભચારી,

લાગી સળગી ગાજતી
ભોમ વ્યોમ ધુમાવતી.
'મૂર્ખોની પરવા કશી?'
બબડે મૂછમાં હસી,
પરાં ને યંગલા ખાસા,
મિલોને ભોંયના સાંસા!
'અરે આ એક દુષ્કાળ
વચ્ચે ઇતર સવ્વાલ.'
અન્યોન્ય જ કહે છે ત્યાં,
ને લાખખોની ખેવના!
કૂલો, 'રે સમઝયા કની?
મિલ્લેગી ભોંય શેહની!'

નવા બુદ્ધ ચહાનારા
મોટા ઘાટ. ઘડનારા
(ખરં કલોં?) બેહદી વાતો,
ન ચોકખો પાર દેખાતો?
દાકતરે માંડયું ભાષણ.
જણારો કેવળ તણું.
-તણું વિજ્ઞાન છે લૂલું,
કસે, એ મૂલ છે બીજું.
જવા ઘો તે ય. છે ત્રીજું

-અથ ઘોમંડળે યથા
શ્રેષ્ઠ ભૂમંડળે તથા

બાઈ કથાપુરાણોમાં
 પુત્ર કાશી વિષે જામ્યો
 પુત્રી યુગલને સારાં
 સોંપી દીધી હતી હાસિઃ
 હવે સંકલ્પ પોતાને
 માંડી પચાસમે વર્ષે
 સામનાં અમિહાત્રો જે
 જોઈ ત્વરિત ઉચ્છેદ
 'શ્રુતિ ભગવતી કેરી
 વધારે એક તો વેદિ'
 નિયોજ્યાં'તાં અને આ બે
 ધર્મબોધ તણી જૂની
 થતી'તી ધ્વસ્ત પ્રાંતે, તે
 કાળકોપ કુલો ત્યાં આ,
 વરેલું હિતકર્તવ્ય
 શાળા વા શારદાપીઠે
 નવી વિદ્યા નવાં બહેનો
 અનાસ્થા દોષદષ્ટિ ને
 બાલ્યરોગો જ ગણિને
 ધર્મબોધતણી જૂની
 ચહાતો એ હતો સૌ એ
 સુણી સૌ કામના એની
 'ખરે છો આપ તો સાધુ,
 મહાભારત મુશ્કેલી

કેળવ્યો'તો કળે કળે,
 હતો દર્શનસાગરે.
 સુશીલ કુલરક્ષમાં
 એમ નૈશ્વિત્ય જામતાં
 અમિહાત્રે સ્થિત થવા,
 યુગ્મ સપ્તક સેવવા.
 હતાં ચૌદશ પ્રાંતમાં
 તેમનો વીસ વર્ષમાં,
 ઘોર આ કુલિકાલમાં
 એ હતી એની ભાવના.
 વર્ષ વચલા ગાળાનાં
 પ્રણાળો જીર્ણ જર્જર
 મહીં કે સીંચવા બંધ.
 ધીર તેથિ ચળ્યો નહીં,
 પડ્યું તેથિ મુક્યું નહીં.
 ગયો ન્હોતો, તથાપિ એ
 જાણતો'તો સુસંગતે.
 નવી એ સંસ્કૃતિતણા
 ઉદાર, રાખતો ક્ષમા.
 પ્રણાળોને સમારવા
 સોંપવા વર્ગને નવા.
 કહ્યું, કેહવાય મેં ગયું,
 બીડું ઝડપ્યું અતિ વડું.
 જૂથને લેખવો નહીં;

૨૬૭

૩૦૦

સ્વાર્થીલી હાંસિ ને નિદા
 જિતાયો છું હું તો પુરો
 એક જ અંશ એમનો
 અર્ધ આવક રાખો છો
 નવા પંચ જુવે એના
 અધિકાર નહીં એમાં
 એનો મર્મ કહેશે કે?
 વિદ્યાર્થી તપસી બાવા
 સંન્યાસી શાસ્ત્રી પારખડી
 અન્ન કુછેદી ધૂતારા
 વિપયકીટ પર્સે જે
 -વળી હજી વધતાં એ,
 ધર્મ ને લોકની ડોકે
 અર્ધ આવક રાખો છો
 એનું હાર્દ કહેશે કે,
 'શા માટે નહીં?' વધા શાસ્ત્રી,
 કરો છો તે કરો આને,
 ગરીબી મોંઘવારીનો
 ચાલુ દુકાળ માનું છું
 ખાસ વર્ગ અમારામાં:
 અમારાં ન ભરે પેટે,
 પિતા સમોવડો પુત્ર
 બને પેઢી દર પેઢી,
 ધર્મ આચાર વિદ્યાનો

ને ય લેશ ગણો નહીં.
 યોજના શ્રેષ્ઠ આ થકી
 ખૂંચતો મુજને અતી.
 જૂની રીતે જ વેરવા,
 માત્ર હિસાબ ચોપડા.
 ચાલે એ પંચનો રતી,
 એ નામના મુનિ યતી
 ચેલા ચેલી ભગતડાં
 પૂજારી, ખાગિ, જોગડાં,
 ચાંદી કાદબર્યાં સડ્યાં
 લાગે તે અભડાવતાં,
 દુકાળે ય ન એ ઘટે,
 એ તો ધીંગી શિવા ખરે!
 પોષવા એ જ વર્ગને
 -જો સમજાવવું ઘટે.'
 'દુકાળે પશુને દયા
 નૃદેહી પશુ એ નથી.
 દેશે ચડાવ એટલો,
 સર્વત્ર પ્રજાળી રહ્યો,
 વિદ્યા ધૈયા પુરાણ એ
 જૂનાં તેજો કયમ ટકે.
 કે સવાઈ પિતા થકી
 તો શ્રુતિસંસ્કૃતિસ્થિતી.
 શીલ ને ભાવના તણે

૩૧૦

૩૨૦

૩૩૦

તેજો સાત્ત્વિકતાનો યે
 ને પ્રજા પ્રકટે તેથી
 પ્રતીકાર ખરો એનો
 ગૃહસ્થી શિક્ષણો ત્રુટયાં,
 જૂના વર્ગ નવા વર્ગ
 સર્વેતણા સહકાર
 વિના સમાનતા કેવો
 સત્તા સ્વહાર્દ જો પોષે
 નવા પંચ વિષે થોડા
 છે આત્મા કે રહ્યાં ખોખાં
 આ મોટું એક દાખીથી
 અન્ધ, તેય સુણો પ્રીતે,
 નિરીક્ષા નૂતનો કેરી
 ને આ જૂનો સડયો ગારો
 રોગીના હઠશે રોગ,
 જે જે કૈંયે હશે સારા
 દાતા મિત્રે થઈ તેને
 વળી વચે અપકરો તે
 સડાના ગંજથી જાતિ
 એ રીતે ય ગંજો એ
 વળી કાલપ્રવાહે સૌ
 આપોઆપ નવીનોને
 નવીનોમાં દયા માયા
 જેટલાં, તેટલો બહેલો
 સંક્રાંતિકાલને અંતે

હાસ નિયત અન્યથા;
 આપ વર્ણવતા યથા.
 એકજ, જે હું ચીંધતો:
 પ્રજાશિક્ષણ વીંછતો.
 અંતેના શ્રેષ્ઠ સજ્જનો
 વિના સિદ્ધિ ન પ્રેક્ષતો.
 સહકાર બની શકે?
 તો જ ટેકી નમી શકે. ૩૪૦
 હશે પ્રાચીનપૂજકો,
 ન તે જોનાર સજ્જનો.
 કારણ: દષ્ટિ ભિન્નથી
 પ્રીતે વર્ણવતો કથી.
 હશે કૈંય દયાભરી,
 ઘોવાશે તે થકી જરી.
 કુછંદી ભય પામશે,
 ટેકો વિશેષ પામશે,
 યોગ્ય પ્રેમે ચડાવશે.
 શીલ શિક્ષણ સંપ્રહી ૩૫૦
 પ્રયત્ને અળગા થશે,
 ક્રમશઃ ઘટતા જશે.
 તંત્ર થાપણ આવક
 થશે સંપૂર્ણ હસ્તક.
 મત'દર્શોતરક્ષમા
 ધડાશે શુભ યોગ આ,
 થશે સંસિદ્ધ યોજના.'

ચચાં તુટી અહીં, -આવી
 'મિય રૂંભા, સવારે તું
 પિતાજીને ય ને છૂટા
 દુકાણિયાં ઘણાં આને
 સેંકડો ગાઉથી આશા
 કહે મુશ્કેલ ચાલો ને
 બે કલાક ત્યહીં, પાછા
 લખ્યું ઉત્તર 'દેવી યે
 શ્રુતિનંદન જોષી ને સુપ્ત

ચિદ્દી મિસિયાખાતણી:
 બિગતાં રવિ આવળે,
 હોય તો સાથ લાવળે.
 વધ્યાં છે જાવણી મહીં
 આણે છે એમને અહીં.
 જાતે હાલ જીવે સહી:
 મધ્યાહને આવશ્યં ગૃહે,
 આવશે જાવણી સહે,
 રામુ રજા લિયે.

૩૬૦

ખેલી સેર સંપૂર્ણ.

યુગ મુખારક !

શકુનનું સખરસ દ્યો, હારે કોઈ સખરસ દ્યો ! ધ્રુવ.

મંગલ દિન મંગલ ઘડી મંગલ અરણ્ય સુહાય,
મંગલ કુદરતથી વહી મંગલોર્મિ છલકાય;
એથિ મુજ અખેપાત્ર ઉભરાય. શૌ ૧

‘દિન પલટયો પલટી ઘડી પલટી હૃથ કમાન;’
કલિ-રજની-સંધ્યા તણા વિષાદનું એ ગાન,
પરંતુ આ તો ઉગતો ભાણુ. શૌ ૨

કલિ-જડતા-વિષ ઊતરે, સ્ફુરે પ્રાણ શય માંલ્ય,
રજની ત્રણ વીતી ગર્ભ, રક્ત સજીવન થાય;
ફરીથી આપે પૌરુષ કાય. શૌ ૩

તિમિર તણાં પડ ઊપડે, ફેરે અનિલ ઉર્મંગ,
ગગન દિસે વિકસે ધ્વજો આશા ઝળકિત અંગ;
ભાવના ભયો વિવિધ નવરંગ. શૌ ૪

જલ તૃણ તરુ ખગ વાદળો અનિલધુમટ અવકાશ,
પાય પિયે સવિતા તણા રસ જીવન પ્રકાશ;
માનવી ઉઠે ધરી ઉદ્ધવાસ. શૌ ૫

દિન પલટયો પલટી ઘડી પલટી હૃથ કમાન,
ઘડપણુ જઈ જોયન ચડે રંગે રંગે મસ્તાન;
ઝડપતું જોયન કાર્ય મહાન. શૌ ૬

જોખનભરિ નરખતિઓ ઉત્તિપથ ઉછળીત,
 બુદ્ધિ હૃદય ચારિત્ર્યના વિજયફેન ફરકેત;
 ધુન્નવતી હર્ષ ગભીર મહંત. શૃં ૭

અસલ કુલવત આપણું એ જોખન, એ પંથ,
 રાજયોગ એ, આર્થહોત્ર એ, ફરી કરો જીવંત;
 નવેા મંગલ યુગ વર્તાવંત શૃં ૮

વિરહજ્વરની પરાકાષ્ટા

આ તે કેવી ત્હમारी રીત -હર હર શંકરા ! ધ્રુવ.

બાલકને કસવાં તો માઝા હોય દયાળો ! તેની,
 દિન દિન એકકથી વધુ નિર્દય કેમ સહેવા કહોની-હુર૦ ૧

જોડી તોડો ને જે રહેવાં પ્રીતનિ કુદરત તે તો,
 જોડ છતાં જે કુદરત મીડી-હાય ! ઉલટૂં તે થકિ આ તો-હુર૦ ૨

કૌંયલ દુહુકે, જુલ ફલ મહેકે, ચાંદની ચોગમ ચળકે,
 રંગ હોયત, હોરી ગજવત, ભર જોખનિયાં ઉમળકે-હુર૦ ૩

[મૂર્છા પામે છે.

‘રચી જ વાટિકા નવીન.’

- રચી જ વાટિકા નવીન,
ખિલ્યાં સફેત લાલ સૂતઃ
સફેત લાલ સુખ ગાલ
શોભતી વસાવવા પ્રિયા નવીન. ૧
- મહીં રચી જ કુંડલેડં,
મઠી અસંખ્ય કાંગરે ઝિણે દ્વિ-પાળ લમ્બગોળ;
રચ્યું તળૂં પરંતુ એક ને અગાધ,
સ્વચ્છ આપતા મૃદુ રિમતપ્રસાદ
ભયુ રસે સદા મિઠા સદા વિલોલ. ૨
- હતૂં મને વસાવવા પ્રિયા નવીન;
હતી કરે સફેત લાલ સૂત માળ;
ઉભી અગાધ કુંડપાળ
કલ્પતો હતો જલોમિ રેખલીન
ભાલ ગાલ નેત્ર સુંદરી નવીન. ૩
- દિંદુ ત્યહાંજ બિંબ અન્ય!—
ફિકુંઅભિન્નરંગરેખ મંદહાર્ય ને અધન્ય,
મૂક આળ્હ યુગ્મ કામડી પ્રહાર,
જુની પ્રિયા તણો કટાક્ષ જુલ્મગાર. ૪
- વદી ન એ: વદ્દું શું હું ય!
ફરી; થઈ જ ચાલતી કરેણુ તુલ્ય;
ડોલતે પદે પદે તણાઉં હું ય.
શુંડયષ્ટિ બે ય પાસ પાડતી પ્રલો અમૂલ્ય. ૫
- ફરી જ પાછી વાડિદાર,

ફિકાં અભિનરંગરેખ હાસનો થયો પ્રહાર,
 જુલમગાર અગ્નિ-અસ્ત્રની વહી કરાળ જાળઃ
 પડ્યું જ હીમઃ ઝરી જ લૂઃ
 -રડું હું શં નવીન વાટિકા પ્રિયા તણાજ હાલ !

વધારે કહેવું ના.

વધારે કહેવું નાઃ ઉદધિજલ ખેંચાય વિધુથીઃ
 ઉંચા અબ્રો મૂકી ગગન ઉતરી પ્રેમપગલે
 સિયે ભેટી મોટા નભશિખર કે ભૂશિર ભલેઃ
 અરે ઘેલા પામ્યો પણ તું કદિ પ્રેમેમકિત મુજથી?

વધારે ૧

વધારે કહેવું નાઃ મુખધિ ઉચર્યેથી કશું વડુંઃ
 ઉંડા ગાલો ઝાંખાં નયન કદિ ના કે જન ચહેઃ
 સંખા રે, તો યે તું જિવ નહિ, ન એ આ જન સહેઃ
 વધારે કહેવું નાઃ 'ઉઠ, જિવ,' રખે એ વદિ પડુંઃ

વધારે ૨

વધારે કહેવું નાઃ સિખિત વિધિનું નેવ ફરતુંઃ
 થઈ સામે, કાપે જલબળ ન એ આય ભુજમાંઃ
 મહાબહેનો તાણી નિજસહ ભલે જાય નિધિમાંઃ
 વધારે કહેવું નાઃ રતિપતિ અડો ના, ગણિ પડુંઃ

વધારે ૩

અંતિમ બોલ

દયિત, આ જિવ જાય જ ન્યાહરે
 રુદન ગાન રખે મુજ માટરે:
 કબર રોપ રખે સરુ કે ગુલો,
 હરિત ધ્રો બસ છે મુજ માટરે.
 રજનિ ઝાકળમાળ ગુથી જશે,
 ચકલિ મુક્તકં તે કઈ પી જશે,
 અનિલ તે વિખતો ચુચતો ભલે,
 રવિ વળી ચુસતો લુટતો ભલે:
 રજનિ કે ચકલીથિ ન રીઝવું,
 અનિલ કે રવિથી નથિ ખીજવું.

૧૦

ન તડકો નવ ચાંદનિ ન્યાં હશે,
 નવ ઉપા નવ સાંઝ નિહાં વસે,
 અકળ એહ પ્રદેશ પડી વિષે
 ન લહું આ ઉર કે સ્મરશે ન વા,
 દયિત, તૂં પણ સાંભરશે ન વા.
 અકળ દેશ વિષે જિવ જાય રે,
 દયિત, શં તુજને ય કથું અરે:
 અવરથા જ તમામ કથું ખરે
 પ્રણયને પણ મૌન અસલ્ય રે.

દયિત આખર બોલ વદ્ધ ભલા:
 દયિત, જો સ્મરવી સ્મરજો ભલા:
 અગર જો ભુલવી ભુલજો ભલા.

૨૦

ચતુર્થ ગુચ્છ

૧૪૭

સાત્ત્વિક પ્રેમ (પ્લેથોનિક લવ).

અલિ જે રસળત કુંજે
તે પશુમધુકર ન હિ આ
પિંધ જરિ પાય વધારે

પાય અનેક તિહાં યે
શિષ્યા, ખહેતી, સહચર,
વળિ સૌ રૂપ સુગંધે
ઝડપે ખિલે ઝગે છે,

આમાં લીંછન ગોતે
કાય વરજતો પરસ તેજસી
જુવે અવળદગ સ્વયંમલીન
બ્રષ્ટ એહવા ડહામો સદા

કાયાસુંદરતા ધન શારદ,
માયિક, દગ ઠરતાં ફિટિ જાતી;
ક્ષાર ખેદ પણુ મુકતી જાતાં

મનોભોગસંયંધ જ પાવક,
નિર્મલ, ઉર્જીવલ, સધગતિસાધક,

ઉગે સકુજ, મનમેળે ખિલે,
ન કોલ, લગન ન, પાર્થિવ દૈવી

ચૂષત છંડત ગુંજે,
અવરજ માનસખાસા.
સ્વાર્થ પરાર્થ જ ધારે
કળિને ક્ષત ન લગારે.

જળે ન એકે ખારે.
નૈવ માન, નવ મસર.
હિતપરસે ખિલિ મ્હોકે;
પ્રભા નવલ પ્રકટે છે.

દગ તે દૂષિત પોતે.
અનુનય સાત્ત્વિક પ્રીત માનસી,
જીવ નારકી સદ્ગતિહીન,
સુવિમલ આ મૈત્રી રસમુદા
અ-ધર અંતરિક્ષી સર્વધા.

ઝાકળણુંદ, તરલતમ પારદ,
ભોગપળે અનુપમ વરતાતી
વળિ વળિ અને વિમાસણુ તાતાં.

સ્થાયી, પોપક, ઉદાત્ત, શાસક;
અતિ દુર્લભ પણુ વારસમણિ!
મળતાં હે નર સુરવર બની!

ઉરરસ પોષી જોખન રજે.

ટેકો લેશ માત્ર નવ ચહુ
વક્ષાદાર આપે બનિ રહે.

દૂર નિવસતાં મેંદ ન હેજ,	યમધાએ પણ નવ ધૃતિકેજ,
ને એ રમૃતિમીંદરિયે કલપન	સાલે પળ, પછિ આપ શમેજ. ૨૪
-દાંતિ-બિયેદ્રિસ ! મજનૂં-લયલા !	મધુર મૂર્તિ સજીં લે શાલન
જોડાં હૃદયનભે જ્યોતિર્ધર	ક્યૂંપિડ-સાધકી ! પ્રણયતારલા !
	સદા ઝગઝગે કાલસ્ત્રોત પર !
નરનારીનાં અનંગ હેજ	સાત્વિકામિનાં અનુપમ તેજ,
અતિદુર્લાભ પણ પારસમણિ !	પર્સે સુરતા ઉતરે ધરણી ! ૨૬

કર્મગતિ

આહ્વાણીસૂત રગપૂત હાથે ચઢ્યો, ક્ષાત્રવિદ્યા પઢ્યો પૂર ખતે
શર રણબેમમાં ઘવધ બેહોશ થઇ, જઇ પડ્યો ઑલિયાની જમાતે;
અખં બાતે તિહાં તકં તાતે બન્યો સૂફિયુમાં સુરી રૂડી બાતે,
—કવી હારતો, કર્મ, તુજ મર્મ ગાતે !

પાટવી શાહના, આહ રણસિન્ધુના, વીંધતા સોંસરી ફોજ સામી,
મોજમાં એકદિન નૂરુદ્દિન ઑલિયો તુરગદલસકલનો કીધ સ્વામી:
કીર્તિકામી પછી કારમે રણે ઢબ્યા, ફૂર થઇ નૂર રોબ્યા હરામી:
—કવી શી કથે કર્મગતિ ઊધ્વગામી !

સેનતક્ષક બન્યો લોહરક્ષક અહા શાહને ચક્ષુના રતનનાતે !
તનપતનવેળ છેટી ન ત્યાં હુરનમાં બેટી હૂરી શિ શાહ નૂરહાથે
તખ સાથે દધ ખવાય સખતે સુતા:-આહ્વાણીસૂત સુલતાન થાતે
—કવી શું કવે, કર્મ, તુજ મર્મ ગાતે !

ખેતિઢેપાર કસદાર કસબું કરે, લશકરે હાક દિનરાત ગાળે,
દાનખેરાત અતિ, ધર્મમહાખે રતિ, ના કસર ન્યાયચોખાઈ કાળે:
પ્રસરતું વિશ્રુતિ-નૂર સુલતાન, આશીપ તુઝ કવિ કવે ભૂરિ આળે,
—હુ કર્મ, રચ ભાવિ બ્યૌ બૂત સાળે ! ૧૬

શાહજાદા અને ફકીર

૧ ‘ખડિયે શંભરિયું છ, કલંદર?’ ‘દૌલત પાક ફકીરતની:
બેહસ્તિ મેવો: જોથિ ફિરસ્તા મસ્ત ગાય ફીરત રુખની.
‘પણ, શાહજાદા, મહા મોટ શી મજૂસ આખચિખચી ભરી?’
‘ઝરઝવેર છે અખૂટ એમાં, -ખુટવું વડી ખેરાત કરી!
દર્દ દર્દિનાં ભીડ ભલાંની ફેડું, ગળવું મુજ દિલાવરી!
અવલ લિજિયે આપ કલંદર!’ -કહિ મજૂસ જ્યાં શાહજાદા

ઉઘડાવે છે, અંદર ત્યાં તો છળે જોઈ કચરો ગંદો!
‘ઓ આફત! રે ગળખ! અગર -એ કિલ્લીગર, શંતૂ ખંધો?’
ભરી સલામો, પુકારિ તોખા ભયવ્યાકુલ વિનવે ઈંદો:
‘અરે નામવર, મયખાને ગઘ રાત ગુમરી યાદ કરો,
પાંચ બાર ચોસઠ બાજૂથી હૂર જમા થઈ, કાં વિસરો?
ખાનપાન એ, ગાનતાન એ, નશામૌજ બાજ એમાં

આપ સમા ફુલ્લાને હાથે કોંડી પણ શં રહે જમા?
હું ઈંદો, મુજ બોલ તણો નવતોલભલે, પણ આખાખી
ખિદમતમાં ખુદ એ જ નહોતા, એ ન આપના શં સાકી!’
કહે કલંદર, ‘ખરી હકીકત વિસ્મૃતિએ નવ જૂઠ ઠરે;
ખેર! આજ શાહજાદા સાકી બનો હમારા પીર ઘરે.’
ચાલ્યા બંને; જૈશી આગળ જોખન પાછળ પાંચ ધરે. ૧૮

૨ રાહ ચલતાં ખડિયે દેખિ શાહજાદા ભયથી થથરે
એકમેક શં ચૂડ ભીંસતા એકમેક શં ગરલ શીંસતા
મહા નાગ ખટ દિઠા મરણિયા એકમેક શં જુધ કરે!

પીડે ખડિયો ઝુલી રહ્યો, ને
શાહનદો નૌજુવાન પાછળ
રાત પડી પુરિ ધાર ચડી

સ્તંભો હાર કતાર, ઉંચે
વિશાળ ઓટે અહિંતહિં બેડાં
અંધારે છેટે ન દિસે મુખ,
આસપાસ દરિયાઈ ડોલતો
તારકથી સર લગી પરિદા
રાતે પંખી ?- હશે ફિરસ્તા :

એક પાંખ લગરીક પરસતાં
પડ્યો ખવાખમાં કે મૂછાંમાં
- એ જાણે, એ ફકીર જાણે !
રાત એક કે ભવો યુગો પાણુ
અરે તર્ક પાણુ શિદ ? જ્યાં યુગ છે
આતમ જ્યોત ઝગે છે કે

૩ ભોર થયો નક્ષત્ર છૂપિયાં
ભૂપંખી એકલ અરુ ટાળે
ત્યાં શાહનદો આંખ ઉઘાડે
નહીં પીર ઘર ઉચ્ચ, નહીં તે
પાસે છે પાણુ ખડિયો, તેમાં
રંગ ડોળ રે ભભકે મુલાયમ

જઈક ચાલે ભજન ધુને,
કાંપત નામ અનામિ ભણે !
એ હારે પેઠા દરવાજો,

આકાશે નક્ષત્રો રાજે.
છુટાંછવાયાં ખીરાજે,
સ્વર સુણાય તે અંદાજે.
ખુલ્લે ઘેરો સુર ગાજે
સેલત કુજત દિલે તાજે.
તર્ક એમ જ્યાં જરા સ્ફુરે,

જુવાન કુલ નિજ ભાન ભુલે.
લોક અવર કે ગયો સરી ?
કવિયતને નવ જાણુ જરી.
વહ્યા એમ, તેની ગણતી
પત્રક, પત્રક છે ભવભરતી:
ઝગતિ નથિ એજ ગતીઅગતી ! ૩૬

સીપ વિરાટે, બને છતાં
કિલકિલાટ મચવે ઉડતાં.
આળસ મોડે, બેઠા થાય,
ફકીર સાફી કચહિં દેખાય;
આસમાનિ ગુલઅદઉઘડયાં
શિરી ન તેનાં જાય કહ્યાં.

વળી વાળુકા જેમાં પોતે
ખરે જ તે છે નિજ મહેલના
શાહજહો બિઠયો લઈ ખડિયો,
ખુલ્લું દરવાજો ગુલ છાંટયું,
પ્રહર અર્ધમાં ખાખ બધું
લઈ ખડિયો બનિ આપ કલંદર

નેઅન ન્યોત રહી અસ નયને,
તોય મુસાફર રહ્યો ભટકતો,
ભેટયો ત્યાં કદિ એક ભિખારી,
કહું શાહજહો, ‘આવ બિરાદર,
ગુલ દેવા ખડિયો જ્યાં ખોલે,
હસે ભિખારી બની કલંદર,

જાગ્યો છે આ પહોરોડમાં
નખી સરોવરની સીમા.
વિચરિ મહેલમહોલાત વિષે
થયા કડાકા, વીજ ધસે !
કરતો, ચપટી નિજ સર ધરતો
ભર દુનિયા ખૂદે ભમતો.

કાય કેશ ઉતર્યું ધડપણ,
નહીં અટકતો કોઈ ભવન.
હાથ ધરે છે દીન વંદન,
દઉં તુજને મુજ જે તે ધન.
દેખે તેમાં રતન રતન !
‘દોસ્ત, હજી અધવચ છે મન !’ પઃ

દામુ વકીલનો કિસ્સો

દામુ વકીલ હતો તાલેવર નગર નગરમાં કેસ લડે;
જાય જિહાં વળિ ત્યાં ત્યાં ભાષણ રાજપ્રકરણી તિખાં કરે.
લોક હસે વળિ કોપે ઉત્કટ, થાય પ્રખર ભાંડણમાં શર,
ત્યાં શાણી વળિ ગત અંધારણિ જળુવિ છાંટતો અગત ચઢેર.
સરકારી ઉધમાતી મધ્યમ ત્રિવળ લોકમાં કીર્તિ રજે,
દામુ વકીલ હતો તાલેવર, હેટ, શર્ટ, સૂટ, ટાઇ ગજે.

ખાનપાન એનાં સા'ખોપમ અંગતાલિમે નયોં વણીક,
ફાંદ વધી પડ્યું શિથિલ તાળવૂં, ઉંઘે ધમણ ગર્જે છે ઠીક !
નગર નગર ચરતો રૂડે રેલે, સાંઝથિ કારે રેસ્તોરાં,
પછી પડે જ્યાં પથારિ સારી રજની ગજવે નસ્કોરાં.
દુથ્યમ વગીં સકલ મુસાફર ધ્રાઈ ગયા, ત્રાસીજ ગયા,
વકીલ સાહિબ પદ ધારે ત્યાં પજે ડમે'વર વગર કલા !

દામુ વકીલ તણી આ આદત ઇતર લોક પણ જણી રહ્યા,
વખા મારિયા એકે કરિ મત લાલ ખાટવા સહજ મહા.
ચૌર્ય કલાનો પણ કસખી નવ, નવ ખાટયો ને થયો રકાસ
દામુ વકીલે તરત મતીલે પંડ ઉગાર્યો થી ઉપહાસ;
આ ઘડિ આરત એ કિસ્સો કથિ જરિક રીઝવૂં મુશાયરો:-
છુટો હંસ કરિ હુ દેવી ધરિ પત્રાણ બતકે પળ વિહરો !

જમિનિ અંધારી મંડિં દામુ રહ્યો છ ઘોરી ચત્તોપાટ
ફ્રંક સુરક્ષિત છે નીચે નિજ હેટ પાતણ નિ'ટિએ સાથ;

સ્ટેશન લઘુથી ટ્રેન નીસરી મંદ, પાટિએ ચોર ચડ્યો
મથી એક બારી ખોલી પણ દ્વારે હરવ્યો હાંકિ રહ્યો;
પવન સુસવતે દામુ ધોરતે વધતે વેગે ટ્રેન તણા
ખીટીથી એ હટ પાતલુન કિયે હાંકતો યતન ધણા.

બદલે પડખું ખંખારે ને ધોરણ ત્યાં ક્ષણ બંધ રહે
ચમકે ચોર -- શું જાગ્યો ! માર્યા ! ટ્રેને શી આ ઝડપ ધરે !
કુલ્લો સમાવી ભાગ્યશાળિ વળિ બચ્ચો ગર્ભ પણ હટ પડી
જડી ન અંધારે રહિ હાંસલ એકલડી પતલૂન રૂડી.
પચ્ચીશની હજિ હતી નવી નકકોર સુભગ દઢ રેખગડી;
ન આવડી પણ કળ વેચ્યાની મળી ફકત ત્રણ રૂપરડી !

ઉડે ટ્રેન મિનિટે કાર્પેટી મેલ વળી ધીમી પડતી
અંધારાં સ્ટેશન ભેદતી ઝાકઝમાળે થંભિ જતી.
વેગ શુમારે પૈના પાટે ધર્ષણુ ઊડણુ આંદોલે
ધાતુ તણી વધુઆછ ઉચ્છલત નિશા વિષે પડવમ બોલે !
ને આ ડબ્બે દામુ વકિલની ધમણુ ધોર નિઃશ્વસે શ્વસે,
વિંધે ટ્રેન નદ ફુંગર પાધર નિશા પ્રહર પંર પ્રહર ખસે !

થતાં મળસ્કું દ્વાર ખોલતો ડબ્બે આવત કુનો ન્યાં
જીવે ખીટિએ ટાક એકલી, હટ પાતલુન ગયાં કિહાં ?
કરે ખોળ ડબ્બે, નળખાને, તળે ઉપર બધું જોઈ વળે,
ફ્રંક વગેરે ઠકાણે, પણ હટ પાતલુન ના જ મળે.
અવાક ભર નીંદરમાં પડખે વકીલ શયને મધુર શ્વસે,
'સાચ ! સાચ !' કુનો કહે 'રાતે હટ પાતલુન મુક્યાં કશે ?'

‘હોંફ!’ હડક થઈ વકીલ બેઠો બગાંસું તાણે ખારસું બેશ,
 લાંબ વાવને સુરેખ ફરતી દૂંઢેરીહાર જ-દાંત કથેશ !
 સ્મર્ત્તિહાં કે છઠી ન વસ્ત્રો, બેચિ ચોરસે લપેટતો,
 લઈ ચાવી કુને દ્રંકે કરિ નજર, ‘નથી જાં તો ?’ વદતો.
 ‘કહાડું ધોતિયું ટોપી ?’ પૂછે, અરેરાટિ ત્યાં દામુ કરે,
 ‘કહાડ શાલ રંગ ! અરર ચૂંકે શી ? મામે પણુ નવ દૂર ખરે ?’

ધ્રુજે, વળી ઉચરે અરરરરર ! પાય કરે દ્રંકા લાંબા,
 ચતો ઉઘો પડખે આળોટે, ‘ડેમ !’ વદે વળિ ‘હુ અંબા !’
 કુનો શં જાણે છે આ સૌ નાટક કરવા રીહસાલ !
 ઝોઢાડી પોઢાડી દાબે સર, કચરે ડિલ, પડવા કળ.
 ત્યાં તો આવ્યું ઉપાંત્ય સ્ટેશન, ગયો કુનજી ચ્હા લેવા,
 ‘જમ્યો જરા છું !’ વકીલ વદિ પિત્ર ડોઝ ગળે, જેના હવા.

નવ પીધી ચ્હા, અરેરાટિ આદી સૌ નાટક ક્યાં કયું,
 ગાડી મંદ પડી ત્યાં કહે છે ‘ભરાય ના, કુના, ડગલું !’
 મંડળિ આવિ હશે સત્કારે ‘એમ્-બુલન્સ આણો’ કહેજે,
 જરા કસર છે, પણુ ભારે ડિલ, ચાલવું મુશ્કેલ છે રહેજે.
 ટ્રેન થકી આરામ ખુરસિએ મોટરમાં, એમ દામુ ગયો,
 મુકખન કુબેર શાળાવયથી મિત્ર, તેહને ત્યાં ઉતર્યો.

મિસિસ કહે, ‘આ લાઈ થયું શં’ ફાન કરી દાકતર આણું,
 ‘ના, લાભીજી, જાણું શા છે રોગ, વળી ઓસડ જાણું.’
 ટિફિનપેટિ ખોલીને કુને ત્રણ ગોળી, શિશિ એક અઘાં,

મિસિસ નામ વાંચે, કિવનાઈન, લીવર, ગુલાબ આસવ લખિયાં.
ગટકાવી કરિ ઢોંગ ચરમ એ ગયો સૂઘ સૌને કહાડી,
ચતાં એકલો ઉડી મિત્રનું કબટ તપાસે ઉઘાડી.

મુકબન લંબનાસ ઇંચ ત્રણ, હતો ઉંચો, કુંભર ચાળીશ,
ફેલેનલની પતલૂન જોઈ તફ-ડાવે દામૂ વદતો 'હાશ !'
નીચેથી વાળ્યો બીજો સળ જોય ખુરિ ત્યાં પેટબટન
રહે અંતરે, તેથિ કબટથી તફડાવે છે મફલર પણુ.
કમરબંધ કરિ તેનો જોઈ, નભશે, વળિ ગઈ પૂર્ણ નિરાંત,
કબટ બંધ કરિ વકીલ દામૂ સાચે નિંદર્યો ધસંધસાટ.

ધમણ સુણી મુકબન, અસીલ, ને મિસિસ, ગુમાસ્તા, નોકર ને
સ્તવંત હણવે વકીલ દામૂ. ના આસડને બાંધાને.

મિસિસ, જુવે કુનાની સામે, 'ઉઠશે,' એ ફડે, 'સવા નવે,
ખૂંચ ગરમ પાણીએ નહાશે, સુગંધિ અંદર ભેળવિને;
કલાક અર્ધો અસીલ સાથે, છેલ્લિ સંતલસ કરિ જમશે;
આજે તો બસ એક ટમ્બલર જાણો છો તે 'કઢિ' પીશે.

અસીલને પૂછ્યું બસ એક જ સાહેબલણુ વિષે દાખી;
કહે, 'રહે એકિંક, એહનો શાહુકાર દીધો ચાંપી !'
સ્થાનિક વકીલનાં આણેલાં થોથાં પછિ ઝટ ઉથલાવે,
ખાસ ભુરી લીટીએ વીણ્યાં વાક્ય ફરી ફરિ સરખાવે;
જોતાં ને નિજ નોંધકાપલી દેખે કેસ અવર બેત્રણુ,
'જુવો આ ય લાઇ, વકીલ હ્યાંના સરકારી છે મહાપ્રવીણ.'

નરમ તબિયતે ધજિયેયરથી પુરી નિકરથી લડિયો કેસ,
તંત્ર-પુરાવે ચલણિ કાયદે એક એક બસ મારી ટેશ;
કામ પૂર્ણ સુણિ જનજ ગડિયા, ટિકિન માટ વિનવેત ઉમે;
મનાર્ધ દાકતર તણી સુણાવી માફિ મેળવી ગયો કલ્પયે:
તિહાંય સોડા નારંગીથી અવર દીધ નવ કાંધ જિભે,
શિજ્જ રમતાં, વીશ રૂપૈયારજ્યો કિંતુ ખલક છાંટિ હમે.

પાંચ ખુલ્લ ઉઠિયો મોટરને ચાંક બજારે લીધ ધડીક,
ઉત્તમ ખ્રિસ્તી દરજિ દુકાને થોભિ બુઝાવ્યો મુખી નજીક.
કોટ બતાવી પૂછે “રાખે સર્જ આ તરેહ?” કરી ખરીદ
પતલુન પુરતી, સોળખોળિયાં ગણિ દે કાપડ સોડે લીધ.
પુછે પછી, ‘છે ફલેનલ આવી? રૂમ ખાંતગી દુકાનમાં?’
ઉતરી થિગડૂં મરાવિ લેખઈ કપવિ સુસ્થ થયો પતલુનમાં.

જતાં ઝંગલે ખેંકથિમકખન કલ્પયે જતો અટકાવિ દિધો,
‘ટેનિસ સવારે, ચાલ ઘેર ભઈ ચાલ, ઘેર બાબીજી બે;
કલાક મળશે શાંત વાતચિત મીઠિ આગલી પાછલિનો,
મ્હારે છે દેવું જ નિર્મત્રણ અમ ઘર પાનન કરો તહમો.
નથી અહીં બાલક, અમ કુંજે જીવો વિકસતી લીલાદ્દર,
શોરખકોરે ત્રાસો, ને ભઈ હસો રમૂજ કરો ભલિ પેર.’

બત્તીકાળે આવ્યા ખે જણુ: પોલિસ અફસર કેસ નવા
તણા અસીલ ચડે મળવા, તે માટ સમય નકકી કરવા.
સ્ટેશન માસ્તર તણો મોકલ્યો માણસ લાવ્યો સંદેશો,
અમુક લઘુ સ્ટેશનનો માસ્તર પુછે કદી પાછા વળશે?
ઉભય કારણે, રવિ વળિ કાલે, દુામુ એમ રહ્યો રજની,
નવો કેસ લઈ પ્રાતઃકાળે જમી વળ્યો ટ્રેને ધીમી.

લકુ સ્ટેશને પાંચ વાગતે ટ્રેન થોભતાં માસ્તર હાથ
 હુટ ધરી આવ્યો ઉપડાવી ચઢા સામગ્રી નોકર સાથ.
 વકીલ વિરમયથી પૂછે છે, 'હુટ કિંલાંથી કોની આ ?
 'હતિ વાનર શિર,' બોલે મલકી માસ્તર, 'છે તો આપનિ આ !
 ઉડી પડેલી રાતે અનિલે દિવસે વાનર માથે આ
 જોઈ, પડાવી, જોતાં અંદર દિઠા લખ્યા નામાક્ષર આ !

ભાગ્યશાલિનૂ વા લૂંટે, તે વાનર સોંપી દિયે ફરી,
 જુઓ દાખલો !' એમ હસતાં ટ્રેન વ્હિસલ કરતી ઉપડી.
 દામુ વકીલ થયો ને મુકખન-અતિથિ ફરી, ત્યાં સુણ્યું એણે
 પતલુન ચોરી માટ નોકરો દશે દંડિયા મુકખન્ને
 રૂપિયો એકક. ટિપ વકીલ પ્રતિ નોકર દેતો રૂપેયો;
 આ ફેરે દહ ડબ્બલ દામુ નિજ અંતરને સમઝાવિ રહ્યો.

ચક્રકુંડ.

- ૧ હતો ખેટા કામે કલમ નિજ ધંધે ધપિ રહી,
ભર્યાં થોડાં પાનાં, જ્યમ ખમણથી તાસક ભરે;
ત્યહાં ખૂટણું વસ્તુ, અવર કરવાનું હતું નહીં,
લઈ યુગી મોજે સુરમ ચુસવા આદર કર્યો.
ઉઠ્યો છુટો ત્યાં કે લખું ખત તુને, મિત્ર, મિહ્રૂં,
ઝંખે બીડીને સુરમ ચુસતો જૈ ઘડિ ઉભો.
- ૨ હતો આંખો સામે ઘટધુમટ તંબૂ રચિ રહ્યો,
કને ઊંચી તાલી ખિન્ન-છતર નમાવે અનુનયે;
તરકેરી શાખા ફરિફરિ જ તાલી પરસતી,
સિધાં ઊંધાં છનો જરિ ફરિફરિ નૃત્ય કરતાં. ૧૦
હતું શં એ દશ્યે ન કળું, ન કળૂં હેતુ અવરે,
હરી મહારી દષ્ટી તરુદય તળેના પટ પરે.
- ૩ અને એ જાયામાં મુજ નજર સામે નિરખિયો
સળેડે તૂને મેં પ્રિય શિશુ સહે ખેલ કરતો;
ચકડૂં તું ઝાલી ઝટ વળ દધને ધુમવતો,
ધુમતૂં એ ન્યાળી શિશુ હરખનાં નૃત્ય કરતો.
પડતૂં કે કેવો શિશુ લઈ દિયે છે જનનીને,
પડતૂં પાછું તે શિશુ વળિ દિયે છે તુજકને.
નહીં એ ધૂમતાં ફરિફરિ જરી ખેદ ધરતૂં,
નહીં આ નાર્યતાં ફરિફરિ લગીરે વિરમતો. ૨૦
તહમે ખે યે એનાં નરતનમહીં લોચનભરે
અને શ્વાસેશ્વાસે અગતિક લળી નૃત્ય કરતાં:
ચકડાંમાં એનો તમ ઉભયનો એ તનયમાં

સમાધિ મેં દીઠા

હરખકિરણે ઉલ્લસિ રહ્યો.

૫ દિઠાં ત્રણે પૂરાં,
છબી મ્હારી બીંતે,
અહો રેતીઝાળે
તથાપિ શાં પાસે
ઘરો પ્રાણીઆથી
અને ઇચ્છી પહોંચું

પરિચિત દિઠો ખેડ પાણુ એઃ
—કયમ અરર જાતે ન સ્થિત ત્યાં!
રખડુ વિચરે, ત્યાં ક્ષિતિજમાં
સલિલ નિરખે છે, તરુ, ખગો,
સુભગ, શિશિરે લહેર કરતાં,
ઝટ પગ ઉપાડે, શ્રમ ભુલી. ૩૦

૬ અને મેં એ લાંબા
ચકડાંને, ઇચ્છી
ત્યહાં તો અંગુલી-
—ઉંઠા સ્પર્શે મ્હારું
ગથું માર્યું! ને હું
ઝરખેથી જોતો

કર જરિ કર્યો એ પકડવા
ધુમડિ રમતે શામિલ થવા!
વળથિ મુજ ચુંગી ફરિ જરી,
દરશ મિકું એ, એહ સમજું,
જડભરત ઊભો થઈ રહ્યો
દ્વયતરુ અન્ને ચુંગિ ચુસતો. ૩૧

શાપું લેને

એક નાસ્તિકના કોપોદગાર

૧

અયિ ડાકણ ? શાપું લેને !
 તું હિમાલય હૂં કણ માત્ર ભલે, પણ શાપું લેને ! ધ્રુવ.
 તું સનાતન જોબન જોમવતી !
 હું બુઝર્ગ અતિ અભિ મૃત્યુ ગતિ !
 તુજ પક્ષમ-અણીય હણે જ મહને !-પણ શાપું લેને ! અયિ૦
 મગરી અતિકાય તું વહેલ જશી !
 ગિધડી રવિ છાય તું વાદળ શી !
 શહુડી તું પ્રચંડ જ દિગ્ગજ શી !-પણ શાપું લેને ! અયિ૦
 ધર રૂપ અનેક બધાં જ બલે
 ભય કૂર કરાલથિ વિશ્વ છળે ૧૦
 ન વિરાટ મહીં તુંથિ ના થથરે !-પણ શાપું લેને ! અયિ૦

૨

હણિયો દમિયો છળિયો મુજને
 સુખ—બી દુખવૃક્ષ કર્યાં જ, અને
 રતિધામ ય ક્લેશ-મુકામ મહને !—અયિ શાપું લેને ! અયિ૦
 ઉપરોપરિ માર હજીય ભલે !
 અયિ ડાકણ ! હજિય ગુજાર રહ્યો
 તુજ ખાર, ન લેશ ઉગાર ભલે !
 કર ઠાર ભલે !-પણ શાપું લેને !

અયિ ડાકણુ ! શાપુ' ત્હને !
 કણુ હૂં જ ભલે ! તું વિરાટ ભલે ! ૨૦
 તું સનાતન, હૂં ક્ષણુજિ ભલે !—પણુ શાપુ' ત્હને ! અયિ૦

૩

વસુધા ય હજી તું રહી ન ઘડી.
 કદિ ભીતરથી વસુ ઊકળતાં
 ઉછળી ઉભરાય જ ! લાલ અહી
 પળમાં શત જોજન ફેલવતાં !
 અણુકામિલ ડાકણુ ! શાપુ' ત્હને ! અયિ૦
 કદિ ઊપરથી વસુ વજ્ર જશાં
 ગિરિભાલ વિશાળ ધસી ઘડતાં !
 શત જોજન તાંડવ ધ્વંસકરી
 અણુકામિલ ડાકણુ ! શાપુ' ત્હને ! અયિ૦ ૩૦
 કદિ વ્યોમથિ પાવક ખહાડ ઝરે !
 કદિ ઘોઘધસાર અપો પ્રસરે !
 કદિ મોસમ આપિ ન ખિંદુ ! અરે
 અણુકામિલ ડાકણુ ! શાપુ' ત્હને ! અયિ૦
 તુજ ચેતનયોનિ પરસ્પરનાં
 કવલો ! મરિમારિ જ પ્રાણુરખી !
 અહ કેટલિ યોનિ સ્વજાતભખી !
 હઠડાહિણુ ડાકણુ ! શાપુ' ત્હને ! અયિ૦
 ધરિ સર્જક નામ કરે બદનામ !
 ચહે વળિ સૃષ્ટિ તમામ, ગુલામ ૪૦

સમા, તુજ પૂજન સાક દિલે
 નિશદ્દિન કરે !—અહ શાપું ત્હને ! અયિ૦
 તુજ કેર કરાલ ય દાન મહાન
 ગણી ગજવે પરમામૃત લ્હાણુ ભણી !
 અયિ નારક દેભસ્વરૂપિણિ !—શાપું ત્હને ! અયિ૦

૪

અયિ ઝાકણ ! કેવળ જીવન ભે
 મનુનાં મનુની જ દગે જરિ તો !
 જનની ઉદરે નવમાસ ન થાં પૂરતા
 તુજને, હરિ પૂર્વજરોગ, નિરામયતા
 શિશુદેહ કણે કણુમાં ભરવા ! ૫૦
 અયિ લાપરવા !—ન શું શાપું ત્હને ! અયિ૦
 સુખ સત્ય વસે ક્ષણુથી ક્ષણુમાં
 ક્ષણુલીન સમાધિવિહારિ પ્રવર્તનમાં
 મનુને દહ આશ તું લોભવતી
 ક્ષણુ સાથ થતી ન થતી જ તિહાં ત્રુટતી
 મનુ—તન્મયતા, તુજ ભાવિયળે :
 ન હિ ભાવિ ખુટે નવ આશ ફળે,
 ક્ષણુ હારકતાર જ જાય, ન પાછિ વળે !
 અયિ વ્યંતરિ વંચક !—શાપું ત્હને ! અયિ૦
 તરસો દિધિ મેળ વિનાનિ અનેક ૬૦
 પરસ્પર ધર્પત વીંધત છેદત છેક !
 પિડાય પિડાય ફરીફરિ, તો ય ઉપાય

ન લાખ મહીં મનુ એક થકી સમઝાય:-
 મનુપીડ શું છે તુજ રીઝ સદાય,
 પિશાચિ સનાતન? ત્હારિ શું એ જ મઝાય
 અરે પુતળી ઉંધિની અમ માય!
 ત્હને હસવું, અમ તો જિવ જાય!

—ન કેમ હું શાપું ત્હને?

અયિ૦

દઠ પ્રેમ કિહાંય દિયે ન પુરો
 કાણુ પૂર્ણુ દિસે, નિવડે અધુરો:
 મનુ ભાસથિ મોહિત, તેહ ખરો
 કરવા મથિ એ અધુરાથિ ય થાય પરો.
 અયિ શક્તિ શિલાજડ! શાપું ત્હને!
 તું સનાતન, અતિયજ્ઞ-ખારવતી,
 મનુને તૃણ શો ય ન લેખવતી,
 સુણતી ન લગાર ભલે! કરઠાર ભલે! તરિ શાપું ત્હને!

૭૦

અયિ૦

અયિ૦

૫

નહિ હું જ નવો મનુ શાપું ત્હને,
 તુ શપાઈ રહી યુગ અન્વલથી;
 ભુમિ એક ન, જ્યાં તું શપાઈ નથી.
 પણુ એ શિદ્ધ ભૂત સજીવ બધાં કરું,
 એ શિદ્ધ દૂર સમીપ ખડાં કરું,
 ન્હેં શું પલોપલ અત્ર પરત્ર થતાં તુજ
 ઘોર નઠોર કુકર્મ અહો પુરતાં!
 અયિ માત કમાત! અહર્નિશ શાપુ ત્હને!

૮૦

અયિ૦

એમિલિ બ્રાન્ડીની અદ્વૈત ભાવના.

ના હું ધ્રુજું વિશ્વવેટાળભીત,
ના હું કંપૂં, ના હુંને ભીરુ જાણો:
હું જોઉં ધૂં સ્થિરઝગત પરાતપરા તહને,
આસ્થા ઝળી અમર બખ્તર માહુડું બને.

૧

હંતપક્ષસ્થ, પ્રાભવિષ્ણો અનેરા,
દિક્કાલોમાં અંગ અંગે અસંધ,
હે શ્વાસ, આ શ્વસત ઉચ્છ્વસતી તનૂતણા
હે જીવનામૃત જડાજડ જીવ રૂંકના !

૨

છે પંથો તો કોટિ કોટયાનકોટિ,
ભાંડે છેદે એકએકે બધાને;
એ દશ્યથી ય દઢ આસ્તિકતા નહીં ડગે,
ને છે જડી તું-મહિં સ્થાવરવર્ચ સ્થાણુ હે !

૩

તહારો સૌમ્ય પ્રેમલીલાપ્રવાહ
દિક્કાલોનાં અંગ અંગે સુહાવે,
એ છે ગતિ સ્થિતિ રતી વિરતી સદા બધી,
એ ઉન્નતી અવનતી અણુ- ને સ-ભાન ધી.

૪

ત્રીલોકા ને તે તણી યોનિ સર્વ,
સૂર્યો તારામંડળો વિશ્વ આબું,
જાયે ઉડી કમલપાંદડિર્મિદુડાં યથા,
અન્યૂત તું તદપિ જીવનસિંધુ સર્વથા !

૫

મૃત્યુ માટે ક્યાંય કે હામ છે ના,
તણું જે ના નૈવ એણે હણાય;
તું પ્રાણ, તું અમરજીવન, તુંહિ છે ગતિ,
તું તત્ત્વ, તું સત, વિકારતણી તું વિકતિ!

૬

શેર દારો.

હતી ગઢી ધારતણી જ ટોચે
ચોપાસ નાગા નગ ઊપરે ચણી.
ગયા હડી શત્રુ, પડી જ સાંઝ,
દિવાલ ઠેકી નિકળ્યો ગઢીધણી.

ચોપાસ સૂતા મરતા મરેલા
પોતા તણા શત્રુ તણા જુદા કરે;
પોતા તણા બાવિશ શત્રુ સાત
કો'દી ન પાછા રણખેલ આદરે.

નેઠ રહ્યો નાયક શત્રુ સાત
ચઢયા જ નાગો નગ જે લગોલગ;
હણ્યા વળી રક્ષક વીર વીણી,
લીધા દિધા ઘાવ ધસી ડગોડગ.

એ સાહસોત્સાહ ધણી નિહાળી
રહ્યો, પડ્યો ને ક્ષણુ તો વિચારમાં;
કદાપિ વીરે પણ વીરતાને
વિમાનિ જાણી કયહિં તુચ્છકારમાં!

વઘો ધણી ધીર ગભીર વાણી:
 “આ કાફિરો કાફિર-હાલ પામશે;
 એ કયામતે થાવજ જે થવાનું,
 અલ્લાહ સૌને નિજ હક્ક બાંટશે.

અહીં પરંતુ નગ નાગનો જે
 છે ચાલ તે અસ્ત્ર જ પાળવો ઘટે;
 જે નીવડે મર્દ જ શેર જંગે
 તો શેર—દોરો કર બાંધવો ઘટે.

તો ઊંચરો શેર દલેર મહારા
 આ શત્રુ આ કાફિર શેર કે નહીં ?
 જે ચાલ ધૂરકન્દરથી ય જૂનો
 આજે જ શું આપણુ તોડવો સહી?”

ગઢી તાણા રક્ષક બોલિ ઊઠ્યા—
 “આ આપણા બાવિશ શેરને ઘટે
 તે હક્ક આ કાફિરનો ય સાફ,
 જંગે દલેરી નવ એમની હડે.”

એ સાત એ બાવિશ શેરદોરા
 બાંધી દિવા ત્યાં કર એકએકને,
 ગઢીધણી કેડું લલાટ તો યે
 વિચારરેખાથિ વિમુક્ત ના બને.

વઢે ફરી એ, “સુણજે તહમે સૌ,
 હજી મહને ગૂંચ તહમે ઉકેલજે;
 આ કાફિરો બેશક, તો ય એમાં
 ન ખાન, ના નાયક, મીરઝાદ કો;

ન એ ચઢયા દીન—જહાદ જંગે
 આ નાગજહાડે ઝરનું ચ નામ નાઃ
 જે જે વડે મદદ ચઢે જ પાને
 આ સાતને તે કશિ ઝાંઝ ધૂન ના.

તો યે જીવો છો ભડ શા હડીલા
 ચઢી ગયા પર્વત આ લગોલગ!
 “ધસો!” થયો એ સરદાર—હુકમ,
 ધસ્યા ધસ્યા આ ધ્રુજવ્યો બધો નગ!

ન ત્રાડ, ના શોરખટોર લેશ,
 ઘા આપણા યે નવ લેખવ્યા જરા;
 સામા કર્યા બેવડ મેવડા ઘા,
 સાતે પડ્યા બાવિશને કંરી પુરા.

‘જહાદ્દર કહો કાંણુ ચઢે બધાથી?’
 ‘મહેરાબ ખાં!’ સૌ વદશે જવાબમાં;
 સો વર્ષથી એ નિજ કથ્ર સૂતો,
 લડે બધા જંગ ફરી ખવાબમાં.

મહેરાબ ખાંને જિવતોજ માનો,
 એ શું ધસી આમ શક્યો હતે લડી?”
 “રે એહણે તો સર માટ જૂઠા
 સોગન્દથી પાક કરી’તિ ભભડી!”

“તો, શેર મહારા, શક કે રહે ના,
 ના એક દોરો બસ હોય આમને;

બીજે કરે યે ભડ શેરદોરા
બાંધી દિયો ઇન્જન પાસ એમને!”

● ● ● ● ● ●

વહ્યા પછી ખેતરુ રોજ નેવા,
એ ધાર, એ ટોચ, અતુલ્ય ગદી અધારે
બીજે ધસારે સર થૈ ગયાં, ને
સાતે મળ્યાં ત્યાં શય મંડિત જોડ દોરે.

૬૮

માતૃસ્નેહ.

૧ ખેલી શિકાર દધ મહેતલ સાથિએને
પેઠો હું યે રસળતો મુજ શીત કોડી;
ધેરા અશોક વડ નીમચમેલિએના
છાયા તજે તર થતો પળું મંદમંદ.
વાંસે રહ્યા જ હય રાવત વાત ગેલે,
ને દોડતો વિરમતો લધુ કાળ લેતો
નતો ધસી તરુમહી વળતો ક્ષણમાં,
સ્વચ્છંદમૂર્તિ મુજ કુસરિ, સાર્થનામ,
કુત્રો શિકારિ મુજ, આગળ ચાલતોતો,

૨ રસ્તો હતો મુભગ વાંકવળાંકવાળો,
ડાળો અસંખ્ય મળતી હતિ સામસામી;
મધ્યાહનનોય નહિ તાપ અહીંદમંતો
ને ડોકિયાં પ્રતિ પદે ધર તો કરૂં.

૧૦

દેખાવ શીત સુખરેલ હતો જ રમ્ય,
જૂનો, જુના મયસમો શ્રમખેદહતો;
ને લેશ નહોતો ગમ કે બસ આજ સંધિ
દૈવે હશે વૃત અહીં જ બતાવવાને
વાત્સલ્યનો વિભવ અદ્ભુત સૃષ્ટિમાંહીં.

- ૩ લાંબા પ્રસારિ પગ ઊપર ડોક ઢાળી
જોતો ન વા લગિર કેસરિ અર્ધનને,
ત્યાં સંમુખે ડગ પચીશ જ જોઈ કૈંક
એ જાગિયો ઝબકિયો, બનિયો શિકારી.
ચિત્તાધિ મોટ ઉર કાંધ ધ્રુવ્યાં જ પ્રૌઢાં,
આકૃષ્ટ ઐકિમ તગી રહિ ડોક ઊર્ધ્વ,
મહોરો બન્યો તડિતતીક્ષ્ણ, ગર્ભ ઉડી તે
લીલા બધી પલકમાં,—પગલાં અરે આ
ટૂંકાં બિડાલગતિ નીરવ મૈદ દેતો.
- ૪ જોયો શિકાર કઈ એમ નિહાળું ત્યાં તો
સામે પચીશ ડગ દૂર જ માર્ગ મધ્યે
પર્ણોતણી ઢગલિ ઊપર જોઈ સાફ
અચ્ચું બિચારું ઉડવા હિંડવા અશકત,
પીઠાંતણું જ લઘુગોળ, સુંવાળું, પોચું,
બારીક ચાંચવતિ સૂર કર્કશત ઝીણું
ઊંચે જ જોઈ રહિ, જ્યાં દ્વયડાળ સાંધે
માળો બખોલમહિં, જોઈ થકી ગરેલું,
ને જ્યાં હતી પ્રતિસુરો રટતી જનેતા.
- ૫ વાધી જઈ કદમ કૈંક બિડાલ ચાલે

કૂઘો અધીર બનિ કુસરિ કાળ લેતો;
 મેં વારવા કરિ સિસોટિ, પરંતુ ક્યાંથી
 છૂટયા પછી પણુછથી અટકે જ તીર ?
 બીજી પલે જ બચલું થઈ જાત ભક્ષ્ય,
 -ત્યાં ધાછ ઝટ પડિ ઊપરથી જનેતા,
 ને કુસરી તડિતતીક્ષ્ણુ ભરે છલંગ
 છેલ્લી, ત્યાં ગજબ શૌર્યભરી ધસંતી
 એણે અકાળિ નિ જ જાત કરાણ મોંમાં.

૪૦

૬ ક્યાં કુસરી ગિરિસમો, અસિદ્ધિ, બેધો
 ચિત્તાવરાહસહ બાથડવા સમર્થ;
 ક્યાં પંખિણી ગભરુકાય, સમીરગાત્રી,
 સોહામણી પરથરે, પ્રિય મંજુ કુંડે !
 શરી તથાપિ ધસિને ત્રણ વાર પેડી
 દંષ્ટ્રાભયાનક સિહા મુખકાડ એમાં,
 એ ચંચુ, એ નયન, એલ વિંજાતિ પાંખો,
 એ તાર ચીસ, સઘળું જ ધસાર ત્રીજે
 -નિષ્પ્રાણ નિશ્ચય પડી ઢગલી જ મોંય !

૫૦

૭ માળો તજી અભય એ કુદિ ધાછ જાતે,
 વેરી કૃતાંતથકિ યે ન ડરી લગાર;
 બશે જ જીવ લલિતે પણ દીવ જીવ,
 જોતાં સ્થિતિ ક્ષણમહીં ભય સ્વાર્થ જીતી.
 સર્વોપરી જ ગર્ણિને નિજ વત્સરક્ષા
 માતાતણી જ પ્રણયોર્મિ વિષે તણાઈ.
 આ અદ્ભુતાનુભવ કુસરિને ય સાલ્યો,

૬૦

—માતા અરે શિશુ વિષે ય બની વિરક્ત
નીચે મુખે વિકલ્પજનિજત હારિ આન્યો.

૮ માતાતણાં ધુલ પરે પર લેઇ લીધાં,
—થાશે અખંડ અમરાકૃતિ એ સજેલી.
માતાતણા અકથ ત્યાગતણી કથા તે
કાચે વસી અવદતી ય સદૈવ ગાશે.
વેગે ધસત જનની અચલે દિડી'તી,
ચીસો કરાવ કરતી અચલે સુણી'તી;
ભૂમી પડી અવશ તે નિરખી શું એણે?
કુત્રો નયોં યુમ અમેઘ પ્રિછયો શું એણે?
ને તો ય કેમ ઉગર્યું, લલ્યું તે શું એણે?

૭૦

૯ એ તો હલ્લું જ નિજ સૂર જિણા કરૂંતું,
મેં પલ્લુ સાથ ઉચલી લઇ લીધું એને;
ઝાલી રહ્યો ઉર કને વધુ હૂંફ દેવા
ને કીધ શીત અતિનાજીક મંદ પર્સે.
સામે ત્પહાં પગથિયે રમતી યુવાળ
દેખી ધર્યો હરખિ કેસરિ દોસ્તદાવે;
છોડી ય આપુભણિ આગિ ઉમંગધેલી,
જાંઘે મુકી પગ ચડી જઇ બેઠિ રકુંધ,
ને જોઇને અચલું યોડિ, 'દિયો મહુને એ.

૯૦

૧૦ 'પેલૂં સુરેખ લટકે, પણ ખાલિ તેથી
લાગે ન પંજર રુડૂં, રચિ, આપુ, એમાં
માણો નયોં નરમ હૂંફ ભરેલ ધીંગો
માંડે ઉછેરું અચલું અનિને જનેતા.'

ગુલ્મી, અરે ઉતર, થા નરિ ચૂપ ડાહી,
એ માત પંખિણિ નહીં, હતિ પંખિકાચે
દેવી મહા, અતુલ શક્તિમતી જ કોઈ,
(શાપે જ શ્વં અવધ અંડજ યોનિઅધ),
જેના અપત્યરતિ શૌર્ય અગાધ આગે
હિસાત્મ દૈત્યપશુ કેસરિ યે જિતાયો.

૯૦

૧૧ એ માત દેહ તજતાં નિજ અચ્યું હૂંને
સોંપી ગઈ, નહિં જ પંજર પૂરું તેને,
સ્વાર્ત્ર્ય જીવનચક્રીય વિશેષ, બેટી,
-માતે ઉગાયું નવ પંજરહુડ કાજે!
પાંખો પુટે ડિલ પિલે, રમ ત્યાં લગી તૂં,
એને ઉછેર ભગિની સમ ત્યાં સુધી તૂં.
મોટું થતાં ગરજ એનિ પતી જશે એ,
મોટું થતાં જ, ગુલ દૈત્ય ઉડાડિ એને.
'બાપુ, ભલે; હું પણ મોટ થઈશ ત્યાં તો,
આજે દિયો જિ !-પછિથી પછિની જ વાતો.'

૧૦૦

વડીલોને

હું લખૂં ? લખૂં ન કેમ ?
હોય મૂછ તો લખાય,
ફાંદ જમતાં ગવાય,
પડે તાલ ત્યાં કવાય,
દાંત જાય ને લવાય—
લખન કવન લવન ગાનનો શું આ છ નીમ એમ ? ૬

ફોડિ પંક્તિ ઠેકવૂં,
ઠેકિ દ્રોડવૂં વિચાર:—
સૂરમાં સિસોટિ, શબ્દ સાથ પંખિકૂજનો ય બેળવૂં:
— હા ! સિસી ! સુણો કુઝિક ! વાર વાર:—
હું લખૂં : લખૂં ન કેમ ?
મૂછ ફાંદ ! કાવ્યગાન સૌ ત્વદીયનો જુવો હું નકલકાર:
જેઉ છૂં મદીયની લ્હમોથિ થાય નકલ કેમ ? ૧૩
તાલ ! લૈ પ્રલેલને ઘસૂં જિહાં હું આપને
ફરે લથેળિ તેડ સંગ જૂકવૂં જ ડોકને,
ને નૃતન્ત ફૂદડી રમન્ત જુલ્હ માહરાં
અડી ઉડે કરન્ત ખેલ ગેલ લાડ આપને,
ત્યહાં બને જિ આપ-તાલ ખાપ ચશ્મુ કે ઝગન્ત,
જે મહીં જિણી ઉંડી દિસન્ત સદિ ખૂબિવન્ત ! ૧૬

છંદ ઉર્વશી બની જ આવ, સમ શુંડ ને
ચૌદ દન્તમાં છુપે દુઢે જ એકમેકને:
ચંદ્ર કે ગ્રસન્ત રાહુથી કરી પલાયનમ્
દિયે જ ધૂબકો જિહાં જટામહીં ઝલાઈ ગંગ:

ઠેકતો કિંવા નિહાળું જાણ વજ્રકાય તે,
ચીરતો ખ-ખાઈ ધાઈ કર્ડતો મરીચિ જેઃ
તાણ ! લૈ કુસેલ હૂં ઘસું છ આપને જ્યહાં,
ઝગન્ત આપ-ખાપને અડન્ત ગુલ્ફ નર્તતાં,
દશ્ય ખૂબિદાર આમ ચખમુઝાર મોહ સારતાં;
તે નિહાળિ ચકિત હષિત, રૂહૌં ઘસી હું તાણથી,
આપને ય થાય મોહ, ચૂમતા જ વ્યાણથી.

૩૦

ખોખ ! પાન ને તમાકુ ફૂડું ખાયણી વિષે
ત્યહાં ખરે જની મૃદંગ
મંજુ એ સુણાવતી સુરાવલી મહને અભંગ !
ને વળી હું ઊંઘિ જૈ નિહાળું સ્વપ્ન એ સુરાવલી વિષે,—
પતંગમાં પતંગ, સૂન સાથમાં જની પ્રસૂન,
ચંદ્રચાંદ્રે પચેલ વિશ્વમાં હિંચન્ત ડાળ-
ડાળ પાનપાંદડે લડૂં દડૂં વહું ઉડૂં,
લપાઉં વૃક્ષકોટરે, પિંજી તુષાર મોતિ જાણ,—
એમ એ સુરાવલી વિષે રહું મચાવિ ધૂન,
ખાયણી નચાવતો કડું ! કડું ! કડું ! કડું !
ને ત્રુટે ન તાન એ ખિલૂં જ તેથી ફૂટતાં રસે !
પાન મુજ કુટેજ આપને અડો શું મન વસે !

૪૨

હું કવૂં લવૂં ન કેમ
સૂરમાં સિસોટી શબ્દ સાથ પંખિફૂજનો ભળે જ જેમઃ
—હા ! સિસી ! સુણો કુઊક ! વારવાર.
ખોખ ! કાંદ ! મૂછ ! તાણ !
ખોટું મા લગાડશે હું છોડુ આપનો ગમારઃ
કહો બિચ્છ કરે શી સેવ ?—ને ન તો ગુલાંટતો ઉડૂં જ ખડાર !

૪૮

કેડી

૧. ઈંધુનું ચૂંદું એક જ ખાસ,-
લહરીયળક થનગન પાસ
માથે ગગનનો ઊગ્મસ,
એવી કેડિનો ઉલ્લાસ.
કેડી ભોમ ભમતી જાય,
મોટી, સૂક્ષ્મ, મધ્યમકાય,
નગરે ગામડે ફૂંટાય,
ત્રૂટે ને વળી સંધાય,
ઉતરે ચડે ચક્કર ખાય,
વન રણુ ખેતરોમાં ધાય.
એવી કેડિ વાંધુનું ખાસ
પાસે સલિલ ખેલે રાસ,
શિર પર ગગનધુમ્મટહાસ,
રોમે ફરફરે ઉલ્લાસ!

૧૦

૨. દિન દિન તેજ એજસ પૂર
દિન દિન વાઘવાનાં શર:
આંખે નવલ નવતમ નૂર
દિન દિન ભરે, પોષે ઊર.

૩. જ્યાં જ્યાં રાત, વાસો ત્યાંય
પહોળી પૃથાપોળા માંહ;
આવે નીંદ પંખીન્યાય
મટકે બહાણું આવી વાય!

૨૦

૪. કદિદે કૌમુદીનાં પૂર
 જાગરમાન કોમલનૂર,
 કદિ નક્ષત્ર, કદિ અંધાર,
 ઝઝુમી સરે જલ મોઝારઃ
 ઊડાં ગયમિ જે પાતાલ,
 ઊંચાં વ્યોમ જે નભપારઃ
 ઐનેતણા તાજુખતાર
 વિશ્વે રણઝણે તે વાર.
 જિગરે સરે એ કઈ સૂર,
 કઈ શા મર્મરિત સુદૂર !
 ઇન્ધુ યદ્દં વીંધું એહ
 કેડી ભોમ ભમતી તેહઃ
 ને જે વ્યોમ જે પાતાલ
 ભોમે, દાખવે કઈ જેહ.

૩૦

ભમતારામ

“વા વાયાથી નાળયું ખરૂં”

- ૧ પડયું ખીલું તાડછે, તાડછું ફાટયું ચડડડડ !
સૂતું સસલું ભડકયું જાણે ધરણી ફાટે ઘડડડડ !
ભાગ્યું સસલું ઉભે પૂછ, એક સસલું, સો સસલાં,
જેતજેતામાં હજાર સસલાં ! લાખ સસલાં
જાય ભાગ્યાં ઊભે પૂછ
‘શું છે સસલાં ? શું છે સસલાં ?’
‘ધરા ત્રૂટે તડડડડ !’

સસલાં હારે હરણાં ભાગ્યાં, ઈંદર ભાગ્યાં, ધણુ ભાગ્યાં,
રોઝ ભાગ્યાં, જાનવર તમામ ભાગ્યાં !
જાય ભાગ્યાં પૂર પાટઃ ચારે પગે ઠેકતાં, ૧૦
ઊંધે માથે ઊભે પૂછ !
ન જુવે જંગલ ન જુવે વાટ,
ન જુવે કોતર ન જુવે ખાત, કોટિ જાનવર !

- ૨ ધાર ઊપર ભમતારામ, ગાતારામ, રમતારામ,
પંખી શું કિલખિલતારામ,
વીણે તોડે ક્ષણ અભિરામ.
રૂંધે બેઠો પોપટ ભડક્યો ગગને ઉડતા સમડા ભડક્યા,
ડાળે માળે તેતર કાબર હોલાં ભડક્યાં,
ધાર ઉપરની ભડકી પંખી જાત તમામ !
ભમતારામ થયો ટટાર,
વળી, નજર માંડી જ્યાં ક્ષિતિજે કાળી હાર : ૨૦
માઝા મૂકી દરિયો જાણે ઉલટયો આવે હાર કતાર !

૩ તરુવર કેરે માથે ચઢ્યો જોતામાં ચિત ચીરે પડ્યો;
કોટિ જીવ આ ઘડિ એ ઘડી માંહિ જનથી જાયે ખડી!
બેભાકળ દોડે લઈ જીવ, આંખ છતે પાણુ અંધ અતીવ,
શ્વાસ નાકમાં માયે નહીં, દોડ તથાપી વિસમે નહીં.
ફાટી પડશે ? કાંપમહીં શં ગરકી પડશે ?
કરાડમાં કે કડાજૂંસ પિષ્ટાઈ જશે ?

ને કરાડ તો આ ધારસોડમાં

વકાસિ મોં પાતાળઉંડી ઊભી છ કરાળ,

૩૦

એ કોટિ જીવનો એ જ એ જ શં નિશ્ચે કાળ ?

ક્ષણમાં સૌ જોઈ એ લીધ :

દરિયો તો એ ઉલટ્યો આવે, ભમતારામ

તરુવર પર પદ્માસન કીધ,

કુંભક ઘૂંટિ લગણુનો પૂર્યો, ભમતારામ.

શંખમહીં ઠલવ્યો એ ઘેરો

શ્વાસ ધૂમડિયો, ભમતારામ.

ખીજો કુંભક, અને અનેરો

શંખનાદ ફરિને ગજખેરો, ભમતારામ.

ધાર ઉડી આખી યે ગાજી.

૪૦

હુંગર હુંગર કોતર કોતર મહાશંખ બનિ ગયાં જ તતક્ષણ:

દશગુણુ શતગુણુ ધોષ ગગડતા

વિલંબિ પડવા રહ્યા ગજવિ આખૂં ગગનંગણુ.

હુંગર હુંગર કોતર ગજર વિષે હતા જે ગજવર એકલ,

ગજગજિનીકુલ કલ્પ હતા જે,

નહાનાંમોટાં જૂથ હતાં જે,

સૌને એ ઘેરા ધૂમડિયા શંખધ્વનિની ખડોંચી હાકલ !

૪ પંખીમાં પોપટ છે શાણો
 સપોમાં છે પન્નગ શાણો,
 વનચર વિશ્વે મયગલ ચતુર શિરોમણિ જાણો.
 મેઘગર્જના થકી અનેરી
 સહસ્ર ત્રિપાળાંથિ વડેરી
 ડુંગર કુંદર શિખર ખાડથી વધી ગગનગુંબજ ગડગડતી
 કાન પડી એ હાકલ કાતિલ, તિહાં ગર્જેદ્ર હોતો મહમાતિલ
 અત્રિસ લક્ષણુ, વીર, સાહસિક, કુંભદંતઝંચાઇ અલૌકિક,
 -તેણે શુંડતણા રણતૂરે, 'આવો પાછળ ! આવો સત્તર !'
 એમ સાકયો ગિરિમાલામાં હતા એટલા તમામ ગયવર.

૫ ગર્જેદ્રશુંડે સરકી, ભમતારામ
 ખેઠો મસ્તક, કર્ણમૂલમાં નયનત પદ્મિણી સુખધામ.
 પદ્મિણીનૃત્યે નિજ મામ સીંચત ગર્જેદ્રખીન વિષે અવિરામ. ૬૦
 ગજસેના ઉતરી ગૈ ધાર, દ્રોહી જ્યાં વિકરાળ કરાડ.
 સસલાં હરણાં હુક્કર અંદર
 જાત જાતનાં કોટિ જાનવર
 અને જૂથ જોજન વિસ્તાર જોજન ઝાંડૂં હારકતાર,
 આવે ઉલટયો દરિયો યથા માઝા મૂકી ઉછળયો જથા.
 અગ્ર અગ્ર ધપતા ચીતકાર ઝુંબ પ્રલયકેરા સર્વથા.
 પા ખેતરવા બાકી જિહાં પહોંચી ગૈ ગજસેના તિહાં
 આંતરિ લીધી કરાડટોચ, ખોડી પગ ઝિભો ગજકોટ.
 સ્તંભ પાંચસો સીધી હાર, વચ્ચે માગ ન જડે લગાર.
 કતરાતા બીજ પાંચસો ધાર ચડતાં ઊભા ટટાર. ૭૦
 ત્યાં તો ભેભાકળ એ પૂર પછડાયું ગજકોટે ભૂર.

સસલાં ઊપર સસલાં ચડે, દશમું કુંભસ્થલને અડે;
જે બળથી આવે પછડાતાં, તે જ બળે ઉડિ પડતાં પરાં.

૬ વાંસલડી ત્યાં ભમતારામ વાય મેંદમૃદુ મેંજુલગ્રામ.
પ્રજયતણા ખુંઝારવ માંછી ઝીણા મધુરા સૂર સુણાય.
સસલાં હરણાં કાને પડે ચાર પેયનાં સમણાં સ્ફુરે.
સુધા મધુર નેજન વિસ્તાર પશુગિગરે એ શીતી-ધાર;
ગંજેં ઊપર ભમતારામ વાય વાંસળી શી અભિરામ !
વાય વાંસળી ધાર જ ચડે મેંદમૃદુ જ ડગલાં ભરે.
ચડાવમેથ ખેડે છે મેંદ વાય વાંસળી અતિસુખકંદ. ૮૦
સસલાં હરણાં પાછળ થાય, વાંસે પ્રાણી માત્ર તણાય.
ઊછળતા દરિયાનો વેગ ચડાવ ચડતાં ઉંચો વિશેક
પડે મેંદ; ને વાઘે જ્ઞાન ભય ત્રાસ ત્યમ શમે નિદાન.
ટોચ ન ખેંચ્યાં ત્યાં તો સર્વ થયાં સાંસતાં, જગ્યાં સર્વ.
શમ્યો ત્રાસ, અનુભવિયો થાક જે જ્યાં તે ત્યાં પડે અવાક,

કોટિ જીવ આંધીમાં ફર્યાં ભેંભાકળ યુમ-મેંએ ધર્યાં,
લીધ ઉગારી ભમતારામ, સાધુ, દયાવન, રમતારામ.
અનાવ અદ્ભુત એ રેમીચક સુણ્યો મુઝાર પુરાણા જીતકઃ
કયો ફરી ઉલટે બલવંત ગુર્જર વાંસળિએ એકચંત. ૮૬

બુદ્ધ

સિદ્ધોની વાણીમાં આપ્રય સત્યનું સ્થાન

ઉપવન

અભયકુમારતણા ઉપવનમાં અતિથિ તથાગત ભિક્ષુસમૂહે.
ઉપવન એ સર કુંજ વિવિધથી કુલ ફલ ગંજ સુગંધ ભભકથી
મૃગ ખગ જૂથ વિહાર લલિતથી સુરપતિઆગ સમેવડ સોહે. ૬

દેવદત્ત

મુનીન્દ્ર આખ્યો ત્યહિં દેવદત્ત, ઘણા સહે શિષ્ય; મુકામ સારો
ન પામિયો; કયાંક કર્યો ઉતારો. ન સોઇ જ્યાં,—સુન્દરતા ઉધારો!
થયો અદેખો અતિક્રુદ્ધ, તો યે ગપાવિને આશય સૌમ્ય મોંએ
ઉભો; અભેરાજ ન્યહાં ઝરખે વિરાજતા;—માર્ગ વિશાળ ખડોળો
ખુંદો રહ્યો ઉદ્ધત શિષ્યટોળો. ૧૫

ભવનચૌક

ભવનતણાં ગજ—ખાર ઉઘડતાં ધસમસ શિષ્ય ધસે વડ—ચૌકે.
તરુવરની સલિલાશય ફરતાં શયન સુશીતલ ળાય—વરતુલી
વિવિધ બિહાત પરે પડિ દુકડી દશવિશ શિષ્ય, વિશાળ શિરીષા
ઉઠ્ઠુખર સપ્તક જાંબુ જટીશા ચમરિક શુભ્ર—થડા બકુલેશા
તરુવર હેઠ જમાવિ સુખાસન, અપુરવ શીત, સુત્રોલુપ આનન,
ધિરજ અધીર ધરે દુખ—ભૂખે. ૨૬

શિષ્યો

સુથાળ ફંડાં રસ અન પૂરાં પરંતુ ખેલેલી દુકડી જીવે ન્યાં,
હી ઉભા એ દશવીશ સાંઠ, તિરસ્કરે સાત્ત્વિક એહ ભિક્ષા.

અતુર્થ ગુરુછ

૧૮૩

“ભલે ભરે આ ગુરુજનિ કુશા, ચહ્નં અમો આમિષ માક્ષિકાઢય.”
ગૃહી ન ટોકે અતિથીચ્છનાને, અપાત્રસેવા ય સુભાગ્ય માને. ૩૪

પ્રશ્ન

અભયકુમાર નમી ગુરુજનને નિજ ઝરુખા નિકટે શુભ યોટે
વિમલ બિજાત રચી, કરિ સ્વાગત કુશલ પુછી કરિ પૂજન ફલ રત-
રતનાં સ્વાદુ સમર્પી, તર્પી, “તપોધના, અવ ચહુ,” કહિ જન્યે
“શબ્દશરાવણિ તવ, જે સાચે ભવદુખ કાટે, એકજ ચોટે!” ૪૨

પ્રકાશ

પ્રસંગ ઇચ્છેલ વલ્લો જ સોડે કહી અદેખો, થઈ સાવધાન,
સુસન્ન રાખ્યો શર શાબ્દ છોડે, વિનમ્રતામાં લપવી ગુમાન.
મુનીંદ્ર હૂં કિંકર અદ્યપશક્તિ, ન શિષ્યવૃદ્ધે ય પુરો પ્રતાપ,
તપો હજી પ્રૌઢ તર્પી રહ્યો છું, ભજૂં હજી મૌન જપંત જપ.
હું તો હજી સાધક સિદ્ધિકામી, નથી હું સિદ્ધો સમ પંડસ્વામી.
મહુને ન સિદ્ધોચિત પ્રશ્ન યોગ્ય, પરંતુ છે સિદ્ધ મહાન આંહી,”
“જી, છેકૃપાળા મુજ કુંજમાંહી,” “ એવા મહાસિદ્ધજ પ્રશ્નયોગ્ય.” ૫૬

શાબ્દશર

“સાચી અગર્વિજ વદો જ વાણુ, અહો તર્યા પંથ-ધુણા સુખાણુ !
કહો કપો આપજ પ્રશ્ન આજે પુછ્યો ત્યાહાં દર્શનવેળ છાને.”
“સુકાર્તિ સિદ્ધોના ન બહાલિ કોને, કલંકધોળૂ પણ લોક-લૂલી:
પ્રમાણુ ના લેશ, ગણે ન કોઈ, વદે વદે છિદ્ર તથાપિ સોઈ.”

“વદે છ શ્વં બુદ્ધવિરુદ્ધ લોક?” “અરે નયૂં પૈથુન, છેક ફેટ !
 પુછો તથાપી પુછવૂં ઘટે તો, લપેટિ આચાર-ગુંચે રુચે તો.”
 પુછ્યો કઈ રીત અભેકુમારે અને કયો પ્રશ્ન, કથા ઉચારે. ૭૦

દર્શન

અભય સહે નિજ સાત વરસનો શિશુ પણ આગત દર્શનકોડે,
 નમન કરી સકલોંગ ચરણમાં હસત ચડત તુથાગત-કોડે.
 અભય પ્રસન્ન અને નિરખી સુત ઉર કરુણાનિધિ વિભુ ઉર લાલિત,
 દ્રુમપતિબાહુ પરે અધિરોપિત તરુ સમ અદ્ભુત સુરખ વિકાસિત.
 મહાપુરુષ-અંગુલિ કંચ ગેલે, શિશુદગ ગિરિગન્ધાંગાં મંસલ
 અંગ અંગ પ્રતિ વિસ્મય રેલે. કથક ઘડી સમરે છે રાહુલ,
 -તડિતશીઘ્ર પણ બોધ લહે છે, વત્સ સકલ જે શકે ગણી સમ,
 મૃગખગ જન-ખલક નિજ શિશુ સમ, નભસમુદાર ઉરે એ અંગત
 સ્મૃતિઝરણું ય સુધારસ રેડે. ૮૭

બુદ્ધપ્રભાવ

મુનીન્દ્રનો પેચ 'કુમાર ભૂલ્યા. વિશ્વાસ્ય આ લોચન વ્હાલસોચાં.
 પ્રભાવપ્રૌઢું રતિકોમળૂં આ હૈથું, જ્યહાં લોક કુદી પડીને,
 જળે યથા ગાત્ર, મળો તમિસ્ત્રો ભવોતણા ગંઠિત ધોધ ધોધ
 શકે પિછાની ચકિતાક્ષ સાચો સખા પુરાણો નિજ અન્તરાત્મા ! ૯૫

વાસ્મર્ધદા

“પ્રભો, મુનીન્દ્રે શર શાબ્દ આજે ખપોરના ભોકયું લપેટી વ્યાજે,
 હજી યથા વૃશ્ચિકડંબ દાઝે.” “વિરોધિ જિવ્હા ય વૃથા ન છેક,

ચતુર્થ ગુચ્છ

૨૮૫

હશે કશું સત્ત્વ,—કરી વિવેક કથેા જ તે ડંખડિપાયકાને.”
 “સવાલ તો વાઙ્મયનીતિ કેરો. વદી ગિરા સત્ય થતી પવિત્ર,
 અસત્યથી દૂષિત શીલધાતી વગોવતી જેમ, સ્વયં ક્ષવાતી,
 ન લેશ શંકા ઉઠતી જ અત્ર. વળી વદી વાક્ય હિતાર્થ પ્રાણી
 દિયે રતી, મેળવતા સમાણી. કદી જ મીઠી પાણુ સત્યવાણી.
 હિતાર્થ તો પ્રાય કટૂ કઠોર; વળી ધણુ યે જન સ્વાર્થચોર,
 વિશંકતા અંગત સ્વાર્થજુગતી, ઝિલ્લી શકે તે શું હિતાર્થ-ઉક્તિ?” ૧૧૩

સન્તાચરણ

અભયવચ્ચે વક્ષઃસ્થલ મ્હાલે, દગશિરકુંધર બને અડગતૂં;
 ઝગજગ શર શી ઉપદેશક અંગુલિ,—શબ્દ ગભીર ઝરે સમ ધારે.
 “જગ જન પામરથી ખદખદતૂં કૃતિવચ મહીં પરરપર હીણાં :
 કૃતિવચ એહ પરરપર દીનાં નવ કદિ નીતિનિયમ ક્ષમ કહાવે.
 નિયમન નીતિતણાં સંતનનાં કૃતિવચ મહીં જ અભય અદીનાં :
 કરુણુ, હિતે રત, સત્ય જ નિગળત, નિજપરભેદ કદાપિ ન સમરત,
 —લક્ષણુ સંતનનાં જગ ગાવે. અભયકુમાર, બનો ભયગિત, મુજ
 આશિષ સહુ વચ ચિંતવિ બાવે.” ૧૨૮

શર છૂટે જ છે

ન બાણુ છૂટ્યું અટકે અધૂરું અભે ચલાવે કરવાજ પૂરું.
 “શ્રુણો કહું સર્વ મુનીન્દ્રખેાલ વધો જ જે એ અતિનમ્ર ડોળઃ
 ‘અને કહે લોક—ગમાર લોક !—કહે નિરાધાર, વળી બનાવી,
 અદોષ દ્રેષે જુગતૂં સજાવી, કહે બધું દૂષિત, છેક ફેાક.
 તથાપિ કહેતા વિરમે ન,—’ તેથી અહો કપાતૂં શું મુનીન્દ્ર હૈયું !

ને ભક્ત એ સાંખિ શકે હિણાતી પ્રભો, તહમારી કયમ સિદ્ધ-કીર્તિ !
 વદે શું એ લોક ? દિયે શું આળ ? 'ગિરા તહમારી વસમી કરાલ :
 ન હોય ઉદ્દેજક સિદ્ધ-વાણી: સુમિષ્ટ તે કયાં ! તમ કયાં કટાણી !" ૧૪૪

ચીલઝપટ

ત્યહાં શિરે ચીલ તણે ઝપાટે લુંટાય ભંગાય કુલાય કોય.
 હરી ગયો ચીલ ગ્રહી શિકાર, પડ્યાં ગરી એ મધુકાર બાળ.
 ભુમી પડ્યું જાન ખુવે પછાટે, ઝિલાયું બીજું પણ ફૂલ-પાટે.
 ભલે તડિદેગિ બન્યું, બન્યું તે : ઉંચે ખગો રોકકળે વૃથા તે.
 ભલે અચિત્તું બનતૂં, બન્યું તે : પછી જનો રોકકળે, વૃથા તે.
 કુધારુળમૃત્યુજરા શિકારી: શિકાર સૌ રોકકળે, વૃથા તે. ૧૫૬

કપોતરક્ષણુ

અભયસુતે કરિયું મન ઉઠવા પુલતરુ ઝીલ્યું કપોત ઝડપવા.
 કિસમત ચીલ ચુકાવિ ન વિરમ્યું, જતનનિમિત્ત અઝૌકિક નિરમ્યું.
 “નહિ નહિ વત્સ !” વદત દયાધન “નવ પડવા દઉં એ તવ ચોટે.
 મધુશુક તો શુકજગતે આહ્વાણુ, સકલ કરે વિઘ્નાર્જન દોટે.
 અભય, લિયો શુક, ગુરુને દેજો, વય વધતાં નિત ભણવે, કહેજો.
 મધુશુકરત્ન સહજ કર લાધ્યું, અતિ બડ ભાગ્ય ફળે, યદિ લાધ્યું.”
 અભય લઈ નિજ ખેસ અમૃદયે જતન કરી ઝુલવે શુક કોટે. ૧૭૦

પિતાઆચરણુ

અને હવે પ્રશ્નસંકેપ પેલો, સિદ્ધાન્તવાચે ઉક્તી ગયેલો,
 દષ્ટાન્તવાચે ફરિને ઉકેલું, સમૂલ એ દાહક ડંખ ઠાડું.

પ્રરોહ આ લાડકડો ત્હમારો, પિતા-ઉરોને નિજ પુત્ર વ્હાલો.
 પરંતુ એ બાળપણે ન પેખે હિતાહિતો, હદ ન એક દેખે;
 ત્હને ન મદાઈ દઢાય શાથી, ન રોગ સાંખે, ન રુચીદવાથી.
 નહીં જ ઉદ્દેશક વેણ કહેવાં, નહીં જ ઉદ્દેશક કાર્ય લેવાં,
 કડો પિતાથી હિત પુત્રનું એ સઘાય તો કેટલડું કદા એ ?
 પ્રધાન ને બ્યાં હિત અન્યકેરું, ને અન્ય હો દીત અનાથ છેક,”
 -“યથાગર્ભ આ બચલું બચારું !”-“અડો તિહાં ચાપત્ર પુત્રકેરું
 નિર્થત્રવાનો જ ઘટે વિવેક.

કઈ વળા પુત્રમુખે ગળાતૂં, પેસે, કઈ પુત્રડિલે ગુંચાતૂં,
 -પ્રતિક્રિયા દુઃખ દિયે બલે ને, પ્રતિક્રિયાથી રુધિરે વહે ને,
 પ્રતિક્રિયા આપદ ટાળતી તે કર્તવ્ય, ઉદ્દેશક તો ય, છે તે. ૧૯૫

સિધ્ધાન્ત સીડી

“સિદ્ધાંતે કર્મ સંતોનાં દષ્ટાંતે તો પિતાતણાં
 ધર્મ રૂપે જાણવંતા મૂંઝવે છેા મતિ, પ્રભો,”
 “પ્રશ્ન છે સિદ્ધ માટેનો, ન પિતાનો, ન સંતનો.
 યોગ્ય જે તાતકર્તવ્ય, સંતોચિત સવાઈ તે.
 યોગ્ય જે સંતકર્તવ્ય, સિધ્ધોચિત સવાઈ તે.
 પુત્રથી છે પિતા મોટો પિતાથી સંત તેટલો;
 પિતાથી સંત છે ઊંચો, તેટલો સિધ્ધ સંતથી:
 સિધ્ધ સંત પિતા સીડી ધર્મોની વાણિ કર્મના.

ભાવના પકવતા કેવી દૂર, તે પણ ચિંતવો:
 સિધ્ધ ના, સંત તે કાચો, સંત નહીં, તે પિતા નથી.

૨૦૫

અનંતમ વચનામૃત

“અપકવ ખુદ્દિ, નવ ઊર્મિ તાળે, બધા ય તે બાળ, ન માત્ર છોટા.
સુપકવ ખુધ્ધી, વશ ઊર્મિઆમ, હિતૈકલક્ષી, નર તેજ મોટા.
વિરલ દિસે નહિ વેશધરંતા, નિતાંતવિરલા સુપકવ સંતા!
નિજપરભેદ ભુંસાય કિહાંથી, હિત પરમે વજ્જર રતિ કયાંથી,
જગ-તનહા કુલ છંડિ ન માયા, ગુપત નિગતમ જિહાં ન પાયા.
અગમ નિગતમ સત્ય સનાતન, અભય સુધામય સિધ્ધ શ્રેય ઘનઃ
અભયકુમાર, ન અવર પરમ ધન.
સિદ્ધાંતે એક આ સીડી, દૃષ્ટાંતો તો ગણાય નાઃ
અનંતાનંત િદ્ધાં, આર્દ્ર એક રસે રસ્યાં.”

૨૨૦

વદાય

અભયકુમાર નમી વરચરણે ગહન નિદિધ્યાસન ભર નયને
સુત સહ મંદ વગે નિજ ભવને, ગળત તથાગત બે ઘડિ વિજને. ૨૨૪

રાન્યાભિષેકની રાતનું રેખાચિત્ર.

૧ હતો રવિ વિરાટ શુક્તિમય ઢોલિયે સુધ જતો,
હતો ઉદિત ઇંદુગોળ રજતીંશુ રેણાવતો;
અગાસિ પર તે પળે, નિકટ બે જ છે સોખતી,
અને નવજુવાન 'સિંહ',—દરબારવકતૃત્વથી,
અનેક નિજ પદટણેાતણિ સલામિ ઝીલ્યાથકી,
પુરાણ મઠ મંદિરો કબર મસ્જિદોમાં નમી,
પ્રશસ્તિ અભિલાષ આશિષતણી ઝડીઓ ખમી,
હજાર અતિવ્યંગ-પંગત જમાડિ જતે ધુમી,
વડી ફજરથી સુસજ્જ અતિભારિ વસ્ત્રાભ્રણે,
નહીં દિનભરે નિરાંત લવ લાધિ એકે ક્ષણે,
—થયો શ્રમિત, દબ્દબે અવિરતેય કંટાળિયો,
ફગાવિ દઇ ભૂષણો કમરબંધ ને નવઘરો,
જરીત બદિયાન, શમશેર, સ્પર, ખૂટ, ને
ડરેસ લખલૂટ, ઘોષ મુખ પાય વાસિત જલે,
અગાસિ પર મંદ વાયુ વણિ ત્રિદ્યુતી વીજળે,
શિળા ગહન રૂપમોહક અગાધ ગુંબદ તળે
ઘડી તદ્દન સ્વસ્થ બેઠિકરચિત્ત બેઠા દિસે.

૧૦

૨ કહુ સ્વજન, 'સિંહ' જ્યાં શિતળ રંગિ પાને ગળૂં
પલાળિ જરિ રત્નનેચિથકિ છોડતો ધુન્નતં ગૂંછળૂં:
“પ્રભો, કંઈ હજાર ગાઉ ધરતીતણા મોવડી,
સવાજલમ લોકપાલ, અખુટ'મદ્દાનીઘણી,
સગીરપણથી છુટયા, કુત્તકમાલ સત્તા મળી,
દઈ છ અભિનંદનો હરખ ઊભરે ઊછળા.”

૨૦

કહે અવર, “ધન્ય આ દિવસ, બાપુ, સૌભાગ્યનો,
 વડો સકલ હિંદમાં, અંકિ હવે વિશેષ વડો:
 વળી જિવન મહારૂં ધન્ય, નિરખૂં ઉદય આપનો!
 તપો દિનદિને યથા સુરજ વંશદાદો નભે,
 ભભે અચલ ભક્તિએ જન અધીન સૌ દેવને!
 મિઠી નજર બાપુની સુખ અખૂટ રૈયત ગણે,
 ખફા નજરથી ન ઘેર કદિ કોઈ આકત સુણે!
 વડા અભયસિંહ બાપુથિ શિ શોભિ ગાદી હતી!
 વચે વરસ આઠ ખોઈ નિજ નાથ સૂતી હતી;
 હવે અભયપાટવી ભરજીવાન નિર્ભય થકી
 સવાઈ વળિ દીપભે, પ્રભુ કરો! શતાબ્દો લગી!”
 અને ઉભય, “બાપુ, આજ નગરે અને ગામડે
 દરેક દિલ ગુંજતું, સુણવિયેં છ તે આપને.”

૩૦

૩ સહે લવરિ એ ય જે સ્વજન આમ રેલે સહી.
 સ્મિતાકૃતિ હતૂં જ મોં; અનિલની, તમાકૂતણી,
 જરીકજરિ પાતની વળિ જગાતણી, પ્રહરની
 લહિંત લિજજત અવાજ લવરિ એ સુણે ના સુણે,
 ગયો શ્રમ ત્યંહી, ફરી સ્ફુરિ યુવાબુમારી, અને
 દયાવિ જરિ ચાંપ જે ગુપત કોચ માંહે જડી.
 વિનોદભવને ત્યંહાં મુખર થાય છે ઘેંટડી,
 અને મિનિટ પાંચમાં ચપળ આવી દાસી ખડી;
 વહે મૃદુ, “પધારશો? મિહિરબા જુવે વાટડી.”
 “અરે, હજિ જળે હશે નવ લગાડયું સૂકે ગળે
 સુમી રહિંતિ ને અર્પગજમણે શિ સર્વસ્થળે!”

૪૦

ઉઠ્યો વહત એમ, ને સ્વજનપાત્ર પાછાં ભરે.

“ખુશાલ વિરમો અંહી, સમય થાય સીધાવશો,

ન આજ મળશું હવે, નવ મળાય કાલેય તે,

૫૦

શિકાર વનરાજનો પછિ વળાવવા હાકિમ.”

મિલાવિ કર સંચર્યો ત્વરિતપાય રાણીપ્રતિ.

કળી અદુઘડી વયે મિહિર તોય શ્રદ્ધાતપે

અલિષ્ઠ, અથ નાથભક્તિ મહિં કેા ન એને ટપે,

બની ગઈ’તિ ‘સિંહકેરિ જનનીતણી સંગતે.

‘યુવા-અમલ-તોરમાં પણુ ગન્નેન્દ્ર મુજ ‘સિંહની

અનન્ય કરિણી બનું, રતિ-અમી સિંચી જલવૂં,

નિવારું વિષ માત્ર,

અપવલણુ માત્ર, —અસ કામના એહની.

૪ વિશાળ સરસીતણો જળઉછાળ ધુમ્મટ રચી

૧૦

પડેત ફરિ કુંડ, વિદ્યુતનિ રોશની ત્યાં ખચી.

વિનોદભવનેય માળ ત્રણુ શ્વેત જળહણિ રહ્યા;

અવાજ સુણતો દડારમતના પળ્યો ‘સિંહ ત્યાં.

સુસીમિહિરને દિઠાં રમત માંછ બિલિયડસર્ની,

અને ત્રિફિથ રોઝ, ખેલગતિના વસા નોંધતો.

“હયો સુસ! અયે બિરાદર! ભલે પધાર્યાં અહીં

કલાક જલદી, સુખે કરશું મીઠડી ગોઠડી.

ખયાત પણુ હોય શો અમ અધન્ય રહીતણો,

—કહૂં મિહિર?—રે તહમે કદિ કર્યાં છ ઊપોપણો?

પડે મુજ શિરે જ આજ મુજ રાજપદ્વીતણો

૭૦

સમસ્ત ભર, તેહની પ્રથમ ખુલ્લો તો હડાણુ આ
મળી મિહિરને, નથી કશું જ એ ઉડી ત્યારથી
જમી, નવ ટિપૂંય પીધ અતિઉંચ ચૈત્રીય આ દિવસમાં.”

“થયો દિવસ અસ્ત, ને” ચરણ પર્સાતી ‘સિંહના
વહે મિહિર, “આ થયાં દરસ આપ શિસ્તાજનાં,
હવે ખુશખુશાલ ખાઉંપિઉં સર્વ સૌસાથમાં.”

કહે સુસન, “હા, તમામ અભિષેક સંસ્કારમાં
ઉપોષણ બધા જ ધર્મ ફરમાવતા, સ્થૂલતા

અને મદ દયાવવા: તપ બધાં ય અર્ધાંગના
પરંતુ પતિનાં કિયે નિજ શિરે ઉમંગી સતી,

૮૦

રિવાજ અતિસૂક્ષ્મ એ

અનંગ રતિ પોષતો, નવ જાણાય ખીજે સ્થલે.”

ગભીર મિહિરે કહ્યું, “ફક્ત એમ પત્ની જ કાં,

તપો ભગિનિ ભાઈ કાજ, સુત કાજ માતા વળી

અનેક તપતી સહર્ષ અહિ, ધન્ય નિજ જાતને માનતી.”

વહે ત્રિફિથ ત્યાં સહાસ, “તપભાર ભૂદેવની

કવાયતતયાર ફોજ હળવો કરે રાજનો,

રિવાજ મહિં, સુસ, એ, ગહન સૂક્ષ્મતા શી હશે ?

કરંત વળિ ફોજ એ અતિમહાન સેવા દુશ્.

ઢગોઢગ કિયે, નૃપાલધન નિત્ય લીધા કરે,

૮૧

ન મૂઠ નૃપને કરી સદુપયોગ ધન જોહનો.”

“અરે ત્રિફિથ, શાંત શાંત ! તુજ યોગ કલ્પમાંઘ જે

અદોષ અહિં તે જ સૌ દુભવતા બને પાતકી.

મુકી રમત અન્ય ખંડ સહુ ‘સિંહ સાથે ગયાં,

અને ધનતણા, ઉંચા પદતણા, અધીકારના

ઉદાત્ત ઉપયોગ નીચ અપયોગ તે કેહવા,
અખૂટ અતિજટિલ એ જગજુના સદાયે નવા
વિવાદમહિં આમતેમ રસળીત, ઘડિ સંમતિ
વિરોધ ઘડિ પર્સતાં, રિઝવતાંજ રીઝી રહ્યાં.

૫ ગડૂડુધુમ ! ગડૂડુધુમ !

૧૦૦

ગવર્નર વડો, પુરાણ ઉમરાવ ઓલાદનો,
પ્રતીક પ્રિટિશાધિરાન્યપતિ કેસરેહિંદનો,
દમામભર, તોપની ગડગડે સલામી, અને
ધરી સુહદભાવ જ્યાદત સ્વિકારવા આવિયો.
નહીં વિગત ખાનપાન ફલફલ ઝુમ્મર તણી
નહીં ભભક મેજની, ન મિજખાનના ઠાઠ, ના
ઉપરકર, અલંકૃતિ, કશું શકું વખાણી અહીં.
કહીશ બસ એક બોલ : અસલી કલાશોભતી
ઘણીય હતિ ચીજ, તેતણું વિશિષ્ટ સૌન્દર્ય તો
અસંખ્ય નકલીતણા હગમહીં ગચ્છું 'તૂં' કુખી.
ન ભોજન વિષે થઈ વિવિધ વક્તૃતા તે બધી
ઉતારું કવને અહીં; ફક્ત આ સુણો ખેત્રણુ.
ગવર્નર વડો યુઝર્ગ ય સશક્ત શીકાર ને
ક્રિકેટ હજિ ખેલતો, સર અને નદીમાં હજી
હલંસત હતો તરી; કડકસંયમી લશ્કરી
જખાનકલમપ્રવૃત્તિમહિં નિત્ય ટેવે હતો.
વિવેકમય ને વડીલપણુ જોગ હિતવૈણુને
પ્રસંગભળતાં વળી મધુર સાધવાની કળા
હતી સુગમ એહને. પણ કદાપિ ત્યાગી વળી

૧૧૦

કલા કુલ વિવેક માત્ર, યદિ પાત્ર લાઘે અને
પ્રસંગ પાણુ સાંપડે, થઈ કરાવ તો સૂર્ય શો
કિંવા શિતળ ચંદ્ર શો, પ્રખર તાપ ઠંડી સુધા
અચૂક પ્રસરાવતો.

૧૨૦

૩

અથ સલામતી ગ્રંથિની

પિવાડત, દિધાં ગ્ભિર્મદન સુયોગ્ય જે એહને
પ્રભેદયતણાં નવા વિવિધતંતુ આયોજનો
વિષે વચન દીધ મુખ્ય દરબારમાં તેહનાં.
કહે વણિ, “તહમે સહ નકલબોગ યુરોપને
ગણો છ, પણ એ દિશે સતત સાવધાનીભર્યા
બરો કદમ, અંધ વેગભર ના ધસો, એ જ છે

૧૩૦

સલાહ મુજ ખંડના પરમ ચિંતકોની હવાં.
વિષાદ મુજ ખંડના વિશદ ફિલ્સુફોમાંલ તો
દિસે છ વધતોજ કે,—વમળમાં ફર્યા છાં અમો!
ન રાજ, ન સમાજ, ના વસુકમાણિ, ના બહેચણી,
ન જાહિર ન ખાનગી જિવન, લગ્ન ના, ધર્મના,
ન શિક્ષણ, કલા નહીં: નથિજ માનવી સૃષ્ટિએ
યુરોપમહિં કોઇ અંગ, નવ જે ફર્યા વમળમાં.

ખરે, બલથકી વળી ધનથકી અમો શક્ત છાં
સમગ્ર જગ જીતવા, ખરિદવા, ગુલામીમહીં
કસી જકડવા, અરે વિષ વડે થવા સત્તથી
સમગ્ર જનતાતું ખૂન કરવા અમો શક્ત છાં.
વળી અવર ગૂઢ શક્તિ પણ છે યુરોપે ભરી,
વિશિષ્ટ અમ રીતભાત અમ રાજ્યતંત્રે, વળી

૧૪૦

અનુર્થ: ગુરુ

૧૬૫

સમાજમહિં, જીવને, કરતિ પથ્ય, -જેના વિના
 પ્રજા અવરને કુપથ્ય બનતી જ તે સર્વથા.
 યુરોપ નવ શક્તિઓ રજ્યું વિના મહા બુદ્ધિબલઃ
 યુરોપ નવ શક્તિઓ રજ્યું વિના મહા ત્યાગબલઃ
 યુરોપ નવ શક્તિઓ રજ્યું વિના મહા સંઘબલઃ
 બલત્રિપુટિ વંધ એઃ પણ દિસેત જો તેતણાં
 ફરો વિષમ આહવાં,
 અધુકડાં જ જો આહવાં, અહિતકારિ જો આહવાં,
 ન સપુરણુ તો જનોદય, વિના મહા રનેહબલ.
 યુરોપ નથિ સિદ્ધ રનેહબલમાં હજી, એ તુટી
 સદાય સ્મરજો યુરોપનકલી ભલા ઈંધુઓ
 રિવાજરશમો અનેક અહિં ભિન્ન યુરોપથી,
 ન ભિન્નપણથી જ તે પરહરો, ભલા ઈંધુઓ.
 યુરોપિજન હું, ન તેથી મુજ હક્ક ક્ષેશે થવા
 ગણાય ત્હમને સલાહ કથવા, ભલા ઈંધુઓ.
 મહાપદ્મનિયુકત હું, ન મુજ હક્ક તેણે ગણો
 જરીય ત્હમને સલાહ કથવા, ભલા ઈંધુઓ.
 ન વેગ હિત સાધતો ગતિદિશા ખરી જો નહીં,
 ન ધીચપત્તાથકી જ હિત સઘ લાધી જતાં.
 સમગ્ર નિરખો સુધીર પરખો ગુંચે તંતુ સૌ;
 કદાપિ નવ વિસ્મરો, મનુજ માત્રની કુદ્રતા,
 અને રતિતણા ઉર્મગભર શુદ્ધ સંચારને
 સુધન્ય જય માનજોઃ વહન જો વધે વિસ્તરે
 સુર્મગલ રતિતણાં, હિત બધાંય આવી મળે.”

૧૫૦

૧૬૦

કરી સલિલ પાન આગળ ચલાવિયું હાકિમે:
 “ત્હમે નવજીવાન ગિરિહિં: હું થયો વયે વૃધ્ધ: તો
 સલાહ દઉં તે બધી બસ ત્હમે ઘટે પાળવી,
 મતો મુજ તમામને પરમ સત્ય માનો ત્હમે,
 —ન આજ મુજ છે લગીર પણ એકવો આશય.
 વિલાયત દિઠો ત્હમે; બ્રિટિશ સંસ્કૃતિમાં ત્હમે
 રહ્યા વરસ પાંચ, ને સહજ ભાવથી તેહનાં
 અનેક રુચિ ભાવના વણણ રૂઢિ સિદ્ધિતને
 દિલે રુધિરમાં ત્હમે વશ બન્યા, યથા જન્મથી.
 અહીં રજપુતાણ પૌરુષ નિશાન તમ છે વડું,
 ત્યહાં બ્રિટિશ શિષ્ટતાતણું નિશાન પામ્યા ત્હમે.
 નિશાન ઉભયે ઉદાત્ત; શુભ આર્યતા બેયમાં,
 હશે જરૂં એક, તો નવજીવાનિ મોહિત બિજૂં. ૧૭૦
 પરસ્પર લડાવશે ઉભય, દાઝશે વહ્નિએ,
 રચી ચતુર મિત્રતા ઉભય સિદ્ધિએ કૃતિ થશે.
 વડીલ તમ હોઉં એમ મુજ ભાવ તમપર ઢળે,
 સુખે તમ હું ચે સુખી: જરૂં શિષ્ટતા હિંદની
 ફરી નવજીવાન થાય, મુજ દેશની આર્યતા
 તણું સ્વપન એ અમોલ: કણુ એક એકે વળી
 સમગ્ર જનતા પડે અગર તો ચડે છે ઉંચે
 અને પદ મહાન જે કણુતણું વરાન્વયથકી,
 ચડે અગર તે પડે, સહ ચડેપડે કેટલા!
 ત્હમે પ્રિય વરાન્વયી મનુજરાજ, ચડજો સદા! ૧૮૦
 વિશેષ કથવું ન લેશ: બસ મહારિ આશીષ આ
 વડીલતણિ, ગિરિહિં, સત્ય કરતા સુખો દ્યો રજો!”

૭ રિવાજસર ગસિહને દિવસ ચાર વહેવું હતું
 મળ્યું બ્રિટિશ લૉડકેરે ઉરરેલ શું ભાષણ.
 કહ્યુંતું મિદિથે અને, વરસ પાંચ ઇંગ્લેન્ડના
 નિવાસમહિં ગસિહની ચલણ સર્વ જાણી કરી
 ગવર્નર વડા થતા અતિપ્રસન્ન બોલ્યા હતા,—
 ‘ અહો વધુ કુમાર આમ નિવડે, ફરે ભાગ્ય તો હિંદનાં !’
 વરાન્વયતણી જ આશ ધરતી મહા કે લધુ
 હતી ક્ષમ ન બુદ્ધિ ભાવિ કશું ભાખવા હિંદનું. ૨૦૦
 પરંતુ યદિ જ્ઞાન એ ન હતું આંગલ હાકેમને,
 નતૂં જ નતું ભાન એ પરિઘમાં ય તે ગસિહના.

ગવર્નર વડાનું અંગત વહાલભર્યું ભાષણ
 ક્રમોચિત, ન વા, ન ગસિહહૃદયે વિચાર્યું કાણ.
 વડીલપણ રૂઢનું તુરત પૂર્ણ સત્કારિને,
 અનેક વળિ મેજબાનતાણિ હાજરી ના ગણી,
 જવાબ બસ વત્સ-ઉર શું વડીલના ઉરને
 ડરાવિ દિધું વાળવા, ઉમળકે સનેહુ ભયો,
 લખી નવ લકીર એક, ન સત્તાહ કોની પુછી.
 તથાપિ સુણતાં જ આ હૃદયરેલ શું ભાષણ, ૨૧૭
 સુપકવ દઢ લશ્કરી વદનકંઠમાં યે નવી
 નરી મૃદુલ આ લહર નિજ પરે પડતી જિલી
 જીવાન પલ તો કુબ્યો: પુરૂં થતાં ય બેસી રહ્યા:
 પિધા જ કરિ કર્ણપૂરક રસાળ એ આર્દ્રતા.
 નિનાદ પાણુ મેજનો જિણુજિણો ય અંતે સુણે,

—અને નજર ઊંચકી ઝટ સચેત રાખ ઉઠ્યો.

“ક્ષમા, મુજ સુપૂજ્ય નામવર,
બાનુગણ, યૈધુગણ, સર્વ દેજે ક્ષમા.
સ્મરે ક્રિકેટનો પ્રસંગઃ હતિ મેંચ આઝિદક વડી,
ગયો મુજ ક્રમે હું ધુટન-નખીર જંગે ચડી; ૨૨૦
દિઠો જગપ્રસિદ્ધ બોલર જ શારદાપીઠનો,
અને થયું મહને, હું તો થઇશ કલ પહેલે દડે !
ગયો પ્રથમ, ને વજા પછિ બિજા ય નિર્દોષ બે,
પકડી જ થઇને સચેત રમિયો હું મ્હારી ઢબે.
અહીં પણ થયો વિમૂઢ, મુજ નામવર, આપના
ગભીર અણતાગ જ્ઞાનધન મિષ્ટ વકતૃત્વથી.
ધુટું જ હજ એકડા; ગુરુ ભજૂં હું તો ગુરુ ભજૂં,
દિયો ગુરુ પ્રવીણ જ્ઞાનપરિજ્ઞાનકેરા મ્હને.
કથો ઉદય અસ્ત ઇતિહાસ પૂર્વપશ્ચિમતણા,
ન એ ફિલસુફી વિષે જરિય જામતાં લોચન. ૨૩૦
નહીં ફક્ત બોલ બેસમજ બિચરૂં હું કદિ,
લહું અનુભવે ખરૂં, વઢું જ તેટલાને ખરૂં.
પરંતુ, મુજ નામવર, ગહન આપનું ભાષણ
અહો મુજ પ્રતી અનન્ય અનુરાગ વર્ષી રહે !
હિતેશ્ચ મુજ આપ, વ્હાલપ વડીલની આપમાં
વસી નિરખું રૂંક હું, નહિ પિતા ન માતા મ્હને.
સ્મરો રજપુતી, ઉદાહરત રજપુતી ભાવનાઃ
અરસપરસ પાત્ર દૈ હૃદય-લોહિ યે રજપુતો
પરસપર દ્વંદ્વ દિયે, રિપુ બની રહે માનસ્યા !
વડીલ, મુજ નામવર, શિશુ હું આપનો આજથી, ૨૪૦

ન હેત કુલધર્મકાર્ય મહિં ઓસરૂં આજથી.
 અને મુજ વિષે વડીલ સમ આપ આશા ધરો,
 ધરીશ શિશુ હું ય કેં મુજ ઉરોમિયો આપનાં ચરણમાં.”
 વિમાસિ ક્ષણ અર્ધ ગસિહ ફરિ જોતવું આદરેઃ
 “ વસ્યાં અનુભવી ચખે પાણુ સુરેખ. આયોજનો
 પ્રગલ્હિતણાં કથ્યાં સઉ સમક્ષ દરબારમાં
 પવિત્ર મુજ પૂર્વજેતણિ મહાન ગાદીથિ મેં,
 ઘટે સુચશ તેતણો મુજ દિવાનગણ પીઠનેઃ
 બન્યો ફક્ત વાઘ હુંઃ પદકડી બધી એમની.
 દિયે વચન રાજ જે સ્વમુખથી, ફરે તે નહીં, ૨૫૪
 વસે મુંજ દિલે દઢાગ્રહ સદા ય એ રૂપનો.
 અને વચન દોં તદા ખુબ તપાસું છું પહેલથી,
 અશકય લિતરોધિ વા ગુપ્ત અંશ કો એહમાં.
 નથી જ લવલેશ એહવું નવાજિશે એ વિષે
 તપાસિ લિધ મેં સ્વયં, બિજું બધું દિવાનોતણું.
 હવે કહિશ માહરી કંઈ ઉરોમિયો આપને,
 અપકવ શિશુને, વડીલ, સદશે જિ ઓદાર્યથી.
 મહાનગર થાય એવું પુર એક આ રાજ્યમાં,
 બિજાં ત્રણ સુધાનકે, બનિ જશે રૂડાં જંકશનોઃ
 બિજે બ્રિટિશની પ્રજા, નિકટ ખીલશે આ સહે, ૨૬૦
 નહીં મુજ વિશેષ ધ્યાન અહિં ખાસ ઊગી ઉઠેઃ
 બિજે જ સવિશેષ છે ઉચિત ધ્યાન આ રાજ્યનું.
 પિતા મુજ ચણેલ મહેલ, ઉતર્યા છ ત્યાં, નામવર,
 મણા ન સુખસાધનોતણિ વિશાળ એ મહેલમાં.

રચ્યો છ ત્રણ પૂર્વજે મુઘલ મહેલ આ દુરસદે,
 અમે શકત એમાં કંઈ દિવાલ ને ઓરડા
 વિદારિ કંઈ આરિઆર પત્રટયાં ઉમેરીં નવાં.
 તૃતીય નવ મહેલ માટ મુજને કશી ઝંખના.
 મહેને રુચત લશ્કરી છૂટક વાસ તંબૂસમા.
 મહેને રુચત લશ્કરી જિવનથી ય સવિશેષ તો ૨૭૦
 નહીં જિવન ખેડનું, કુદરતી શ્રમે આપતું:
 નહીં જિવન ખેડનું, સદજ કુદરતી તાલમાં
 જિણા સઘન રાગરંગમય, સ્વસ્થ, શાંતિપ્રદ.
 કથે અમ પુરાણ સૃષ્ટિભર રૂઢે ધરી કાયબો:
 નહીં જિવન ખેડનું, મનુસમાજધર કાયબો.
 દિહાં નગર અંજલ, તેથી નવ ચિત્ત મોહ્યું તથા
 ત્યાં નગર બહારનાં નિવસનોશિ મોહ્યું યથા.
 અહીં નગર છે સશક્ત, સુધરે સડે વા સ્વયં:
 અહીં નગરબહારનાં અપળ આપડાં ગામડાં.
 વળી નગર ગામનાં રુધિર ચૂસતાં નેકધા ૨૮૦
 ન તે સહિ ન કે નિવારિ શકતાં જ એ આપડાં.
 નહીં નગરથી: પુના રુધિર પ્રાપ્તિ લવ ગામને,
 ન ચૂસિ શકતા સ્વયં, ન નગરે ઋણજ્ઞાન વા:
 સુધારું સ્થિતિ એહ, એ મુજ ઉરોર્મિ સાચી વડી,
 મહા કહણુ કામ છે, નિરખું તે ય ચોકખૂં વળી:
 ન કાયમ સુધારણા, ન જનતા કરે જે સ્વયં.
 અને જિવન તો વિચિત્રગતિ રાયનું રંકનું,
 નહીં જ અભિજાપતૃપ્તિ અંદિં લાખમાં એકને.

અલભ્યઅભિલાષ-ખેદ સમ રાયને રેંકને,
દિસે મનુજજેતુ તુચ્છ, પછિ રાય કે રેંક કે. ૨૯૦

હજાર અતિવ્યંગ આજ નિરખ્યાં જમાડયાં સ્વયં,
પળોપળ લલ્લૂં તદા જનસમાજ ને તેમહીં
કણેા કણ અતીવ પેંગુ, પછિ રાય કે રેંક કે.
કણેા કણ સુદ્ધજો જ, અભિજ્ઞત કે નીચ કે.
ચહો રતિ બહે બધે દ્વિસુસ્રીજો, નામવર;
ચહું રતિનિ હુંકે હું સકલ રાયને રેંકને.

ભલે પ્રિયજનો શકે ન અભિલાષસિધ્ધી દઈ,
દિયે હૃદયખાથ ને જિગરના ઉન્હાં આંસુડાં:
સુધાસમ બની રહે ઉભય, ને રજો તાજગી
ફરી ઉભય જીવ એ ભર ઉપાડવા ભવતણે. ૩૦૦

સુણી મુજ બયાન આ સુઘડ આંગત, મિત્રો મહને
કહો ખુશખુશાલ, હું નહિં જ આંગત, હું હિંદવી.
ભલે હું રહું હું અસલ, અવર સૌ ભલે રહે અસલ
વસે રતિ વિભિન્ન યુગ્મમહિં, મોહ છે ભેદમાં,
બને દ્વય અભિન્ન એક, ન હિ મોહ ના પ્રેમ ત્યાં.
અરે પાણુ મહને ક્ષમા, સકલ બાનુગણુ બંધુગણુ,
ક્ષમા મુજ સુપૂજ્ય નામવર, આપ સૌએ કરી
કૃપા મુજ લલ્લૂં સલ્લૂં; મુજ પ્રસંગ શોભાવિયો:
હવે ન વહું શબ્દ એક, બસ હ્યો હું બેસી જતો.”

૯ ઉમેરું અવ બે જ ભાષણુ વિનોદમય જે હતાં. ૩૧૦

હતો જ કમ નૃત્યનો ત્રણ કલાક ખાણુ પછી,
થવા સમય આવિયો, અવર સ્વાસ્થ્યપાનો પત્યાં,

ઉઠયો કુંવર રૂત્નસિંહ (પિતરાઈ એ રસિકનો),
 “સલામતિ લિયો” કહ્યું, “પ્રિય ભુલંદ મહેમાનની.
 ભલે અહિં પધારિમા, જઈ સ્વકીય સ્વર્ગે ફરી
 ન મર્ત્ય જગ દૂઅળું ભુલિ જશેા અમારું જ આ.
 પછાત છિંછં સર્વથાઃ અતિથિ ચાકરી માંછ પણ
 નહીં જ કદિ યે પછાત,” કહિ એમ લાંબે કરે
 ભરેલું નિજ પાત્ર જાંચું ધરિ જેહ ખાલી હતાં
 તમામ ભરવા ફરી જિકર આદરી એહણે. ૩૨૦
 ત્યાં ખુદ તણો ઉઠયો હસમુખો વડો એ. ડિ. સી.
 જવાબમંહિ તે કહે મિનિટ ચાર સ્વાગત જુનાં
 વખાણિ લઈ, “આજ તો સ્વપનમાં ય એ ના કશું,
 બધો જ વટલી ગયો ભરતખંડ, ના મૂલલાઈ
 ન વા રજપુતાઈ કે રહિ ક્યંહાં ય, દેહલીથિ તે
 યથેચ્છ નિરખો ભલે વન પહાડ રાનો વિષે
 પછાત અતિ રાજ્ય જે, ત્યાંહિંય પામશેા તેજ તે
 યુરોપનકલી જ ખાણિપિણિ ખેલ ને સર્ભારા.
 યુરોપ જ ખડો થતો સ્થલ સ્થલે, ન રહેતી મણા !
 રુચે નવ રુચે, ન શબ્દ ઉચરાય મેમાનથી, ૩૩૦
 રહ્યાં જ ઉપકાર વેણ વદવાં દિસાજનથી.
 અને કહું, સમારું એક ચુક ?—કાં બધા બૂલિયા ?
 ન યાદ રહ્યું ખાનમાં ? અગર પાનમાં ફૂલિયા ?
 લિયો હજિ લિયો બિરાદર, સલામતી ખાનુઓ
 તણી. વિસરતા રખે, રહમ એમની જો ચડો,
 જવાબ વદવા વળી જિભલડી ન ચંદ્રાનને,

વિનંતિ કરું તેથી હું, મુખર ઐધુ જે સાજનો,
 ઉડી રમણિયો વતી લખ હલાવવા તેહણે.
 દિસે જનવિષે વધૂ મુખર મદ્દ જે લશ્કરી,
 અને લશ્કરીમહી ઉમર જેહની નાધડી.
 વિનંતી કરું એટલે મુજ સખા ત્રિદિથ રોઝને,
 ઉઠો ખુશ કરો પ્રસારિ નિજ મોદ ખુશખદનને.”

૩૪૦

નસીબ ખુશ કોઈનાં જનમથી દિસે છે જજે
 રણે કંઈક લોકપ્રીત નિજ નામનાથી જગે,
 હુતો હસમુખો છપાઈ ગયલો વડો એ. ડિ. સી.,
 વદે પ્રથમ વાક્ય કે હસતું ફૂટતું ચાંગમે,
 મજાક નાચળીય તે સઉ વધાવિ લેતા, અથ
 વચે કવચિત સોગડીય હણતો પ્રસંગે ચર્ચી.
 હસે અહિંતંહીં ત્યાં હસનચેપ ફેલાય છે,
 વિવેક અદ્યાદિ તંગ હળવા પડી જાય છે;
 મળે સ્વજન ખાનપાનરસ ઉત્સવે સાથમાં,
 વહે હરખ વેગમાં, ઉછળતો રમે લાડમાં;
 તરંગ વધતા કદાપિ ટપિ જાય છે શિષ્ટતા,
 —અને ન પાણુ એ કદી અમલદારમેળાવડે.
 તથાપિ રિથતિસાથમાં કંઈ ગભીરતા ભૂલતા,
 પડે વહવું તો તિહાં છછુરું છેક જલ્પી જતા.
 દશા ત્રિદિથ કેરિ હાવિ થઈ આ પ્રસંગે, અગર
 હસાહસ વિષે ન ધ્યાન દિધ કોઈએ તે ઉપર.

૩૫૦

૧૦ વઘો ત્રિદિથ: “જુલમ છે અસહ, આનુઓ, આપનો,
 સમાન હક કાજ આપ ઝઘડો છ સૌ ક્ષેત્રમાં,

૩૬૦

અને અંહિં પડ્યું મુકી પલક ખાનને પાનને
 જરીક ઉઠવું પડે, ઘડીક વઢવું પડે,
 તુરત ત્યાં—‘અમે આનુએ !’”
 હસાહસ વચે ત્યાં ધુરંધુ કોઈ શની સમૂં.
 ‘નહીં, નહિ !’ વઢી ઉઠે અસ્થિ તુર્ત, “મસ્તી નહીં.
 ક્ષમા ચહું છ, મેં જ આદર કર્યો નહીં છાજતો,
 ન આનુગણટોકણી વિષય માહરે આજ તો.
 ઉંડા ઉતરી આનુભાવમંહીં, શક્ય સો આનુ જાતે બની,
 ઘટે વઢવું આ પ્રસંગસર આનુવકત્વથી !
 પરંતુ છઉં ભાગ્યવાન, પથ સહેલ બીજે જડે. ૩૭૦
 સભા રમું છ એક આનુગણની જ સિમ્સાવિષે.
 તહમે સહુ દ્વિમાસ માસ જ વસો છ સિમ્સામહીં,
 નિવાસ મુજ ઊભું ત્યાં વરસ માહરે ઐગલે,
 ચણ્યો પ્રથમ ખેલ પૂર્વજ-વરેજ એ સ્થાનના શોધકે.
 બયાન કરું છું સભાતણું, પ્રમાણ તે જાણજો.
 ઠરાવ કહું મુખ્ય એ જ વિષયે સભાએ ઘડ્યા.
 ઠરાવ પ્રથમો ; શિવાય શિશિરે ન પાટોત્સવો,
 નહીં જ નહિ ગ્રીષ્મમાં. પછિ, દ્વિતીય, રાગગિએ
 દરેક વરસે તિથી ઉજવતાં ભલે હાકિમો
 અને મરદ અન્ય સૌ ભુલિ જવાય, આનૂ ન કે ૩૮૦
 કદાપિ ભુલવી ઘટે : દિવસ સાત જો તેડશો,
 નિર્મત્રણ મળ્યે હરેક ઝટ આવશ્યં ઉત્સવે.
 તૃતીય, અમને પુરિ રિઝવવા મહીં નૃત્યની
 ત્રિરાત્રિ નિમવી ઘટે. વળિ હવે ઘણાં રાજ્યમાં

કમી કરિ નખાય છે પ્રગતિને મિથે હાથિયો.
 નથી પ્રગતિ એ ખરી. સુભગ સાજ અંબાડીએ
 સુશોભિત ન અન્ય હાથિ સમ ભવ્ય કે વાહન.
 અમે હરમિથે અતી કરિમવારીથી, ને વડી
 પ્રસન્નમન બાનુઓ પ્રગતિ સર્વ રાંજયોતણી.
 પ્રસન્નમન બાનુઓ થકિજ દેવ દેવી રિઝે, ૩૯૦
 અરે મનુજથી જિતાય, ઉચર્યા મહર્ષી મુનુ !”
 હસાહસ ઠરાવ એક પછિ એકથી ઊભરે,
 થશે જ અતિરેક શં, શિશિથ એમ દૂંદૂં કરે.
 “બિજ પણુ હતા ઠરાવ, નવ તે મ્હને સાંભરે,
 નથી અહિંનું ખાતપાત સ્મૃતિપોષનારં ખરે.
 પરંતુ અસં આટલાય. યદિ એકખીજ ચહો
 સ્ત્રિયોનું સુખસ્વાસ્થ્ય, તો સુખગણે છ શાને સ્ત્રિયો
 બતાવિ દિધે સાક્ષ મેં. સુખ બધું બધે ના મળે.
 ગણો પણ ન વેણુ એ અસન્ન હિંદવી ચિત્તનું,
 યુરોપમંહિં યે ન કયાં કૃપણુ દેવ હાં નેટલું, ૪૦૦
 અને જરિ થિયે સ્ત્રિયે મન મનાવિ સ્ત્રીઓ ઘણું.
 અહીં તુ મજ્યું ખૂબ, તે ન ઉપકાર સ્ત્રીઓ ભુલે.
 અને વખત છે થયો, થઈ ગયો હવે નૃત્યનો
 જુવે છ અવ સર્વ બાનુગણુ નૃત્યની વાટડી,
 ચલો, પિણું કરો સમાપ્ત, વહિ જાય છે રાતડી.
 સુણો અયિ સુણો જિ સુક્રમ શરુ થાય આલાપ પણુ ઝંડના !”

૧૧ ન નાય કદિ મેં કર્યો, નવ સુગ્ગણુ સંગીતનો.
 બયાનમહિં આ નિશોત્સવતણા ભલે ઝંશ એ

રહો અખિલ વાયકોતણિ સુકલ્પના—આશ્રયે.
કવ્યં છ કવિએ, પડે શ્રવણ ગાન, તેથી ચડે
અખૂટરસ, કામરૂપ, મનમોહકલ્પ્યા ધ્વનિ.

૪૧૦

મુદ્દર્ત ખુદ બહાસરોય થકિ થાય રાણી સહે,
ખિન્નું યુગલ બહાસરોય દુહિતા સહે ગંસિહનું;
ત્રિન્નું યુગલ રત્નસિંહ સહ એ. ડિ. સી. — બાનુનું;
ચતુર્થ સુસિ સાથ એ હસમુખા સુનિષ્ણાતનું.
પછી ક્રમ વિના ખિન્ન યુગલ જિતયાં નાયમાં,—
અને અતિથિ, અન્ય પ્રેક્ષક, તિહાં જ કે બહારનાં
લતાતરુ વિષે, વિશાળ બગિચે, છુટાં, સાથમાં,
મિઠા અનિલમાં, વિનોદ પર બેસતાં, ટેલતાં
યથેચ્છ લઘુપાન ક્રીમ ઉપખાદ્ય સેવી સ્થાં.
હતા શરબતા, હતાં ફરસ મિષ્ટ દેશી વનો,
સુરંગ હતિ રોશની, વિવિધ સંવિધાને રચી.
મુદા ઝરત ચાંદની પ્રતિ રસાદ્રને પ્રેરતી.
કલામય ખુણેખુણે વળિ હતાં નિબૃત થાનકો
યુવાયુગલ ગેહડી રતિ વિનોદ કાળે રુડાં.

૪૨૦

યુવા અિદિથ જોહવા, રસિક એ. ડિ. સી. શા, મચ્યા
અતૂટ અવિરામ નૃત્ય પછિ નૃત્યકેલી મહીં.
હતો ચરસ'સિંહને ય. મિહિરે ખિન્નું એ. ડિ. સિ.
સહે ફરજ માનિને ફકત એક સ્વીકારિયું.
ત્રિન્નું અિદિથ યાચતાં, રિમતમુખી કહે 'કાલ,' ને
સુતાસહ વિરામતા અતિથિ શ્રેષ્ઠ પાસે જઈ
ગુંથાઈ મૃદુ ગોષ્ઠિમાં સરલ ને ગભીરી ઢાળે.

૪૩૦

ગવર્નરસુતા પુછે, “નિરખશો યુરપ ક્યાહરે?”

“નથી વખત સિંહને, વરસ એક બે કે વધુ
અહીં અમ પ્રજાવિષે જ નગરો અને ગામડાં
દરેક મંહિં લોકનાં સુખદુખો ચહે તાગવા.”

ભુઝર્ગ વદતો, “ખરું: પ્રથમ જોઈએ દર્શન.

પરંતુ નવ ઊકલે નજર બાળને કોયડા

દિસે સુકર જોઈ ચક્ષુ વિવિધજ વ્યુત્પન્નને.

યુરોપ જવું માત્ર મોજ કરવા, નથી તે રૂઠું,

૪૪૦

ભવું ન થતું કોડિ માત્ર કદિ તે પ્રવાસીતણું:

ખુવે વખત ખર્ચ થાય, ઉડિ જાય છે તે બધા

અભાવ ઉપજે સ્વદેશ પર, જાતકર્તવ્ય પર,

કહો અલિત હોય કોઈ કદિ તે થકી એ વડું?

અહીં પણ જિવ્યું અધન્ય નિજ મોજશોખે ફર્યું,

જવું યુરપ એજ ખાતર કહો જિવ્યું તે કશું!

અનેક નૃપ ને ધનાઢ્ય અહિંના વિષે આ કહું,

જળું છ દિન-હિં કાજ, અગડાઈ તેથી ગયું.

ન અંગત ગણો,—ખરે જાજ યુરોપ સિંહે સ્વયં

પુરો મદૃપયોગ કીધ, ઉર બુદ્ધિ વિકસાવિયાં.

૪૫૦

સુખીજ દઠ શુદ્ધિ પૌરુષ અધેજ ખીસી ઉઠે,

સુપાત્ર ક્યલિં એ જતાં દ્વિગુણ પાત્રતા કેળવે.”

“પિતાજિ, મુજ પ્રશ્ન પાછળ હતો ન કો આશય,

પુછ્યો સદજ. મોટિ કે લઘુ તમામ વાતે ત્હમે

જુવો છ ફરજે જ, ને લઘુ કરી દિયો છો મહત્.

અવશ્ય મનુ સર્વને શિર વિશિષ્ટ કર્તવ્ય છે,

ન તો ય મનુજે જિવાય દિનરાત કર્તવ્યમાં :

જુવાન મનુજે ન સ્વસ્થ સમતોડ જીવી શકે

વિના રમત ને વિનોદ, મનફેર, સ્થાનાંતર,

વિના સમવયરક હાસ્ય સમભાવ ને સંગત.”

૪૬

“જુવાન શિશુ વૃદ્ધ કોઈ વણ નીંદ જીવે નહીં,”

વદી રિમત કરી ઉઠ્યો ઘડિ નિહાળતો હાકિમ.

ઉઠ્યાં મિહિર ને સુના, સુસન રસિંહ તે દેખતાં

સરી નિકટ આવિયાં, ત્યજત નૃત્યનું વર્તુલ.

વળાવિ અતિથી વડાં મિહિર કહે, “સુસી, ને ચહો

સુમંજુ ભજનોનિ ધૂન, મુજ સાથ ચાલો હવે.”

ઉમેરત નિદાળિ રસિંહ અનુયોગ સુસીમુખે,

“કરે મિહિર પૂર્ણ જાગરણ. મંડળો ભજનિકો

તણાં, સરસ સાજથી, ઉમળકે જ નાચી ઉડી,

જમાવિ મુકશે પ્રભુસ્તવન ધૂન, સંતોતણાં

૪૭૨

પ્રસિદ્ધ મધુરાં સુસરવ ભજનો જ લલકારતાં:

સુણુંત ઋજુભાવ જે પુરુષસ્ત્રી મળ્યાં સેંકડો

ભુંલે તરસ ભૂખ જાંઘ સહિ વાસના પાશવી,

ભુંલે વખત વહેન, જાય વહિ ધૂનવહેને નિશા!”

“અહો સજિવ ઝરાણું એક પ્રિય હિંદના પ્રાણુનું,

અદ્ભૂત વિભૂતિ એક પ્રિય હિંદના ધર્મની!

જરૂર નિરખૂં, પિયું રસ અભોમ પીવાય તે,

મુકી વતન આવી છૂં ગહન હેલું પ્રત્યક્ષવા.”

“પુરો પણ કરો સુસી, સુભગ એક આ નાચને?”

“ભલે,” ઉચરતી મિહિર. સુસિ પુછે, “અને તે પછી ૪૮૦

તલમે અહિં જ સિંહ, કે ભજનમાં સહે આવશે ?”
 “અહીંથિ નિકળી સહે, સુષ્ટ જવા જશે પાધરા,
 પરાંડથિ જ છે શિકાર વનરાંજનો, કાં ભુલ્યાં ?”

૧૨ ન એ ભજનધૂન વાણું વું હું આ અહેવાલમાં:
 મ્હને પ્રિય ઉદાર પાહક ચંકાર, દેને ક્ષમા.
 અનોકવિધ તંતુ મેળવિ ગુથ્યો છ આ ગોંદને,
 નહીં ભજનતંતુ માંછ હુંથિ ગોડવાતો ક્યમે.
 કસા કર્કે સાધ્ય છે, અજ્ય કૈંક આવી મળે;
 વણી ફરિકરીફરી મધનમાંછ શ્રદ્ધા મ્હને.
 પરંતુ નવ એ વિરાટ ઉજ્જવલવિરાગિ તંતુ શકું ૪
 ક્યમે અવનિતંતુ-રંગઝળકે હું તો મેળવી:
 હશે શું વટવેલ અર્ધ યુગની અશક્તી જ એ ?

પુરણ ભવને વ્યવડાં ભજનધૂન એ જામતી
 હતો લઘુ શિવાલયે વિશદ ચોદ એ આરસી
 શિવાલયથિ પશ્ચિમે. પછે વિશાળ કુંજે હતી,
 મહાન તરુઝુંડ ત્યાં કુદરતી જ શં વિસ્તર્યા.
 મહાવન અર્નત અરલુસુતથી જ શં ઊગર્યા !
 અનો ઉભય આગ્રુએ વિવિધરંગિ પુષ્પો તણા
 હતા પદ ઉગાડિયા ભરત ગાલિયા શા ખચી.
 વચે રચિત કુંડ સીપમય સ્વસ્તિકાકારનો, ૫
 ઉડી સલિલ ઉત્સ પાંચથિ પડે ફરી તેહમાં.
 અવાસ પુલપાટ છાંડિ ક્ય આગ્રુ ઊંચા હતા
 સુર્પકિમ રચેલ યુક્તમપ, જેથડી તેતણી

ઉલ્લંઘિ કુલપાટ ઢાય ન જાય ચૌકે કદા
 અહીં ફક્ત એક કૌચ પર મિહ સુસી હતાં
 હતી નજીક બે જ ઉચ્ચ મિણુપતિ બે બાજુએ;
 હતી ભજનમંડળી કદીક એમની આગળે
 જલાશય લગી; હતી ગિરદિ બાવુંકાની મહા
 ચિકાર ભરિ નાખતી સુવડ એ વિશાળી જગા;
 અને ઉપર, એ ઉપાસકસમૂહની ભક્તિની
 સુદીપ્ત સુકુમાર શી, ગગનથી ઝરી હૈ હતી
 પ્રકૃષ્ઠ કુમુદેશની અવનિ હારતી ચાંદની,
 સફેત સુકુમાર સૌમ્ય અવધૂત શ્રદ્ધા જશી!
 વણી વખત દશ્ય આ શિતળ ભાળિયું સાંણલે:
 તલમે પ્રિય ઉદાર ભક્ત પણુ ભાળજો સાંણલે!

૫૧

ધતિ

માજીનું સ્તોત્ર

જય જય મા મહારી—ધ્રુવઃ
સ્વર્ગંગા સંથો મા ત્હારોઃ
માનસસર શિરમણિ રૂપાળોઃ
ભાલત્રિવલ્લિ વિમલ મિમ-હારોઃ —જય જય મા મહારી!

કુલે જાનવી સિધૂ કાનેઃ
કેવા મુનદી કટિસ્થાનેઃ
કાવેરી તોડા ઠંકાણેઃ —જય જય

રામેશ્વર એડીએ ચળકેઃ
પુરી દુરિકા કાશી જળકે
મા ત્હારી વાળીની ઠળકેઃ —જય જય

સપ્તશત્ર પૂજ્ય એક કરઃ
પરશ્વ અરવલ્લી બીજે કરઃ
તેગ લટકતી સહ્યાદિ કટિ પરઃ —જય જય

રામ સૌમ્ય તુ જ દગપલકારોઃ
બુદ્ધ ઉદ્ધિઉરનો ધ્યક્ષકારોઃ
ગુરુ ગોવિંદ પ્રકોપક્રુદ્ધકારોઃ —જય જય

ભક્તિગાનધુનિ માને વ્હાલીઃ
એ સ્વરચત્ર વિષે લે તાળી
અગણિત માની સંતપ્રણાળીઃ —જય જય

દિવ્ય ચક્ષુ જયારે મા ખોલે
જ્ઞાનસમાધિ પ્રકાશજ દોળેઃ
વ્યાસ પૂર્તજલિ શુંકર ખોલેઃ

—જય જય

૭

શં શં મા તુજ સ્તવૂં વખાણી ?
યુગ યુગ રાજસ્તનની ખાણિ:
અશોક અકબર વિજયારાણી:

—જય જય

૮

સ્વતંત્રતા સાસ્ત્રિકતા સંગેઃ
મોટમ નમ્રઃ અડગતા જંગેઃ
હોળો બસ તુજ ન્યાય પ્રસંગેઃ

—જય જય

૯

ત્રિવોધવારક ત્રિદાસ-યાત્રી,
માગૂં વર ફરિ ફરિ પ્રણામી,
ભાવિ દિયોછ ઉજ્જવલ નામી !

—જય જય મા મહારી

૧૦

અસલનેરનાં નૂર

ગજવિથે ગાધ ઉચ્છલત ઊર

અમારાં અસલનેરનાં નૂર

હિંદૂ જિત મહમ્મદી પારસી કરી જુદાઇ દૂલ
અને જ્યાં એકનાડિ મનુકૂલ;

અમારાં૦ ધ્રુ:

૧

નથી જ્યાં દોલત કેરા છાક,

નથી જ્યાં સત્તાચઢ નાપાક;

નથી જ્યાં રેક નર્યા હેવાન,

નથી જ્યાં દુર્બળ કેવળ જ્ઞાન;

વિદ્યા તપ આતમબળને જ્યાં પૂજે રાગ રેક,

ભિદ્ધ ધાતકાં અન્યા મહર્ષિ, મહાર અન્યા જ્યાં સેત,-

પળાતા જોડતણાં ઉપદેશ

વેદના દષ્ટાથી યં વિશેષ :

અમારાં૦ ૧૨

૨

કુટુંબો જ્યાં ત્રણ પેઢી સંઘ

ભજે ભવયાત્રા તાપસઠંગ;

મહાજનની જ્યાં મીઠી આણુ

ધરે શિર મજૂર શેઠ પ્રધાન;

શહેર આછાં જ્યાંનાં સાદાં કુદરત નૂર ભરેલ,

ગામ અસંખ્ય વિષે જ્યાં વિદ્યાકસબકલાની રેલ,

મનુનો મધપૂરો પ્રાચીન,

સનાતન સાત્ત્વિક રસવયલીન :

અમારાં ૨૦

સર્વસામાન્ય મંદિર

- માનવસંઘ તણું મંદિર તે, સમતાનો સંવાદ જિહાં
સૌનાં હિત કલ્યાણ ભજે સૌ, પ્રસાદ સૌને મળે જિહાં: ૧
- નહીં હોય જ્યાં હુધિ વૈરની પ્રેમકૌમુદી શીગિ જિહાં,
કોટિકોટિ મુખનાસા સાથે શ્વસે શાંતિના શ્વાસ જિહાં: ૨
- જાતિ વર્ણ મજહૂબ ને પંથે શબ્દો પાણુ છે વ્યર્થ જિહાં
અંત્યજ મૂર્ધજ ઘોળો કાળો સઘન અધન નવ કોઈ જિહાં: ૩
- નહીં મહાત્મા નહીં દુરાત્મા દેવ નં દાનવ નામ જિહાં,
રામ તથાગત હસા મહામદ પયગંબર સૌ એક જિહાં: ૪
- ભિન્ન કાલ સ્થલ સંસ્કૃતિસ્તોતો તણું સર્વસંગમ છે જ્યાં,
કુલ તર્થીનું તીર્થ સનાતન શાંત પુનિત ઉર અનનું જ્યાં: ૫
- સૌના સ્વાગત સૌને આદર સૌનાં સમ સન્માન જિહાં,
અતિથિ સૌ સૌ માલિક જ્યાં છે સૌ પાલક સૌ પાલક જ્યાં: ૬
- ભાઈ ભાઈ સતુજે સૌ સૌના અવર સંધું સૌ ગણે અલીક
યુગયુગોતરે એક મળરહે ભાવિ ભવ્ય એ ઉગરો કીડ: ૭
- એ છે મંદિર સર્વમાન્ય એ સત્ય શ્રેયનું એ જ પ્રતીક
ધર્મ ધર્મની નીકો ભેળી થતાં કેન્દ્ર એ સર્વ નશક. ૮

ચતુર્થ ગુચ્છ

અનુક્રમ

એક તોડેલી ડાળ ...	૧૧૫	દામુ વડીલનો કિસ્સો ...	૧૫૪
અમાસી ઉપર ...	૧૧૮	ચકરકું ...	૧૬૦
વઘો ખેડો ને ...	૧૨૦	શાપુ ત્હને ...	૧૬૨
બાળ જડાયું બારીએ ...	૧૨૧	એમિલી બ્રન્ટીની અદ્વૈત	
ફરિ એક પળ ...	૧૨૨	ભાવના— ...	૧૬૬
દુઃકાળ ...	૧૨૩	શેર દોરો ...	૧૬૭
ખેતી ...	૧૩૯	માતૃસ્નેહ ...	૧૭૦
યુગ મુબારક ...	૧૪૩	વડીલોને ...	૧૭૫
વિહરજવરની પરાકાષ્ઠા ...	૧૪૪	કેડી ...	૧૭૭
રૂચીજ વાટિકા ...	૧૪૫	ભમતારામ ...	૧૭૯
વધારે કહેવું ના ...	૧૪૬	બુધ્ધ ...	૧૮૩
અંતિમ શોધ ...	૧૪૭	રાજ્યાભિષેકની ...	૧૯૦
સાત્ત્વિક પ્રેમ ...	૧૪૮	માજનું સ્ત્રોત ...	૨૧૨
કર્મગતિ ...	૧૫૦	અસહનેરનાં નૂર ...	૨૧૪
શાહગઢો અને ફકીર ...	૧૫૧	સર્વ સામાન્ય મંદિર ...	૨૧૫

ભણકાર

ગુચ્છ પાંચમે
બોધક : વિવિધ : પ્રાસંગિક

[અનુક્રમ ગુચ્છને અંતે]

પ્રયોગે પ્રયોગે નહીં સિદ્ધિયોગે
 પ્રત્યેક જ્ઞાને ન પડે નિશાન;
 મંથે અહોરાત્ર બેસે તમામ,
 -રખે સ્વેદખેદાન્ય અહોજ દલાણુ !

x x x x x

અહો વિવિધતાખચેત્ર ખસકે નૃ-ચિદ-સુધિધની
 નવી વિવિધતાસમૃદ્ધિ ગુંથવાનિ જદૂગરી !

મંગળાચરણ : સાવધ મનવા !

સાવધ મનવા વામ પ્રલોભનથી
સાવધ મનવા અપયદશનઅપયથી : સાવધ૦ ધ્રુવ

અવ્યપન રમતગમત શ્રીભૂતથી વય કિશોર કુટતી : સાવધ૦ ૧

દનકઅરત કળી અિકસત અિકસત મધુ સૌરભ સજતી : સાવધ૦ ૨

પ્રલક્ષ્મીજ પિકત કષ્ટુ આસા, કષ્ટુ અણુસત સડતી, સાવધ૦ ૩

ચિત્તકણૂવિનોદા

સમઝ સમઝ મન ગંડૂ
અપય અપય પર શિદ્ધ કર કંડૂ— ધ્રુવ

એક પ્રિયા અસ, નહિ અસ ત્રિય લખ,
લિંગોટી અસ, નહિ અસ ગજ લખ,
બુશર્યા, નહિ મશરૂ મખલાખ : સમઝ૦ ૧

ખાખો કણુ, ન મિહાઈ શાક લખ,
ચપટી લવણુ, ન ખટ રસ ખટલખ,
જલ અસ, નહિ અસ પીણુ વિધ લખ : સમઝ૦ ૨

નિરાશા સ્વર

ઠેકે ઠેકે ઠોકસતું ટાયડું, હો રાજ :
ખોલે ખોલે લોચવાતું જીભડું, હો રાજ :
તાને તાને ઠરડાતું ગીતડું, હો રાજ !

૧

ઉઘે ઉઘે સોણવાની રાતડી, હો રાજ
દ્રોડે દ્રોડે લાંકણાની છાતડી, હો રાજ
જીતે જીતે હારણાની બાખડી, હો રાજ !

૨

આશે આશે ધાસકાની બાવઠ, હો રાજ
છાયે છાયે અમીની વખાવટ, હો રાજ
પુણ્યે પુણ્યે પાતકી જમાવટ, હો રાજ !

૩

આત્મબોધ

-ગર્હ ઋતુ વસંત પ્રાવૃષ વળી જશે પરંવરી,
કિશોર વય ગૈ વહી, ભર જીવાનિ ચાલી પળી :
-દિસે નહિ દિસે ત્હને પરમ એક કર્તવ્ય કે ?
સમર સ્વામ, ધરનિ હામ, સફર લીંબિ છે મસ્તકે.

૪

નડે પ્રકૃતિ પ્રીત આશ ગત કાલ કેરી વહી,
જડો જીનિ ઉખેડતાં ખટકિ જાય ઉલટી ઉંડી;
-દિસે નહિ શું દૂરનું સુભગ શાંત કર્તવ્ય કે ?-
સમર સ્વામ. વમળ વામ, સફર લીંબિ છે મસ્તકે.

૫

નડે પશુપાણ્યું, નડે સપરિવાર પાપો જુના,
 રહ્યાં ધર કરી, હસે ફટ કરી, વળી ડંખતાં :
 નવીન બ્રહ્મ દે નહીં વિમલ સાધુ કર્તવ્ય કે ?—
 સમર સ્વામ, ત્યજનિ મામ, સફર લાંબિ છે મસ્તકે. ૧૨

નડે વિતથ કલ્પના, ભમનિ ચક્ર ખાતી મતિ,
 અધૈર્ય, ચલ ભાવના, ઉડું ઉડું જ શ્રદ્ધા થતી :
 નિહું નવ દિહું ખરે સતતજ્યોતિ કર્તવ્ય કે ?—
 સમર સમર સમર સ્વામ, સફર લાંબિ છે મસ્તકે. ૧૩

અમૃતક

આવો આવો આંસુ આતમતાપનાં !
 શા માટે વડોયો આ માનવ દેહ જો ?
 ને શેમાં શેમાં એને નિત ગાળતો ?
 જાણી સરી પળ તે ગૈ નિઃસંદેહ જો ! આવો ૦
 ચાર રાતનાં આંદરણું આ ઝિંદગી :
 ઘડી એક વર્ષેતી વાદળરાધ જો !
 જદે દર્દે જળકેતી એ તો વીજળી,
 'ઓ જળકી !' કહેતામાં ચાલી જાય જો ! આવો ૦ ૮
 પાપ નથી કરતો રે તેથી થાં થયાં,
 સ્વાર્થ નથી વરતો નથિ ધરતો કોષ જો :
 સૌને સંતોષી સંતોષ ધરે ભલે :
 કાલતણે ધસતો જો કેવો ધોધ જો ! આવો ૦

વિષયસુખે લપટા ના તેથી શું થયું,
ભલે દયવ તું કાયા મન હુંકાર જે,
દેહ ન તે હોમ્યો હજિ એ મનડા વિષે,
મનને હોમ્યું ક્યાં તે તુજ હુંકાર જેઃ
હંપદને હોમ્યું તે ક્યારે આત્મમાં,
ક્યાં હોમ્યોરે આત્માને હુંકાર જે!

આવો ૧૮

સાધનજ્ઞાને શું સિધ્ધી આવી મળે?
વ્યર્થ વિચાર તથ તું એ જ વિચાર જે!

મોક્ષરટનથી શું કો છૂટ્યું બંધથી?

ફૂંક ફૂંક તુજ મંદ વિરાગીંગાર જે!

આવો ૧

ઘણા ભવો છે, છે નહિ છેડો કાલનો;

શા માટે આ ભવને કરવો ઝર જે?

મૂઠ, હથ શું આ ભ્રમ ભરમાવે ત્હને?

એ ભો અંધતમમનો કાળો કર જે!

આવો ૨૬

દેશદયા ને બંધુપ્રણયની સાંકળો

ખેંચે છે તે હિતખેંચાણુ જાણાય જે!

રે એ તો ભ્રમ એ ને એ ભ્રમવે ત્હને,

પરમહિતે સૌ ધતર હિતો જ સમાય જે!

આવો ૨

પુરુષાર્થ જ તે ધારી ધર્મ જ એકડો:

મેરુપુત્ર્ય તે નિશ્ચય ઊંચો અંત જે!

સૂર્ય સમાણો સ્પષ્ટ સ્વયંજ્યોતી વિભુ!

ડગતાં ઝાંખાં તે તો જડ તુજ નેનજે!

આવો ૩૪

પતિતને

અરે પતિત, તું ડરે ન થકિ યાતના નારકી,
 ન લેશ લલયાય દિવ્યસુખથી ચ સ્વર્લોકનાં;
 ન મુક્તિ કસરેખરપુ તુજ લોચને હેમના,
 ન ભૌમ પદ રિદ્ધિ આ ભવ ત્રિષે તું દેખે નયીં
 સદાયરણુજન્ય, ભક્તિદક્ષ, કે ભક્તાઈ તણાં
 અવશ્ય. પરિણામ:- આમ રહિ વામણો તું અતિ,
 સદા લહર કામમોહમહિં આમ ને તેમ જો
 તણાય અટવાય તું, પશુ અરે સુકાં ઘાસ શો!

ન કામ ન હિ મોહ છૂટ તુજનો; સદા ચે ચહે
 તું તો સ્વપરિપાક, ને અખિત વ્હન જીવન્તતણું
 મથે છ અતિનિર્મલાં વહવા તપસ્યાજલે:
 મથી તથાડતો જ તૂં: ચડિચડી પડે છે જ તૂં:
 ન આજી ગુરુ દેખ તૂં: ચડ શિ રીત તૂં પતિત રે!

૧૪

અતલ નિશા

પ્રભો, ઘુતિ અખંડ ! આ લથડતી કુળજતી ઝિણી
શિખા, અહહ, દાખવે, રચિ રહે છે આંખા બધે !
ભરૂં છે ડગ જેમતેમ, પથ જોઈ ના, તો પછી
નિશાન ધ્રુવનો મહાકિરણ ક્યાંયિ ઝાંખી અને
નકામિ પડતી જ આ દગ ઝિલી પ્રમાણી શકે !

દિસે પથ નહીં; નહીં દિક, નહીં ઘુતિ, ધ્રુવ નહીં,
ભરૂં દમ ન છૂટકે; દમ દમે વધતી લહૂં
તથા જિવનભારતી વિષમ ભારવત્તા, પ્રભો !

નિચે ઉતરવૂં, હજી હજિ નિચે કહો ક્યાં સુધી ?
હશે નહિ હશે જ શ' તળિયું ઘોર આ ગર્તને ?
તમે તમતમત આ રજનિને ન આરો યદિ,
હજીય પટ વેદના 'તુભવના કહો કેટલા
ચડી, હૃદયને ફરી ફરિ રસી, ઝમાવી શકે
અમિશ્ર ધનઘોર નિશ્વસ અમેલ નિર્વેદતા !

૧૪

અચર્યશ્રદ્ધા

તે માર્ગ હજિ એ દિસે; નવ દિસે જ દહિલ કો.
 દિસે અહિતહીં બધા જ લઘુકાર્યમાં ફૂલતા;
 દિસે અહિતહીં ઘણા લઘુ ગણી મહત્ત ફૂલતા,
 કુલાય વળિ વ્યર્થ, ને અહહ! કેંક ફૂલાવતા.
 વલ્લો યુગ જુનો, નહીં યુગ નવો ઉગ્યો છે હજી,
 નિશા જ પસરી બધે અજબ ભૂતભડકા સજી :
 અમાટવિ વિષે ભમે ભમવતા ઘણાને મુજી,—
 નવો યુગ ઉગે કિહાં, ક્ષણ કઈ, ન જાણીત કો.

અહો યુગયુગાંતરાલ ઘનધોર વાંસે છુતિ!
 ન માર્ગ દિસતો ભલે: અચર્ય મહારિ શ્રદ્ધા તુંમાં.
 ન માર્ગ દિસતો ભલે, લઘુ મળે જ કાર્યો ભલે,
 ભુલું ન લઘુતા, તથાપિ કરું શ્રેષ્ઠ નિષ્ઠા વતી :
 ન માર્ગ દિસતો તથાપિ લઘુતા ન ઉત્સાહમાં,
 ન સાથ, ગુરુ, શિષ્ય ના : અચર્ય તો ય શ્રદ્ધા તુંમાં. ૧૪

પ્રાર્થના

પિતા, ન શિશુ હું હવે; પરંતુ નહીં હવે હું પ્રભો !
 પ્રસાદ કિરણો કિરો નયન દીન આર્થીનમાં;
 મહાકર પ્રસારિ આ અનુગ્રહો કરો વામણા :
 ભિખૂં તંત્રસિ જાન્યું એક તમ પર્સને પાવક !
 થશે પ્રકટ જાણ ? તો પ્રજાણશે જ સૌ પતક !
 પ્રહાર પડશે ? ભલે : ઉચિત એ જ આ સ્થૂલને.
 અચેતન વિષે ફર્યો, તરફડે, છુટી ના શકે
 સચેત કણુ આ, પુરો બાળિ રહ્યો જ લગ્નવિષે.
 અચેતન અસત્ય તુચ્છ અપવિત્ર, જાણું, પ્રભો,
 પરંતુ નવ જ્ઞાન એ અનુભવ્યું હજી આ ભવે :
 સચેતતાણિ શક્તિ એ, જડ પ્રવાહસ્વામિત્વ એ,
 દ્રુવ દ્યુતિવિલાસિ જીવન જ એ, વિમલતા જ એ :
 સ્મર મુકિ છુટો મડને ત્રણ લખ્યું ચુકવવાનું એ,
 -પુરો કિરણ ક્ષોધને, જળ કરે જમાવો; પ્રભો !

૧

કુદરતપ્રતીક રેવા

ગભીર ઘન ઐધકાર નભભૂમિને છાવરે,
 ઉડો ઉતરિ મર્મ મર્મ જકડી લિયે જાડયમાં;
 ભમે લધુ મહાન ઝુંડ અવનીપટે કારમાં,
 નભે ખગણુ વાદળાકટક કૂચ શી આદરે!
 તથાપિ શ્રિતિજે લકીર લગરીક શી આ દિસે
 જરાક ઉજળી અતીવ કમનીય રેવાતણી!
 અને દગ મિચુ; મહાપટતણી તિહાં મોહની
 રંગે રંગ પ્રવેશિ સુંદર સુશીત શી ઉલ્લસે!
 વિશુદ્ધ ઉગમે, પવિત્ર વદને, ત્યહો કુદરતી
 પ્રવાહ જલના સલીલ, મન ચિત્ત આત્મા વિષે
 મુદા ભરિ શકે હજીય તુજ ભવ્ય આશ્ચર્યકર
 સજીવન સદાનવીન અમરત્વ, ત્યાં છો અવર
 બધો ભુમિનમે ભમે વિતરિ આશ યુદ્ધભુદ્વતી,
 પરસ્પર ઠગી હસી “પ્રગતિ” આદિ મિથ્યા કથી!

૧૪

તારાયુગલ

એ ચે ઉગા અરુણ પહેલ ઉપા પહેલાં,
નાખી દગે કિરણ બારિથપી જગાડો;
હે યુગ્મતારક, હું તો ત્હમને પ્રભાતે
પ્રત્યેક વેદિ તમ દેશ અગાધરમ્ય
ન્યાણી રહું પછિ જ ઊતરું ભોમદેશે.

૧

ને ભોમમાર્ગ મુજ ભૂચરનો મ્હને ચે
પ્રત્યેક વર્ષ વરતાય વધુ અગાધ;
જે 'રમ્યતા પરિચયે ફટકે' કહે છે
તે ના મ્હને અનુભવે વરતાય સાચું,
વર્ષો વધ્યે અવનિનાં ય ખિલ્લે ૩૫.

૨

છાયાપ્રકાશ તવ વ્યોમપથે ભળીતા,
છાયા ઉડી ઉતરતાં થતિ ગાઢગાઢ;
ને તેજ તારક (છુટા, ગણ્યબધ) કેરાં
આંછા થતાં પળત દૂર અનાભિદેશ,
છાયે તિહાં ભળિ ગળીત અગાધરમ્ય.

૩

હાં ભોમપંથમહિં ચે નિરખાય એવું:
છે છાયમાં ચળકે તો ચળકે ય છાયા;
ગાઢે તમે પ્રખર તો કદિ આછું તેજ,
આછે પ્રકાશ વટ પાતળ અંધકાર,
—સર્વે મ્હને વધુ વધુ જ અગાધરમ્ય.

૪

યમને નિર્મત્રણ

યમ! શ્રવણમાં કહે કુસુમ, તે કહ્યું છું ત્હને:
 “હતું હરિત ટેશિ, જળ જલ-ખિચિ વડે સુરક્ષાયલી,
 ઉપાસુતકરે હર્ષ જલ, વિભીજિયું વજ્રને;
 અપેાર ચડતાં મહીચિ ઉપસી વર્ધતી કળા,
 ખિલ્યા ગંગન રંગ સાંધ્ય, વિસમે કળી છાટિને;
 ફરી ટસરવારિની હરિ વહે ઉરે સોંસરી,
 કળા ઉધડિને દસો મુઠ્ઠુ સુશોભિ ખુલ્લાં બને;
 વધે દલ, વધે ઉઠાવ, દલ સુભગ ઊપડે દાંડલી;
 નિશા ગહન ત્યાં મહને જકડિ ગાઢ આલિંગને
 દિયે પ્રણયની દની અજળ માતઅર તાજગી!
 થતાં રજની પાતળી નિરખું જાગિને દાંડલી
 તળે જડ નવી, મહીચિ ધસતા ઉંચે કેશર
 શિરે પુટ ધરત જોખનબહારના ભાસુર!”
 અરે યમ! અરે નિશાગહન! આવ આલિંગ ને!

૧

કુદરત અને માતા

માતા હોતે દિનકર જતાં બાળનો હાથ સાહી
મીઠે વંણે મધુર કબીથી ઘોડિયે લે સુવાડે;
આણે પાસે વિધવિધ ખિલોણાં, અને આપ સોડે
ખેસી, દોરી અહિં ઝુલવતી, મેંદ શી ગાય કોડે.
થાકે ઘેર્યાં નયનં નિરખે ખેલસામગ્રિ ચાહી,
થાક્યે ચિત્તે 'અધુરિ રમતો કાલ' એ આશ સાહી
જેતો માને, સુણત ન સુણત ગાન અદોષવાહી,
શીતી છાજે કળત ન કળત જે શમે નીંદખોજે.

કુદરત માતા, જઈક પણ છે, માનવી બાળ એનો;
થાક્યો હાર્યો, તદપિ વળગે છોડતો ના ખિલોણાં,
સાંધા તોડે, અસહ દરદે પોકરાવે છ રોણાં,
એ શં કુદરત! તજ તજ છુંડી નિર્દયાસુરિ એનો!
બચ્યાં માતા પ્રણયકળથી માનુષી નીંદરાવે,
તૂંચે કાં ના નિજ સુત ભક્ષા એમ મોતે સુલાવે?

૧૪

ક્રીડસની ઓડમાંથી એક કડી

અહીં તજિને ધરા તુજ કને છુપું કાનને
 લાંપાઈ તવ હાયમાં, તુજ સહે વનોકસ બનું,
 અહીં કરુણમિષ્ટ ગાન તુજથી ભરું કાનને
 અને વિસમરું જ છેક, નવ તેં કદા જે લલ્યું,
 વિસોલ મૃદુ મર્મરેત બહુપત્ર તુજ માંડવે,
 -વિષાદ, ઉરદાદ, આ અનિશ સેકતી તાવણી
 અહીં ભવ વિષે, સુણાય કુસકાં જ અન્યોન્ય જ્યાં;
 અહીં ભવ વિષે, ધ્રુજે પક્ષિતમુંડ વૃદ્ધિા જિહાં
 અમિત્ર અસહાય રોગદુઃખળા મિચારા વૃથા;
 જિહાં ઝટ ફિટી ઉડી સુરખ જાય જોખન તણી,
 જિહાં સળવળેત ચિત્ત લગિરે ઉમળકે જ કે
 ભરાય છવરાય બાલ પર ભાર નૈરાશ્યના;
 જિહાં નયનરોશની અચિર સુંદરીઓતણી,
 અને અહલ એકરાત્રિપરિમાણુના પ્રેમ જ્યાં !

૧૪

નિદાને વીનવણાં

અરે શીળી સુંદર સુખદ દયિતે આવ ચુમ ને
 નવોઢા જેવી શં ખસત અળગી થાય અતડી ?
 અરે તારા કોમલ કમલયુગલે બીડ મુજને
 અને આ ઊઘાડી દગ તુજ લટે લેનિ ઢબુડી !
 કહે ઘીના દીવા સુભગ અહિપાને તુજ મને
 વસે, કે પુષ્પોની સ્વગ મુદ્દલ શોભીતિ સુરભિ;
 સવસી ધેનૂ વા હરિત ચરતી તુષ્ટ વદને,
 નદી કે જ્યોત્સાળી મહિ અચલ સેલિત કલભી ?
 કહે શં તૂં ધર્યો ? અધિક નવ તૂંથી કશું મ્હને,
 મનોરાજ્યે અપૂર્ણ પ્રિય પરમ જે હોય જ હોને;
 મનોરાજ્યે માગૂં તુજ વિલસતી સ્વમરમત;
 વળી આદ્યે અંતે જગતસપનું આ ભવતણું
 ધરે કાલાતીત સ્થિર પરમ શાંતી અતિકથ,
 કંઇ તેનાં દીપાં ટપક, સખિ, વંદી હું વિનવું.

૧૪

નિબંધને

પ્રસીત મધરાતની હિમઝરત મૈયા કુંળી
 મયાળુ મદ્દુલૌગુલી પરસિ ભીડતી દુઝલાં,
 છળ્યાં દગ સમૃતતો નિશિત તેજભાલાં જિવી,
 વ્યથા હસ્ત, છાય છેરિ દબવી. યથા ધામળીઃ
 તથાપિ નહિં જે સ્વર્થ મગજચક્ર મુજ ડાહ્યાલાં
 બનાવિ નિજ ગાદલાં કચર પૂર્ણ દે ભાર તું,
 ન એમ સ્મૃતિજલ માત્ર અટકાવ એમનાં વેવલાં,
 અનંતવિધ દશ્યનાં દિન બધો જ ઝુંકાયલાં,
 —અહો રુધિર માહુરે શિતલ શાંતિપ્રસાવ તું
 સિંચીશ ક્યમ, જે વડે પ્રહર એ ત્રણે તાજગી
 ચડે રુધિર તૃપ્તી, મગજ ચક્ર ચક્રે અને
 ખુશાલ તુજ ખવાયવીજયમકો રમંતી જમી,
 વળી અન્ય કૌતુકાભ્ર તુજ ફરફરતાં ચગી,
 સલીલ ભરિ દે ફરી જગવિ ચક્ર સૌ, ચેતને ?

નિશા અને મૃત્યુ

રહસ્યજનની નિશા ! મનુ મહાતુભાવે શ્રુણી
 સુકાર્તિ તુજ તાતથી, મહજ તે સમે એહને
 ઉર્મંગ અભિલાષ શા ઉછળિયા હશે, રે ત્હને
 સ્વયં નિરખવા, પિવા અજળ ત્હારિ એ મોહની !
 પછી ઉદ્ધિ ઊતરે રવિ, અને ચક્રિત લોચને
 જુવે મનુ રહે જ ભેદ તુજ ભવ્ય ઘેર ગહન
 અર્નત દ્યુતિ-અંતરાલમય નેહલીનૂ ગગન,
 -અને નવ શું રૂપવિધ મનુ હર્ષમૂર્ચિત અને !

પ્રકાશ રવિનેા જગજ્જીવતો, અહો, તેજ આ
 વિલક્ષણ પવિત્ર ગંગિ મધુરી નિશા ગોપવે;
 પતંગ કુલ પત્ર પંખિણુ કોટિધા દાખવે,
 ન સૂચવિ શકેય તે તિમિર ભવ્ય દ્યુતિ દિવ્ય આ !

અને વિનરશો જરા, -દિન પછી નિશા હાવિ જો,
 ગણો દુઃખદ મૃત્યુ, જીવન વડૂં ન તે કેમ તો ?

૧૪

એશુમાર દુર્ગતિઃ ન તો ય યાત્રિ થંભતો,
 સાંભળે કદા સુગીતમૃડ અગ્રયાત્રિધ્વાન,
 ઊપલા પ્રદેશથી દ્વર્જીદિ વાયુ આણુતો;
 ય્યોમમસ્તકે અને અગાધ ભુરું ભવ્ય મ્હાન,
 દાખવે કદા વૃદ્ધત માંછથી વટાવિતાન
 વિરલ ઉકુ, નિહાળિ આશરિણુ તે, ચડયે જતો.

૧૪

પૂર્વ યાત્રિઓને અંજલિ

યાત્રી અસંગમ્ય મુજ આગળ આજ વાંટ
 વાધ્યા સુધીર કદમે અવિરામ, ધામે
 ખેંચી ગયા, નિરખતા વિમલાર્દ્ર નેત્રે
 હૂં શા અસાધુ ચલચિત્ત ભયાર્ત અંધુનેઃ
 ને ટોક્કરાઉં પકું હાય વદંત, પાછાં
 વાધૂં તિહાં લથડતોજ હતાશં, તે તે
 વેળા વિપત્તિ આહુ દુર્ઘળતા નિવાળી
 અજ્ઞાન એ સદય પ્રાણુ પુરંત અંધુને.
 તે સ્નિગ્ધ યાત્રિગણુને પ્રણમી રહૂં છૂં,
 દેખૂં ન તો ય મુજ અંજલિ પાઠૂં છૂં.
 હે સિદ્ધ અંધુગણુ, કિંકર છૂં ચિચારે;
 ના ઊગર્યો હત વિના તમ નેહધારે;
 આ ખાઈ ધાતકથિ નીસરિયો ન આપે,
 આશાણુ વાધું વળિ તે ય તમ પ્રતાપે.

૧૪

વૃંધોની દશા : એક ચિત્ર

કશં ય નહિ કાણુમાં, ન મન, નોર્મિ, દેહે નહીં,
 ક્ષુધાતરસથાકળેમ, નવ નીદ, જગૃતિ નહીં;
 કુટુમ્બિસહકારિઓ વદંત 'જી!' 'અહો!' 'વાહ!' 'ખરે!'
 -જરી પણ થતાં જ દૂર સડુ આગરે વેગળું!
 કરે વિષય ક્ષુદ્રમાં ય ગુરુ વાદ ગુરસા ફિસાદ,
 રચી જિવન ઉગ્ર રે લવણુ એમ સામે સહ
 મળી ભળિ બધાં ય એ, નિજ ગુમાન સ્વાર્થ પ્રમાદ
 વડીલ શિરપે કશી સિક્તથી ઠલવતાં લહું!
 વળી કદિ મહીં જણાય જરિ કોઈ ન્યાયી ઉદાર
 સિધો પ્રણયશીલ ને શિશુતણુ હકો રક્ષતો,
 અને કદિ કિયે વડીલજન એહનો પક્ષ, તો
 બધાં ય થઈ એક તત્ક્ષણુ જતાં બની શાં તયાર
 વડીલતણિ એ 'ભુરી' 'અસમ' દષ્ટિને નિંદવા,
 "સુપૂજ્ય પણ વિકલનો સહજ ભ્રંશ એ" હામવા!

૧૪

ના લલ્લો ત્હને

તું મ્હને તું મ્હને અરેરે એ જ હું ત્હને
હોઉં તો આશ શી મ્હને!

ધ્રુવ.

પૂતળે રમકડે મળરકું ખોયું મોહિને :

પૂતળાં રમાડનાર ના લલ્લો ત્હને—

તું મ્હને

ખ્યાસમાં રોહની સખાની દિલગીતણી

ગ્યા બપોર : ખ્યાસતોષ ના લલ્લો ત્હને—

તું મ્હને

સત્યના રૂપના ઘડૂં ઘાટ પ્રલર શેષમાં :

સત્યરૂપ રૂપનૂર હજી એ ના લલ્લો ત્હને—

તું મ્હને

હા જી ! હા જી !

રસ્તો આખો ગિરિ પર ચડતો વળતો જ છે શું ? હા જી ! હા જી !

આખો સારો દિવસ ચડવા હાંફવામાં જતો શું ? હા જી ! હા જી !

થાકી રાતે પડિ વિસમવા બેગ કે સ્થાન છે શું ? હા જી ! હા જી !

ત્યાં કે સૌની સવડ કરતાં પાત્રતા બેય છે શું ? હા જી ! હા જી !

અતિથિ

ઘર ઘર મંગલવાસી અમે તો અતિથિ અખંડપ્રવાસી ધ્રુવ.

ઘર ઘર જાડ્યે, સુખદુખ સહિયે, ઘડિ ગમતૂં ઘડિ અણંગમતૂં,
—હાશ ! ન એકે ઘર યન્મોહની આંધી શકે અમ મન ભમતૂં— ધર૦

ઘરપંજરના ભલા ગૃહસ્થી અમ મનશાંતિથિ ચક્રિત થતા,
—જે તંતૂં સર્જે છે પંજર તે અમમાં ન, ન એ કળતા— ધર૦

જે એ મમપરમેદક તંતૂ ગાળી વિલસંતી ધાતૂ,
તે સ્વપ્ને ય કળે ન ગૃહસ્થી : અમ શાંતી, એને વાતૂં— ધર૦ ૭

ચડયે જતો

અન્નણુ યાત્રિ, કેડિ ડુંગરાળ જંગલે ચડે,
પદે પદે દ્રુમો લતાવિટેજ એ ય પા નડે;
પછાડિ સૂર્ય વાદળે લપી છુપી સુતા જતો,
અગાડિ હારબદ્ધ માળ ઉપર માળ પર્વતાં;
પડ્યાં સડ્યાં થડો સમૂળડાળપાન રોકતાં,
ચડી કુદી વર્ધત યાત્રિ, પાય જંતુ ચોંટતાં,
વાયુફૂંક સાથ ધૂળ કીટ પાન વર્ષતાં,
નસીબદાર જો ન તીક્ષ્ણ પાંખડાં ય રહોરતાં.

હે યુગમતારક કરે હું ત્રિમાસ નિત્ય
તે આજ વંદન કરે સઘળા ત્હમોને;
લાવે નવું વરસ તે ઉઠિ સૂર્ય ખડેલાં
વંદે ત્રીક ત્હમને, ઘડિ જોઈ છે છે
છાયાપ્રકાશ ગગને તમ પંથ કરાં.

આજે અસંખ્ય નયનો ત્હમને નિહાળે,
આજે ઉચે મુખ જુવે વણિ અંતરિક્ષા;
જોઈ ન જોઈ વણિ જાય ભુમીપથે એ;
—શી લાગણી ઉર અસંખ્ય લહી રહુ એ,
આ એમને વિરલ ઊર્ધ્વમુખી પગોમાં ?

છો લાગણિ ક્ષણિક એ: હું ય જ્ઞાનયાત્રા:
જાણું હું આટલું તો ય સ્વકીય બાને,
છે ઊર્ધ્વથી સ્ફુરત લાગણીમાંલ શકતી
વર્ષોતણાં વિપથ જ્ઞેન વળાંકવાની,
—જાતે મુગી ય પડવા તિરછા ઉંડાની.

વૈશાખી પૂર્ણિમા

મદિરાક્ષિ સખીરી ! જાત ઉપર અલિ જાછ અત્યારે ! ધ્રુવ
ના પ્રિય ! ના પ્રિય ! વદતી લાડે,
ડોક હથેળી ભળતાં ચાળે,
કિરણ અવર પલુ કીકી કુવારે— મદિ
સુંદર જોઅનપૂર ભરાયો સહડ ફૂલે જ્યાં ગોળ,
નાવડિ ત્યાં તો પંખિણિ જાણે કૂજિ રહે મદ લોલ— મદિ

ઉદધી જ્યાં જરિ મરડી કોરણુ ગુંજે ભરતી—સામ,
 રેવા ત્યાં અભિસારિકા મદકોણત શી અભિરામ— મદિ૦
 ચેદ્ર જિહ્વાં નિજ તેજ વિકાસી એકલ રાજે વ્યોમ,
 ઘેરી નિશા પણુ જો, સખિ, જો દમકત શી રોમેરોમ— માદ૦
 પુરુષ ખિલેજરિ પુરુષ ખુલે જરિ, હાય ભલે નિજ તાન,
 કામસુરાણ્ણિ ઝગકે તક્ષણુ માયા અંધર નિદાન— મદિ૦ ૧૨

પરિવ્રજન

પૃથા સુતિ નિલાગિને મૃદુલ ઊર્મિતાને પડી,
 ઉંચા નિજ અવાસથી ગગન છેક છાનો ત્યહાં
 ઝહી ક્ષણુ અમૃત્ય સઘ સરિ, મૂક રતિમંત્રથી
 પરિવ્રજનશર ચક્ષુ મુખ આવરે રે અધાં
 સુકામલ સુહૃત અંગ, પુલકિત અંગાંગથી.

ઉછાંછળિ વસંતથી, હુતિકકોર વા ગ્રીષ્મથી
 પરિવ્રજન આ હવૂં ગુપત, ને સુદૂરે હતાં
 ઉષા ઉજમરહોઈ, ઓપચપલા સતી સૂર્યની,
 નવેદુરચણી, વળી વિરહદુઃખિણી યામિની.
 સમીપ અનુરાગિ સાક્ષિ સહમોગિ કો નહે હતાં ?
 હતો વિદ્યુ હતી યુવાલસિત દીપતી વાદળી;
 વળી યુગલ એ પરસ્પર ગયેલ એવાં ગળી,
 સુગાઠ મૃદુ તે પરિવ્રજનમાંજ વર્ષી રહ્યાં
 ન તે રસ, ન સૌમિની, કિસલયો ન,—તો યે ખરાં ! ૧૪

નારાદર્શન

તર્ંગ અગણિત તર્ંગ સરતા વધે કાંઠે,
 અનંત સલિલો સવેગ સરખાં બધેથી ચડે;
 પ્રકાશ ન, ન અંધકાર; ન હિ અભ્ર, અનિલે નહીં;
 ન સૂર્ય નહિ ચંદ્ર; તારક ન એક, વ્યોમે નહીં.
 ચડી દઢ પદે સવેગ ભરતી ખલક ચાંપતી,
 અખાતમહિં બેટરૂંદ જલસેજ પોઢાડતી:
 ઉભો નિરખું એ અનંત સલિલોર્મિના સંનને
 નહીં દિવસ, ના નિશા પ્રલયકારમાં બૃંનને.
 મહને પ્રિય જલો સફેદ અનિલો સહે ઝંઝતાં,
 મહને પ્રિય સુધાકરે દિનકરે જલો સેવતાં;
 ચડેત ઘટમાં અશબદ છુતિહીન આ શાંતિમાં
 હુખૂં જડ બની રહું:—દિગદિગંત ત્યાં વ્યાપતી
 લસે અજબ વીજ, મેંદ્ર પસરે અહો 'સા'-શ્રુતિ!
 અહો કિરણ સૂર અંબ સવિતાનિ નારાતણા!

૧

સાહસોત્સાહ

‘ન ફાલું? નહિં ખોઉ લેશ મુજ આજ જે તેથકી;
 ન ખીકું ઝડપું? ખહી ન શકું આજ જે તેથકી.
 ધસી ઝડપું ખીકું ને યદિ તમામ મુશ્કેલિને
 હઠાવત કરી શકું વિજયમાર્ગ, તો આ રણે
 ન મોડ પદ સિધ્ધિ ના, નવ ખટાય જે હું થકી.
 કુદ્દું છ બસ ! જે કુખૂં, નવ વિમાસણા કે દહે:
 તરી ઉતરું જે, ન માત્ર મુજ પંડ લ્હાવો લહે,
 દરેક રણમાં જિતે જણુ ઘણા વિજેતા સહે,
 ચડે સ્વકિય પ્રાણુપ્રત્યયબળે વળી પગથિયે.’

સ્વરૂપ અસલી જ એ ધસત સાહસોત્સાહનું :
 વસે કુલવતો જ એ જહિંજહીં યુવાણાતિને
 સજીવ હજિ છે તહીંતહિં સમાજ કુળ દેશ, ને
 લસે નવ જિહાં વહેણુ ભયહીન એ લોહિમાં
 ખિલ્યાં અણુખિલ્યાં જ બેબન તિહાં ખિલ્યાં ને સળ્યાં !

ઉડડયનોન્મુખ નૌજીવાનને

વિહંગ, ઉડ ! જો લસે અખુટ વ્યોમ આશાભર્યાં !
ચડે નયન જે દિશા નભ નવીન તે દાખવે:
ચહે હૃદય રંગ જે સુરકમાન તે ખીલવે:
વિહંગ ઉડ ઊડ રે ! ઉડણું ધન્ય હો તાહરાં !

થશે ઉડણુ છાતિએ જમવ જોમ તે માપનાં,
હશે દગઉદારતા મતિવિકાસ, તેવાં બલ:
વિકાસ, દિલનાં રતીઝરણુ જેમ ગોડાં વિમલ:
રતીઝરણુ, ઝીલશે કિરણુ જેલવાં આત્મનાં.
ભવે ઉડણુ માટ આ નિયતિ: જ્યોતિ એ ભૂલ મા !
થશે ભુલ, ફરી ફરી શ્રમ વિષાદ તો તાવશે:
કુસંગતિ ફરી ફરી રતિસુધા ય દ્રણાવશે:
જશે કથળિ લોહિમાં કસ બધા ય ઉત્સાહના.
પરંતુ નિયતિ સ્થિર ધ્રુવ પ્રયોધ દે પાત્રને:
વિહંગ નિયતિ, ઊડ ! અપનાવ આનંદ્યને !

૧

નવા ક્ષેત્રથી ભડકતા મિત્રને

“હતો સરિતમીન તે શું સરિયો હું દરિયામહીં ?
હતો શ્રુણુત વારવાર ‘દરિયો અહો ધોર શો !
નહીં તટ, ન ઝાડવેલપશુ, આવળ લોકની,
પ્રમાણુસર ના કશં, ધુધવતો સદા તોરમાં,
કુખે શું તરિ શં શકે ન ગણના તરંગો કશં,
અને યસ ફિસોટિ શીણ મદમત ઉછળ્યા કરે !’
સર્થો સરિતમીન શં હું અતિદારુણા અર્ણુવે,
નર્થો લસત ક્ષાર જ્યાં આણુ અણુ અસંખ્યાતનો !”

સખે ન શિશુ તૂં હવે, શિશુમતીરતી છાંડ તૂં.
વિરોધવસમાં દિસત છળવૂં શું દ્વંદ્વો થકા:
નદો જનક સિંધુના, જનક સિંધુ છે મેઘનો
પિતામહ નદોતણો: લવણ તે જ મીઠું સહી:
નહીં ધુધુ બકોર શોર સુકુમાર શાંતીથિયે
વિભિન્ન: સહુ સપ્રમાણુ લયદાઃ વૈરાટમાં.

૧૪

એક હાથ

ગધું તુજ જીવાનિજેમ, પ્રિયહૃદયગાદલી થે ગર્ભ,
 ગયાં પ્રિય સુતાસુતો, તડ તડ તુટિ ગૈ ઉમેદો બધી.
 પ્રભા ન, નહિ મિષ્ટતા, સુખસમયનાણા ન તે સાધિઓ,
 ન તે ગરવું કામકાજ, મહિ ભળત તે વિનોદો ય ના;
 રહ્યું ફકત આયખૂં, રતિગતિસુખહીન નૈરાશ્યનું:
 રહી ફકત ડાકણી હરતિ રુધિરધાતુઓને જરા:
 રહી દિનદિને સુતીક્ષ્ણ કરકસરની ભુંડી કાતરે:
 અને અવયવો વિહીન રહ્યું છે સ્વમાન તો આગણું.
 અરે! અરર ભાઈ રે! તુજ દશા ન જોઈ જતી!
 કચૂંમર કરી જમાડું મુજ ઉર તલને, તલને એમ જો
 લગીરે ય વળે નિરાંત-કળ-ધિરપ:-રે, બટું હૂં ય શું!
 પ્રભો! યમ! કરાલકર્મ પાણુ સહયચિત્ત જે કો મહા
 વસે બ્રહ્મ કિહાંકે વિશ્વમહિં! હાથ મ્હારી સુણો!
 સિયો ઉંચકિ સઘ દુઃખદરિયાથિ આ બંધુને.

૧૪

જીવનસુક્તિ

[એક પત્ર અને તેનું ઉત્તર]

“એ બંધુએ રિપુ હરીફ ખળે અરે એ
 વાલો લુંટયો નગન નિર્ધાન ભીખતો કંયો.
 વર્ષોતણી બચત આપરુ રે નિરાંતે
 લીધી ઝુંટાવી, -ઉપટે જપમ દાંત ના-સળ્યો!

રાયો અરે રુધિર—આંસુ વહ્યાં, વહી રહ્યાં,
 માસો લગી પડિ રહ્યો પટકાષ ભગ્ન શો;
 વિશ્વે ન કોઈ કણ જે નવ વૈરિ ભાસ્યો,
 શં કોને કહ્યો—સ્વક્રિય પણુ સૌ જ્યાં નિહાળ્યાં પરાયાં !”

ધીરે ધીરે સમજ સાચિ ઉંડાણથી ઉગો,
 એ સૌ ઉપાધિ ગણિતી જ સ્વક્રીય મોહમાં :
 રૂડું થશે પર બધું ય પરાયું ઓળખ્યે,
 જોળે ફરી કદિ ફસો નવ એલ જાળમાં :
 આત્મા જ એકલ ખરો નિજ સાચિ સારથિ,
 શીખોગિ એકલપણું નવ ધર્મશિક્ષાથિ,—આજથી !

૧

આપદ્મસ્ત સન્નનને

દિવસો ન રહ્યા ઘણા હવે,
 શિદ, સાધો, તું મુંઝાય આવડું ?
 શિદ ભાર મથે ફગાવવા ?
 વિલપે દીન, ન રે ઘટે ત્હને !

દિન વીશ હગ્ગર વેઠિયા,
 ત્યમ વેઠાય રહ્યાસહ્યા ન કાં ?
 દરિયો તરિ આવિયો વડો,
 રહિ ખાડી જ : ન હામ હાર રે !

દારયો તારયો શું ફેક તે
 કરવું છે કુબિ ખાડિપંકમાં ?
 ફગવીશ શું ભાર જે વહો
 ભવ આખો શિરસાટ મસ્તકે ?

ન હિ ભાર રહ્યો, થયો છ એ
 અનુરાગે તુજ મોડ આગવો;
 તુજ જે તપ શક્તિ સિધ્ધિઓ,
 ખિલિયાં સૌ શિર એ ટકાવતાં.

ફગવી દઈ ભાર, કાંઠડે
 સર ઘોડું જ કશું બતાવવું !
 કુબૂં ભલું ભાર તારતાં,
 ન ભલાં તારણ માત્ર ગાત્રનાં.

વિદુશેખરન

જુહાર વિદુશેખરન, વય શતાબ્દનો તૂં હવો.
 ગરેડિ નવ, દોર ના, ન ઇજનેર, ના મહાવત.
 લઈ ઉંચકિ પીઠ, કુંભ અલિકે જુલાવી, મહત્
 દ્વિદંત વચિ ટેકવી, ગજ પચીશ જાઓ, કુવો
 જહાજવચ્ચે શું, સ્તંભ વજને કદે એહવો
 દરેક સુપ્રસંગમંડપ તણો, તું માહાબલ
 હોતો વરસ વીશનો ત્યંહિથિ રોપતો એકલ,
 અહો કરજ તે તું આજ પણ શો બળવત હવો !

હવે વિરમવું? નિવૃત્ત બનિ વર્ષ એંશી કરી
 કલાથિ રસથી મહાફરજ તે શું કરવી પરી?
 નહીં. મરણ દૂંકડે અગર દૂર સો વર્ષ હો,
 ઘટે ન વિધુશેખરન મરણ અન્યથા ત્હારું તો.
 મહાન બસ એ જ સેવ કરતાં તનૂ છાંડવી;
 નથી શું ગજરાજ તું? અથ શું ક્ષુદ્ર છો માનવી? ૧૪

‘અહો હરખ!’

અહો હરખ! માંડ માંડ પણ ચૂકતે થૈ ફરજ!
 ઘણાં દિવસરાત વૈતરું કિધું અવિશ્રાંત તે,
 ન ઊંઘ નહિં ખ્યાનપાન તણિ વેળા ગણકારિને.
 વિનોદ રમતોગમત નફિકરાઈ કરિને વરજ,
 —થયું સફલ તે. રહી અસલ ટેક ને આપડ.
 વિનોદ રમતોગમત શિશુ સખા સનેહી ય એ
 નચિત ફરિને હવે દિવસરાત માણ્યા કંઈ
 રિઝૂં રિઝવું, મસ્તશીત, વિહરં અકેતો જ કે.
 સખૂર, દિલ. મા તણા સહજભાવિ આન્દોલને
 ન ભૂલ હરખોર્મિ તો ક્ષણ દશક્ષણ જ જીવને;
 ચડે, ઉતરિ જાય પાછિ: યદિ દીર્ઘ નિર્વેદને,
 નર્યાં સ્વરત પાશવી જિવનના અસહ ખેદને
 ચહે, દિલ, હાવાવા: ફરજ એક સહ એકની
 સુસંકલિત માત્ર બાણ ઊજમઉજમસ સ્વવિકાસ કેરી જનિ. ૧૪

શેકસ્પીયરનું એક સોનેટ

નસીબ વિકરે, ત્રિયે નયન લોક આડાં કરી,
 ખુરા દુખદ હાલ ને સહિ રહું કયમે એકલો,
 વિલાપ મુજ તીવથી કનકું દેવ ખડેરો વળી,
 નિસાસભર કુદ્ધ ભાંડું વળિ ભાગ્યને આકળો;
 સ્મરેત જન કેંકને, ઘડિકતો અદેખાઇમાં
 સ્વરૂપ ચાહું એકનું, સુહદટોળિ ખીજતણી,
 ઠલા, વગ, મુભો, સુખાશમય ભાવિ અન્યાન્યનાં,
 વિશિષ્ટ મુજ જે અધૂંચ રહું ખાસ તે તૃણ ગણી:
 પરંતુ યદિ આમ જાત મુજ દેવ મુજ નિહતાં
 સરે તું સ્મૃતિમાંથી કે અનિ જતો જ ચંડોલ શો.
 -ઉપા ભગવતાં જ ભૂમિતમ છાંડિ ઊડી ઉંચા
 ઉગ્ગસશુભ વ્યોમ ભવ્ય, પ્રભુસ્તોત્ર લલકારતો:
 સ્મરે મધુર તાલરો પ્રણય, હું ધૂનિજય અનૂં,
 ચાહું અદલવા ન હાલ ધરણીધરો શંક્ય હું.

૧૪

નદી ચાલે ખાટમાં : એક ગઝલ.

નીંદ ક્યાં, ક્યાં ખવાળ, ખુલિગૈ ગૈ એ ખુલી, હૈ એ ગળી,	નૅન રચણી દાટમાં આ નદી ચાલે ખાટમાં ! ૧
હૂં ન જાણું કૉણ મહારો, મેં સુણ્યો ન સવાલ, “ખુલ્લખુલ્લ !	કહો કૉને પ્રિય કહૂં, છે રજા માથુક કહૂં ?” ૨
અહા તરુવર, કુદી તુજ પર પાન ફળ ફુલ ડાળ ખસે	ઘટાટોપે ધૂપતી, તર થતી બસ રીઝતી. ૩
ગયો રે એ મોહ તુજ પર : શૂળ શી એ છડાપણમાં	છડો છે તું સુખી લજ; ન જાણે તૂં, અય મુઝી ! ૪
અરેરે, પણ જોડ ખોટી જકડ તોડી પામવું તો	માં ઝડાયે જતડી, છડાપણ પણ ક્યાં ફરી ! ૫
જોડ સાચી, જિગરનું જે તે ન, તો દે કફૂણાઈ	જિગર, તે ક્યાં ? હુ ખુદા ! છડાપણ સહવા સદા. ૬
અજી જો, આ એક આંખે જુવે જુગતી ન જોડ, ખીજી	હુ નદી નબળાઈની, રુવે તે અધિરાઈની ! ૭
નીંદ ક્યાં, ક્યાં ખવાળ, ખુલિ ગૈ ગૈ ખુલી એ, હૈ ગળી એ,	નૅણુ રચણી દાટમાં, નદી ચાલે ખાટમાં. ૮

પ્રણયનું કામણ

આવ્યો ઐધુ ચડી વહે, 'નવ રિઝો ખીન્ને છ મ્હારા પ્રતિ,'
 ના એવી ફરિયાદની પણ હુંને હાવાં નવાઈ રતિ :
 છું નિત્યે ફરિયાદપાત્ર સહુની છોટી શું મોટી અતિ.
 શું તેથી? દઢમૂલ છે પ્રણય ત્યાં શ્રદ્ધા ય રહેજે વસે,
 ને તે સૌ ફરિયાદનાં શ્રુણિ લઈ નૈમિત્તિકોને હસે :
 ઝિસેટે સરવે! ન ડાઘપરસે નિર્હોપતાથી ચળી
 દોષોમાં ય ગુણે નિહાળિ, સરલા, હેતે બિની ને કુંળી,
 સામાં મૂલ પસારિ ચિત્ત યુગલે એકાશ્રયા જામતી.

છે એનો જ અભાવ ત્યાં ક્ષણિક તે, ન્હાનું નજીવું ય તે,
 જાદૂની ઝડપે વધી પ્રસરતાં,—આચાર, આડંબરો,
 ચોંકા એકબિજા તણી ફરિફરી, ઊંઘા ગ્રહો, પીઠનાં
 શંકા વહેમ કુતર્ક,—એમ અવળી માયાતણાં પ્રસ્તરો
 વાઘે, ચિત્ત ભરી દિયે ઉભય,—ને સ્નેહી બચારાં જ તે
 કાળે એમ બને ન દ્રોહિ અવની ઢાળે શું એકેકતાં? ૧૪

એ ત્રિપદ સુર

બાપાજી! એ ત્રિપદ સુર સૌ નૌજીવાનો સુણે છે,
કાલા કંઠે પ્રથમ ઉચરાતો મિઠો માણિ લે છે.
ઘડાલી યે એ પુનરપિપુના શીખવી રંઝણાવી
ઉલ્લાસે છે પ્રકટ રહસિ સ્વામિને સંભળાવી.
કાળે કાલાં રટણુ બનતાં છેક સામાન્ય એ તો,
પુત્રો પુત્રી વધિ પડિ અકારાંય શાં લાગતાં બે!
માયાવિ એ ત્રિપદ સુર લીલાવધિ ત્યાં કરીતો
કાલા કંઠે ત્યજિ અવનવી મીઠપો મેળવેતો:-

બીજે જન્મી ઉછરિ પર છત્રો તળે પુત્ર પુત્રી
પુત્રીપુત્રો નિજ કર હર્ષ સાંધિ લૈ ધર્મસૂત્રે
વેદાવે છે નિજ સહ, અને સંભળાવે ઉર્મંગે
‘બાપાજી!’ એ ત્રિપદ સુર સરનેહપ્રીડાતરંગે :
‘બોલો મોટે વડિલ સટ તો સાંભળે’, એમ ટાળે
મીઠા કેવો ત્રિપદ સુર એ વૃદ્ધનાં શ્રોત્ર બોલે!

૧૪

મૈયાની સેવા.

રે બન્ધુઓ નવ પ્રકાશ વધાવનારા,
 યુવાતણા પ્રબલ વહેન વિષે તણારા,
 મૈયાનિ જગૃતિ-ઉપા લલકારનારા,
 સેવાજ એક જનની તણિ વાંછનારા:
 સેવા પડી શતસહસ્રજ કોટિકોટિ,
 જ્યાંજ્યાં જીવે જનનિસેવ અસંખ્ય ત્યાંત્યાં:
 રે બન્ધુઓ, તદ્દપિ વહેન વિષે તણાઈ,
 ના ઊલટો, કુદિ પડો નહિ, ધીર ધારો.

છે જંગ સૌ મરદને પ્રિય સર્વ કાલ,
 ને છે અસહ્ય જતની-દુખની જ જાળ:
 રે બન્ધુઓ તદ્દપિ યૌવનમાં તણાઈ,
 ના ઊલટો, તુટિ પડો નહિ, ધીર ધારો.
 ના જંગ આ કુદિ તુટી પડતા નરોના,
 ના જીતલાભ અહિં આંધળિયાં ક્યારીથી;
 વીત્યાજ તે સમય જૈહરની ક્રિયાના,
 તે ક્ષાત્રશૌર્યયુગ, ભાઈ, વિત્યાજ વીત્યા.

૧૦

મૈયામઠી પુનરખી અજવાળનારા,
 આ કાલના પરમ મંત્ર અતીવ ન્યારા:
 છે જંગ સાત્ત્વિક બળો પ્રકટાવવાનો,
 ચારિત્ર્ય સૌમ્ય વ્રત સાધુ ખિલાવવાનો.
 રે બન્ધુઓ, પ્રિય મુકને તમ ઊર્મિઓ સૌ,
 સેવાતૃપા તમ તણી નિરખી હું રાચું;
 સંન્યાસવૃત્તિ તમ જોઈ પગે પડૂ છૂ,
 ને જ્ઞાન ધૈર્ય વિકસે તમ, એ અહૂં છું.

૨૦

રે અન્ધુઓ, કુદિ પડો નહિ, ધીર ધારો
 ને 'કૃત્ય, કૃત્ય, કઈ કૃત્ય જ!' એ લખારો
 છાંડો:-જીવો નહિ શું જ્ઞાનવિહીન કૃત્યો
 સર્જે અનર્થ-દુખ-દ્રેષ-પરમ્પરાઓ!
 મૈયાતણા તનુજ સર્વ સમાન ઈંધુ,
 એ સૌ તણાં પરમ શ્રેય વિશુદ્ધ પ્રેય
 તે તે જ એક નિજ જીવન પ્રવૃત્તીનું,
 પૂરું પવિત્ર પ્રિય શાંત સર્જીય ધ્યેય:

૩૦

એ બીજમંત્ર, પ્રિય ઈંધુ, ઉરે ઉતારો,
 એ ન્યાય, એ પરમ સત્ય જ, એ જ સેવા:
 નિવૃત્તિ એ. વરદ સ્વાર્થ-પ્રવૃત્તિ એ:
 ચારિત્ર્ય એમય રચી રિઝવો જ મૈયા.

ધર્મપાલન: એક પત્ર

ઝિંદગી જીવંત દિલનું નામ છે:
 જીવનું દિલ જીતવાનું કામ છે!
 હાર પણ દિલ જીતે દે છે પોક દી,
 મોત પણ જીવન-અમર-ઝાંપો કદી,
 પોક પણ છે વીરલાકલ સમય પર,
 અલિસા પણ થાય હિસા ધોરતર!
 ભલભલા, અચ્ચા, ભુલે છે નામથી,
 ધર્મપાલન મર્મ પ્રીછ્યા વણ નથી.

૬

દિલ ગયું ઠીજ પછી શું જીવવું,
 દિલ ગયું હારી પછી શું જીતવું !
 જીતવું દિલ જીતવાનું કામ છે,
 જિંદગી જિંદાદિલીનું નામ છે !

૧૨

એક વૃંધતરં મિત્રને

હૃદયકિત આત્મચલ વા, સાત્ત્વિક સંકલ્પ, જેહ હો પંડે,
 તને શિથિલતા, મંડો, કર્તવ્યે સાંજ ને પ્રાતર.

ન જુવો ઋતુ, નવ માગો વિશ્રમવા થાક અસુખને બહાને,
 કાલ વાઘરાએ ને સાયકથી તીર છોડ્યો છે:

બુદ્ધાપણનો કારી સૂસવતો સમિપ આવતો વેગે,
 ના ચુકવાનો કેમે:-પ્રિયસાજન, શું જુવો હાવાં ?

બુઝતી આશાજ્યોત, ભાવિગગન તમ આવરે,
 અંતિમ પલ, ઉઘોત, પૂર નૂર ઝળકાવિ લે !

ગાંડી ગુજરાતને

૧ ગાંડી એ ગુજરાત,	ઉદાર પાડોશી બણી,
પય તુજ ધાવી, માત,	પાડોશી ગરવા બને,
સ્તન ચૂસી તુજ, માત,	પાડોશી ફૂલ્યા ફરે
હણે પાડુ, ગુજરાત,	ને વળિ એ તુંજ બાળને !
૨ માગણુ ખાલી હાથ	શું મુજ દારથકી વળે ?
ના, ના, બહાલી માત,	ટકો ટેક તુજ સર્વદા.

પાણુ માગણુ તુજ આળ .
 કણકું મુઠી કુંગાલ,
 ૩ આળ અમે કુંગાલ
 તો તપાસ અમ હાલ
 તહારાં થાત વિશાળ
 ધવરાવી દે માત,
 ૪ નથી અમે કુંગાલ,
 જો તૂં અમને આલ
 વળી એક સુણુ વાત,
 માગણુગદ્દ, માત,
 ૫ અમે ભલે કુંગાલ,
 અમે ભલે બેહાલ,
 વળી નહીં આ હાથ
 ટેકાલી એ માત,
 ૬ ગાંડી એ ગુજરાત,
 હક્કજોગું પય, માત,
 સુણુ ને સારી વાત,
 ખૂટે, તે તો માત,
 ૭ ખૂટે તે તો, માત,
 આળક ઘેટી ચાટ
 આળતણી લે ભાળ
 ભલે પછી કર ન્હાલ

એ જ કારણે પામતો
 —એ મા તહારાં શાણુયણુ !
 શું તેથી શરમાય તૂં ?
 કેરાં કારણુ, માવડી.
 તેનો તૂં, એા ઘેલડી,
 રાખી અમને ટટળતા ૧૨
 અમોય ગરવા ભારામમ,
 હક્કજોગું પય, માવડી.
 માગણુ જીભ ગળી ઘણી,
 ભલાભલાને બૂલવે.
 ગદ્દ અમને છે હરામ,
 મધુ અમ જીમે છે નહીં.
 ઘરિયે પર આગળ કદી.
 અમોય ટેડા તાહરા.
 વરત સમય. જાણુ પરખતૂં,
 દે અમને, તુજ આળ જાં.
 અમ ધાવ્યે વધશે સદા,
 પાડોશી ધવરાવતાં.
 માગણુ જ્યાંથી ચૂરમાં,
 પામે, તે ઘર, વેવલી !
 એ જ એક કથવૂં તહને,
 પરને, ઉદાર માવડી. ૨૮

પ્રિન્સ આર્ક વેલ્સને આવકાર

આવો ભવિષ્યનૃપ, હિન્દતટે પધારો,
આ ભાવસિન્ધુ જનતા-ઉર-તખ્ત મહાસોઃ
આ દીન દીન મહુલી મહિં પાય પાડો,
આ રાંકડે વહન નેત્ર-મધુખ માંડો.

જેશે અહીં સુજનતા નવિ ને પુરાણી,
પ્રાકૃપશ્ચિમોદ્ધિનિ સન્ધિ થતી થવાનીઃ
આ ક્ષેત્ર જીર્ણ જનતાનું રસાળ થાતું,
જેશે નવાં પ્રયત્ન બીજ વડે ત્રવાતું.

આશાતણા ગગનમાં ઉડિયે વિદ્યાસે,
ને શીખિયે ફરજ ભાવિનિ એ પ્રકાશેઃ
એ આશ ને ફરજ તન્તુ વડે વણાઓ,
કીર્તીપટે તમ સુનામ, પ્રભુ કૃપા જો!

૧૨

(પ્રથમ) મહાયુધ્ધનો આરંભ : આગસ્ટ ૧૯૧૪

પિતા, દિવસ આ ઉગે, અગુણ આભ દેખાય આ,
-પ્રકાશ પણ કેમ એ નિરખિ બહુમ ખાતી દગ?
નિર્શાંતસપનાં વિષે દિઠિ હતી ઉપા સૌમ્ય જે
જખૂકિ પલકેક પ્રેમ શરથી વિંધા જૈ જ જે,
ન તે ઉદય આજનોઃ રુધિરરંગિ આ તો દિસેઃ
અને તદ્દપિ વાય છે અનિલ મસ્ત ઉત્સાહના,
વધે છ રવ વ્યોમમાં સ્વજનભૂમિભક્તીતણા,
બધે જ પ્રકટી રહે છે ગુરુ યજ્ઞ સ્વાતંત્ર્યના.

પ્રભો, દિવસ આ નવો, જગન આ નવા, તેમહો
જુના સ્તવનમંત્ર કેમ અરપૂં જુની પ્રાર્થના ?
નહીં બલિ જુના ધરૂં, ન અસલી ક્રિયા કેં કરૂં,
ઘટે ક્ષણ અપૂર્વને નવલ વેદમંત્રાવલિ !
પડે નવલ વહ્નિમાં અતુલમૂલ્ય જીવો બલિ !
લિયો લખલખાં ! કરો સફલ યજ્ઞદીક્ષા, પ્રભો !

૧૪

સૈનિક

યદા ખપિ હું જાઉં, ભાષ, તો હું માટ જાણુને
વિદેશિ ખેતકોણુ ડોક છે ગયો હુંથી બની
આંગ્લદેશની જ ભાઈ ! સિધ્ધ, ભાષ, માનજો
ન ધૂળ એ વિદેશિ, મૃતિકા જ એ સ્વદેશની
જન્મ પાકિ જે પ્રભોધ પામિ આંગ્લદેશ જો :
જેલણે રમી ભમી મઝા ઉડાવિ આંગ્લ ખાસ,
આંગ્લ દેહ, આંગ્લ ખાસ, આંગ્લ સૂર્યની કુમારશ;
સ્વચ્છ, ધૌત, આંગ્લવારિપુણ્ય તે પ્રમાણજો.
પ્રીછજો જ, —ચિત્ત આ વિધૌત રાગદ્વેષથી
વિરાટ ચિત્તમાં ગળ્યું, અને જિહ્વાં જિહ્વાં ચરે,
એલથી બધે જ સર્વદા સ્વયં વહે ઝરે
જયોતિ શાંતિ સૌખ્ય સૌમ્ય ભાવ તે, ધૂણા જ તે,
આંગ્લ વ્યોમ ભોમ આંગ્લસંસ્કૃતી જ બેશથી
આ ભવે પિધાં ધરાઈ માતથાનથી જ જે.

૧૪

છેલ્લો મહાવિમલ

ભાવિ નવ સૂઝે માનવ આંખે
સ્વાર્થી વાદળ પરિસ્થિતિ ગોંધળ સીમાવર્તુલ આંકે
ભાવિ નવ૦ ધ્રુવ

અતિ લોભી તે કુચસર કરે. અહિં-ગોળ કુલિ ફાટયો,
પ્રજા પ્રજાનો દ્રેષાનલ તક સાહિ બિછળ્યો દાટયો,
રાવરાણીની ઉથલી પાટયો—ભાવિ૦ ૧

ફિદ્દતણા પણ જવાન લાખો હોમાયા રણ્યોંકે,
યુરોપિ મરજે બાળયુવા ધરડાં પછિ ભરખ્યાં થોકે,
સદે કે રાવરાવિયા થોકે—ભાવિ૦ ૨

પ્રણય પ્રશસ્તિ

આજ, જગદેવ, જગગાલ પર પ્રણયની વાજતી ગાજતી શી અપેટ !
વાગિ વેસ્ટ મિન્સ્ટરે 'થડ !' જતી થડથડી શી ઉટાવાથિ ઝાંકલાંદ ઠેઠ !
રોય આલિડવન, નિચૂં જોય છે રમટસ, ને મોલ પેલો ભલો સાધુ ગાંધી,
સત્યને અખતરે સ્ત્રી દિહી ખડેન મા, જેહને જોગમાયા ન લાધી.

સાંભરે અંણટની, અવતરી થાં ફરી કલીકપેત્રા ગજળ મિસ્ર રાણી.
સાંભરે કુચ, ગણી ફરજ જેણે વડી, બનિ જિવન ગરલ તો દેવયાની;
સાંભરે હેલન, તે કારમી સુંદરી, દ્રૌપદીસે સકલ વીર મોડયા,
સાંભરે દ્રૌપદી પાંડવોનૂં થું તે અવગણી કૌરવો સો ય રાજ્યા !

ગાદિને તાજનાં તેજ યૂરોપિ જૈં —જે ગ્રહણ ધાલિયાં, ના છુટયાં જો !
 માર્સ ધ્રાવો તિહાં ધસિ ચડી વીનસ, એજ સામ્રાજ્યનાં યે ગ્રહયાં જો !
 તોપતરવારથી તીક્ષ્ણ છે દામિની નૈલુકામણુ તણી તરફ તિરછી,
 રાજ શં, તાજ શં, સૌખ્ય શં, લક્ષ્ય શં, નવ લહે જે પડે ધખમ મૂછી !

એક ઉગરે ભગત, જેહનેા જગત તો, નિત્ય ઉપહારે કરવોજ ગણે,
 ભગત જગદેવને ભજિ ભજી તેહની જાદુઝર મોહમાયા વખાણે !
 ને નમે જો જગત તે સદાયુવરને જે પ્રણયમૂર્તિ—સહજિવન કાજે
 એજ સમ્રાટ પદ જગતનૂં, તજિ જતો,
 તો ભગત તે પ્રણયવીરને પ્રણયસમ્રાટ પદથી નવાજે !

આગાદી સંસ્કૃતીનું ઉપવન અ-સમું પાંગરેલું અધરું
 તે થે ઉચ્છેદવાને અસુર દતપત્યા આતતાથી બળાદય;
 તો એને રક્ષવાને સહ મનુકુલની આશાસંપત્તિ મોંધી
 (આવો આવો ઉમંગો
 સૌ ઝૂકો ધર્મગંગા ત્યજિ નિજનિજના સ્વાર્થમજ્જતિહેતુ.

આલતા મહાયુધ્ધનો આરંભ : ૪. ૧૮૩૯

ફરી ન, ન પુનઃ કદાપિ ! અહિ ઝુદમ અન્યાય આ
 નયો બળતણા ઉછાળ ઉધમાત હેંકાર આ :
 અશકત લઘુ પાર્શ્વવર્તિ મુલકો પરે ત્રાસ આ,
 અરે નિજ હદેય ભિન્ન મત કોમ પર ફેર આ :
 ન સંધિ, નવ નીતિ, કોત્ર પણ ના કદી પાળવા,
 કુવિગ્રહ નૃશંસ નીચ મત્તિનાયુધે ખેડવા :—
 સહ્યુ વરસ કેટલાંય ! સમઝાવવા ફરિફરી
 મથ્યા, નફટ તોરિ અદૃત તવ હાસ્ય પણ જે ગળી.

ખમાય અવ ના પળે ! કર જમે સ્ત્રિયો બાળ તૂં !
 ચડી ગગન બોમ્બવહિન ફડિ હેમિએ વરસ તૂં !
 કુંકાર વિષવાયુ ! રોગ જિવડાંય ઊડાડ તૂં !
 અધોરિ બન ! દેત્ય થા ! અત્રખ લક્ષ સંકાર તૂં !
 બલે, કર ફના ! રુવાડું અવ નૈવ ફરકે જરી :
 તડને મસણિ નાખવો જ બલવિત દેવત બધું વાપરી.

માનવતકંદુક ચંપાતાં

- અરેરે ! વિજય ભુંડા બળ શકના !
 અરેરે ! ઘોર ભોગ સત હકના ! ધ્રુવ
- ચીન ઉગમણે શીન'ાથમણે દુર્જન બળિયા ચાંપે,
 સ્વદેશરક્ષક વીર વિક્રમે દિગંત હરખે કાંપે—અરેરે ! ૧
- ભિગમણે નભ પ્રચંડ ઑમખે નગર ભરખતાં આખાં,
 ભડ સુભટો શરા લોકોત્તરતાણાં ય લેશ ન લેખાં—અરેરે ! ૨
- આથમણે ક્રિન વીર અકેકો પચાશ દુશ્મન રોળે,
 અંતે પણ અપિ જાય ધસે જ્યાં ફરિફરિ સહસ્ર ટોળે—અરેરે ! ૩
- જન સ્વર્તત્રનાં કેસરિયાં પણ નહીં કદાપિ ય થંભે
 દેશ ભાંગતાં વ્યક્તિ વ્યક્તિનાં પૌરુષ ચર્ગત જંગે—અરેરે ! ૪
- પોલ જુક નવ રતન વિષે નિજ ખાળિ શક્યા હિટલરને
 અમેરિકન પોલો ને જુકો ધાય સ્વમાતાજતને—અરેરે ! ૫
- લોહિતણી ચાલે નદિયો દરિયા પણ લોહિ ઉછાળે,
 ભૂ ભૂધર વાદળાં વ્યોમ પણ ચૌખુંડ પ્રલયે મ્હાલે—અરેરે ! ૬
- અને હિટલરી પ્રપંચગળે ગુપ્ત સુરંગી કયાં ના ?
 ખલક આધિએ પ્રલય આળ આ ફેલાતી હેશે ના—અરેરે ! ૭
- માનવકંદુક ચંપાણે ચંપાણે ત્યાંજ ઉછળતો,
 પ્રાણ ગુલમને ત્રાસે ત્રાસે સપરાણે ઉલ્લસતો—અરેરે ! ૮

હિટલર વિજય પરંપરા

ધરણિ થર થર ધ્રુજવંત રે હિટલરા !
 માંસશોણિતદંધી સર્જતો વર્ષિને, દૈત્ય, દિવ્યાપિ હિંસાગચારા !
 પ્રહર પ્રહરે નગર પ્રૌઢ તૂં ત્રોડતો !
 પક્ષ પક્ષે નવાં રાષ્ટ્ર તૂં રોળતો !
 કોટકિલ્લા ન સેના ન રે કાફલા, દૈત્ય, રોધી શકે તુજ ધસારા !
 અસ્ત્રશસ્ત્રે પ્રપંચે જુઠાણે છળે ધૂર્ત દાવે જગત ભેળનારા ! ૧.

‘જિન્દગી’-રા જંગ તુજ વીજ શા, હિટલરા !
 જિન્દગરી વાઢ તુજ, કોડ તુજ આસુરી, દૈત્ય, લક્ષે ન આગ્યા અમારા !
 લઘુક રાષ્ટ્રો તહોને ભરોસે રથાં,
 પ્રૌઢ નિજ નિજ વહેણે પ્રમાદે વથાં;
 ત્યાં રચી ગુપ્ત ભડ અસ્ત્રશસ્ત્રો પ્રપંચો અને પેતરા, દૈત્ય, તહારા
 ઉત્પત્યો, ને હતો હેતુ તુજ ભૂવિજય, તે ન ભૂ કળિ શકી વ્યગ્રતારા. ૨

આસિદ્યા ઝૂક પોર્લાદ તૂં હિટલરા
 ભાંગતાં વીજઝડપે, રચતાં વળી ગુપ્ત તૂં સોવિયટ શં કપાલા,
 આંખ ફાડી યુગલ રણ ચડી આવિયા,
 બંધુ જૂના પરસ્પર ફરી ભાવિયા,
 રકંઘ રકંઘે ડગે ડગ મિત્રાવી રચ્યા મોરચા ભૂમિદરિયે સફાળા,
 ભીંસ દિગ્વ્યાપિ તૂંને કચરવા પ્રયોગ નવે ખંડ જ્યાં જ્યાં સિમાડા. ૩

કપટ તુજ ભેદ તુજ ગજળ રે હિટલરા !
 અર્ધ પોલીંદ આખોય બાલ્ટીક દે દીધ તેં સોવિયટને ધુતારા !
 શ્રીન પર સોવિયટને ચડાવ્યો ત્રણી,
 નોરવે સ્વીડને રજ ન બાજી કળી,
 અલગ ઊભાં, અકેલો જ ઝઘડ્યો, રહ્યો વીરની શ્રીન મંદારમાળા !
 —અતિઅસમ વિગ્રહે પણ પ્રરાકમ ક્ષણ! ભગ્નદિલ કમભર્યા આશિયાળા ! ૪

ઊકલ્યો શ્રીન કે ઉત્પત્યો હિટલરા !
 કેને ને સ્વીડને ભોળવી ઓસલો ગણિ ગયો,—છળકવલ, હીચકારા !
 નોરવે એમ લૂલું કરી નાખિને
 વાયુમથકો દળાવી જુઠાં ભાખિને,
 વ્યસ્ત મોહાર્ત્ત લોકે અહીં ત્યાં ફગાવ્યા, અરે અધમ, પાવકગબારા !
 મિત્રરાષ્ટ્રોનું લશ્કર બન્યું તેટલું એમ લિધ ખેંચિ નોર્વેમુઝારા ! ૫

કાવતાં દાવ એ, અથિ યે હિટલરા
 કારમો આસુરી પાંશ ફેંકી કરે ધાવ પર ધાવ તૂં પૂર્ણ જોરે,
 રૂચ્ય એદિજનન પર ત્હારું વિજળીસમર,
 —માર ! એ માર ! ના શ્વાસ હેઠો ય પણ !—
 એમ ગજવી ગજળ પક્ષ એકે હણે અર્ધ વસ્તી ઘૂટોતકચક તોરે !
 ને સિયોપોલ્ક દિગ્મૂલ ચરણે નમી બ્યાજ “ત્રાહિ પ્રભો !” બોલ બોલ ! ૬

લક્ષ્મી ત્રણચાર સેને નમ્યું, હિટલરા.
 અક્ષિ તુજ આગળે રે દિવાસ્વપ્ન શાં રેખ પર રેખ ચળકેત આજે !
 “એલિઝબેથ સેનસંપતિ આજે જ જો,
 ફ્રેન્ચ કાલે અગર ચાર દિવસે જ તો,
 તે પેંછી સઘ નિર્વિઘ્ન ટોચે ચડી મુજ સિતારો ન શં પૂર્ણ રાજે ?
 -શત્રુ સૌથી વડો, નીચ સૌથી ખુરો, તે ય યાચે મળે કેમ ના જો ?” ૭

સમરસંદેશ ત્યાં ટકટકે, હિટલરા.
 ‘વાટઆ ભાંગિ!’ ‘આ રેલતૂટી!’ ‘જાન્યાં ખેન આ!’ ‘તેલ અંલિ ખૂટવામાં!’
 ‘સેન્ય અધલખ ગચ્છ!’ ‘ટુંક આ ખોટકચાં!’
 ‘મોખરા સકલ ત્રાકે-“નવી કુમક કયાં ?”’
 ‘હ્યાં ન પાણી! ખુટચું અન્ન અંલિ! દારુગોળા ન સેના ય પુરતી અંહીયાં!’
 ‘મોકલૂં મોકલૂં!’ ‘દૈત્ય કહે, દશગણાં! સોગણાં ચે હું હોમું પલકમાં !
 આ ત્રિમાસે જ ઇંગ્લીશ ને ફ્રાન્સ રગદોળિ કરવાં ફતા, જ્ને નમે ના.
 અષ્ટ રાષ્ટ્રો! મળને સેવતા કિકરો! -આ વડા બે ય બેવડ કફ હા! ૮

ધૂતપાશે ફસાતા જનો હિટલરા
 મરણિયા વીર મદમત મયગલ જશા દશગણાને ચ ભારે પડે છે;
 મારતાં ને મરતાં વળી કેંકની
 ચમ્પુ દૈવી પ્રકાશે સમુજ્જવલ બની
 કીર્તિ સત્તા સમૃદ્ધી મહત્તા હરીફાઈઓ ને મદોથી છુટે છે,
 ક્રોધ ને વેરનાં ઝેર કાતિલ પુરાણાં તણાં શમન ઝંખી રહે છે. ૯

ગત મહા વિગ્રહુ યે કંઈક હિટલરા,
 સૈનિકો સર્વ સેના વિષે પાક્યા, સ્વાર્થ જડનો જ જે પાર પામ્યા,
 વીતરાગી મહામોહજિત એ જનો
 સૈનિકો તો ય કવિ કિલ્સુકો શમ-ધનો,
 કૂંચ, શાર્મણ્ય, ઈન્દ્રેજ, કોસોનિયલ, બેલિગ્યન, પુર્ક, સર્વે પ્રજામાં
 ઝવડતાં સામસામે ય એ નર બન્યા સકલજનતાકુટુંબી હૃદયમાં. ૧૦

એ જ ભાવે શમ્યો કુંર એ, હિટલરા.
 કિંતુ પછિ સંધિનાં લખત જ્યાં યુરપે રાજપુરુષો કને ચીતરાન્યાં,
 ત્યાં અહહ વેર ને રોપનાં ઝેર એ
 જીર્ણ તે અધિક સપરાણુ ફરિ ઊભરે !...
 એમ વિખળીજ રોપ્યાં ફરીને બધાં, રેનવાં યે કંઈક ત્યાં વવાયાં,
 તેતણાકાળ લણિહિટલરા, આજતેં તોહરાં ગિલટ્ક સમરો ગળવ્યાં ૧૧

ભારતી યુદ્ધ પછિ યાદવી, હિટલરા;
 તે પછી પાંડવીસંસ્કૃતિપ્રસય, બર્બર તિમિરકાળ પ્રાશવ જિવનનો.
 -એહ કમથી યુરપં આ મમે ઉગરતો
 બે, મહાદૈત્ય, તુજ કાળ એ નિવડતો,
 ને પછી ભદ્ર નિજ રાજપુરુષો પરે શક મહોજસ્વિ એસાડી શકતો
 સ્વાર્થ સ્વામિત્વ સંપત્તિયાગી જગધ્વંધુતા કેરિ સદ્ભાવનાનો. ૧૨

જર્મનનો પારિસપ્રવેશ: ૧૪-૬-૧૯૪૦

૧ પ્રલયાત્તિ

વીળેના ચમકાર વહિવમળો ગોળા ગળારા ઝડી
જ્યાં ત્યાં ઉત્પતિ બિતરી તિમિરને ફેંદી કરે યોગણાં,
ગેસોયે ધુમરી દિશા સકલમાં ફુગેંધ દે પાથરી;
બીજા ભેરવકારમાં શતગણા પાશવ્ય કે આસુરી
કરે શા વિઘ્નદાઝડે ભયભર્યાં ને માણસાં ભીષણાં
એ પાણીપતમાં પરસ્પર ઝુઝી સર્વત્ર વર્ષા રહ્યાં,—
આ કપી થથરી રહી બધી ધરા એ રૌદ્ર પ્રલયાત્તિમાં !

ધમસાણાણુંવ એનું માત્ર આણું એ કલ્પાદ્યન્યાયજ્ઞ જતાં
નેત્રો બંધ થયાં ગયા શ્રવણ, ઘોરેલી હરે શન્યતા,
ચિત્તે આહ્લિક વર્જિયાં, ધર તથા બાહર નિકળી પડ્યો,
ટેકસી દામ બસે ચડ્યો, ગલિગલી બાઝાર કેં આથડ્યો;
સૌ સર્વત્ર જ વહેપલે બકબકે ક્ષુદ્રોષમોપાધિએ
દીઠા ફૂલ, જેહવાં કિડિમકોડી મૃત્યુઘસ્તાસયે:
—હજી પારિસ સર કરૂં, નવ ગણે બૂઝે ન આ કોઈ તે !

૧૪

૨ સિંધુતટ

એ સૌથી વિકરી તપી વળિગયો હું સિંધુએકાંતમાં,
મૂકી તાડ, વટાવિ સૌ લઘુમહા ઔંધાણ જડ મનુજનાં,
પૂઠે સૌ જગ જાંડિ સિંધુતટને વેળૂપટે ચાલિયો,
ઘેલા શો બસ નાસિકાઝ પુઠે કાપા ધકેલી રહ્યો.

ધપ્ ધપ્ તાલ સુણું સુણું ન, નિરખૂં નિરખૂં નહીં કાંઈ એ,
એમ જ કે મળલે પછી તન થકી સંજ્ઞા જરા પામિયો,

થાક્યો છૂંચલ જીવ રેત અહિં છે શીળી ત્રિણી સૂકિયે,
ને ભરતી ય અડે ન લાં લગ ભલે લાં થાક ઉતારિયે.

બેઠા. ત્યાં પગ આફળે સરિ જતાં લાંબા શ્વયા, કાચ ને
ધીરેથી ઢળિં જાતિ ફૂંળિ સરખી શીળી સિતા રેતમાં;
આંખે ને શ્રવણે લસે શ્વસિરઉ દરિયો લહેરી ધુને,
ને જુહી મુજ સળવળી રહિ નવા તો યે જુના પ્રશ્નમાં:-

ભવ્ય ને સૂક્ષ્મ સર્વો વિરાટ અણુ જે સ્વર્ચલુ વિભુ વિશ્વે,
છે શં સજીવ તે, વા અચેતન કેવળ માયાવી ?

૧૪

૩ નિદા

સજીવ નથિ તો ધરે અજળ શક્તિ શી રીત એ
વિશાળ ઉત્તિંગ ગાઢ કોમલ અસૌકિકી કુદરત,
સજીવ સુખદુઃખમાં, જય પરાજયે, જોમ ને
પ્રસંગ નયળાઇના મંહિં, સખા સખી બોધવે
ન થાય કદિ તેમ ચિત્ત પલટાવવાની ગત ?
રતે રત ફરે વળી કુદરતે, ફરે છે સહે
સજીવ સહુ ચિત્તવૃત્તિ: નિશદી ય અસ્તોદયે
સદા ચક્ર વેળવેળ: સહુ તે સજીવો ફરે.

સ્ફુટારસ્ફુટ કંઈ સરે મનનમાળ હાવી મને,
વિરાટ ઉદ્ધવી તણી વિવિધનીલ ઝાંચે ત્યાંહાં,
વળી વળિ ઉડત મોજશિર શ્વેત ચમરી, વળી
ધિરી ગહર તાલબદ્ધ બજતી મહાનાડિએ
વશીકરણ કીધ એ શિતળ વેળુની સંજમાં:
ઘડી ખિતાણુમાં જ આંખ મુજ આપમેળે મળી.

૧૪

ભણકાર

૪ પાછલે પ્રહર

જગ્યો ત્યાં અનિલે ઉડી સલિલમાં લીલા કરે બાળ શો,
 જાએ ગોપકિશોર શો ધનધણો પ્રાંતાભિ સંચાલતો.
 કેદેથી રવિ શ્રાંત મસ્તક ધરે ઘૌંસુંદરી અંકમાં,
 સિંધુ બાલ કિશોર પંથિજન એ સોડે ત્રણે બંગમાં,
 હૈ હૈ ને વળિ શમધોષવમળે સંધ્યા પ્રિયા ન્હોતરે;
 'રે રસિકે, છુતિવત્સલે, હજિ ય તૂં રસણે કંઈ કંદરે ?'
 જોજો છૂં વળિ અંતરિક્ષ ઉડતી ધુમતી હવાવાઘણો,
 મોટા ચિત્રપતંગ શી, પલુ ઉરે વૈશ્વાનરી ડાકણો !

સર્જે માનવ યંત્ર એકથિ સવા સામર્થ્યવાળાં, અને
 સંહારે ચડતી કલા જમવતો શો આત્મઘાતી અને !
 સંસ્કૃતિ મનુની કમે કમ દિસે છે સેવતી ઉદ્દગતિ
 એકે એક મથી રહે ખિલવવા કે લાવના—અંશને;
 એકે એક ય અંશ ચિંતવિ રહે, 'હ'થી બધી ઉત્પતિ,
 તો મુજ ધર્મ જ સર્વવ્યાપિ બનવું, ચાંપી અધર્મી કૃતિ.'

૧૪

૫ અકળ ભાવિ

‘શાંતીકુંવર’ ‘ઈશપુત્ર’ ભજતી યુરોપની સંસ્કૃતિ,
જે વિજ્ઞાનફિલોસુફીપથ યુનોની જન્મથી પ્રાશતી
વિજ્ઞાનો મથિ શક્તિયો કુદરતી ધાલે છ તે ગાંઠમાં,
સત્તાસંઘલોભમાં ગરક ને યોજે છ સંહારમાં.
લોભે વિગ્રહ જાગે જામિ શમતા કે એકની હારમાં,
તેમાંથી પ્રતિવિગ્રહો જ પુટતા, ઈર્ષ્યા અને ખારમાં,
ને સૌ સાથજ દૂબળો બનિ જઈ ગાળે દિનો હાંકમાં.

કે દરકાબર શાંતિ માંદલિ ટકે, વૈજ્ઞાનિકો ત્યાં વળી
શસ્ત્રાસ્ત્રો રણયુદ્ધ ને નવતરા પેચો ય બલવત્તરા
સંયોજી કલહી ગુમાનિ ચડસૂ લલચ્યાવિ દે માણસાં;
જે જૂનાં નવલાં ખરાં છળભર્યા ખડાનાથિ થૈ આકળાં
જંગી યજ્ઞ-રમે, પ્રજા સભય કે હોમાય તેમાં બલિ.
ફેશે ફાન્સ ? જશે જ ? ને ટ્રિટનનું, સામ્રાજ્યનું ભાવિ શં ?
સત્યે જીત, બલે નહીં નહિં જ, એ શ્રદ્ધા ય હોંસાય શં ?

૧૪

સિંધુ હે !

૧

સિંધુ હે ! ઉર તુજ વિશાળ શીતળ !

—ધ્રુવ૦

મનુ રોતો મનુ કુસ્કાં ભરતો હાથપાય પટકુંતો
નિજ વિપદે જગભર વિષમે તુજ કાંઠે કદિ સરકુંતો,

નવ ખોલે તૂં કંઠાર કોમળ :

નવ ભાળે તૂં નંદાર પ્રેમળ :

સિંધુ હે૦ ૧

ભૂત વીતકે છળિ ઝળિ આખો બળિ જઈ બાળક આવે,

ભાવિ ભીષણે ચિંતાતુર દિશ્મૂઠ કંઠે તુજ પાવે,

નવ ખોલે તૂં કંઠાર કોમળ :

નવ ભાળે તૂં નંદાર પ્રેમળ :

સિંધુ હે૦ ૨

વિપદસંપદાથી પર તૂં તો, અસ પુરો, ભડ માની,

ભૂતભાવિથી લાપરવા તૂં, પલ તુજ કાળસમાની,

શ્વસત હસત રૈ લસત તું એકલ :

ગાજત નાયત સોહત એકલ :

સિંધુ હે૦ ૩

૨

સિંધુ હે ! ઉરંતુજ વિશાળ શીતળ !

ધ્રુવ.

તુજ આગળ મનુ હસતો રોતો વિજયિ વિજિત પણ કેવળ

કણું રેતનું, છાંટ શીલુની, રવિકિરણે નર્યું કસ્તર

અસંખ્ય મનુમય પ્રભરાષ્ટ્ર પણ

કસ્તર, ફરફર, રજકણુ :

સિંધુ૦ ૧

હડે ઊભય ત્યાં એ ય હારતા, એ ય મરે મારીને,
અગર એક પછડાતો ખુલો, અવર પુલે પળ જિતિને,
એ અમ વિજય પરાજય ગાથા :
નિગળત રગત પતાકા :

સિંધુ ૦ ૨

હા પણ આ તુજ સ્વસ્થ તટસ્થ ન શક્ય જ ગૌરવ અમને,
યદ્યપિ શક્ય, ન ઇષ્ટ કદાપી: હો વળગ્યોમનુ મનુને,
માયા કે ત્રેરે પ્રેરાતો
સહ સામે દોરાતો :

સિંધુ ૦ ૩

વળિ વળિ સખળ અખળ ને છૂંદે, આતતાયિ થઇ ત્રાડે,
નવ વચ્ચે પડિયે વિવહલ પણ અંતર જુલમ પ્રજળે,
અતિપશુ નૃશંસતાએ છળિયે,
દેવદેવી કરગરિયે:-

સિંધુ ૦ ૪

બને ક્રાન્સ જે યુરોપ ખેંડે અર્વાચીન મિનવાં,
'સ્વતંત્રતા', 'સમતા', 'અધિવતા', ગજવી ત્રિમંત્ર ગરવા.
વર્તમાન યુગ પ્રજારાષ્ટ્રનો
અધારણિ રાખનો—

સિંધુ ૦ ૫

જેણે બૂમડલબર પ્રેર્યો; ક્ષત્રા અને વિજ્ઞાને
સત્ય અને સેવાના મખમાં વખવ્યાં ઉરમતિ જેણે,
ફાટફૂટતી બીસે મેલી
રે તેણે એ હાર કબૂલી

શસ્ત્ર અસ્ત્ર અરિયરણ્ય મુક્તી
મિત્રકોલ નિજ પતને બૂલી :—

સિંધુ ૬

એવાં કરતુક અજબગજબનાં અકલ્પ્ય ધોરભયાનક
બને ખિલટસફીગે આ વિજળીવેગે હૃદયવિદારક,
ત્યાં શ્વ કાણુ શ્વ કરકર કરતર
બને ન વિગલિતમત્સર !

સિંધુ ૭

પ્રલયતણો સૂરજ ઊગે છે, યુગ વિરાટ પ્રકટે છે
ફાટે છે મુખ, અસંખ્ય દાઢે અસંખ્યાત ભરખે છે,
મનુની છાતી ચપટ બને છે,
હિબકે શ્વાસોચ્વાસ ત્રટે છે !

સિંધુ ૮

ફ્રાન્સ પડતાં હિટલરના મનસુખા

પડયો જ અરિ ! જર્મનીભર હતો મનોરથ મહા,
 ફરીથી અજસાસ છતવું જ, વેર લેવું પુરું :
 મહાન બિસમાર્ક સાધિ દિધ તે, ફરી આજ મેં.
 હું એ અમરકીર્તિ જ્યોતિપરિવેશધારી થયો !
 પરંતુ બિસમાર્ક બાદ ક્યસર ગુમાનિ મૂર્ખો દષ્ટ
 ગુમાવિ જય એ, વિશેષ અપકીર્તિ એ વહારિને,
 નવું અધિક તાતું વેર જર્મનઉરે ગયો ભારતો.
 ચિના સ્થિતન ફ્રાન્સ છતત ત જર્મનીને કદી,
 અમેરિકન ના કદી પડત એ યુરોપી રણે,
 ચિના સ્થિતનઃ ધોર રે તહ નયો પિશાચી અગર
 ધરા જર્મનીની વહાડિ દુકડા ફગવતો, વળી
 ચુપાસ દઢ થાપતો અદ્ય શત્રુનું વર્તુલ,
 ચિના સ્થિતન ના જ જર્મનિશિરે લદાયો હતો.
 નવું જળત ત્યારથી સ્થિતનવેર જર્મનિભરે
 વસુલ કરવું હજી રહ્યું;—અરે કરું ચપટિમાં !
 અજેય મુજ જિંદગીગ ! મુજ વાયુનૌકાદલ
 પચીશ મથકેયિ;—હાં, 'દધિપ્રદેશ કુલ ફ્રાન્સનો
 લઈ કળજ, ત્યાં જુતાં મથકમાં ઉમેરું નવાં,—
 અસંખ્ય મથકેયિ “ખાડિ” ટપિ રોજ આઠ પ્રહર
 અસંખ્ય દુત વ્યોમનો ધુસિ ધુસી બધે બોમ્બ ને
 હુતાશ વર્ષાવશે, થથરશે સ્થિતન ત્રાસથી.
 ગજૂ જ કશું એ ચણોહિપુર લાલ ટાપૂ તણું
 ટટાર રહિ જિંદગીગ મુજનો કરે સામનો !
 કહે નિજ મુખે “હું સિંહ !”—ફટકારું જ્યમ ફૂતરે !

૧૦

૨૦

કહે વપુ ધુળિયું કંપત જ ખૂટ મુજ ચાટતો!
 હું કોણ? ધવલાન્વયી નોડ જર્મનીનો મહા—
 અકેલ કલ શાસનાધર હું તો અતિમાનવી
 દિધું છ અભિજાત નોડ કર માનવીશાસન,
 ગુલામિ ધવલાન્વયીનિ નિરમી પ્રજા અન્યને,
 મહને કુદરતે ગ્રહી કર નિમ્ને અને આ નવી
 અધે કિતમથી વ્યવસ્થિતિ જમાવવા સુંદર,
 મહાત બલનાયકોય મુજ શો સિતારો ભજે!

૩૦

(અહીં જરિ કપાળકરચળિ ખસે, મુખે સ્મિત હસે.)
 “હું તો પ્રભુનું ઝૂડિયું!” વદિ ગયો વિજેતા પુરા,
 હું તો પ્રભુનિ વાડિનો ફકત આગળાં છું નવો,
 તરતુણલતાતણાં સમગ્રું કૈંક વિજ્ઞાતને.
 નહીં ક્ષિટન શા પ્રશામિ તરુનો ધન અઝાયડો
 હિતાવહ અનેક વૃક્ષતુણજાતિને વાડિએ;
 ચહ્ન ફકત ડાળજુડ કંઈ કાપવા છાંટવા
 બિજાં દુમહિતે; યથા સુણિ કથા જુની હિંદની,
 હજાર કરધારિ કો અસુર થૈ ગયો, તેહના
 સ્વયં પ્રભુ વિદ્યારિયા કર ત્રિસૌકરક્ષામતે.
 થજ્જે ભણું સૈંદારવસ્ત મૃદુ એ ક્ષિયોપોહડનું
 જવાંમરદ ક્રાન્સમાંય મુજ “પાંચમા વ્હૂડ”નું.
 પડયો અપરદસ્ત ક્રાન્સ, મુજ અટકળ્યા કાળથી
 કંઈક દિન આગળે; ન હિંચ સૈન્યસામગ્રિની
 ખુવારિ જય સાટ વેઠિ, ખમવા હતી હામ જે.

૪૦

થશે સ્થિતજીતનું સરલ કાર્ય મુજ એટલું,
કમી જરમનીશિરે વિપતમાર પણ તેટલો.

નહીં સ્થિતજીતક્રીડા વચમાં શું અમેરિકા
ધસી રણ ચઢી નવી વિપત આણશે કારમી ?
નહીં, ન દિ, અસંભવિત. દુનિયા બધી સ્તબ્ધ છે,
પડ્યો કચરચાણ પહાડ સમ ફ્રાન્સ, તે અદભુત !
કરી 'તિ ખુદ અર્ગ્જેન્ટા વર્જિરે જ રૂઝવેલ્ટને,
—“ન બહાર પુરતી, ત્વરાયિ, કરશો, ત્હમે ફ્રાન્સના
ભુંજ ખચરે તો ખચીત મુલુશા ખિચારા તણા.”—
લખી લિપિ હતી જ અંતિમ દયાચણી એહવી,
પંડત મરવા જ પ્રાણિતાણિ આખરી ચીસ શી.
તથાપિ નહિં રૂઝવેલ્ટ પિંગળેલ, —“છે જરમની
અતકથ બાલ, ને ન લ્યાં કશિ જ બુદ્ધતૈયારિયા.”
હતું વલણ એ, ન તે તુરતમાંહિ પાછું ફરે.

પરંતુ મુજ એટલું સ્તંભ મુજ વ્યહ છે પાંચમોઃ
અમેરિકન ખંડ બે-ય મળિ ત્યાં વસે જર્મનો
પચાસ લખથી વધૂ, ન નિજ માદરી ભોમને
વકાઈ મહિં ઊતરે જર્મનો થકી તલપદા.
કથું બૃહત ઓસ્ટ્રિયાદિ મહિં પ્રાથમિક કાર્ય જે
બની સરલ જેથિ હત એ આહતવ દેશની,
અમેરિકન જર્મનો કરિ રહ્યા વિવિધ સેવ તે
ઉર્મગભર લાભકરિ નિજ માદરી ભોમને.
પ્રમુખ પણ બે વિશાળ મુલકે છ મુજ પૂજકો;

સિપાઈદલ એકમાં, અરધ સૈન્ય બીજા ત્રિમે.
 પ્રિસામહિ રમાડતા મુજ નિમેલ ત્યાં એલચી.
 અનેક મુડિદાર યાંત્ર ઉદ્યોગ ને અગતના
 પરોપજિવિ ત્યાં, જિવે ફક્ત જર્મની-આશ્રયે.
 અહીં બટન દાખતાં જ ઉપડે તિલાં બેડ, કે
 ભડાક પ્રકટી અનેક ઘણ ક્રાંતિ-ચક્રીપવન
 તુકાન મચવે, — જગાઈ ફસિ તેલ આંધીમહી
 શકે નવ પસારિ હાથ રુઝવેલ્ટ આ ખંડમાં.
 ચકોર વળિ એ; ભલૂં સમજિયો છ કે આ નથી
 સમો કયસરી: રણે ઉતરતાં જ આ વેળ તો
 અમેરિકન સંમુખે અરિ ઉભેલ છે ચોકડી.
 પ્રહાર પડશે અપૂર્વ જર્મનિ ઇટાલિના પૂર્વથી,
 ચડાઈ રશિયા નિપોન ફરશે પ્રખર પશ્ચિમે,
 (ન રૂસ નવ જાપ એક નિજ મોરલીએ અને,
 ભુલ્યો દિટલરો; બિજૂં ચ ન શું એ ભુલ્યો:
 પરંતુ અંધિં તો જુવો બસ ખપુખચય એહના.)
 અને રશિયનો ઇટાલિવતની 'થ જાપાનિયો
 અમેરિકન ખંડમાં જ નથિ ન્યૂન કે દુર્બલ;
 અને વસતિ એહમાંથિય ન પાંચમા વ્યૂલ શં?
 તથાપિ તજવીજ એ નવલ યોગ્યું અઘ કણે.
 અમેરિકન દેશ યેત્રણતણા રહ્યા મનુ લજ
 ધરી પ્રણય એનશં, જુનવટો, જુના મઘ શો.
 મુસોલિનિ સહે કંઈ ફરિ દયાણુ ફૂંકો પર
 અમેરિકન વ્યહ પંચમનું એમ બળ બેવડું;

૮૦

૮૦

અને સખમરીન આટલીટિકે કહેં મેવડી;
સમુદ્ર પર ક્રાન્સરપેન બંદર જ થાનકો એહનાં.

ડખો સુભગ ફોશનો, સગવડેય પૂરો, ગ્રહી
પ્રવેશ મુજ હું કરીશ પૂરીસનો એહમાં.
ભલે નિરખતાં દરેક નરનાર આ ક્રાન્સનાં
મણા ન લવલેશ આજ જરમન-દિધે શિકસ્તે મહા.

૧૦૦

ભલે ઉકળતાં દરેક યુવતીયુવા અંતરે :
અતિપ્રખર ઝંખાર પ્રજળે તથાપિ ગળવાં પડે
ન કારિ કશિયે જડે, ભલભલા જ શરાતણા
પગે જલદરેણુ એ હૃદયભંગ-ખેડી જડે.
અને ક્ષિટન-ખિલટઝંકીગ ? કરવી પુરી કે તિથિ ?

કશે ન ઋતુઅંતરાય સપટેખરગાખર લગી;
ટકાવ પણ ત્યાં લગી ક્ષિટન નૈવ ખેંચી રહે,
શકીશ કરિ લુન્દને જયપ્રવેશ બહેનો, ભલે
નિમાતું શુભ ટાણું એ ખુશનુમા જ આગસ્તમાં.

૧૧૦

અઢાર રવિ છે, સની પુનમરાત સત્તરમિએ.
જયંતિ પણ કે સુયોગ્ય બિન્નું પર્વ આવી મળે
બિચાર દિન આમ તેમ, કરવી વટે ખોજ એ,
અને દિવસજાહિરાત કરવી જ આગોતરી.

અપૂર્વ ક્ષણુ બિગવું ભરદમામથી અણસુણ્યા !
ભલે ક્ષિટિશ સિંદયાળ (?) ઉપડી તમે રોષમાં,
—ધસંત મુજ ખિલટઝંકીગધમણાથ દાવાનલે
સહ ક્ષિટન એહ ખાખ બનશે બધી કંદપના.

૧૧૭

રૂઝવેલ

૧

આજ ગાદીપતી એક સતવાદિનું વૅણુ બીજ તણું નાક દાપે !
અમર ઇતિહાસને ચોપડે શોણિતવ્યાળ થ' તે સદાકાળ શાપે !
'રે કૃતધ્વી, ગુલામીથિ તું ઉધ્ધર્યો જોલ મિત્રદયે લોલિ ખર્ચી,
પીઠમાં તેમની વેળ અણિની ગ્રહી તેં હુસાવી કટારી શિ તિછી !
કદ મુસોલીની ફેસિસ્ટ ! તેં તો યુકી નાઝિની જૂંડિ દાઢી ય અર્ચી !
એમ ઉચરી કિયો કિરણ શાયાશ તેં નગ્ન સચ્ચાઈનો જગત વરતે,
અચલ શ્રદ્ધાનિ ઉર ઊર પ્રકટાવતો જ્યોત—

જીઓ જીઓ રૂઝવેલ !

૨

રાજર્ષિ પ્રમુખાદે જે	ઉચ્ચરી પ્રૌઢ શાસના,
'ત્રીજીવાર ન તે ને તે	કદી પ્રમુખ ચૂંટવો :
પ્રજા તેને ય ઉલ્લેધે	છે આજે અણિની ક્ષણે.
જનતા ને શિરે આજે	મોટો આઝાદિનાશનો
ઝખ્મો ભાં, જનતાના	તેથિ રક્ષણ કારણે,
નીવડેલો ફરી નેતા,	ને ચૂંટે છે રૂઝવેલ.

રૂઝવેલ ! જ્યઘોષોની	ખોટ શી આજ આપને
સૌમાં આ ગુર્જરી તો યે	લાગતી યે વહે, "જ્ય !
ધર્મયુધ્ધે ઝુકવો, વા	વહો તાટસ્થ્ય ધર્મથી
આઝાદી સંસ્કૃતિ રક્ષા	-દીક્ષિત આપ આજથી.
પોતાની તેમ સૌ કેરી	આઝાદી રક્ષતી પ્રજા
છોટી મોટી બધી યેના	આપ છો ભેરુ બીડના.

એમાં જો કદિ એ આઝાદીધર્મથી ચળે
ત્યાં ત્યારે તેટલો તેનો કાન સ્હાવા સમર્થ છોઃ
પૂર્ણાદિ આપને આમાં નેતા સવાઈ સન્માને.

રૂઝવેલ્ટ ! જન હૈડે વૃંશિગટન લિંકન
સાથે પૂર્ણ-દુતા પામે — એ વાંછું આપને જય !
કલાર્થે ય ઉણી આસી લાંછે ચૂંટ અપૂર્વને.” ૧

ચીન

આઝાદી વધશે જ આ શતકમાંહે માનવીસંઘમાં
એ આશા નિરખું નિહાળિ ગગને ત્રિજ્યોતિરેખોદયઃ
અંગારો પ્રકટેલ ક્રાન્સમર્હિ ને કોલમ્પસી ખંડમાં,
તે તેજે વધિ થાય ઉજ્જવલસ ત્સંકલ્પતારા ત્રયઃ
આટલાંટીક ઝળે નવો ખિતટની તારાતણા તેજમાં,
પ્રાસીશીકતટે અજાયબ નવ જ્યોતિસ્તૂતીયાદય !

ચીને શાં વિષમે સલાં અહલ આ છેલ્લી પિઢી પાંચમાં !
આઝાદીતણું ખીજ જામ્યું પણ છે એ નારકી ત્રાસમાં !
સૌમ્ય સ્વસ્થ શમપ્રધાન વિમલા સંસ્કારનું જીવન
ના જવાય જ, જ્યાં લગી નવ હઠે, હારી તુટી ચૂર્ણ થૈ
લોભી પાશવ શક્તિ નિજુર તણા બેહદ ને કારમા
હુમ્લા વેળ કવેળનાઃ — અમર એ અંગાર અંખાર થૈ
સંકલ્પઘ્નિ છે ખિલી અચલ એ ચીની પ્રજાસિંધુમાં
શસ્ત્રાંજી ખનિને સુસજ્જ કરવા એ દૈત્ય ઉચ્છેદન !

૧૪

પાદપૂર્તિને બુર્જે એક પ્રશસ્તિ

જ્યો સ્મૃતસ ધુળવિયો મકદુનાદ્દગધો જ, જ્યૂઠ્ઠિયો,
 નામીનેય અદિસકો બનવવા હામી ભણી વિશ્વને;
 ભાં નહેરૂદય દાસ વદ્ધભ કર્યો ચેલાય ગુળગિ શા,
 આંસારી, હય અદિલ, ખાં, વશ કર્યો, તામીલ મ્હારોદ્ધર્યો,
 જ્યુ કેળવ્યુ કેંકિ શાસન દિધું, એ સર્વને જાખવે
 બાકી શું એવું હવે?

ધ. ૧૯૧૮ ની એક પ્રશસ્તિ

ત્રેલોકને તૃણ ગર્ણિત પ્રભાવ દષ્ટિને
 ધીરોદ્ધતિ ગતિતણી ધરણી ધુળવતી;
 જાતે વણિકપણ તપે નમવે મહર્ષિ,
 આ મૂર્તિ વીરસની, અથવા શું શાંતની?

આધુનિક વરરાજા

થાતું મુખે હસું હસું, કપડે મહારો,
પહોંચે ઘડી, પિત્ત-ગળે, કર મુદ્રિકા, વળી
વાળે રૂમાલથી સુગંધ ઉડે પુકારી
—ઘોડે ચડ્યો યુવક લગ્નથી સ્વર્ગ પામવા.

૧

સાનાર્જને, તપબળે, બહુ યત્નદાને,
સેવાપરાયણ પણે, શુચિ બપ ભદ્રિતથી,
સ્વર્ગે જાય સમગ્રે જન અન્ય,—આ તો

ઘોડે ચં ૨

એ સ્વર્ગના પથ છસાત પુરાણ જીર્ણ,
એમાં શું સાહસ, શિ યૌવનસિદ્ધિ એ પથે !

આ કાલ નૂતન નવો પથ કાં ન કાઢું ?

ઘોડે ચં ૩

છે કામ કારિ રિપુ દુનય, તેહ સામે

છે લગ્ન હાલ સવળી પિઠ કાચ્યાતણી !

એ તો પુરાણ, અતિપોકળ એહ વાતો !

ઘોડે ચં ૪

છે પુત્ર ઉત્તમ સખા, સહકારિ ભાચો,

છે પુત્રથી અમરતા, પિતૃતૃપ્તિ પુત્રથી,

ને લગ્નથીજ સુતઃ—એ સૌ વાણીલીલા !

ઘોડે ચં ૫

છે સ્ત્રી વડે ઉજળું ગેહ, કુલે પ્રતિષ્ઠા,

લક્ષ્મી વસે, ઉઘડતાં સુખપુષ્પ સ્ત્રી હુકે :

એ સાચું નેડ વિરલે, સઘળે ન સાચું,

• ઘોડે ચં ૬

છે સ્ત્રી વિપત્તિતડકે શિળિ વાદળી શી,

રોગે અતીવમધુરી બરદાસ સ્ત્રી તણી;

આ યે ખરું કવચિત, યુગ્મ બધે ન સાચું,

ઘોડે ચં ૭

સંસ્કાર માતપિતૃ કે કુલનાથિ મોહ્યો ?

કન્યા સ્વભાવગુણ આવડતોથિ રીઝ્યો ?

ભાલે ભલી બિનકિ કેશવળાં જ નેહ

ઘોડે ચડ્યો યુવક લક્ષ્મિ સ્વર્ગ પામવા !

૮

ભણકાર

બંદાની લવરી

૧ મહારે તે વળી ઘર ?
એ પથરા એ ઘંટ ?

છટ !

સૂરજ પ્રકાશે છે ને ત્યારે બંદા ભ્રમર !
મહારે તે વળી ઘર ? એ લાકડાં એ રંગ

બંદા અડબંગ !

ઝાપટાં ઝરમરે ને ત્યારે બંદા પતંગ !
૨ મહારે તે વળી કપડાં ?
એ પહેરવાં એ લાલવાં !
એ ઉતારવાં એ સંકેલવાં ! સાંધવાં... ૧૦
ના ? હા ?

વાયુ ફૂંકે છે ને ત્યારે સહડ ફરકાવતા ને કુલાવતા
બંદા બને બતેલા !

૩ વસંત ઉઘડે છે ને એ મહાર ! એ કેસુડાં !
ત્યારે ખાટાખાટા કાતરા મોંમાં
ને ઘટામાં લપાઇને

બંદા મળુ ફૂળે કુઝીઉ !

૪ ચાંદરણાં પથરાય ને એ જાયા ! એ પ્રકાશ !
ત્યારે એ હૂંડક, એફરફર, એ શાંતિમાં
બંદા મળુ ગુંજે હા—આ—શ ! ૨૦

૫ મહારે તે વળી જોર ?
એ જાયા, એ બેડી,—ને વળી એનાં છોર !

—એનાં ?

ના ! ના !

અમ એનાં સ્તો !

એ વળગાટ તો છુટે જીવ લલને સ્તો !

એ રે પુંછલડીને લાગે જીજી સાત :—

અરે ગાંડા રે ગાંડા, મહારા બ્રાત !

ના ભૈ ના. જુવો,

ચૂલો તે ખુલ્લી પૂંછડી;

૩૦

કેઠાર તે જીજી પૂંછડી;

સાડીચોળી ઘરેણાં ગાંઠાં તેલપ્રલેલ

કાંસકી દાંતિયા સોય દોરા મેંદી ફેંદી

વગેરે વગેરે ત્રીજી પૂંછડી;

હામ ઠીકરાં રાયચીલાં ચોથી;

મહેમાન ભાંડુ સખી સખા તે પાંચમી;

વાર પરખ ટાણાં ને વરાઝેવાર છઠ્ઠી;

અને એ—નાં હેત, સાચાં ને જૂઠાં

અને વળી કેમ જ ભુલાય એનાં ફેલ,

જૂઠાં ને સાચાં !

૪૦

—આય વોય રે મહારા તાત

મહારે તે શી એવ એવડી પંચાત !

ભાગ ભાગ રે જીવ

એ જોર થતીને ફટકારીને લાત !

પાંચ વારનો રાસ

સખિ, સોમે ભરતીનીર, પાવનિએતીર, તિહાં વાગિ મીટડી;
તીરતીરે રહો કરિ રહેલ, વરણાગી છોલ, ઝખકવાગિ મીટડી. ૧

સખિ, બુધ કરે બધું સૂઝ, પધાર્યાં છ નેપીડા,
આપ્યાં લીધાં જ દોષળપાત, રચ્યાં ભાળ લાલ, મુખે ભર્યાંબૂક,
અહો શા હૈસિલા ! ૨

સખિ, ગુરુએ સોહાગસણગાર, ધરી વરમાળ, ફરકતી ચૂંદડી;
ગાંઠે ગાંઠ, કરે કર રહોય, નખેનખ-વોય ! વળી વાગી મીટડી,
પેત્રી મીટી મીટડી ! ૩

સખિ, શુક્રે રુવે મુજ માત, ચાંપી ઉર સાથ, વળાવે દાકરી,
ચડી મેડી તિહાં પેલિમીટ, બલોવતિ ચિત્ત, -ખની ગૈ કિંકરી ! ૪
સખિ, કિચ્ચા રવિના ભાણુ, તારો કોઈ થાન ભુલી રહે ભૂતલે,
આવો આવો મોંધેરા મહેમાન, બતાવો શિ હ્લાણુ છુપાવિ
છ કર-તલે ! ૫

સખિ, પાંચ શુભાશુભ વાર, અશુભ બે ટાળ, પુરે સાતવારિએ,
સુખદુઃખ કુદે તેવાં સૂંત, કાંટાકુલ બહેન, થતાં ભવવાડિએ. ૬

બદ્ધમ ગીતાવલિ

બદ્ધમ, પયસર બચ બચ પીએ
મુખપ્યાલી ભરિ ભરિ ઘટિ હલવે:—બદ્ધમ૦
હલવે ઝટપટ અધિર, મેદ, વણિ

૧ બહાર જુવે, વણિ સ્તનગમ વળતો:
સ્તન અવરે કર લઘુક પસરતો,
મુષ્ટિ હળુક વણિ સાળુ ભરવતો:
પયસર પમરત, બટુ ય પમરતો,
માથટ પિધ પિધ શિશુઘટ બહતો:—બદ્ધમ૦

૨ બદ્ધમ, રુમઝુમ રુમઝુમ પગલે
આવ સ્લાઇ કર લઘુ લઘુ ઐગુલે:—બદ્ધમ૦
આવ આવ તજ ભય જ સસાહસ,
હસત હસત,—અરિ, ઘપ પડતો બસ!
ગિહ! વળગ વણિ ઐગુલકે કર,
કષ્ટ પડે તરિ પદ પછિ પદ ધર.
બદ્ધમ, રુમઝુમ ઉચક અરુણ પદ,
ડાખા જમણી (૨), લઘુ લઘુ ડગલે:—બદ્ધમ૦

૩ બદ્ધમ, વિહર જ કિહાં નિહરમાં?
સ્મિત તુજ ઐખિ ઐધ તરિ ખુલ્લાં! બદ્ધમ૦
જાગ્રત સ્મિત તુજ કલ કલોલત
નાયરંગ વચિ માતા મોહત:
નિહરલોકમંદિ ખેલ કયા તુજ?

માત રાયતિ ત્યાંય કોઈ તુજ ?
બદ્ધમ, વિહર છ કિહાં ખવાયે ?
સ્મિતે કર છ ત્યાં કવણુજ તાપે ! બદ્ધમ૦

૪ બદ્ધમ, હાં ભઈ રહે સાંસતો
કોણુ ભૂત-અરિ બળ્યો જાંપડો ! બદ્ધમ૦
નિકળ નિકળ સમ છે મેલીનાં
ચિસે ચિસે રે બદ્ધમ થકવ ના !
જા પીટયા; મુકું ચોંક મલીદા
મદ્દલ કું રડવી ઠરડવ ના.
બદ્ધમ, હાં ભઈ થાવ સાંસતા,
આવ, ધાવ, થાં રેવૂં અમસ્તા ! બદ્ધમ૦

૫ બદ્ધમ, નવલ, ધવલ તુજ બાની,
અગણિ તરિ રસજર સુદિયાની. બદ્ધમ૦
માર્દવ મોટા કવિથિ વધારે,
સૂત્રકાર લાઘવ થકિ હારે;
ફરિ ફરિ તેજ વદત નિમ સાધક,
સિદ્ધ ગવે શા હેકાવત ગત:
બદ્ધમ, સુર તાલે તુજ બાની
અંજળ કેકતી, સદા મજાની. બદ્ધમ૦

૬ બદ્ધમ, જા તૂં તો ભઈ આડો,—
વેરત, ફેંદત, ફોડત, તોડત,
ખેંચત, ખૂંદત, ગૂંદત, ચૂંચત;

અટક થતાં કચવાઈ. રિસાઈ
 ગુસ્સે ગુસ્સા લત લગાવત;
 આઘાતે જાતે જ ધવાઈ
 મુકે ભેંકડો જાણે પાડો !
 બુદ્ધિ, રમતૂં ખાસી સીધી
 છોડિ છોડિ તૂં ઝડપે બિંધી,
 બુદ્ધિ, જો તૂં તો ભઈ આડો !

૭ બુદ્ધિ, શું તૂં મથ છ પકડવા,
 સર ઉચલી, થિર કરિ ચત્ર ઔખવા? બુદ્ધિમં
 તરુપાને રસળીત પવનડા,
 સરરર ! ખડડડ !
 મંદ કદી, કદિ ડોલત લેટત,
 કદિ સેવત, ઉચ્છલત ગગનવાઃ
 બુદ્ધિ, શું તૂં ચહ છ મથ છ એ
 અનિલ રમતૂંની ગમતું પકડવા? બુદ્ધિમં

૮: હાલરડું

રામ રામ લીજે આરામ થડિ બુદ્ધિમાઃ
 ખેલ ગેલ હાસ હોડ છોડ થડિ વ્હાલમા,
 પોઢજે હું જૂનો ડોનાવું છું, બુદ્ધિમાઃ-ધ્રુવ.
 ૧ રવિ પોઢે દરિયાબુલે ગગનગાદલી માંભ,
 દિશા કરે ચમ્મર ફરે, રાત તળાંસે પાય,
 રામ રામ પોઢજે ઝુલાવું છું, બુદ્ધિમાઃ-રામં

- ૨ મુગ પોંઢે ચાંદાજુલે તારા હાલા ગાય,
વનદેવી ચમ્મર કરે, ગિરિવર ઢોળે વાય,
રામ રામ આવ્યાં યગાસાં બુદ્ધમા:-રામ૦
- ૩ સૂડા માળે પોંઢિયા કપોત નેવાં હેડ,
ઉઘડત ફૂલ બિડાય છે દલપુટ લાલ લપેટ,
રામ રામ પોપયાં લળે ઢળે બુદ્ધમા:-રામ૦
- ૪ ઘર શેરી મંદિર મહલ નવે ખંડ નિધિ સાત
દિશા દિશાના પાર પળુ ખોળે નીંદરમાત
રામ રામ પોંઢી ગયાં સૌ બુદ્ધમા:-રામ૦
- ૫ તારા તારાથી સરી મંદાકિનોંજલ નહાઈ
નવલખ સમણાં સાલ્યલી તારક તારક માંલિ,
રામ રામ પેસે સલૂણી બુદ્ધમા:-રામ૦
- ૬ નિંદરપરસ ફૂળે શિતળ ગાત્રો તાજાં ફૂલ !
સમણાંપરી મલકે મુખે-ગુલ મુળ અહો અમૂલ !
રામ રામ પોંઢો નિરાંતે બુદ્ધમા:-રામ૦

ઉત્તમ વાંચક કોણ ?

વાચક તે છ સવીર્ય. જેહ વાચનની સાથે
મતિ સંયોજે સ્વકિય ન લેખક પ્રૌઢપ ગાંઠ;
પંડભૂતિ અનુમાન તર્ક કલ્પન શંકાદિ
સંમતિ ઉર્મંગ તમ, સર્વ લે સાથે વાધી,
લેખન તોળે સુદૃઢ ત્રાજવે શાસ્ત્ર કલામે,
સાફ નીકળે મૂલ્ય ઘડિય ત્યાંલગ ન વિરામે;
વળિ સુઝત દષ્ટિ વસ એ નવલ, બધું ખોળે પુનઃ વિના અચક,
ટકે ફરે મત, ગણે હર્ષ ન તુ રંજ, સુઝ તે સવીર્ય વાચક.

૮

ક્રમો

ક્ર કરવાં તો સારાં કામ; ખુ દુખ ખમતાં ધરવી હામ;
ગુ ગણુ ઋણુ હક ચોકખી રીત; લુ ધરમાં સૌથી ધર પ્રીત.
ચ ચારિત્રે જન જીતાય; છ છળથી સૌ સામે થાય;
જ જન્તુ પ્રત્યેકે જીવ; ઝાડ ખીજ પણુ જાણુ સજીવ.
હ દંટો નય વ્હોરો કદા; હ હકા અતિથી આપદા;
હ હર એક પ્રભુનો ધરો; હ જે દંગે નહિં પાધરો.
ન નવ તપ કોધે લવલેશ; તપસ્યાથકી લાભ હમેશ;
થ થડને સુદૃઢ વળગેશ. દુમામ પોતે લોકો હસે;
ધન લોભે નીતી પણુ ખસે; નાગો સૌથી 'ખસ! ખસ!' થશે.
પ પળ પણુ ન નકામી ખુવો; ફ નેકીકળ મીઠાં જુવો. ૧૦
બ બોલીથી પોત જણાય; બોલ પળે નહિં તો પત જાય;
ભ ભીમે નવ પેટ ભરાય; મ મગરરી ખત્તા ખાય.

મુશ છે દુર્લભ વળી હવાઇ; રૂંકરાયને કશી સગાઈ;
 લુક્મી ચંચળ આવે જાય; હુલાવે દહાળે ભેઠ તણાય;
 વચન ગથ તે ગથ સદાય; વસ વહાલી વસમી પણ થાય.
 શ શૃંકર સૌનું શુભ કરે. પુષ્ટગુણ ખટ અવગુણ ખરે.
 સુસહકારે સંપત વડી; સેવા દિવ સૌનાં લે હરી;
 હનુમાનથી લેંકા બળી; હુળ કણ દે ગાલાં ભરિ ભરી.

કક્કે સ્વર ભળતા દશયાર; વળી જોડ મીંડાં ન વિસાર,
 અનુક્રમે ઊતરિયે પાર; નહીં લાગશે ઝાઝી વાર. ૨
 અદ્ય અકારી પણ શ્રીકાર; આળસ છે ત્યાં શી ભલિવાર;
 ધુએ ધમાન ન કદી વિસાર; ધૃશ્વરલીલા અપરંપાર
 ઉમર ક્ષણેક્ષણ વધતી જાય; ઊ જિજ્ઞમથી શું ન જિતાય ?
 ઋ ઋષિ સંત જગે વંદાય ઋ થી શબ્દ ન કો મંડાય.
 ઐ ન ઐય કોઇનીથી રાય; એકલ તોય ન તજવું સાય;
 ઑ ઑખાતે જણનું માપ; ઑ એશિયાળો ખોતો આપ.
 ઔ એકયે જ્ય જાણ સદાય; ઔઠ હાથ માણસની કાય.
 આખની અંદર કીકી ઝુવો; બહાર ભિતર આત્મા અનુભવો.
 'મંજુકંઠ માતીકે બાળ,' એ બણુક મીંડામાં બાળ.
 કક્કો સરસ્વતીની બાણ; કક્કે સુનીતિ સંસ્કૃતિ બાણ;
 કક્કો પ્રગતીદાતા માન; કક્કે બલજ્ય ઉદય પ્રમાણ;
 કક્કાથી ઉઠકારજ્ઞાન; બાવનનો ત્રેપનમો બાણ;
 આણવિરાટ સર્વેનો પ્રાણ. ૩

પૂના અને મુંબઈ

૧. પૂણા મુંબઈ તુલના શકે કરી કેમ કવિજન તો
પૂણા કુદરત ખોળે મુંબઈ રત્નાકર કટિ પર ધરતો.
પૂણાની સરિતાઓ ઉદધિખાડિયો રસજળ મુંબઈની,
મહિષીધણુ ટેકરિયો એકે અવરે શિશુવનધણુ સહ શી ગિરણી !
૨. શાક પાંદડે ફળ કુલ ઢગલે પૂણા સુહાવે, તો
ભપકો મુંબઈ નિત નવ અલકમલકની સમૃદ્ધિનો ધરતો.
ગુણેશ વાયુતનય ને એકે, માતા અનેક શિવ ફેરાં
નવાં પુરાતન છોટાં મોટાં અવરે કુંગાલ ભવ્ય શાં ફૂટેરાં !
૩. શિવાજી કદમે અંકિત અથ મંડિત પાર્વતીમુકુટે
એક ધરે છે બેડી ભક્તિજ્ઞાનથી અમર બની નિકટે;
અવરે ભવ્ય સનાતન ધારાપુરિની ત્રિમૂર્તિ, કુન્હેરી
ગુફાહારમાં સભામંડપે અમોઘવત્સલ તે મુદિતા ઘેરી !
૪. મહારાષ્ટ્રિતા પૂણે સોડે છે નિજ ચિકાટીએ,
પાકે વાને, સાદા જ્ઞાનધની સત્ત્વરાજસી જિવને;
મુંબઈએ ઉછળે છે ફેરફારકે ઉદધિતરંગે લો
રાજસતામસ દુનિયાભરની વિચિત્ર સંસ્કૃતિ તમામનો મેળો !
૫. કોકણુરથ પૂણાના મુંબઈના પારસી નેતા
ભરતખંડની જૂની જનતાને પ્રગતિમારગે લેતા;
કલાતણો અતિતપનો દુર્ગ માર્ગ દાખવત કદાપી કો
મોહન કો, કો રૂવીંદ્ર, બનતો પ્રોત્સાહક ધ્યેય તે ય સુપાત્રનો ! ૨૦

ગુચ્છ પાંચમો

અનુક્રમ

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
સાવધ મનવા		કુદરત પ્રતીક રેવા	૨૩૭
ચિતકંડૂ વિનોદો	} ૨૧૯	તારા યુગલ	૨૩૮
નિરાશા સૂર		વૈશાખી પૂર્ણિમા	૨૩૯
આત્મબોધ	} ૨૨૦	ચરિત્વજન	૨૪૦
અષ્ટક	૨૨૧	નારા દર્શન	૨૪૧
પતિતને	૨૨૩	સાહસોત્સાહ	૨૪૨
અતલનિરાશા	૨૨૪	ઉડડયનો-મુખ	૨૪૩
અચલ શ્રદ્ધા	૨૨૫	નવા ક્ષેત્રી ભડકતાને	૨૪૪
પ્રાર્થના	૨૨૬	એક હાથ	
ના લલ્લો તલને		જીવનમુક્તિ	} ૨૪૫
હા જી! હા જી!	} ૨૨૭	આપદગ્રસ્ત સન્નિવસને	૨૪૬
અતિથિ		વિધુશેખરન	૨૪૭
ચડ્યે જતો	} ૨૨૮	‘અડો હરામ!’	૨૪૮
પૂર્વાચારીઓને અંગલિ	૨૨૯	શેકરપીયરનું એક સૉનેટ	૨૪૯
વૃદ્ધોની દશા : એક ચિત્ર	૨૩૦	નદી ચાલે ખાટમાં	૨૫૦
કોટસની ઓડમાંથી	૨૩૧	પ્રણયનું કામણ	૨૫૧
નિદ્રાને વીનવણાં	૨૩૨	એ ત્રિપદ સૂર	૨૫૨
નિદ્રાને.	૨૩૩	મૈયાની સેવા	૨૫૩
નિશા અને મૃત્યુ	૨૩૪	ધર્મપાલન : એક પત્ર	૨૫૪
યમને નિર્મત્રણ	૨૩૫	એક વૃદ્ધતર મિત્રને	
કુદરત અને મોત	૨૩૬	ગાંડી ગુજરાતને	} ૨૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સને આવકાર		(૫) અકલ ભાવિ	૨૭૦
(પ્રથમ) મહાયુધ્ધનો	૨૫૭	સિંધુ હે!	૨૭૧
આરંભ : આગસ્ટ		ક્રાન્સ પડતાં	
૧૯૧૪		હિટલરના મનસૂયા	૨૭૪
સૈનિક	૨૫૮	રૂઝવેલ્ટ	૨૭૬
છેલ્લો મહાવિગ્રહ		ચીન	૨૮૦
પ્રણય પ્રશસ્તિ	૨૫૯	પાદપૂર્તિને બૂખે	
ચાલતા મહાયુધ્ધનો		એક પ્રશસ્તિ	૨૮૧
આરંભ : ઈ. ૧૯૩૯	૨૬૧	ઈ. ૧૯૧૮ ની	
માનવકંદુક ચંપાતાં	૨૬૨	એક પ્રશસ્તિ	
હિટલર વિજય પરંપરા	૨૬૩	આધુનિક વરરાજા	૨૮૨
જર્મનીનો પારિસપ્રવેશ :		બંદાની લવરી	૨૮૩
૧૪-૬-૪૦ પ્રજાપાર્તિ	૨૬૭	પાંચ વારનો રાસ	૨૮૫
(૨) સિંધુતટ		બદ્ધ ગીતાવલિ	૨૮૬
(૩) નિદ્રા	૨૬૮	ઉત્તમ વાચક કોણ ?	
(૪) પાછલે પ્રહર અને	૨૬૯	કક્કો	૨૯૦
		પૂના અને મુંબાઈ	૨૯૨

[શુચ્છ પાંચમો સમાપ્ત]

ભણકાર

ગુરુ જી
અંગત

[અનુક્રમ ગુરુને અંતે]

Lead, Kindly Light !

દારે, સુકોમલ પ્રજા !

x

x

x

ન શાંતિ જગતે, ન હોય દૃષ્ટિ, ન જો આત્મમાં.

x

x

x

Not failure but low aim is crime—J. R. Lowell.

નિશાનચુક ઝેગુન્હા : ઝેગુન્હા ન નીચું નિશાન.

x

x

x

Tenui Musum meditamus avena - Horace

" We cultivate the Muses on a little oatmeal.

ચપટી ચવેણે પેટ ખાડો પ્રશિયે :

ખસ રાતરી સાહિત્યધૂને ફલિયે.

“ ગમે તો સ્વીકારે ”

ઉપહારને

ઉત્તર

‘ ગમે તો સ્વીકારે ગત સમય કેરા સ્મરણમાં, ’
 અરે આવાં વાક્યો, પ્રિયતમ સામે, યાચું વદ મા!
 ત્હમે સંભારો છો સમય ભુલું તે હું ય ન કદી,
 ભુલ્યો લાગું એ તો દિવસ અવળાનોજ અવધિ!
 નહીં ઉદ્દગારો એ કંઈ તમ કરેલા જ થયલા,
 —સ્વયમ્ભૂ પ્રીતીના અમર ઝરણાના સુર ભલા!
 નસીયો ભોંકી ખંજર કદિ ઘડી બેશુધ કર્યો
 ઝિંદી એ ઉદ્દગારો ન શકું, પાણુ ઓછું નવ લહો.
 નસીયો ભોંકે ખંજર, જખમ પાડે જિગરમાં
 વિના પ્રીતીના એ ઝરણુ, નવ ઊપાય જગમાં. ૧૦

ભ્રમું અત્યારે તો ધગતિ સિકતાના રણમહી,
 પડયો ભૂલો, જાળે નયન પાણુ બાળ્યાં, શુધ ગંધ.
 ત્હમારી પાસે યે હૃદયપડ ના આ ઉઘડતાં,
 —વહે અંતરુ લોહી, બહિર ઉપચારો વિફલ ત્યાં.
 પરંતુ કે કાળે ગત સમયના સૂર ઉઠશે,
 ફરીને આ હૈયે ઝરમર સુધાધાર કરશે;
 જોલા આત્મામાં મુકુલ ફરિ તાજાં ઉઘડશે,
 અને ઉદ્દગારોમાં સહજ ઉભયે કુંઠ ભળશે.
 પુરાણી વાતોમાં વરણન કષ્ટું જે પ્રણયનું,
 નહીં જેની સામે વિધિતણિય ચાલે પ્રબલતા, ૨૦
 વિધિજવાળે જેની શુચિતર જ સોહે વિમલતા,
 —અનાયાસે આત્મા યુગલતણું ગાળી દ્વયપણું
 કરે એકા ન્યોતી, સ્થિર ચળક જેની ધ્રુવ સમી

સનેહી સાચાને વિપદમહિ પાતી ધૃતિઅમીઃ
 અહા એવો પ્રીતીકરણ ઉગિયો આપણુ વિષે,
 કદાપી એ પાછો અનુદિત બની જૈ ન શકશે!
 અદષ્ટે રાખ્યા'તા નિકટ પછિ થોડાક દિવસ,
 તદા આર્દ્રબ્રોથી હર ઘડિ પિધો યૌવનરસ.
 મધુરો મેઘે ફોકલ ઋતુ વસંતે અનુભવે
 અને ફકા ઘેરી દુહુકુહુ અનરી જ ગજવે;

૩૦

ધરા વર્ષાધારા ઝિલિ ઝિલિ ઉરે હાટ બનતી,
 રસો રૂપો રંગો અનહદ સુગંધો પ્રસવતીઃ
 તરંગો રે એવા ઉરસરિતયોગે ઉછળતા
 લલ્યા'તા તે વેળા, ઉભય હજિ તાજેદિલ હતા.
 ટક્યા ના એ લાંબૂ, પણ સજિવ એ ખીજ ઉરથી
 ખરે, તો તો જાણો, અમર અવનીમાં કશું નથી.
 ભલે ને અત્યારે અખિલ નભ ફેલાય વચમાં
 શશીની શં તેથી ઉદયપલ રાત્રી વિસરશે ?
 ભલે ના ખૂઝાવી દુખદવ અચિંત્યો સળગતાં
 શકે એ તત્કાલે,—કુસુમલ વસંતાનિલ જતાં

૪૦

વિહંગો વાસંતી વિતત કરિ પાંખો ઉડિ જતા,
 દેહા પ્રેમે પ્રેર્યા અભિમત પ્રદેશે પુગિ જતા.

પ્રીતિના સ્વાર્તંત્ર્યહુલા

પત્રો ત્હારા ગત સમયના સ્નેહઆલેખ બધાલા,
 બેતાં આજે કંઈ કંઈ પ્રસંગો ફરીને રસાળા
 દોષૂં તાજા, અનુભવું ફરી મસ્ત મીઠી જવાની,
 ને કે વેળા અધિક જ લહું પ્રીતડી એ પુરા-ની.
 એ તો પેલા કુશલ કપડી કાલ કેરીજ લીલા,
 બાકી બાણું વધઘટ કલા સ્નેહ ને ચંદ્રમાની
 પક્ષે પક્ષે થતિ હતિ તદા, સર્વદા ને થવાની.
 આવા જૈશું, નગિક વલિશું, નાચશે નેહદોલા,
 લોહીઝંથિ વગર બનિયું સખ્ય સ્વાર્તંત્ર્યહુલા
 લેશે મોટા, તદપિ નવ હૈયે વસે લેશ બીતી
 કે કે કાળે તદન કુબશે આપણી પ્રીતિકીશતી,
 બાણું દરિયે અનુકુલ ન સૌ લોહ વાચુ કિનારા,
 બાણું ગંબી પડતિ વિજળી કારમાં કોક વેળા :
 એ તો જે ભાવિ જ્યારે, સ્થિર મન ઉર તે }
 વામયૂં સાથ બધાલા.

૧૪

સખા મહારા, સખી મહારી

ગયાં વર્ષો જવાનીનાં, જુદી આશા ગુમાનીનાં,
 અનર્ગલ જોશ ફાનીનાં સખા મહારા, સખી મહારી.
 ગયાં નિજ ભાવ ભજવીને, સદાનો પણુ ઋણી કરીને,
 ગયાં જે ભેટમાં દધને, સખા મહારા, સખી મહારી. ૪
 નદી તમ વહાણની ઉંડી, કુટી ઝીણી, કુદી, દોડી,
 વળી વચમાં ગઈ ખૂડી, સખા મહારા, સખી મહારી.
 વહે હાવાં શિ વિસ્તારે, ન રણુ કે ગ્રીષ્મ ભય ધારે;
 અવર્ષણુમાંહિ પણુ હારે, સખા મહારા, સખી મહારી. ૮
 રહ્યાં વર્ષો જ મરદાની, બને કર્તવ્ય તો જાણી,
 મથે જ્યાં સાધવા રાની, સખા મહારા, સખી મહારી.
 તુમારા વહાણમાં તરતો, પ્રભુ સમ્ભારિ આચરતો,
 નથી હું ભાવિથી ડરતો, સખા મહારા, સખી મહારી. ૧૨

સાથી ઓ મહારા

રુમઝુમ ઝરણાં સાથે નિકળ્યાં,
હસતાં નાદ કરતાં રસળ્યાં,
ડગલે ડગલે ઢળતાં આમળ,
સાથી ઓ મહારા !

ઐંગ ધરા નત ઉન્નત કરતી,
પાછે પગ, ખોળો પાથરતી,
લળિ લળિ આકુર્ષી ગઈ આગળ,

સાં

૮

હૃદય ગભીર વિશાલ થયાં ન્યાં,
દૃષ્ટિ તણો વિસ્તાર વધ્યો ત્યાં,
મૂલ વિમલતા ગઈ પણ રહિ ત્યાં

સાં

૧૨

તે પછિ સંગમ. પ્રપુલ્લ કેવો !

ભાવિ કે સૃષ્ટિક્રમ જેવો !

કે એ ઇશિપ્રસાદ કહુવો ?—

સાં

૧૬

અને હવે ?—ઉત્તર ગિયરજે !

ગત જીવન ઘડિ તો ઉર ધરજે !

ભલે પછી ઇચ્છા અનુસરજે.

સાં

૨૦

સદ્ગુણ સમ્યક : એક પત્ર

ગુલબંકી

વદો ન 'હૂં' વદૂં ન કેમ ?
લખો ન 'હૂં' લખૂં ન કેમ ?
ઉરસ્થ આબ ઊભરે ન
તે થકી જ તે ઉડી ગયું ઠરે ન.
અસંખ્ય યુગ્મ જાણતાં જ
વહે ન નેહ તાલમાં જ;
વહે ન એકવોહ એક—
રાશિ નેહ સર્વકાલ બધ્ધરેખ.
સહે ન સૃષ્ટિ બાર માસ વૃષ્ટિધાર;
ન દૃપતી અપત્યવૃદ્ધિ વારવાર;
ન વેલ પત્ર જેટ તેટલાં પ્રસૂન :
મિત્રતા ય ના સહી શકે સદા ય ઊર્મિધૂન.
ન શાંતિ સર્વ ગડયજન્ય,
ન મૌન સર્વદા જ શન્ય;
ન નીંદકાલ મૃત્યુકાલ,
નીંદમૌનશાંતિથી જ હોય ભાવિ ઊર્ધ્વકાળ.
લખો ન 'હૂં' લખૂં ન કેમ ?
વદો ન 'હૂં' વદૂં ન કેમ ?
ધરો જિં ધૈર્ય : શ્રદ્ધાન
સમ્યક્ જ આયુ દીર્ઘ સ્વસ્થ સૌમ્ય વીર્યવાન.

૨૦

વડલાને છેલ્લી સલામ

- ૧ આઘ્યો વાંકડ કેશ
જાઊં પાકલવેશ :
વુડલા, તહારાં મૂલ
વડવાનલની ધૂલ
વુડલા, જ્યાં છવરાય
ત્યાં પાકે તુજ ભાંય
વુડલા, તહાં ક્ષીર
જે ધાત્રીએ લગીર
પીતાં જેહ મિઠાશ
ધાત્રી કેરી ખાસ,
વુડલા, પણ તુજ ક્ષીર
ખન્યું એ જ મુજ હીર,
આઘ્યો વાંકડકેશ,
આઘ્યો ત્રીજે વેશ,
૨ પૂર્વદક્ષિણે દૂર
આ જો પાસ અદૂર
વચ્ચે કહણુ વિશાળ
{ નવ જોખનના કાળ
{ ભાળ્યા સાસોસાલ
- ઊર્મિતુફાન લડાવતો,
નમસ્કાર, વુડલા, તહને.
લોહદગડથર સોંસરાં !
વળિ તુજ અમિમાં કેટલી !
તંજૂ તૂંપર મેઘના,
દગડે દગડે-જવડાં !
રાજસ તામસ આહવૂં,
પાયું મુજને નેહથી.
સાત્ત્વિક લાગી તાળવે,
જાણું એ કંઈ કાળથી.
૧૦.
વખાણું શં નિહું ય શં ?
ભમતા આ પંખેડુનું.
આઘ્યો ભવ-આરોહમાં,
ઊર્મિશીંતિ જમાવતો.
ટેકરિઓ છૂટી છુટી,
સરિતા જેનો સંગમ.
વુડલા, તહાં ખામણું,
રમતા ખિલતા એવિષે,

સ્વાશ્રય ઉગતે સૂર્ય, શક્તિસિદ્ધિ ચડતે પ્રહર,
ને કઈ સ્વભાનવર નમતે, વડલા, તૂં દિયે. ૨૦

{ હશે મેં ય કઈ લીધ,
{ હશે મેં ય કઈ દીધ, જાણે જાણુનહાર તે,
જો કે શિશુની કીધ સેવા સૌ અધુરી સદા.
એ દિધ લીધ હિસાબ આજે સૌ પૂરા થતા,
જીવન એ, એ ખવાળ, સંકેલાતૂં આજ સૌ.

૩ વડલા, કરજે માફ, ભમતો પંખિ ઉડે ફરી :
અથવા, -જો ને સાફ આત્મા આત્મામાં વસ્યો !
અથવા જો તુજ જાત, યૌવનની જ તહને કદર,
જોખન ગળતાં, તાત, મુજ માટે તુજ ડાળ કે ?
અથવા કરવી પ્રીત ને પરહરવાં પ્રેમિજન,
અમ મત્યોની રીત અમત્ય વડલા, સાંખજે. ૩૦
અથવા - 'અથ વા' મહેલ, સૌ 'અથ' અંતે 'ઇતિ' ખરૂં,
કરૂં છ છેલ્લાછેલ નમસ્કાર, વડલા, તહને !

એ ઘર સુંદર

- છે એ નગરે તથાપિ વગડે,
છે તકલાદી પણ દઢ-હાડી,
મોટું નામે, છોટું મુદામે; એ ઘર સુંદર. ૧
- શ્રીયા ખૂબ અશોકા સામે,
વાસે લાતીલક્ષ્મી જામે
બંને બાજુ પ્રલપરિમલ વામે; એ ઘર સુંદર. ૨
- 'ભોર ભયો!' કુકુટ પોકારે,
ગજઘંટારવ સડકે મ્હાલે,
ત્રિવિધ મધુર ટુલુરવ ખગ લલકારે; એ ઘર સુંદર. ૩
- કપિગોત્રેના રસ્તો ધોરી,
સવત્સ મા પણ છલંગચરી,
કોઠ બિલાં પોપિયાં ચાવે રી; એ ઘર સુંદર. ૪
- પણ મન્દિરિયાં પાસે પાસે,
નાટ્ય ગૃહોયે છે સંક્રાશે,
ધસે ફરી ફરિ ટોળાં ઉલ્લાસે; એ ઘર સુંદર. ૫
- એમાનો ખુદ્દાં આધાં નહૈ:
હાટહાટડાં સર્વ નિકટ રહે,
ગાડી મોટરની કદિ ખોટજ નહૈ; એ ઘર સુંદર. ૬
- અતિથિ મિત્ર આવૈતો આછો,
આવે તે આવૈતો પાછો,
શેળા મૂક મુખર સંભારૈતો; એ ઘર સુંદર. ૭
- છોડ્યું હા અંકૂચી માસે,
તાન બદલાં બડ નિઃશ્વાસે,
બણ સુંદર બહિની ને મીળસે; એ ઘર સુંદર. ૮

એક મિત્રને પત્રો

(૧)

તહમે ન કરશે ચેત પુષ્પહર બાબૂ,
 અમે છે શસ્ત્રાસ્ત્ર જનલેત હજી તો, બાબૂ.
 નથ ઝુઝવું જાતે ચડી, વ્યર્થ છે રણ સકલ,
 પણ અંધો જેકો ચડી આવશે, થશે વિકલ,
 હા, આંખતાણા અણસાર, આખ રૂના જે,
 દુર્જનને શહ દેનાર, પડે છે આંખા તે.
 એ તો છે કાળનિ ચાલ, મૃત્યુતાણાં પગલાં,
 એ છે આ થાક કરાલ ધિ મુક્તિતાણાં સમણાં.
 એ આવો કાલનું આજ, આજનું અન્નવિએ!
 એ અગ્નિધડેલું ઝાઝ હર ઘડિ ચિંતવિયેં !
 એ-હવે હમો છો સજ્જ સફર કાળે, બાબૂ,
 નહિ રહ્યાં હમારે કજ્જ કશાં અહિનાં, બાબૂ.
 રેનારાં રોશે, તો ન શં હસશે બીજા ?
 સ્તુતિગાયક સ્તવશે, તો ન શં નિદશે બીજા ?
 આ કુંજગલીના શરે એ જ, એ સરસ્વિસ્તા,
 કાઠ ધાઈ વળગતા ગળે, કોક હણે લત્તા.
 એ કુંજગલીના હરખ શોક ન્યામન્યાયો,
 એ લહાણુલાણુથી પર ખ- માર્ગ અવ છે સાહ્યો.
 એ-હવે હમો છો સજ્જ સફર કાળે, બાબૂ,
 આ કુંજ કુંજનાં કજ્જ, ત-તહમે જાણો, બાબૂ !

૧૦

૨૦

(૨)

વખોડતા મુજ અધુરું બાઈ મહને કાં ન શોધિ દિયો
 એક પણ જાણુ, સમગ્રે ધતિહાસે, 'પૂરું કરનારો' ?

દોષ ઉઠાડો મુજ શિર,	છે તે મનખ તમામતણો!	
અથવા નિયતિતણો એ,	જેણે મનખ ઘડયો અધુરો.	
વખોડતા મુજ અધુરું,	—ભાઈ મ્હને એક તો દેશો	
જે મુજ આ અધુરાને	પૂરેપૂરું ગ્રહી લેશે?	
વળિ ગ્રહશે જે પોણું	સવાયું તેજ શકશે ગણવી:	
‘અધુરું-પૂરું’ કાંઈ,	જુવો સજીવન શું, ને જડ શં?	
જુવો માત્ર નકલી શં?	શં છે નવીન સ્વભટ્ટીનું	
અને ન એ જોવાની	દગ, જિભ એવિનિ પરવા શં!	૧૦

(૩)

આ કુંજગલીના ન્યાય અને અન્યાયો તો
 શા ઉલટસુલટ રે નકટ!
 ઘટે ધનામ તિહાં જ પડે સોટો!
 —ફંભી ખટપટખોર લખાડ મહામોટો!
 યાકખા ભાંડણુસુભટ બિખારિ
 જણુને ન હદિ કરી તોટો!

ત્હને પવન

ત્હને પવન શં કહું? કરુંજિહાં શર સાધના,
 વહે ભુંક ગધાતણી! લખું છ પત્ર જ્યાં હેતના
 કુમોડમ વહાવતો કુંગણિ હીંગ કે લસણના!
 ચાહું રજનિ મોડિએ નિંદર સેવવા, ત્યાં ત્હને
 રુએ ટિખળ મંદ મંદ રસગીત સંગીતનાં!
 કદી વળિ સુદ્ધર મિષ્ટતર ગાન સુણવું મ્હને,
 કુટે જ તુજ અદ્દહાસ્ય પતરાંતણી લારિનાં!

કહું પવન શું તહને ? વિતરતા ગુરુ જ્ઞાન જ્યાં,
 વળી વળી તું વેરતો પિકમચરટૌકા તિહાં.
 પ્રગ્ન ઉઠતિ મર્દાંગમદ માણવા ત્યાં, અધ્યા,
 અર્થિત્યું રણશિંગ તું યજ્ઞવતો ગજવતો ભલૂં
 સનાતન અહિસે યંધુરતિધર્મનું કારમૂં !

તરી ઉદધિ ના શકે તું વણુ નિર્બળું નાવ આઃ
 અને સખળ તો ય ઢંગ તુજ તો, પવન, આહવા !

૧૪

નસીબને

નસીબ, તુજ રે શિ હોય અવળાઈ આથી વડી ?
 હતો યુવક, ને હતો ભરજીવાન પ્રૌઢો તદા
 ન થાક કહણાઈ ભેરુનળળાઈ, સામાં ખેલો,
 ન સાધન અભાવ, ના અકળ આવતી આપદા,
 કશું ય રજ ગોહતો; ધસત આત્મતોરે સદા
 તયાર તરવા હતો ખળભળીત ગાંડા જસો.
 નહીજ તક નેં મડને દિવ, નસીબ, ત્યારે કદી
 સ્વદેશહિતકાજ જંગ ઝુઝવા સ્વપક્ષે કુદી.
 અચાનક અને અદો અતિમુધન્ય આ સાંપડે
 પ્રસંગ જવ અદ્વિતીય, સહસા ધસી સંગરે
 સ્વદેશ પળતો અસાધુપથ તેહને ખાળવાઃ
 કુનાચક વિછોડવી હિતપ્રભાતભણિ વાળવાઃ
 -નિહાળું મુજ જાત ત્યાં ચિહ્ન વૃદ્ધ થૈ આપડી! -
 નસીબ, તુજ રે શિ હોય અવળાઈ આથી વડી !

૧૪

આવું છ, ભાઈ, વળિ ત્યાં પગ ભજન ખેંચતો
 થોભીશ આ વખત તો નવ અલપ કાળ,
 ઝાઝૂં અને નહિં શકું ભટકી જ ખડાર,
 વેળોપવેળ ઘડિ એ ઘડિ આવશો ને?
 લાંબું અને રહિ પડું, વળિ મોત્રવ્યા કરું,
 કુટાળશો ન, નવ છેત્ર વિસારશો કે;
 ‘ક્યારે જવું છ?’ ન કદી વળિ પૂછશો કે,
 -આખો થતાં પગ પડે નહિં પૂછવું ય.
 ને શું કયું? શું કરવામંદિ હાત્ર મજ્ન છો?
 શી ચિંતવો છ વળિ ભાવિ કલાનિ સેવા?
 સૌંદર્ય ડોળ નિરખ્યા કલવ્યા છ કેવા?
 જૂનું નવું પૃથક કે સહકાર્ય જે જે
 તે સર્વ, ભાઈ, સહુ યે મુજને સુણાવશો;
 જિજ્ઞાસુ છું શુભ પ્રયાસતણો સદા યે;
 રાત્રી યુવામથન સાહસ સાધનાએ,
 જો કે વખોડું ય, કસે નવ ઓપતું જે.
 ને વીનવું છ કર જોડિ ન સામું પૂછશો,
 મેં શું કયું? નવલ શું વળિ આદરું છું?
 કેં યે કયું નથિ, નવું ન કશું કરું છું,
 -ના શું તહમે કદિ દિહો નભ ઇંદુ મ્હાનટો
 રાત્રિ પ્રિયા ચપત્ર જોઈ પળેત, દાઝતો,
 જો કે મુખે સ્મિત સદાનું, તથાપિ ઝંખે
 વ્હાલી વદાનપણમાંજ ન કાળચંકે
 નિઃશેષ લોપ, સ્મૃતિથીય વિલોપ સામટો?

૮

૧૬

૨૪

આશાને: ૬૭ મું બેસતાં

હૃદ્ય જોખને તો તે હૃદ્ય ગણીતી દ્વિપંચ (૫૫) ઉંમરને;
 ઉંમર દુખટે (૬૬) સાતડસાત (૭૭) ચહે છે, નફટ આશા!
 હૃદ્ય જોખને આજસ અતિ શ્રદ્ધાએ રહી ગયું અધુરું
 કરિ દેવાને ચાહે દુર્ગા કાચે, નફટ આશા!
 તોય દુખટે લણ્યાથીવણું દુખટ જો હવે પ્રતી વર્ષે,
 ધન્ય! ધન્ય હે! સાચીસાચી કહીશ ત્હને—આશા!

આશાના લાભમાં—

આશ નિરાશ ન એકે સિદ્ધ હરે ગણતરી ધણીએ જો,
 તો કુદરતી થ સુલટી છાંડી કે ઉલટને વળગે?

બ્રાહ્મસુહૃત્તું સ્વપ્ન: ૨૩ અકટોખર ૧૮૩૭

મનોહર સુધાસદ્ ગયબિ ભોર આસ્માન તું
 વળી ઉગે છે, વર્ષ આણુ છ તું આગળે કેહવું?
 કસાવું કસણાવું વા ઉધડ ગુપ્ત રહેવા,—ભલા
 ધશે કશિય સેવ, સર્જું કૃતિ યોગ્ય રહીજ કે?
 ઉઘો, ભ્રમરગુમ્ફદે સમણું ત્યાં સમેટાતું તૂં,
 —સુરેખ હસતાં દગો, અવયવો ભર્યાં માર્દવે,
 પ્રસન્નવપુ શો નયો કુસુમપુજ એ આણુડો
 હતા સ્વપ્નનૌક વા શિશુ ભર્મત આવી ચડ્યો!
 સુદૃશ્ય હજિ પાંપણે ખચિત એવું વાસ્તવ હતું,
 ઉડું નયન યોગતો, સુભગનેણ એ ખોળતો;
 કંઈ નજર આમ તેમ, નિરખું નિયં ખાટની,
 લહું પછિ જ, કે ન રૂપ નવ એ છટા પાર્થિવ.

ઉઠ્યો. હું હસતો હું યે; વરસ આંધળું માહડું
સુમંગલમુહૂર્ત દરમ મુજ (હસત ને કપલ) દરખા એ ફટફટ ! ૧૪

ભાવ પૈવિધ્ય

ધરે! રખડુ હામ હામ ભટકત પાછો ફરે;
ફરે ધણુ સમો: 'અસૂર થયું' એમ ઊતાવળો.
દરેક ડગલે રળે થળથળોનિ ખેંખેરતો;
ફરે ખગ સમો: 'હજી નમ સુધામણી,' એમ એ
સમીપ પાણુ નીડ બહાર જરિ સંધ્ય શોભાવિષે
પ્રસારિ ફફડાવિ પાંખ, રગિ વંતુઓ સેલતો;
ફરે જન મુમુક્ષુ જેમ: 'પરધામ'થી અન્ય તે
ઈલ-સ્થલ બધાં સમાન, ઉરનો વિસામો ન કો,
વિરાગિ મનમાંથી એમ 'ધર' જ્ઞાત મંદાવતો;
ફરે વિધુર શો; ફરી અનુભવેત જુનો પ્રણુ;
ફરે નિજ પડયાં મુકેલ લઘુમોટ, કર્તવ્યમાં
નવા ઉજમથી. ફરી દહનિવિષ્ટ લાગી જવા.
પતી રખડ: જીવ એકલ, ધરે તું પાછો ફરે:
તરંગ લહરે દિવે તુજ કયા કયા આ પથે? ૧૪

આશીર્વાદ: આખાત્રીજ 'દય

અહો! જુસનસીખ! શિક્ષક હતો સુહૃદસાથમાં
તિહાં નિરખિ શિક્ષિકા; દગ ફરીજ એકેકની;
સિદ્ધાંત રહિ જીભ લાજનકડે તિહાં એકની,

પરસ્પર પરંતુ નેત્ર હરહમ હસી બિહતાં.
 હમેશ સહકાર, ખેલ ટિખળેય સંગાથ બે,
 ગઈ શરમ, નેત્ર નૃત્ય પથ્ય કાળુમાં આવિયાં;
 પિછાન પડતી ગઈ; પરિચયે પરસ્પર હજ્યાં:
 ધ્રુવેય જરણું સ્વર્ગ, સ્થિર પ્રવાહ સટ સાધિયો.
 વડીલ અનુકૂલ, ને ત્રિધિ દિસે કુટિલતા ભુલ્યો,
 -કરે કર, ઉરે ધરી ઉર બિયો શપથ શાશ્વતી:
 રહો પગ ધરા જડયા, ઉરપતંગ બિડો અધર,
 ભત્રાટવિ વિષેય માનવ પરાગ ફેરો અવર!
 પરસ્પર રસસ્મિતે દગ રહો સદા રાજતી,
 બનો દઢ પવિત્ર ગાંઠ સુકુમાર પામી ફલો!

૧૪

શ્રી પૂજાલાલને: કવિમાતાની દગ

બાલક બહાલું માતાનું, કર્તાનું બહાલું પુસ્તક
 -શીળાં તેજે વધાર્કિતી પાતી પ્રેમસુધા દગ.
 દેવ દે અલ્પદીર્ઘાયુ, અલ્પ નાલ્પ જ નામના,
 દેખે તોય ન દેખે તે દેવચેષ્ટિત, એ દગ.
 થાય તે કરિ લેજે તૂં દેવ, ત્હારી મળ કળ
 થી અસ્પર્શ્ય જનેતાની સુધાસર્ગક્ષમા દગ.

શ્રી પતીલ ઇન્ડોસરીને

ભૂપ તું સુભાનવાડી, તૂં દક્ષિણ ઉત્તર હું થકી-રેવા,
 દારસિ ઈદગપ્તરે મુગન તું, હું સંસ્કૃતે વળગૂં.

૧

જવાન તું તેજસ્વી વેગીશો તરફ પારદ શો,
 ક્ષુદ્ર હું, ઝાંખો ધીરો; યદિ મક્કમ, તાત્રનો ભેળ.
 ક્ષિતિજવિહારી દગ તુજ, રક્ષણત ગુહા ગમ મ્હારી તો,
 ખેંચાયે અન્યોન્યે તો યે નિજેતર ગુણરાગે.
 સંઘડ વધાયું ત્હારો મયગદ્ગદ છંદિય ગિરિચર જંગલના!
 હુડરી! આશિષ દઉં છું:—અણુનમને મુખ કવિ છેજે!

‘વજ્રરા’ને ‘પુરાણાહય’નું ઉત્તર

‘કૃતાર્થ’ ક્યમ? જ્યાં રંગેદગ તળે દટાયાં પડ્યાં
 ચહે બડક માહરાં કિરણ વાયુ ને આભલાં.

‘કૃતાર્થ’ જહિં લટકતા અરધદેહ સર્ગો રથા
 નભોથિ હજિ અવતરત નવ ભોમ આવી અજ્ઞા.

‘કૃતાર્થ’? જહિં ચારવારે અનેક વિષયો વડા

—‘પુરાણ હય’ જેહને કહિ સ્તવો છ નિદા છ કે,—

સમીપ વહિ તેહની વણિ લળી સદામો ભરી
 કહે, ‘નવ ઉતાર ચોકકું, અમો ગયા છું રહી,
 સવારિ તુજ પીઠનો અતુલ હુવાવ અમને થ દે!’

‘કૃતાર્થ’ પણ છું ખરો ‘હયજગે’, દગે આ સગી
 (હયાત હજિ એટલે) નિરખું છું ‘વજ્રરા’ ભક્ષા,
 યુવાસહજ સાહસે મલપતા, સુભગકોડિકા,

ક્યાગમનભાવના—મુજ? સ્વકીય? ના—શાશ્વતી
 તણા પરમ ભક્ત કેન્દ્ર ગમિ માંડતા નર્તતા ‘ડાખલા’!

અર્પણ શ્લોકો

સ્નેહી સુશીલ શ્રુતવિદ્રસભકત લાઠી
રાચો લહી જ દહ નિત્ય પ્રભુ પ્રભાને,
આ કાલિદાસછવિ આજ દહ તહમોને
રાચુ લહી સુખધડી કૃતકૃત્યતાની.

આચાર્ય ભટ્ટ શાસ્ત્રી બ્રહ્મસંસ્કરણ પરંપરા કીર્તિ;
તોષે ત્રિતયે ઉગળા : કૃતિ આવે કર ચડે, ધન્ય !

ભજન-હારે 'બલુ'ને 'પભો' હતા તે લૅગોટિયા કાળે
દિવાન કે. સી. આર્ટ. ઈ., લ્યો આ પ્રોફેસરી લહાણી.

વયવૃત્તિ સ્થિતિ રુચિના અરે ભાવનાતંજા ભલે મેળ;
મનોમેળ તે મેત્રી : ખીજા સૌ ભાવ્યના ખેલ.

દાયકા કેટલાયેના સન્નિભત્ત, દહિ આજ તો
આ ચતિદિગ્મિત; લ્યો એને સફેળે સહજ રિમતે.

તમ હુમરીઆચે આ ગદ્યકાવ્યથી સુહાવિ જગભાષા;
રેક આપણાં પદો ઉતારું તે સાંભળો, મોહન.

મણિભાઈની યત્રધારા

પત્રો તારા ગત સમયતા સ્નેહ વહેનો રસીલા
ડતાં ધીમે } ગતિ ય ગતિમાં તેજ તારૂં ધરતાં,
પડતા ધીમે }
વંશી ઝીંબો અકળ અમતાં, હાય તે શુન્ક હાવાં
ફીકી શાહી તુટિત જ રહ્યાં હાથમાં પાંતરાં આ !

માણ્યું તે માણ્યું જ (ચીસની એક કડી)

સ્વચ્છ હું ય કુંક
હર્ષતો મહાહતો જ સર્જને;
ભક્ષે ઉગે સ્થવાર, ને
નીંદરે 'નુશૂત ખવાખમોજ થું,
મૂર્ચ્ચતેજમાંલ એ કિફે બને.

ચલ જીવ, ક્વાપિ ! (હોણોરની એક કડી)

સ્પર્ધો નઃ સ્પર્ધોચિત કો ન દીધું,
ચાહી સદા કુદરતને ક્વાનેઃ
બ્રાથો છું પ્રાણુનલ તાપિતાપી,
મંદાય છે એઃ ચલ, જીવ, ક્વાપિ !

મહારાં સુત્ર વાક્યો

૧ કૃત્યો આપે કરી ઉઠે.

[Deeds Show

૨ ટટાર ઉભવૂ પ્રભો, જન સમક્ષ ને તાહરી

[To stand Upright 'Fore God and Man

ગુચ્છ છઠો

અનુક્રમ

અંગત

ગમે તો સ્વીકારે	૨૯૭
પ્રીતિના સ્વાર્ત્ત્યહૃલા	૨૯૯
સખા મહારા, સખી મહારી	૩૦૦
સાથી ઓ મહારા	૩૦૧
શ્રદ્ધાનસખ્ય : એક પત્ર	૩૦૨
વડલાને છેલ્લી સલામ	૩૦૩
એ ઘર સુંદર	૩૦૪
એક મિત્રને (ત્રણ) પત્રો	૩૦૬
તડતે પવન	૩૦૭
નસીયને	૩૦૮
પત્ર તા. ૦૭-૩૧-૭-૧૯૩૭	૩૦૯
આશાને—૧ અને ૨	૩૧૦
બ્રાહ્મ મુદ્દર્શનું સ્વપ્ન, ૨૩-૧૦-૩૭ }	૩૧૦
ભાવત્રૈવિધ્ય	૩૧૧
આશીર્વાદ : અખાત્રીજ, ૧૯૯૫ }	૩૧૨
શ્રી પૂજાલાલને : કવિમાતાની દગ }	૩૧૨
શ્રી પતીલ કુકલેસરીને	૩૧૩
'વહેરા' ને 'પુરાણ હય'નું ઉત્તર	૩૧૩
અર્પણ શ્લોકો }	૩૧૪
મણીભાઈની પત્રધારા }	૩૧૪
માણ્યું તે માણ્યું જ (ચીટસ કવિની એક કડી) }	૩૧૫
ચલ જીવ, કવાપિ (લેખકોર કવિની એક કડી) }	૩૧૫
મહારાં સૂત્રવાક્યો	

ભાણુકાર

ગુચ્છ સાતમે
કણિકા : પરિશિષ્ટ

[અનુક્રમ ગુચ્છને અંતે]

પ્રમાણે તે કાવ્યો લઘુકણ ભલે ને અધુકડાં,
પદો જેનાં ગુન્યે ફરિફરિ જિતી નય હઠડાં.

કેટલાંક સત્ર વાક્યો

૧ અધો દેવ, દેવ, ખાર: નમશે કદી ન આ પ્રાણિઓ.

[Fate do thy worst: this soul is aye unbending]

૨ ડીલ રેવન્ડ, સાફ દિલ, જીભ સાચવરણી,

ઉત્તમવાનઃદ્ય હાથ કરણી.

૩ સર્ગક પ્રયોગ અર્થે જો જીવન નહિ, હશે કેયર્થે તો ?

[If not for creative experiment, what for is Life?]

૪ પતેગ, ઊંડ ! જા ચગેત ગણિ જા ઝગેત નભે !

૫ આગળ વડાણુ થપે છે આગળ, એ જ સારનો સાર.

[The ship goes forward, that's all that matters]

૬ દુષ્કર્મો છે દુઃખદ દુષ્કર્મોને સ્વક્રીય દુષ્કર્મો;

પાપીની છે પડતી પાપે નિજ, પાતકી દારા.

[The Evil can do evil to the Evil only through their evil]

Swedenborg

એસતા વરસ કે વરસગાંઠ ઉપર ભંગલોકિતઓ

૧ ભવિષ્ય બહાને પરાક્રમ જસે સુખે પૂર્વથી.

[May the Future copy fair thy past.]

૨ જીર્ણ જે નકામ દુષ્ટ સલ તેહને હણો,

ત્રેયપ્રેય ખીજ શોધિ સેવિ કાલનિત બનો.

વગેરે.

કવિઓની મજલિસ

૧ ગો. મા. ત્રિ. નાં સૂત્ર વાક્ય

(૧) અમૃત્ય રત્નોથિ ન જુષ્ટિ પામ્યા

ભયે ન હાલાહલનાય ધૂન્યા;

મળી સુધા ત્યાંત્રગ ના વિરામ્યા,

દેવો સંતો ધીરવીરો મહાંત,

શ્રેયો વાંછ્યાં મેળવે મેળવે છે.

(૨) મહેચ્છા-અનિલની બધી શીત હડુરો

મહેચ્છા જ ને થાય મહારી જ ધ્વજા.

૨ માઘ

ક્ષણે ક્ષણે જે નવનૂતન શ્રી

રમણીયતા તે સ્વયમેવ રૂપસી.

૩ ટેનિસન

(૧) પંથિત ચડભડ થકી અત્રગ રહી

માનવ મતિકૃતિ મથૂં સમજવા;

ધર્મ વિવિધ રહું તોળી, પ્રભુસમ,

સ્ફુરત ન રતિ કદિ એકે વરવા.

(૨) શંકા સાચદિલી ને, સગી જાણજે ભગિનિ જ શ્રદ્ધાની;

છે રે જડદિલ ડોળી કર્મકૃતા શોક્ય શ્રદ્ધાની.

(૩) દિવાલ ફાટમાં ઉગેલ ફૂલ!

જો અથેતિ મર્મ તુજ કળાય,

તો હુથી પમાય

આ વિરાટ વિશ્વના ય કુલ

મર્મ ધર્મ ગૂંચ ખાંચના ઉકેલ, ગુલ,

સ્વર્ગ સ્વર્ગનાથથી લઇ
છેક નિમ્ન ભાવની તમામ નિમ્નતા લગી.

૪ શેકસ્પીયર

અહો લઘુક અત્તિ, ક્યાં લગણુ આપ ફેંકે કિરણુ !

૫ એ. સ્પેન્સર

આત્માકલ્પ્યા નમૂનાના દેહવાટ ઘડાય છે.

૬ શેલિ

- (૧) હર્ષ શો ભર્યો તું-મસ્તકે ગજબ !
શીખવે મને તું એહુ અર્ધ જેટલોય જો,
કંઠ આ થકી વહે ધસે જળર
કાવ્યસ્રોત મસ્તર્ગકુ અજબ મધુર તો,
રાગલુખ્ય જે રહે સુણી જાણાં, -યથા હું આ તલને અ-ધર !
- (૨) મધુરતમ અમ ગાયનો ઉઠે વહે શે કુણું દારુણો.

૭ રિયન્ઝર્ન

નરખિ દરિયો બેલદ, આત્મા ખડક અડગત મોળમાં;
ક્રુટે કાન ધ્રુવવાટે શીણચાખખા વિંઝાય નયનોમાં.

૮ રેવિડસન

કવ્ય આંસુ ધારે નહિ નહિ જતૂં તે કદિ વૃથા.

૯ ક્રાન્સિસ ટોમ્સન

આરંભ ના અંત નથી જ એકે
નિઃશ્વાસ કુસ્કાં નવ મૂલ્ય જેવાં;
અન્ય વ્યથામાં સઉ જન્મ પામે,
વ્યથા સ્વકીયે સઉ મૃત્યુ પામે.

૧૦ મંગલ

હે ઝોસ્કરસ ! રે ઝોસ્કરસ !
ઉગતી યુવાનો અગ્નિ કેવળ ફોસ્કરસ !
કાલમેળે વહત જીવનમાં નથી
સૌભાગ્ય કે ખુશરૂપ લહાણ, જરા તુંથી
અદકાં ઉતરતાં, રે પુરાણા ઝોસ્કરસ !

૧૧ ઋગ્વેદ (મંડળ ૧૦ મું)

હૂંને કોઈ દેખતો યે ન દેખે, કોઈ બહેરે શ્રવણે યે સુણે ના;
ને માણાવૂં અન્યને એ કરારે સૌભાગ્યે સૌ, નાથને જેમ જાયા. ૧
હું જાતે આ બોલ બોલું સુણાવૂં, કેવો મીઠો એ, નરોને સુરોને !
ચાહું તેને હું બનાવું પ્રતાપી, મેધાવી, રે બ્રહ્મજ્ઞાની મહર્ષિ ! ૮

૧૨ પંડિતરાજ જગન્નાથ

દૃષ્ટાંત નૂતન, સર્જન નવું જ કાવ્ય,
આમાં અમે રજ નથી પરકીય લીધું;
આમોદ તે સુમનનો મનથી ય શેનો
મેવે, સજે હરિણ જે સ્વયમેવ કરતુરી !

૧૩ ભવભૂતિ

વિષાદ ઉર કારતો સનત, રે નથી તોડતો,
ખુવે છ તનુ ચેતના ફરિ ફરી, નહીં સામટી;
જળે બિતર જાળથી, અરર ખાખ થાતું નથી,
હણે છ વિધિ મર્મ મર્મ, હણતો ન હા ! સર્વથા !

૧૪ ભાસ

શશીકિરણ આ ગણી પય નિર્જંગ ચાટે બિડાલ,
ગણી બિસ ચહે ન ભક્ષ ગજ વૃક્ષશાખાંતરાલ;
શશીકિરણ માણવા યુગલ જૈ અગાસી સુતાં
ભુલે રમતમસ્ત નિજ કિરણચાદરે નખતાઃ
અહો તુજ સુવા ઘટેન્દુ, ભુવને અજબ રેલતી !
ધરાતરુ પથ મનૂ સદૃશ દૂગવી મહાલતી !

૧૫ ભર્તૃહરિ

જે છે જડી મુજ ઉરે નહિં હું ઉરે તે,
ત્યાં વડાલમો અવર, આશક જે બિજનો;
ઓવારતી જ ઉર હું પર કોઇ ત્રીજી,
ધિક પાંચને ય અમને ! ધિક ક્રામ તૂંને !

૧૬ પંચતંત્ર

- ૧ રાજ્યાભિષેક વરણી વિધિ એકે વને નહીં,
સ્વસ્ત્વવિક્રમે તો યે સિંહ વનરાજ સહી.
- ૨ એકલા છું ન ભેર કો ને મહારણ્ય ચોદિશા,
એવી કે અન્ય કો ચિંતા થાય શાન્તી મૃગેદ્રને.

૧૭ થી ૨૦ પ્રાચીન

- ૧ સાહિત્ય નૃત્ય સુરતાલ કલા વિમર્ષણા,
મસ્તિષ્ક માતપર સોષ્મ કરંત હૈડાં :
—છે ધૂળ જીવન જ એ રુચિઓ વિનાનાં !
- ૨ સરસિજ કુંજ નિવાસવિલાસ રસાળા
હરિ શકતો ત્રિધિરોપ સમૂળા;
પણ નથિ, હૃંસ, સમર્થ અસાધુ ત્રિધિ પણ
સમેમ ગુચ્છ

તુજ પયવારિવિવેકકલા સુવિચક્ષણ
 વા તુજ એ યશનો હરવા કણ.
 ૩ જા વહાલા, જો જવું ધાર્યું; સુખે માર્ગે સિધાવ તું :
 મહારોય ત્યાં હજો જન્મ હરે તું જઈને જિહાં.
 ૪ આવ! જા! પડ! ઊભો થા! ખોલ! ચૂપ રહે અલ્યા!
 -આશા ગુલામ અર્થીથી શેઠ એમ કરે મજા!

૨૧ વાલ્મીકિ

મા હજો વ્યાધ, રે તારે ઊજળું કોઈયે સમે!
 જોડું રતિ રમે કૌચ, ઘિસ્કે તેં એકને હણ્યું!

૨૨ ગ-અ-થ

ફાલ્ગુન કિસલય ચડે, ચડે હૈમંતક ફલ તું ?
 કલાકેલિ ઉલ્લાસ ? ચડે વા તુષ્ટિ પુષ્ટિ તું ?
 જૂ સૌન્દર્ય સમેત ચડે શં સ્વર્ગસુધા તું ?
 -શકુંતલા !' વદું, એક પદે ત્યાં સર્વ વદાતું !

૨૩ લેવેર

સ્તુતિખોરાથી ઉતરતો જાણો નિદાખોર;
 છોક ઉતરતો, જેડને બધાજ પદધુળતાલ.

૨૪ બ. શૌ

કલાક્ષેત્રમાં સર્વથા તે નિષિધ્ધ
 ન જે જીવનક્ષેત્રકાળે વિશુદ્ધ.
 વગેરે.

વીર નર્મદ

- (૧) જુધ્ધ રમણનો રંગીલો રત્નાકર !
અહો તુજ પ્રેમશૌર્ય ને શૌર્યપ્રેમનાં ગર્જન ગળ્ય અમર !

નર્મદનો ગુજરાતીઆને બાધ

- (૨) ન શોક કરશે કદાપિ રસિકો નિલાણિ મુજ તાવણી,
જુવો સકલ જીવજીવન, ન કોઈ બેદરદ ભાળશે;
ભલે દરદ; થા ભલે, અપજસો ભલે, અભિભવો ભલે,
સદા ય ઉર પ્રેમમાં રુધિર જો રહે ઉચ્છલત શૌર્યમાં.

કલાપી

મૃદુ કેકા તુજ કૃંપે રે રતિચિહ્ન શી !
થેલાં કરતી અભિનવ રસભર હૈયાં જો
ગુર્જર કૃંજે કરુણ કલાધર મોરલા !

લેખક અંધુઆને

- ૧ રસના સજી ચતુષ્કો અજળ રચૂં ખડખડ ઘાટ તેના
તેના રતુતિપાઠક હે, ન શક્તિ આસકિત અલવૃત.
૨ કાગ કહે કોકિલને કા ! કા ! કા ! કૌંચલડા, તૂં કાળો !
કાપર કહે અરે ખસ ! કાકા મેંસૂર ! એ મધુરો !
૩ પ્રતિભાતણાં તપોદ્ગત મળે તપસ્યા પ્રમાણમાં, હે ભાઈ !
કથા કલાણિએ રાચો, રિઝવોજી દલ કવને દલપતશાઈ.
૪ મોગે સુંદર, હૃદયે સુંદર, પણ તન ન સુંદર નયને જો,
કહો ત્રિતૃમાથી ઉત્તમ કયો ગણવાનો તો ?
૫ લાભાલાભ જ જોને નયોં તથાપિ ન સુઝે ન સમજાયે.
તેનૂં બહું શી રીતે ! અલવૃતે રે
(બદ્ધાએ પણ કરિ શકાયે.

- ૬ આળ મુકે દે ગાળ ઉત્તર એવાને કશાં ?
 મોં એવાનાં બાળ : —દૂધ અસૂયા રાસભાં !
- ૭ અકાળે ખ્યાત થાતા ને ખોતા અકાળ ખ્યાતને
 એ ખેંચથી વિચારોજ કેટલી હાણ માતને.
- ૮ તત્કાળ છાપ ન સંભવે સમરેખ જે ,
 વળિ કાળ સર્વ વિવેચકોનો કાળ;
 તાજાં વિવેચન રત રતે ચિમળે ખરે,
 ફૂટે વળી રત રતે અભિનવ કાળ.
- ૯ અનુચિત પરિહાસો અટ્ટહાસપહાસો
 અગર કવિ અરિસ્તો—ફેનિસે તો વધાવ્યા;
 નશ્વિ રસ તદ્દપી એ શુદ્ધ કે શિષ્ટ બ્રાતર,
 અપરસરચનાએ માત્ર રાચે કપાતર !

ઘડપણ સામે કટાક્ષ

લસમુખ કહે કરચળિને ‘સખે, (ખી), આજ હૂં-સહે જરા લસ ને;’
 કરચળિ પૂછે—‘હું?’—ત્યાં વાગી ગઈ જ ખૂણ
 સાગી ગઈ ઝોક લોચનને !

પ્રતિકાવ્ય

‘સાઈન્સ ઑફ થેટમેન’ના ઇંગ્લિશ પ્રતિકાવ્યનો તરજુમો

મહાજનોત્પન્નાં ચરિત્ર વાંચતાં નિહાળિયેં
 ઘણું ય પત્ર, જે ફરી ફરી ઘડો દિયે
 આપણે ય પત્ર ચિટ્કિ રાખિયેં અનેકસાત !
 —થત ભલું સગીચિ જે હતે કર્યાં જ ભરમસાત !

ક્રિકેટર હુબ્સ : હુબ્સ કાવ્ય,

ક્રિકેટરો ખાતે ૨૮-૬-૧૯૨૬ ને રોજ રમાતી મેચ દરમિયાન
હ્રદન ચેમ્પર ઓફ કૉમર્સે ત્યાં તાર મારફત મોડેલની કડીનો તરજુમો]

રાષ્ટ્રો મહીં વિખલેલો ઉત્પાતો ભલે
ને શેરનાણાં છે રસાતલ જે પડે;
એ સૌ, બિરાદર, રોહણાં છે રોજનાં,
—આજે અહો આ હુબ્સકેડે બેટ વીજલવે ફરે!
વગેરે વગેરે વગેરે

પૂર્ણ થક કૃત ‘મધર’ નામે નવલ ગ્રંથીને

સુખસર્પવો, દુખકુંગરો, મજુરી સખત,
—ધનહીન, આપદ લીન, —શાં લખિયાં લખત
આ ખેડુ ગામડિયાણુ તણે ભાલેં લખત!
વગેરે વગેરે વગેરે.

પરિશિષ્ટ

—૧—

હો વાંસજડી

(ગુચ્છ ૧, ‘કલારાણીમાં આ છટ્ટી મહાકો: પૃ. ૧૭)

અત્રૌકિક! અભૌતિક!

હારે તુજ જાદુ કામણુગારાં!

હારે તુજ દેલ ગેહ ભમરાળાં —હો વાંસજડી! ધ્રુવ.

વાસ્તવથી પણ વાસ્તવ ત્હારાં શ્વાસ નાડિ સુર ટૌકા:

ખવાયથકી પણ ખવાખી ત્હારાં વીક્ષણુ નર્તન લટકા —હો વાં ૧

સમ્પન્ન ગુચ્છ

૩૨૮

જેઠાણા તડકામાં ત્હારી બળબળતી લૂ બળતી:
કુમુદો પર શીતલ કૌમુદી પણ તુજ હિમમુંદે દરતી —હો વાંઠ ૨
વીરપુરુષનાં સાલસ શિખરે ચડત દિહાં તુજ ટેકે:
સુંદરીઆની મોહતીમાં શી અલકલટો તુજ મ્હેકે —હો વાંઠ ૩
ન દિહો જોગી ન દિહો ધર્મોદ્ધારક કેા ઇતિહાસે,
જોની અલકમલકની કિરણાવળ નવ ગુંથિ તુજ આસે —હો વાંઠ ૪
પ્રગ્નસમુંદર ઉછળે ગર્જે ભાગે સર્જે તુફાને,
ત્યાં પણ ત્હારાં મુક્તક પ્રેરક પડતાં સરવે કાને —હો વાંઠ ૫

—૨—

‘પૂછું મ્હને કટેવ’

(એનીછેલ્લી કકી: પૃ. ૨૪)

કોનું આખૂં, કોનું હૃદયું ગળેલું,
કોની સાચી કોની ખોટી પરીક્ષા,
એ પ્રશ્નને તેજ જાણે ઉકેલી
કેકેવતો સાર નિઃસારનો જે,
નિઃસાર ગાળિ શકતો વળિ સારમાંથી.

—૩—

ધાર્મિક સાહિત્યે કુન્ધર

(ગુચ્છ ૧ લાને અંતે, પૃ. ૨૫ પછી આ)

મનુ, ત્હારા આપૂનું શિર વ્યોમ મસ્તકે
જુજ આપૂનિ આંખની દશ દિશે:
આપુ ફૂંકે ડૂંકે વાયુ ઉછળતા,
આપુ મુકકે મુકકે ખંડ ભાંગતા:

પાય આપૂના પાતાલ કાણું કરે,
 સાતે સિધુ વક્ષ વજ્રને નમી પડે:
 ઉર આપૂનું વિરાટે છાંટતું અમી,
 દગ આપુનીથી વીજળી જતી સમી:
 મનુ, આપુ એ પિછાન ત્હારા, ભાઈ રે,
 સાહિત્યામૃતે વસે સદા સમાઈ રે

—૪—

હેમચંદ્રાચાર્ય

નિદાં અમને કોઈ જન રતવેા અગર જન કોયે,
 નવ નિદાંરનુતિ કોઈની ભણિયે અમો કદીએ.

—૫—

જાપાની કવિ હિતોમારોની એક કૃતિ

(‘વિરહ’ના સૂત્રવાક્ય તળે આ બીજી: પૃ. ૭૬)

થઈ ત્રિયોમા અગણીતયામા
 ઘાટીપથો દુર્ગ ઉંચા અતીસેં;
 ‘ભામા!’ પુકારીત રથાંગ ‘ભામા!’
 તુટી પામે આરડતો ચિસે ચિસે,
 પડયો ભુલો આથડતો દિશે દિશે,
 —કિંધેય છાંડયો વિધુરી નિશામાં.

૬

—૬—

ભટ્ટ નારાયણ

જે જે સત્તાસ્વધારી ભુજગ્ગતમદિલા પાંડવી સૈન્યકેરા
 જે જે પાંચાલ દેશે શિશુ મુછધર કે હોા લગ્ન માતકૂખે
 જે જે ભેઈ રહ્યા તે અધમ ગજગ્ગ લત્યા, થતા જે લ સામે,
 —તે તે પ્રત્યેકનો રે જગત સકલનો ક્રાંતનો ક્રાંત આ હું !

ભાંગલું ભૂરૂચ

(પ્રણા અને મુંબાઈ, પૃ. ૨૬૨, એની આગળ લેવું)

ભૂરૂચ, તુજ રાક્ષસો, રઘુમદ્દુલો, હૈલયો,
મુરાન્વયિ, યુનાનિઓ, ક્ષતરપો, હરોપાસકો,
પિશાચ, વણિ ગુપ્ત, વાલભ, અરબ્, મહારકિઓ,
ગયા ભુસત એકમેક, નદપૂર શા વૃદ્ધ ગયા,
ઉગ્યા ક્યમ, ટક્યા શિ રીત, જાને ન જાણે શમ્યા,
સદાસુહૃત નુર્મદાસુત તું, અર્ણવાનુજ તું, વણુ દગેન્દ્રહાસ હે,
નમ્યું તું પાટણધણી, પ્રાણુમ્યું દેલિલસુહૃતાનને,
અહમ્મદ, અકબરે, ડચ, ફિરંગિ, ઇંગ્લેન્ડ.

ગુણાઢય તુજ કથક શ્રેષ્ઠ, તુજ સૂરિ હીર અકબરુરૂઃ
—ત સૂકત નવ મંત્ર એક પણ તેં વિભૂતિ આહોતણે
ઉતારિ દિલ હૃદસાખતવનથી અમર સંઘર્ષો,
ન એ પગલિએ કચલી પુનિત બામણુ તાહરં.

પુરાતનવરિષ્ઠ, કાલકચરેત તૂં ફરિફરી,
સુદીર્ઘ તુજ આયુ કાલગિત સોજી નેકે ઘડી.

૧૪

ગુરુ ૭ મો :

અનુક્રમ

કલ્પિકા-પરિશિષ્ટ

	પૃ.
કેટલાંક સૂચવાક્યો	
એસતાં વર્ષ કે વરસગાંઠ ઉપર મંગલોક્તિઓ	૩૧૯
કવિઓની મજલિસ	૩૨૦
વીર નર્મદ : કલાપી : લેખક ઐધુઓને પ્રસંગોપાત	૩૨૧
ઘડપણ સામે કટાક્ષ : પ્રતિકાગ્ય	૩૨૬
ક્રિકેટર હોબ્સ : હળવું કાવ્ય : પર્ણ અકકૃત નવન	૩૨૮
૧ હો વાંસજડી	૩૨૯
૨ 'પૂછું' મહને કટેવ'—છેલ્લી કડી	૩૨૮
૩ ધાર્મિક સાહિત્યે મશ્વર	૩૨૮
૪ હૈમચંદ્રાચાર્ય	
૫ જ્ઞાપાતી કવિ હિતોમારોની એક કૃતિ	૩૨૯
૬ ભટ્ટ નારાયણ	
૭ ભાંગલું ભર્ય	૩૩૦

[ગુરુ સાતમો સંપૂર્ણ]

સુચિ

(સંખ્યાકં ખડેલાં લીટીવાળી કૃતિ સોનેટ છે.)

અકાળે ખયાલ	૩૨૬	આજ ગાદીપતિ	૨૭૯
અજાણુ યાત્રિ	૨૨૮	આજ જગદેવ	૨૫૯
અદીઠ તજિને	૨૩૧	આજે જનો	૧૫
અનુચિત	૩૨૬	આઝાદી વધશે	૨૮૦
અભયકુમાર	૧૮૩	આઝાદી સંસ્કૃતિ	૨૬૧
અમીરો ધ્રુ	૧૧૫	આતમ જ્યોત	(૧૬)
અમૂલ્ય રત્નો	૩૧૯	આ તે કુવી	૧૪૪
અયિ ડાકણુ	૧૬૨	આત્મીય ભાન	૨૫
અરે ખતમ	૧૦૯	આર્થ ના	૩૨૧
અરે ઘેલી	૭૯	આવ જા	૩૨૪
અરે મગજ	૯૧	આપું છ ભાઈ	૩૦૯
અરેરે વિજય	૨૬૨	આવો આવો	૨૨૧
અરે શીળી	૨૩૨	આવો પરિવર્તિયે	૪૩
અલિ જે	૧૪૮	આવો ભવિષ્ય	૨૫૭
અલૌકિક	૩૨૭	આવ્યો ઐધુ	૨૫૧
અહો ખુશનસીબ	૩૧૧	આવ્યો વાંકડ	૩૦૩
અહો લઘુક	૩૨૧	આશ નિરાશ	૩૧૦
અહો વિવિધ	૨૧૮	આળ મુકે	૩૨૬
અહો હરમ	૨૪૮	ધરૂં ચહૂં	૧૭૭
આ કુંગલી	૩૦૭	દંદ્રધનુવેષિત	મુખ ૫૭૬
આગળ વહાણુ	૩૧૯	ઈલા ઇલા	૧૦૫
આથે ઊભાં	૩	ઉગે રતિ	૧૨
આચાર્ય ભટ્ટ	૩૧૪	ઉજ્જરતાં	૧૧૪
આજકાલ કરતાં જ-છેલ્લું પાનું		ઊડ ઊડ	૨૯

એકલો છું	૩૨૩	ગર્ભ ન ફરિ	૯૦
એટલે સર્થો	૯૪	ગર્ભ સ્મૃતિથિ	૯૧
એ બંધુએ	૨૪૫	ગજવિયે	૨૧૪
એ સૌથી	૨૬૭	ગતિ વહન	૪૧
ક કરવાં તો	૨૯૦	ગમે તો સ્વી	૨૯૭
કથા વિગત	૨૩	ગભીર ઘન	૨૩૭
કલાક્ષેત્રમાં	૩૨૪	ગયાં વર્ષો	૩૦૦
કવિજન	૨	ગયું તુજ જવાનિ	૨૪૫
હવ્યું આંસું	૩૨૧	ગાઇયેં ગવા	૧૦
કશં ય નહિ	૨૩૦	ગાતું હતું	૧૨૧
કહો ન જગ	૧૫૯	ગાયો રતિ	૯૪
કાગ કહે	૩૨૫	ગાંડી એ ગુજ	૨૫૫
કિશોર વયથી	૨૧	ગીત તેવાં	૯
કુદરત	૧૨૩	ગુરો પૂછું	૭૭
કૃતાર્થ કયમ	૩૧૩	ઘર ઘર	૨૨૮
કૃત્યા આપે	૩૧૫	ઘરે રખડું	૩૧૧
કોનું આખું	૩૨૮	ચપટી ચવેણે	૨૯૬
કોકિલ હુલુકયો	૧૦૧	છે આખું જીવન	૧૧૦
કયાં ય ઉર	૮૬	છે એ નગરે	૩૦૫
ક્ષણે ક્ષણે	૩૨૦	વતાંતાં સાંઝે	૬૫
ખડિયે શં	૧૫૧	જમીને પાન	૧૨૩
ખરું બહાલા	૭૯	જય જય મા	૨૧૨
ખાધાં પીધાં	૬૯	જલ જલ	૩૫
ખેલી શિકાર	૧૭૦	જાગ્યો ત્યાં	૨૬૯
ખંભાળે	૯૭	જાગ્યો માઝમ	૮૯
ગર્ભ ઋતુ	૨૨૦	જાણો આત્મા	૨૮

નળ વ્હાણા	૩૨૪	થઈ ત્રિયામા	૩૨૯
જીત્યો સ્મટસ	૨૮૧	થાતું મુખે	૨/૨
જીર્ણ જે	૩૧૯	થાય નાશ	૧૪
જુદધરમણનો	૩૨૫	દયિત આ	૧૪૭
જુવો ઉઘાડું	૧૯	દામુ વઝીલ	૧૫૪
જુહાર વિધુ	૨૪૭	દાયકા કેટલા	૩૧૪
જે છે છડી	૩૨૩	દિવસ પુરે	૫૦
જે જે શસ્ત્રાસ્ત્ર	૩૨૯	દિવસો ન	૨૪૬
ઝરણુ' હિન્ત્યાં	૨૩	દિવાલ ફાટમાં	૩૨૦
ઝિંદગી જીવંત	૨૫૪	દુનિયા આ	૯૬
ઝૂંતો પોપટ	૬૪	દુષ્કર્મો છે	૩૧૯
ટટાર ઉભવું	૩૧૫	દષ્ટાંત નૂતન	૩૨૨
ટૂંકે ટૂંકે	૨૨૦	દેવા ઝડી	૫૧
ડીલ સ્વચ્છ	૩૧૯	ધેરો સુકો	૨૯૬
ડુબું ન શોક	૧૦૪	ધરણિ થરથર	૨૬૩
તત્કાલ છાપ	૩૨૬	ન ચ્હાશો વા	૨૨
તથાપિ મુજને	૯૩	ન કાવું	૨૪૨
તમ હુમરીયા	૩૧૪	નથી પાસે	૧૧૫
તરંગ અગણિત	૨૪૧	તમેરનુ	૧૬
તારા નિરખિ	૭૬	નવીન કવનો	(૧૨)
તૂં મલને	૨૨૭	ન શાંતિ	૨૯૬
ત્રૈલોક્યને	૨૮૧	ન શોક કરશે	૩૨૫
તહને કુસુમ	૧૮	નસીબ તુજ	૩૦૮
તહને પવન	૩૦૭	નસીબ દરિયો	૩૨૧
તહમે આપો ચો	૩૭૦	નસીબ વિકરે	૨૪૯
તહમે ન હરશે	૩૦૬	ના આ કબૂ	(૧૧)

ના હૂં ધ્રુજું	૨૬૬	પ્રિયે પ્રેમાર્ક	૬૨
નિશાન ચૂક	૨૬૬	ફરી ન, ન	૨૬૧
નિર્દોષ અમને	૩૨૯	ફાલ્ગુન કિસ	૩૨૪
નીંદ ક્યાં ક્યાં	૨૫૦	બદ્ધુમ, જા	૨૮૭
પડયું બીજું	૧૭૯	બં, નવલ	૨૮૭
પડયો જ અરિ	૨૭૪	બં, પય	૨૮૬
પર્વે ઉડ	૩૧૯	બં, રુમઝુમ	૨૮૬
પત્રો તારાં	૨૬૯	બં, વિહર છ	૨૮૬
પત્રાં તારાં...ચંદ્રનો	૩૧૪	બં, શં તૂં	૨૮૮
પંથિય ચડચડ	૩૨૦	બં, હાં ભઈ	૨૮૭
પાડી સંથી	૫૩	બં, હલવ	૩૧૯
પાંખો નૂતન	૫૭	બં, સંન્યાસી	૫૬
પિતા, દિવસ	૨૫૭	‘બાપાજી’ એ	૨૫૨
પિતા ન શિશુ	૨૨૬	બાલક બહાનું	૩૧૨
પુષ્કળ પ્રવિતા	૨૪	બેડી ખાટે	૭૧
પૂણા મુંબઈ	૨૯૨	બેં બેં ઉગો	૨૩૮
પૃથ્વી સુતિ	૨૪૦	બોલાવી ત્યારે	૭૪
પ્રતિભાતનાં	૩૨૫	બ્રહ્મણી સુત	૧૫૦
પ્રભો ગઈ	૮૫	ભગવંતું હારે	૩૧૪
પ્રભો છૂતિ	૨૨૪	ભગ્ય તુજ	૩૩૦
પ્રભો શિર	૬૦	ભર્યો ભવ	૧૧૦
પ્રમાણો તે	૩૧૮	ભવિષ્ય બઢ	૩૧૯
પ્રયાગે	૨૧૮	ભાવિ નવ	૨૫૯
પ્રશાંત મંધ	૨૩૩	ભૂપ તું	૩૧૨
પ્રિયે તુજ	૫૮	ભોગે સુંદર	૩૨૫
પ્રિયે દેહો	૬૧	મહિરાક્ષિ	૦૩૯

મધુરતમ	૩૨૧	રામકાજ	૧૩૬
મધ્યાહને	૭૯	રાજપિંપ્રમુ	૨૭૯
મનુ ત્હારા	૩૨૮	રાજ્યાભિષેક	૩૨૩
મનોહર સુધા	૩૧૦	રાષ્ટ્રોમહી	૩૨૭
મહાકવિ	૧૩	રામ રામ લીજે	૨૮૮
મહાજનોત્પાં	૩૨૬	રુમઝુમ ઝરણાં	૩૦૧
મહારાને	૪	રે ઐંધુઓ	૨૫૩
મહેચ્છા સમીર	૩૨૦	રેવા ત્હારી	૪૩
માગ્યો પ્રેમ	૫૫	લટૂ જોખને	૩૧૦
માતા હેતે	૨૩૬	લાભાલાભ જ	૩૨૫
માનવસંઘ	૨૧૫	લીલાદેહા	મુખ પૃથ્થ
મા લજે વ્યાધ	૩૨૪	વખોડતા મુજ	૩૦૬
મિત્રગુરો	૯૫	વદનવપુ	૫
મૃદુ કેકા	૩૨૫	વદો ન હં	૩૦૨
મહુને ચ્હાશે	૨૨	વધારે કહેવું	૧૪૬
મહુને ફરજંદો	૭૮	વધે તિમિર	૧૧
મહારે તે વળિ	૨૮૩	વય વ્રત્તિ	૩૧૪
યદા ખપી	૨૫૮	વહી જાય	૧૦૬
યમ શ્રવણુ	૨૩૫	વહે નયન	૮૦
યાત્રી અસંખ્ય	૨૨૯	વાચક તે	૨૬૦
ચર્ચી જ વટિકા	૧૪૫	વાણિને હોડલે	૨૫
ચસના સજી	૩૨૫	વિહંગ ઉડ	૨૪૩
ચરતો આખો	૨૨૭	વિખુટાં પડ્યાં	૧૨૨
ચલચળનની	૨૩૪	વિજય વિજય	(૧૬)
ચહે પડિ	૮	વિનશ્વર	૧૪
ચલો ન	૬૭	વિષાદ ઉર	૩૨૨

વીન્નના ચમ	૨૬૭	સિધુ હે-૧, ૨:	૨૭૧
બોમ પાતાલ	૩૭	સુખ સપંચો	૩૨૭
બહાના મહારા	૬૩	સુણાય ભ	૨૦
બહાલી આવ્યાં	૭૩	સુવે જગત	૧૧૮
બહાલી તહારો	૫૪	સૌન્દર્ય શી	૧૦૬
બહાલી સાથે	૬૬	સ્તુતિખેરાથી	૩૨૪
શકુનનું	૧૪૩	સ્નેહી સુશીલ	૩૧૪
શરણકિરણ	૩૨૩	સ્પર્ધ્યા ન	૩૧૫
શંકા સાચ	૩૨૦	સ્મરં ફરિ	૮૭
શીત ઐદર	૧૨૦	સજ્જશ હું ચ	૩૧૫
શાંતિ ફવર	૨૭૦	સ્વમ તો ચ	૧૭
શાંતી શાંતી	૭૨	હતી ગદી	૧૬૭
સખિ સોમે	૨૮૫	હતો ખેડો	૧૬૦
સખે ઉર	૮૪	હતો રવિ	૧૯૦
સખે હૃદય	૨૯	હતો સરિત	૨૪૪
સજ્જ નથી તો	૨૬૮	હર્ષ શો	૩૨૧
સમઝ સમઝ	૨૧૯	હસમુખ હૃદે	૩૨૬
સરસિગકુંજ	૩૨૩	હું ને કોઈ	૩૨૨
સર્ગક પ્રયોગ	૩૧૯	હું લખૂં	૧૭૫
સલાહ કવિ	૬	હૃદયજિત આત્મ	૨૫૫
સાવધ મનવા	૨૧૯	હે ઔરફરસ	૩૨૨
સાહિત્ય નૃત્ય	૩૨૩		

— ૦ ૦ ૦ —

২২৭

ભણકાર

ટિપ્પણ

પ્રથમ ગુચ્છ

“રહારાં સૌનેટ” માંનાં વિવરણ આહીં ફરી છાપ્યાં નથી. અને આ ચોપડીનું કદ અને તેટલું નહાનું રાખવાને આપું છું તે ટિપ્પણ પણ બનતાં સુધી દુઃકાંવલાં છે.

કવિની સ્નેહનૃણ્યુ; ૮ આ દ્વયનો આધાર બને.

કવિનું કર્તવ્ય ૪ નિજ + આત્મા = નિજાત્મા; ‘દધિ=ઉદ્ધધિ; ‘ધ, ‘ય, ‘યવા ‘નિલ=અથ, અથ, અથવા, અનિલ; ‘નુભવિયં = અનુભવિયં; દી’સ = દીવસ ભાવના+આત્મા = ભાવનાત્મ, અણિ’લ = અણિયલ; એમ બીજા દાખલાય બેવામાં આવશે, તે આ નમૂના પ્રમાણે બેસાડી લેવા. ૧૬ કરણ: જ્ઞાનેન્દ્રિયા કર્મેન્દ્રિયા મળીને દશે.

આનમહિમા: ૧૩ મહત્ત્વ વા પ્રેમને જીવન સર્વસ્વ ગણે.

કવિઓનો રાસ સારંગમ..., સુરસપ્તકમાં ચડકિતરે. ૧૧ ઉદ્ભટ: પરાક્રમી.

ચિત્રકૂટને ચિત્ર કૂટ: (૧) ચિત્રોના સમૂહ, અને ધર્મી ઉપરથી ધર્મ એ ન્યાયે-ચિત્રકલા. (૨) શ્રી રવિશંકર રાવળના અમદાવાદમાં બંગલાનું વિશેષ નામ: એ બંગલાના વાસ્તુને દિવસે આ લખાયું. આ કૃતિને ૬ ઠા ગુચ્છમાં મુક્ત, પણ કવિતા અને ચિત્રકલાના સંબંધનો વિષય એમાં છેડેલો છે તેને અંગત પ્રસંગ કરતાં વિશેષ મહત્ત્વનો ગણી આહીં મુકી છે. ૧ શ્રી રવિશંકરને ગુજરાતના અર્વાચીન ચિત્રકારોમાં છેક સામાન્ય વ્યક્તિ ગણે, પ્રથમ ખેલેલા ચિત્રકાર ગણે, આખા વર્ગનો રવિ ગણે, ગમે તે ગણે.

કાલિદાસ સંસ્કૃતમાંથી સમૃદ્ધોક્તિ તરજુમા કરવા બતાવેલા અતિસંસ્કૃત-ગુજરાતી અને જ છે: આ તરજુમા તો ઇંગ્લેન્ડ કૃતિનો છે તથાપિ મૂલનો બધો અર્થ ઉદભાવિત કરીને સમાવવા બતાવે આ કૃતિ પણ એવી બની છે. સુખર્મ સારો પ્રયોગ નથી: ધર્મના ઉત્તમ છડીદાર એમ લેવું: રાજદંડધારકોમાં ઉત્તમ.

કલારાશી કવિતા ખેલા બે મણકા ફ્રેચ કવિ ગોતિયેની એક કૃતિના બે જુદા જુદા ઇંગ્લેન્ડ તરજુમાના અનુવાદ છે; જુદે જુદે સમયે લખેલા: ત્રીજા મણકા ફિરદૌસ્તીની એક બાણીતી કડીનો તરજુમા છે, છેલ્લા બે સ્વતંત્ર રચના છે.

(૨) ૯ આદિ: તીથિકરામાંના પ્રથમ આદિનાથ, આપણને પાસેયત આપણા ધર્મ અને ઇતિહાસમાંના દાખલા આપ્યા છે, જે કેન્ય કૃતિમાં નાજ હોય.

(૪) ૧૫ સિક્ક: સિક્કો. ૧૭ પરાણ, સપરાણ, અપરાણ, જેમાં પરાણુન્સત્વ, બલ,—એવા પ્રયાગ કાન્ડડદે મગધએ જુના કાવ્યમાંથી શીખ્યા છે. આપણી જુની ગુજરાતીમાં ઘણા ય રાખેલા અને પ્રયોગ છે જે ફરી ચલણી કરવા જેવા છે. 'પરાણે' શબ્દ તો ચલણી રહેલા જ છે. ૧૯ લયપત્રી: જેનાં પદો લયનિવત.

(૫) પરિસર, માસાદ ફરતો ચારે બાજુનો પ્રદેશ. ૮ મૃગેન્દ્ર, માણી નતિઓમાં શ્રેષ્ઠ; મૃગક, કનિષ્ઠ.

શ્રી કુસુમ મંડળને પુલોનિયસ, પોલોનિયસ, શેકસ્પીયરના હેમ્લેટ નાટકમાં રાજતો વૃદ્ધ મંત્રી, દોહડાહા. ખુદવદાહ—To thine own self be true—એવું સત્ત્વાકય છે. 'કુસુમ' પણામાં ગુજરાતી બધુસમાજ મંડળે અને ત્યાંની ગુજરાતી હાઈસ્કૂલના શિક્ષકમંડળે થોડો વખત ચલાવેલું િમાસિક. પૃથ્વીતિલક આપેલાઆપ પૃથ્વીના લયમવાહમાંથીજ કુદી આવેલો નવો છંદ છે. એના પ્રથમ દર્શન 'આરોહણ'માં થાય છે પણ આ તો નવો છંદ છે એવું બાન મહંત ય વંશી પછી થવા પામ્યું.

સર્જક કવિ અને લોકપ્રિયના ડુમેટિક લિરિક નતિનો એક પ્રકાર એવા છે કે કૃતિ હોય અમુક આખા વર્ગ માટે પણ લખી હોય પ્રથમ પુરુષ સર્વનામે, એટલે અંગત હોય ને એમ. ઉક્તિને સીધી તીક્ષ્ણતાને ચાટતો લાભ મળે માટે આ શૈલી છે, અને કબીર આદિના ભજનોમાં પણ જાણીતી છે. એવી કૃતિઓ ઉપરથી સૈકાઓ પછીના ભક્તો તેમાં કબીર આદિના અંગત ઇતિહાસના પ્રસંગ ચિતરાયલા જુવે છે; તે ફાંફાં છે. સ્ત્રીના ખુદસ્વેચ વાળો નટ સ્ત્રી બનતો નથી પુરુષ મટતો નથી. તેમ આખા વર્ગને સ્પર્શતી પણ અંગત શૈલીએ લખાયેલી કૃતિ અંગત જ છે એમ ઠોષ્ટા બેસાડવા મથવું તે ય ફાંફાં છે. સર્જક કવિઓ અને કલાકારોની કૃતિઓને લોકાદર મળતાં વાર લગે છે કેમ કે એમનું વક્તવ્ય એમની શૈલી બાબા, એમના અલંકાર લય, બધું જ અપરિચિત, તે ધીરધીર સમજમાં ઉતરે પછી જ તેના રસ અને ધ્વનિ પૂરપૂરા ગ્રહણ થઈ શકે. આ તેમ આ પાછળી બે કૃતિઓ મેં મહારી જાત ઉપર લખી નથી, સર્જક કવિઓ અને કલાકારોના વર્ગને ઉદ્દેશીને જ લખી છે. તથાપિ તેને અંગત ઠોષ્ટા બેસાડવા મથનાર

એમ શાને કરતા હશે તે તેઓ જાણે. સર્જક કવિ જ સાચા કવિ એ મિશક મહાર્ મત છે. હું જાતે કવિ હોઈશ તો તે મહારામાં જે કઈ સર્જકપણું હશે તેટલા પુરતો જ, એ મહારો દાવો પણ જાણીતો છે. પરંતુ આને ઉપલી કૃતિઓનો સાચો અર્થ શો છે એ સવાલ સાથે કશી નિસબત નથી. અને તથાપિ ગોટાળો ઉત્પન્ન કરવા મથનારા આનો લાભ પણ લઈ લે એ સમગ્રાય એવું છે.

૪ મહાવા બદલે મહાવ વાંચવું. સાચો પ્રેમી પ્રીતીપાત્ર માટે સદા આમ જ વાંચે કે બલે તે પોતાનું જીવન પોતાને જ ફાવતી રીતે જીવે; સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાએ વિહરે; પ્રેમીની ખાતર કરી જ ભોગ ન આપે.

૧૩ ગ્રંથ રી કળાય વાંચવું. ગ્રંથ = તેજ.

પ્રતિષ્ઠાનિ ૫ વિરાટમાં ચાલી રહેલા અવાજોમાં કરુણમધાન ધણા વધારે. સર્જક કવિની ૪ સદીસ: લીલાસહ.

નમ્ય કવિતા ૮ દેવોના જેવા ભોગવિલાસોએ પણ.

ગુર્જર કવિતા બહો છપ્પા અને રોગાના મિશ્રણ જેવા આ નવા છંદને શું નામ આપવું? ૧ ગૌતમપત્ની અહ્યાને છંદે છેતરી તેથી ગૌતમે એને શાપ દીધો તેમાંથી શ્રી રામચંદ્રની ચરણરજે એને મુક્તિ મળી, એ આખી કથા જાણીતી છે. આ કશીમાંની ભાવનાના વિસ્તૃત નિરૂપણ માટે જીવો મહારાં “નવીન કવિતા વિષે વ્યાખ્યાનો.”

કવિને ૧ નિર્મિત બદલે અશિધિસ વાંચવું. ૩ વિમરશિક: વિચારો સુઝાડે વિચાર કરતા કરી મુકે એવા.

પૂછું મહને કટેજ વિસ્તૃત વિવરણ માટે જીવો “આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ”

૧ લી આશ્રુતિ ૨૪ ભાંગે તે પોપટ ન ભાંગે તે સડો,

પંખીની જાતમાં પોપટજ રૂડો—જીની લોકોક્તિ. કીર: ઉત્તમ જાતવાન પોપટ. “બુદ્ધ”માં આને મધુકીર અને મધુશુક કહેા છે બાંગે કાદમ્બરીમાં વૈશમ્પાયનની કદમ્બા પણ આપણી જીની કથાઓમાંથી લીધેલી છે. સતે: સર્વ (જીની ગુજરાતી)

સાચો કવિ (૧) વસંતતિલકા (૨) ગૂંચણા.

(૨) ૨ સોતાં; સહિત. ૩ સંકલન-પાટ; કલા.

દિપ્પણમાં પ્રથમ ગુરુ સમાપ્ત.

ટિપ્પણ

દ્વિતીય ગુચ્છ

આરોહણ

પ્રવેશક ૧—આ ઉદ્દગાર કાવ્ય (Ode આર)નું બીજક મહારે મિત્ર કાંત ખ્રિસ્તી થયા પાછા આર સમાજમાં જોડાયા વગેરે અનુભવ? ના, એ અનુભવ બીજે નંબરે મુકાય. રહેલું સ્થાન તો મહારા જાતઅનુભવનું છે. કઈક વિગત નોંધું. ઈ. ૧૮૮૧ થી ૮૬-૭ લગી પ્રથમ રાજકોટ હાઇસ્કૂલમાં પછી જુદી જુદી કોલે-જોમાં અમે ભણ્યા, તે અમારા મંડળમાંના કેટલાક રાજકોટ મિશનના વિદ્વાન જીવાન પાદરી સ્કૉટના * વધતા જતા સમાગમમાં આવેલા. ‘સ્કૉટ ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષા ભણુતો, બંને સાહિત્યના રીતસર અભ્યાસ કરતો, ખંડમાં અમને કેટલાકને સાથે રાખતો, શેકરપીયરનો વર્ગ નિયમસર ચલાવતો તેમાં અમે જતા, એના પુસ્તકાલયમાંથી નવલો કાઢી જીવનચરિત્રો વાંચવા લેતા, ન સમજાય તે એ હોંસે સમજાવતો, દર અડવાઈએ થોડાંને મહા પીવા બાલાવતો, મેળા ઉત્સવાદિમાં સાથે થઈ જતો, વગેરે. સાથે સાથે ધર્મબાધ હિંદુધર્મ અને સમાજની ટીકા કર્યારે કેવી રીતે કેટલી કરી લેતો તે તો યાદ નથી, પણ “સેાખતે અસર” એ ન્યાયે શાળાઓમાં રાજ પીતા હતા તે હિંદુત્વવિમુખતા અમારામાં વધતી ચાલી અને યુરોપીયથી અભિન્ન ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ અમે આકર્ષાયા. કોલેજભ્યાસનાં વર્ષો દરમિયાન રજાઓ લાંબી, ત્યારે વળી અમે પાદરી-બંગલે વધારે જઈ શકતા. અમારા મંડળમાંના એક ખ્રિસ્તી થયા જ, બીજાંએ ખ્રિસ્તી “દ્વિજત્વ”—નીક્ષા

* હવે આર. સ્કૉટ લાંબુ જીવ્યા, ઘણું વર્ષ ગુજરાતમાં રહ્યા. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના પંડિત બન્યા. મહારી તરફ એનાં સદ્ભાવ અને આત્મીયતા કાયમ ટકી રહ્યાં. એ મહાકે દરેક પ્રકાશન વાંચતો કેટલીકવાર તે ઉપરથી ચર્ચા કરતો તેમાં એની તટસ્થ દૃષ્ટિની કેટલીક વાસ્તવ પ્રતીતિઓ મળે—ચંકાવતી અને ધાયલ કરતી તથાપિ મહારા પોતાના વિચારતંત્રમાં આતમેતે થઈ જતી. ઉત્તરાવસ્થામાં પણ એ મોટરસાઈકલે ચડી દર અડવાઈએ સુરતથી નાસિક આવજન કરતો, નાસિકની ગાફ-ગાહનાં બે ચક્કર મારી ન આવે તો તનદુરસ્તી ટકે નહીં; એમ એ દૃઢ માનતો. એ મિતભાષી સંતોષી સુધર અને મિત્રતામાં કુંદન હતો. એવા સુશીલ ઉદાર સંસ્કારી સંતોષી અને નિયમિત ચીલામાં સેવા ભાવે આપું જીવન સમર્પતા માણસો દેશના મધ્યમ વર્ગમાં જોવા તોટલી તે દેશમાં સાત્વિકતા.

તો ન લીધી, પણ આખો જન્મકાલ હૃદયે ખિરતી (ધૂળી રીતસર વટલેલ ખિરતી) કરતાં બધારે સારો ખિરતી રહ્યો. થાકે—ન થાકે એ લાગણીપૂર્ણની હૃદયશક્તિ ખીલતી એકમિનાં અતિમહત્વનાં વર્ષો નાસ્તિ વરસાદ કૃતઃ જેતી એમ વણસી ગયાં. મહારાં વસીલોનેય ચિંતા થયલી, રમે છોકરો વટલે!—તે ઇ. ૧૮૮૬ લગી ધુધવાતી રહી ને પછી હોલવાઈ—આમ હિંદયુરોપના વધતા સંસારે દેશ અને પ્રભમાં ધર્મ પરિવર્તના મહાપ્રશ્નનું ગાંઠાયું રહ્યું તે વતઅનુભવે પ્રતીત થઈ ચુકેલું, તે પછી કાંત અને હું દિલોબ્ધન મિત્ર થવા પામ્યા—ઈ. ૧૮૮૭ ની છેવટમાં. ઇ. ૧૮૮૮ માં જ ‘આરોહણ’નું ડોળિયું ઘડયું તે વખતે કાંત ધર્મ પલટાના વખતમાં પડશે—એ આગમાં રોકાશે,નુંવશે ખાખ થશે, એનાં એને કે કોઈ મહાજન્યાતિપીનેય ખચાલ પણ નહીં. પરંતુ ‘આરોહણ’ પૂરું તો થયું છેક ઇ. ૧૯૦૦ ના મેમાં અટલે એનાં ગર્ભવાસના પાછલા કાળમાં મહાભારતની વ્યથા ગ્રંથવગ્ના આવેશ વિષાદની લાગણીઓ આદિનાં હું સાક્ષી, તેથી એ કૃતિ લાંગાંલયક કુદરતચર્ચના, સંસારના કોયટા વિષે પર્યાપ્ત આતુર્યયુક્ત કે દૂરાદૃષ્ટ ધૂળા વહેજિા આદિના ઉદ્દગારોથી ઉગરી, અને પોતાના વિષયના મહત્વને અપ્રસ્તુત સુંદરતાઓ અને શબ્દપ્રદોમાં દાખી દેખના મોટા દોષમાંથી બચી.

૨—મહાભારત અને ત્રિભુવન પ્રેમશંકર ‘મતકલિ’ને આંખ પ્રથમથી ખૂબ પસંદ પડી ગયું. મુકત હંદ (પ્લેન્ક વર્સ) માટે પૃથ્વીવૃત્તની અનુપમ ચોક્કસતા એના ત્યારે જ નેઈ શક્યા; જો કે અમારી એ વિષે ચર્ચાઓ તો વર્ષોથી ચાલ્યા કરતી. આ ચોક્કસતાને શાસ્ત્રીય શબ્દોમાં આમ વર્ણવાય. પદ્ધતિના આરંભજ જ નહીં, પદ્ધતિમાં લગભગ ગમે તે રથાનના અક્ષરથી આદિભિંચે તો પણ આગળ ચાલતાં પૃથ્વીના જ લય મળી રહે છે. આ વૃત્તમાં જ. પૃથ્વીને વસ્તુતઃલક્ષા અને શાદ્દલવિ કીડિત સાથે આ દૃષ્ટિએ સરખાવવા જેવું છે * અને અથી ખીનું લક્ષણ પણ

* લગા લલલગાલગા લલલગાલગાલગા—પૃથ્વી.

ગાગાલગા લલલગા લલગા લગાગા—વસ્તુતઃલક્ષા.

ગાગાગા લલગાલ ગાલલલગા ગાગાલગા ગાલગા—શાં.

સરખામણી આ માપો વાપરીને, લલકાર્યા કરી કરીને થઈ શકે; જો કે એવી સરખામણી લાંબો વખત ચલાવ્યા કરે તેવા માણસને જે કોઈ પ્રાકૃત જન સાંભળી જાય ને, તે તો ગોડો પણ ગણે.

ફોણે છે, કે છંદના લયને ઇત્ત વગર વિરમીપણ શકિયો લઘભગ ગમે ત્યાં એક પૃથ્વી વૃત્તમાં જ. વળી ગમે ત્યાં એટલે અર્થભાવાદિ મળી લે ત્યાં. મતલબ કે ઇચ્છેલ આયચ્છ-ધારા ને ગુણોને લઈને બેન્કવર્સનું ઉત્તમ વાહન બની રહી છે, તે ધણે અંશે મુક્ત પૃથ્વી પણ પ્રકાશી શકે. કદાચ આયચ્છ-ધારા બેટલું ગતિવૈવિધ્ય મુક્ત પૃથ્વીમાં ન આવે. ઇચ્છેલ-ગુણરાતી ભાષાઓનો ભેદ બાબત પર રાખિયે—અને આપણી ભાષા કોઈ પણ લક્ષણે ઇચ્છેલથી ચડતી નથી, એવું મત મહાત્મા તો નથી—તો બીજી કોઈ રીતે મુક્ત પૃથ્વી ઇચ્છેલ બેન્ક વર્સથી ઉતરતો નહીં નીવડે, અગર ને કે જો કેટલો ખીલી શકે છે તેનો આધાર આપણા ઉછરતા કવિઓ અને કેવેક ખીલવે કરે પડે છે, તેના ઉપર છે.

૩—મહાબળેશ્વર, સદ્માત્રિ, ગિરનાર, અને આબૂના દૃશ્યોના અંશોને ભેળવીને એક ગગનરાહી ચડાવવું સૌ મહાબુ કરી શકે એવું કુંડું વર્ણન ઉપજાવ્યું છે. પ્રાધાન્ય ગિરનારનું રહ્યું છે.

૪—કાવ્યના ધ્વનિ અને આશયનું વાંચકને સૂચન મળી જવામાં ને કદાં ખામી રહી હતી તે અહીં આપેલા છેલ્લા સુધારાવધારા વડે હું આશાળુ છું કે દૂર થઈ જશે. અને નહીં તો પણ હવે આમાં હું રજાપણ ફેરફાર કરીશ નહીં. હું પાકફેર કર્યા જ કરું છું તે કેટલાકને માત્ર ફેરફારની ખાતર કરેલા લાગે; આવા પાકફેર બેશક ત્યાજ્ય છે. મૂળ પાક કિમ્પિદ્રવ્ય બની રહ્યો હોય ત્યાં નવો પાક બેતાં કયાં અધિકારી સમભાવી વાયક ફરિયાદ ના કરે? પણ સામે મહાત્મા દૃષ્ટિબિંદુ આ, કે સર્જક પોતાને સારામાં સારા લાગતા પાક આપવાને બંધાયેલો જ છે. ઉતરતો પાક વાચકોને માંચે ચઢી ગયા બલે, પણ પોતાના આશય મઠે સર્જકને તે ઉતરતો, નવો વધુ બંધાયેલો લાગે છે, તો તે જુના પાકની લોકપ્રિયતાથી દબાય, એ તો સર્જકની કર્તવ્યચ્યુતિ ગણાય. ૭-૮ હિંમ જેવાં શિલાતટ; પર્વતમાંનાં ઝરણાંનાં ખરફ જેવાં પાણીથી ભરેલા જ રહેતા સ્ફટિક ગુહાકુટનાં. લટકું: આડા પડવું. ૯ નદી અને તેમાં મળતા કાંટા ગિરિની હંચાઈથી સાથે લાગાં દેખાય તેથી વિસર્પિ સરિતા કુલ. ૧૩ જો એ જો એ ચડાય તેમ દૃષ્ટિનો વિસ્તાર વધે તે જાણે દિશાઓ આથે આથે જતી પણ દેખાય, લોચન અત્યંત દૂરનું નેહ શકે, જુવે તેના મર્મ ઉકેલી શકે એવાં તીક્ષ્ણ. અંતર=(૧) છેદું, (૨) મર્મ, ભેદ. ૨૧ ચીનવું: શોધવું ૨૨ ભંગ: (૧) મોન, (૨) ધ્વંસ; (૩) વૈવિધ્ય. વિધિ: નિયતિ. Destiny

સંકલ્પ: માણસના મનસ્વીના અને તેપાર ઉતારવાનાં પ્રયત્નો. માનવ સંકલ્પોની ભંગમાલાથી ખળભળતો વિધિ સમુદ્ર. ૧૬-૨૬ નવ્યા બાપ્ત ('વાટરી વેપર') ની સફેદ ખાતળી વાદળીઓની અનેતવિધ અતકર્થ સુંદર કીલાઓ અને ચમત્ક્રિયા, ખાસ કરીને મહાબળેશ્વરમાં જોવા મળે છે. ૨૭-૩૮ 'મુરતિયા' 'પંચભાગ' વગેરે શબ્દો લૌકિક બોલીમાંના તેજ વિશેષ અર્થમાં વાપર્યા છે એમ બતાવવા અવત્તરણ ચિહ્નો. છળકપટ એમનું બ્રહ્મ તેના રેવકો એવા અર્થ પણ મેંસ.

૩૬ કવિ—બાદરન અને બિરાપ હીબર. ૫૩ પદાવિ: અહીં એમનાં પગલાં થઈ ગયાં છે, થયા કરે છે, તેની નિશાનગી: ૫૪ વક્ષ: વક્તા પોતે. ૫૬ અર્થ આછેરી જાગતી, ઝડપથી અદ્યય થઈ જતી હોવાથી 'શેમાન્ડક' બની જતી. ૬૦ હવાદલ: વાદળાંથી બીજે આવી રહેલ આ અવકાશ, અંદર ખીચું કશું નહીં એવા માત્ર એક ઉપર એક થર ખડકેલ હવાના અભિમતન મેંસ. ૫૬૬ પદ્મો, બરા દૂર 'અરુ' પદરુ' (પાસે ને આંધે) જૂની ગુફરાતી. આપણે પ્હોર=આવતી સાલ આ સાલથી દૂર છે તે એમ આ 'પદરુ' શબ્દનું બર દૂરપાંતર? પદરુ' પોને સં. પરમવા ઉચ્ચારણ બેદર?

૬૨-૬૩ 'બજ વહી' સુચનશ્યામ ખીજુ. કુસલાયે છે વાસ્તવિકતર સુંદરતા વાળી હરો યેવી આશા આપી પડાયે લલચાયે છે. દૂર અસ્પષ્ટ અદ્ભુતાં, અત્રદ્ભુતાં દર્શનના 'શેમાન્ડક' નીચેથી જતનારને 'દુંગરા દૂરથી' રળિયામણા, તે એ દુંગરા પરથી નીચે જતનારને ખીજા દૂરથી રળિયામણી.

૬૭ અહો અનિલ: શું છે તે સમગ્રતાં તેને તંબરણકા ઉપવત્તના અનલને) જોતરે છે. આગલો પાડ 'રણકાર' હા, અનિલ,' પણ સાચો છે. ૬૮ યાત્રિ ત્રિષે યાત્રાણુ મંદિરે મંદિરે ઘંટ વગાડે તું અનલ પણ બાણુ યાત્રાણુ રમતમાં વગાડે છે અને આદિશ ધુમે છે, જ્યાં જાય ત્યાં સાથે ઘેટારવ વહે છે લઇ જાય છે; તેને સાંભળતાં (આ એકળી હવામાં આ શાંત સુષુપ્તમાં વળી ઉપરથી નીચાણનાં દૂર દૂર ખીજાનાં ગામડાંનાં) ભલાભાણા વહેમી લોક અકિત થાય છે. ગિરિ વિંધે તેમાંના ગરેળી ચમત્કારો મહામત્ત્યા સિંહો જલધર જોગીઓ મહાદર મહાધર્મીઓ અને ગાંધીયંદ રાજધર્મીઓ આદિ વિંધે કાંઈક દંતકથાઓ અદ્ભુતો અને ઉડાંગો આલ્યા કરે છે. વહેમી ભાળી સેકાંઆથી હીનમાનસ (હીરીરંગ્યારીટી કામ્પ્લેક્સ) આલ્યું આવતું હોય એવી પ્રવૃત્તી દંતકથાઓમાં અને 'લોકસાહિત્ય'માં ઇતિહાસ કે સત્ય ખીનાઓ કરતાં ચમત્ક્રિયા અને 'શેમાન્ડક' અને પોલંપોલના ટકા ધાળા વધારે હોય બ.

૭૧ અહીં એને આગળ ઘંટ અને અનિલ એ શબ્દોમાં સ્થૂલ વાચ્યાર્થ ઉપરાંત સચિત અર્થ ભળે છે, એને તે પ્રધાન અર્થ અને છે; ચાહુ ઘંટારવ કાનમાં કિમપિ દ્રવ્ય બની જાય તેમ.

૭૪ ત્રિકાલજિતઃ સનાતન. ૭૬ લાભ્યા, જૂની ગુજરાતી. ૮૦ કળ્યાણાપદ્યે કળ્યાણ વાંચવું. ૮૩-૮૪ નટ ધર્મનાં પવિત્ર ધર્મ પુસ્તકો ઈશ્વર પ્રણીત તેના માનવી કર્તવ્યે “શ્રુત” ગ્રંથોમાં માત્ર વગેરે મનાતાં મટી જઈ, સામાન્ય માનુષી સાહિત્ય-ખીન ગ્રંથો જેવા જળની રહે; ઇતર ધર્મીઓ તેમાં માત્ર સાહિત્ય જુવે ઇતિહાસ રોધે.

૮૯ શશિકલા ઇસ્લામના બાવઠા ઉપરનો ખીજનો ચંદ્ર. શુદ્ધ કુરને શરીફ પ્રોક્ત ઇસ્લામ મૂર્તિઓ કે આવાં કોઈપણ ચિત્રો ચિહ્નો સામૈતિક આકૃતિઓને નિષેધ છે. પણ-જેમ ખીજ ધર્મોનું છે તેમ ઇસ્લામનું છે; તેને તેના વિશુદ્ધ સ્વરૂપે બહુ થોડા સમજેપાળે છે. મુસ્લિમ દુનિયાના મોટા ભાગમાં-જેમ કૂસ=ખ્રિસ્તી ધર્મ તેમ-શશિકલા=મુસ્લિમ ધર્મ.

૯૦ થી ૯૩ પંક્તિઓ નવી છે. ઈ. ૧૬૨૯ માં કે તે અરસામાં આખું કાવ્ય ગ્રીણવટથી સમારી લીધું તે વખતે કંમરેલી. ખીજ સુધારા વધારાય તે વખતે કે પહેલાનાં. ૯૦ ન + અ.પિ. ૧૦૨ સ્વયમ્ + અભ્રામ (અમૌમ). ૯૨ અથવા: વાનું વધારે ભારદર્શક રૂપ: ‘ઓર એલસ,’ ‘ઓર અધર્વઘઝ’ વગેરે જેવું. ૯૩ ભરતમંડલ: ભારત. ૧૦૬ ભ્રમભટક બ્રાંત: સંસારની માયામાં અથડાતાં ફૂટાતાં ભૂલા પડેલ પોતાના ખાલકને. ૧૦૭ થી: ઉપર શાંતિ કહી છે તેજ પરમ તત્ત્વ પરમાત્મનને અહીં ઉર વગેરે કહ્યું છે. ૧૧૦ શું=હિત; જેતેમાંથી હિત જ ખેંચી કાઢનાર. ૧૧૩ સમર્પિત સર્વત્યાગી, સંન્યાસી. ૧૧૫ શ્રુતિલ, તેજતમય.

૧૧૫ લખ પ્રત્યક્ષ (ગા. મા. ત્રિ. નો યોજેલો શબ્દ) ૧૨૧ સૂત્રધાર “તું હિ તું હિ”, કાલ તો માત્ર લહારી મુખ્ય નદ.

રાસ

અષ્ટપદીની રાહ. સમુદ્ધાંતિ: ઇવોલ્યૂશન. ક્રાંતિ: રેવોલ્યૂશન. અખ: ક્રાંતિ: અપક્રાંતિ ડિવોલ્યૂશન. અતિશય ઝડપી અને ઘણા ક્રમ (ડગ્લા) ભરાયતે ક્રાંતિ. ૧ જલ: પાણી નહીં, કોઈ અનિર્વચનીય અસ્સુસૂક્ષ્ણ પ્રવાહી, વાયુ કરતાં ય સૂક્ષ્મ, આકાશ કે ઈશ્વર કે એવો કોઈ શબ્દ પાણી કરતાં એને માટે વધારે ઉચિત. “પૃથ્વી પાણી આકાશ તેજ ને વાયુ” એ આપણાં ‘પંચભૂતો’માંનું.

છેલ્લું 'ભૂત' એમાંથી તેજ ઉદ્ભવે છે: જ્યોતિ-અંડ. અને એમ ઉત્તરોત્તર ચડતે ક્રમે બ્રહ્માંડ ભરતક વિવિધ બનતું આવે છે. તેના સારગ્રહણ રૂપે આ કાવ્ય છે. એ બ્રહ્માંડમાં સર્ગિક રૂપે સનાતન પ્રવર્તતું સત્ત્વ તે પંડપતિ. આગળ આગળ ક્રમે ભરાતા આવે છે, તે રાસ: રસભાવટ વાળી સર્વદા મેળમાં રહેતી ઉદગતિ; જેમાં તુટતું સડતું નાશ પામતું નિષ્પાય તે પણ વિશેષ અને ઉચ્ચતર સર્જન માટેના અનિવાર્ય પ્રકાર ગણવાનો છે. આગલી સ્થિતિ તે જનનીતા ગર્ભમાં તેમાંથી મળતાં સાધનો વડે પુષ્ટ થઈને સ્વતંત્ર રૂપે ઉત્તર સ્થિતિ આવિર્ભાવ પામે છે આગલી સ્થિતિને પોતામાં પૂરેપૂરી પચાવી લે છે, ત્યાં તો તે પછી પ્રકટ થનારી સ્થિતિ તેના ગર્ભમાં અંડ રૂપે બંધાવા માંડે છે, એવી વર્તુલી ઉદગતિ (Screwlike upward motion) માં સમુદ્ભૂતિનો વિશ્વક્રમ.

૧૦ પ્રાણીપતિ, મૃગેન્દ્ર, એટલે માનવન્નતિ. એ જાતિમાં શ્રેષ્ઠ તે વર્ગ જેણે પોતાના પ્રાણને પૂરેપૂરા આત્માધીન કર્યા હોય, પંડના આવિર્ભાવમાં વિનય સાધ્યો હોય. ૨૦ શાસ્ત્રશક્તિ વિદ્યાકલા હુન્નર આપ્યું ભૌતિક જ્ઞાન-ક્રિયા-ચક્ર, આ શક્રવિશ-ક્ષત્રિય-બ્રાહ્મણ એ ચાતુરવર્ણનો રાસ. આ પ્રમાણે આખામાં ઉંડા વ્યાપક અર્થ જ લેવા. શબ્દોને તાલુવા પડે તો તે આ દિશામાં તાલુવા. જેટલી વધારે પર્યાયકતાનો વિનિયોગ થાય તેટલીનો કરવો. અંકુર-ફુલ-ફલ-ખીજ ન્યાય સર્વત્ર લાગુ પાડવો. કુટુંબો, ગામો, ગ્રામો, ન્હાનાં રાજ્ય, મોટાં સામ્રાજ્ય, આખી માનવન્નતિનું એક રામરાજ્ય: દુઃકાવીને—કુટુંબ, નગર-રાજ્ય, મંત્ર-રાજ્ય, રામરાજ્ય: અને એજ રાસ નર-નૃસાયનો, સ્વતંત્રતા અને નય (લો અને ઓર્ડર અને ડિસિપ્લિન શિસ્ત)નો રાસ છે. છકડીઓ હીરાના છ પાસાઓનું દર્શન છે, સાતમી હીરાના ગર્ભભાગનું દર્શન છે; પાસાઓની પરસ્પર હદો રૂપ સ્થૂલતાને વટાવી જતાં જે સમરસ સૂક્ષ્મ સત્ત્વ શોષ રહે છે અને પૂરેપૂરું ગ્રણહણે છે, તેનું. સ્થૂલમાંથી ઉચિત પરિપાકે સૂક્ષ્મ: મમત્વમાંથી સમત્વ. અને પંડ પણ તેના વ્યક્તિત્વની દિવાલો છે ત્યાં લગી; એ દિવાલો રૂપ અંતિમ સ્થૂલતા પણ ગળી પડે એટલે આખા રાસનું સમીચીન દર્શન અંતિમ દર્શન આ થાય કે એ સ્વયં પંડપતિનોજ રાસ છે.

યોગીમહિમા

શ્રી દ્વિલીપકુમાર, રૂચ પ્રકાશિત “અનામિ”માં શ્રી અરવિંદ ઘોષના એક ઇમેઇલ કાવ્યથી સૂચન મળતાં તે વિષય ઉપભાવિત રૂપે અને ‘રાસ’નું નેટકું અને એ રીતે, દિક્ + આંદોલનતારા; અસંગ્ય + આસ્ય (મુખ). ૧૨ સુરતવાંછુ એમ એકઠો રાજ વાચવો. હૃદયુક્તે એમ એકઠો રાજ વાચવો (હર્ષના રોમાંચે એ ગાન.) ૧૬ ભૂત ને એમ બે રાજ છટા વાચવો ત્રણે કાળ. ૧૧ રસા પૃથ્વી: ચાંપી=ચાંપેલી. ૧૨ સંધ્યા સુરત વાંછતી કરે છે તે ગાન; પછી સુરતાનુભવથી રોમાંચે એ ગાન. ૧૪ તત + અમાપ. તત વિસ્તાર (એક્સ્ટેન્શન, સ્પેસ)ના અર્થમાં વાપર્યો છે. ૧૫ દુક્લ: દંપતી. ૧૭ ક્લ: માત્રા.

એ ‘પુરુષોત્તમ’ પેરમાત્મનું અંતરાત્મનું પ્રહસનતાં દર્શન કયાં થાય? કેઈ સિદ્ધ યોગી મળે તો તેનું વર્ણન માગુમ. એ ત્યારા ઉપર કૃપા કરે અને તેને તપ ધ્યાન આદિની સીડિએ હાથ ઝાલીને ચઢાવી લે, તો એક તો સાંભળ્યું છે કે યોગી એ દર્શન પોતાના અંતરમાં નિરંતર કરી રહે છે એટલે કે, તે એક ગણાય; એના ત્યારે શક્ય એવાં નિકટમાં નિકટ દર્શન એ યોગી પોતે; ખીલું સાંભળ્યું છે કે તું ઉપલી સીડિએ ચડી શક તો તું પણ યોગી બની જ, તું પણ આ દર્શન ત્યારા અંતરમાં નિરંતર કરી શક. યોગીના મહિમા આમ એવોડા છે ઇતિશ્રવે. તું માન કે ના માન તેની પરવા વગર આ કહ્યું. કાર્ત્તી પોતે કેટલું માને છે કેટલું નથી માનતો એવા સવાલ કાવ્યના અર્થ મર્મ અને રસની નિષ્પત્તિ માટે અપ્રસ્તુત છે; અથવા નેનીય તરવા વગર આ કાવ્યું.

સર્ગદર્શન

૪ કયમ: અતિપ્રયત્ન (તથાપિ આશુઆશુ વ.)

વર્ષાદ પછી પાછલા પહેરતી એ વાદળી બાળું યોગ અને પ્રેમનાં ખાખી-સેનેરી ફિરંગીની વિશ્વવ્યાપી વટાથી અસંકુત અને સર્ગની ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિના સંગીતમાં નિમગ્ન મૂર્તિજ હોય એવી દેખાઈ. મતંક આત્માનો વિકાસ ભવપરંપરાએ ઉત્તરોત્તર તેના પોતાનાં કર્મો અને તેથી પરતા સંસ્કારો દ્વારા સધાય છે, કર્મ પ્રમાણે ફક્ત એ વિશ્વનિયામક સિદ્ધાંત છે, તે સિદ્ધાંતનો વિશેષ રહેલ કરતી હોય એવી એક વિગત આ દર્શનથી કવિ જાણવા પામે છે, જેથી તેને આ સિદ્ધાંત અને વ્યક્તિના સંકલ્પ સ્વાતંત્ર્ય (ફી વિલ્)નો સમન્વય થતો લાગે છે. મૃત્યુએ મૃત્યુએ-દરેક ભવને અને-જીવ આ યોગ-પ્રેમના વિશ્વવ્યાપી પ્રવાહમાં

નય છે અને ત્યાંની સૂક્ષ્મતર દૃષ્ટિએ તે પોતાનાં કર્મો અને અનુભવો રુચિઆરુચિએ સુખદુઃખો નય માનેલા પરાનય માનેલા તે સર્વનો-વધારે શુદ્ધ-તાળો કહાં છે, અને પછીના ભવ માટે સ્વેચ્છાશક્તિએ જ નવા નિશ્ચયો કરે છે. એ ધૃતિ અને ધ્વનિ બેશક તેને પોતાની તે સમયની ચોખ્ખતાની સીમાઓને અનુરૂપ નિશ્ચયો જ દેખાડે. ભવ દરમિયાન તો વ્યક્તિ માત્ર પ્રારબ્ધ અને સંચિતના રમકડાં જેવી દેખાય, તેનો પુરુષાર્થ અતિપરિમિત જ દેખાય, તે ભણે; બે ભવ વચ્ચેના ગાળામાં વ્યક્તિ જે નવા નિશ્ચયો બાંધે છે તેમાં અ યોગ-પ્રેમના મહાપ્રવાહના ધૃતિ અને ધ્વનિનો અને લાભ મળતો હોવાથી એનું સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિ-એનો પુરુષાર્થ-વધારે બળ દેખાડે છે.

૨૩ જતા ડેકાણે થતા વાંચવું. ૩૨ રાગભરી સંધ્યા: આપણે સંધ્ય ખીલી કહિયે છ તેવી રંગરંગે ખૂબસૂરત સંધ્યા. તેમાં એ વિશ્વવ્યાપી મૂર્તિ પાછી રામી ગઈ.

શાંતિ છેલ્લી કૃતિ વર્ષાઋતુની એક વાદળીનાં વિશ્વરાંકર્ષણ મૂર્તિરૂપે દર્શન કરે છે. આ કૃતિ નદીના મોટા વિસ્તાર ઉપર આવી રહેલી એક ચાંદની રાત્રિના પ્રશાંત ગભીર અને ગંધેખી ઉત્તરાર્ધનાં, જીવનના જ્વર અને દર્દી શમાવતી અંખા રૂપે, દર્શન કરે છે. છેલ્લી લીટી દ્વયર્થી છે: બાળ અંખાને નહીં વિસારે; બાળને અંખા નહીં વિસારે (એવી શ્રદ્ધા રાખું છું.) હિતેચ્છુ વડીલ અને બાલકના અન્યેન્ય સ્નેહસંબંધ એવા જ હોય. પરાક્રમણ: સ્વઉપન પરના ધસારા.

રાગદ્વેષ સહિતતા તે શાંતિ નથી પણ શાંતિના પ્રવેશકાર જેવી અનશાંતિની રિયતિ છે. વિદ્યુ અરધ: બરાબર અર્ધા ચંદ્ર એમ અર્થ કરવાની જરૂર નથી. શુક્લ કૃષ્ણ બંનેમાં લગભગ પાંચમથી બારસ લગીની ચૈત્રિક રાતમાંથી ગમે તે આરાને મધરાતથી લગભગ અઢીત્રણ કલાક સારી ચાંદની વાળી ગમે તે રાત ચાલે.

રેવા

પ્રથમ ખંડ પૂરો છે. આગળ ચાલે એવો ઝાઝો સંભવ નથી. પાંચ પંક્તિ મંદાકાંતા છેલ્લી સ્તંભરાની એમ આ કડીમાં ૧૦૬ વર્ણુ (સિલેબલ) આવે છે. પહેલા હંદના નામના પૂર્વાર્ધ સાથે બીજાનો અંત ભાગ મેળવીને આને

“મંદાધરા” નામ આપું છું. વિચાર પ્રૌઢિ અને શૈલી પ્રસાદ વગરના એના ઉપયોગ હાંસીપાત્ર થવાના વગેરે મેં આને પ્રથમ પ્રકટ કરતાં (ખીજી ધારાના) ટિપ્પણમાં લખેલું છે ન.

અવતરણની ખેડી લીટીમાં ઉપાંત્ય સ્થાને ye શબ્દ ઉમેરીને એ લીટી વાંચવી. ૧૭ સૌમ્ય વાંચવું. કદાચ ઉપલી એ માત્રા કેટલીક પ્રતોમાં રહી પાણુ હોય. ૨૪ થાન=માતાનાં. ૨૭ રેવડી બાળકોને બહુ ભાવે. ૩૪ શબ્દને અગ્નિસંસ્કાર મટિનેા અગ્નિ તોયડીમાં લઈને દૌહિત્ર પૌત્ર કે કનિષ્ઠ પુત્ર સૌ ખેલો ચાલે છે. ૪૫ તાચું જે ભવ્ય બદલે જે છોડી દઈ તણું ભવ્ય વાંચવું. ૩૭-૪૮ પુરુષપ્રકૃતિની સનાતન જોડ અન્યોન્ય ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરતી ન રહે છે. બાહ્ય અને કિશોરાવસ્થામાં પ્રકૃતિનો જે ખંડ દેહીનું વતન તે આખી પ્રકૃતિની દુઃકાનેડી છખી લેખે દેહીના ચિત્તે આખો જન્મારો છપાઈ રહે છે. આ કાવ્યમાં વક્તા અને રેવા (નુર્મદા નની) આ રૂપનાં પુરુષપ્રકૃતિ પાણુ છે. ૫૧ કિશોર કિશોરી યુવક યુવતીનાં બધાં અપકૃત્યા પાપ નથી હોતાં, જિજ્ઞાસા અનુભવતૃપ્તા પ્રેરિત જોઈએ તો ખરા શુ થાય છે એવી વ્રતિવાળાં ઘણાં હોય છે. ૫૩ ઉત્પ્લુતિઃ જાંચે કુદરું, ઉડડયન. ૫૪ ગહનઃ ઉડાણો કોતરો અંધારા ખૂણા.

૫૬ અમે ચાર તથા અમારું બોલું કુટુંબ તે પાંચમું. આ પાંચમી વ્યક્તિ, આ કુટુંબસંસ્થાનાં આત્મા-કુલીનતાઃ જે વંશપરંપરયા ઉતરી આવેલ તથા પછીની પેઢીએને વારસે દેવાની તે. આપુ આ કુલીનતાના ભક્ત; કાયદા અને નીતિની દૃષ્ટિએ વા ચાલી રહેલ વ્યવહાર મુજબ નરા વાંધા નહીં, એવું કેટલુંક પાણુ એ નિષેધે-‘ના આપણાથી એ થાય?’ એવો એમનો વાંધો આવે કે થઈ ચુક્યું, આખું પ્રકરણ સમાપ્ત! ૬૭-૭૨ પત્નીની આવ્યંત નિઃસ્વાર્થતા અને સંપૂર્ણ કુલભક્તિ વર્ણવે છે. ૭૩ ખનાવવા. કાવ્યદેશના ઉત્તમ ભાગોને ત્રણ લીટીમાં સ્પર્શે છે. ૮૨ વાને, વાંચું; આકૃતિએ.

૮૪ આ દુન્યવીડુજ અને રજ, સંતાપો અને મેલોઃ ડુજનીરજ એમ પાણુ લેવાય. પાણુ દ્વંદ્વ સમાસ વધારે સારો અર્થ આપે છે. ૮૮ સ્ત્રીજાતના સ્વાધ્યાયો, ઉચ્ચનીચ તમામ ધરકામ અને એ કામને તથા ધરમાં સુખ સુશોભન આદિને લગતી તમામ વિદ્યાઓ, વિજ્ઞાનો, કલાકારીગર્યાઓ જેમાં સૌથી મોટાં (૧) વૈદ્ય (૨) રંગ અને ચિત્રકલા (૩) નૃત્ય સંગીતને ય ગણિયે તો સ્ત્રીના સ્વાધ્યા

યોગે પ્રદેશ પુરુષના કરતાં જરાય ઉતરતા કે ટુકો નથી; વળી તમા નરી બુદ્ધિની કેળવણીમાંય કશી બાંધુપ પાલવે નહીં એવો પણ છે. ૮૬ થી ૯૦ સ્ત્રી જ્ઞાતના પુરુષજ્ઞાતને સમાન હકકોનો આપો વાદ ન્યાયકૃષ્ણિ (સેન્સ એન્ડ જસ્ટિસ) અને સમાનતાજ કુદરતી છે (નેચરલ ઇક્વૈલિટી) એ કૃષ્ણિ ઉપર માંડયો છે. બે વચ્ચે સમાનતા કુદરતી નથી એમ વિજ્ઞાન સિદ્ધ કરે વળી સ્ત્રી જાતિની આત્મસંવિદ્ (સેલ્ફકોન્શિયસનેસ) નિઃસંદેહ પોકારી રહે, તો અદલીલ પણ નખળી પડી જાય એવો આ પ્રશ્ન છે. પૌર્વાત્ય સ્ત્રીઓની સહજ ફિલસુફી સાદી સમજ (ઇન્સ્ટ્રક્ટિવ ફિલોસોફી, કૉમન સેન્સ) બે જાતિ વચ્ચે સમાનતા કુદરતી છે અને હોવી જોઈએ એ પાયાજ સ્વીકારતી નથી. પ્હેલાં કર્તવ્ય પછી હક્ક; અને કર્તવ્ય બહેનપણુ (ડિવિઝન એન્ડ રિસ્પોન્સિબિલિટીઝ) કુદરતી શક્તિઓ યોગ્યતાઓ આદિ માટે ભાગે તો નીમીજ આપે છે. 'ગુલામી માનસ' વગેરે અપરાધો વાપર્ય પૌર્વાત્ય સ્ત્રીજાતિ પોતાના કૃદ્ધ ચારિત્રમાં ચલાયમાને નથી થતી. આ મહાપ્રશ્ન વિષે અત્રે આથી વધારે લખવું અશક્ય છે. ૯૫-૯૬ એ અમારો બાલક મહારાં આંગણાં ધાવે, મહારાં ખાળો ખુદે ને બગાડે, ખભે ચડી ઘાટલી વગેરે ખેંચી મૂકે સતાવે અને બહાર લઇ જવાની કે એ ઇચ્છે તે એને કરી આપવાની ફરજ પાડે, વગેરે. *

(ટિપ્પણમાં ગુચ્છ બીજે સમાપ્ત.)

* અંથપૂર માપવાને આપણું એકમ છે શ્લોક=૩૨ વર્ણી (સિલેબલ). આ માપે જેવાની ૧૮ કડી=૧૯૪૪ વર્ણી=૬૦૧૧ શ્લોક. મૂલ યોજના હતી ૫૪ થી ૭૨ કડીની. આરોહણનું શ્લોકપૂર પંક્તિ ૧૨૧×૧૭+૩૨=૨૧૪ શ્લોક + ૯ વર્ણી. રાન્યાભિષેકની રાતનું શ્લોકપૂર, પંક્તિ ૫૧૫×૧૭+૩૨=૨૭૭ શ્લોક. ૧૯ વર્ણી વગેરે.

ટિપ્પણ

તૃતીય ગુચ્છ

પ્રેમના દિવસ.

પ્રવેશક. અઢાર ડ્રામાટિક (પાત્રલક્ષી) લિરિકો મેટ્રિ ભાગે સૉનેટોનું આ આખ્યાનક છેક જ આવાં વસ્તુવાળું છે. કાગળ હજી લીલોપોચો હોય ને તેમાં ખીખાં દાખીને લીટીઓ અને (વાટર લાઇન) આકૃતિ પાડે છે, એવાં અત્યંત આછાં વસ્તુની પશ્ચાદ્ભૂમાં અને જે હૃદયની ઉત્તરોત્તર રિચતિઓ ઉપસાવવાનો જ આશય છે. ત્રીજું પાત્ર જ નથી; નાયક નાયિકાનાં નામે પાડેલાં નથી, તો આપણી મધ્યકાલીન “કવિતા”માંની ‘નખશિખ વર્ણન’ જેવી વ્યર્થતાઓને અત્ર પ્રવેશ જ ક્યાંથી મળે! પ્રસંગ પછી પ્રસંગ આવે છે, તે બને તેટલા થોડા છે, સાદા છે, એકેમાં ચમત્કાર કે નવીનતાની છાંટ પણ નથી. દરેક મણકો નાયક કે નાયિકાની ઉક્તિ છે, જે દ્વારા જ પ્રસંગ સુચવાય છે; અને વળી પ્રસંગો વચ્ચેના લાંબાકૂંકા ગાળા પણ વાચક કલ્પિલે એમ રાખ્યું છે. મૂળ આશય સૉનેટમાળા રચવાનો હતો, પણ કોઇ પ્રસંગ મટિ લાંબી કે ગૂંચ કૃતિ આવશ્યક લાગતાં, મણકો તેટલો જ સૉનેટ નથી. ૨ આ વખતે છાપતાં (જરૂરી પાકફેર ઉપરાંત) જે મોટા ફેરફાર કર્યા છે.

(૧) ‘છંદોમંત્રે’ નામે મણકો નવો છે, એ વિષે જીવો એના ઉપરનું ટિપ્પણ.
(૨) ‘ફૉયસાગર’ નામે આમાં મૂળ મુકેલું સૉનેટ ફેરવી નાખવું પડ્યું છે. મેં મુળ વર્ણવેલું એ ઇ. ૧૯૦૪ ખેલાંનું તળાવ અન્નમેરથી સાતઆઠ માઇલ આધે ડુંગરા અને બાળા પર્વત કહી શકાય એવી ધારોની વિશાળ ભૂમિકા વચ્ચે રચાયેલું એકાંત સુરેખ અને ‘સાગર’ કહી શકાય એવું મોટું જલાશય હતું. એ સ્થાન તો હજી છે, ત્યાં જ છે, ઓળખાય છેય તે જ નામે. પરંતુ આપણી કહેવાતી પ્રગતિએ એનું તમામ સૌન્દર્ય હરી લીધું છે. ફ્રાન્સોપરેટીવ હાઉસિંગ સોસાયટીઓની એટલે સહકારી પરાંનિર્માણની પ્રવૃત્તિ અન્નમેર ખેંચી, એટલે અન્નમેર અને ફૉયસાગર વચ્ચેના આખો ગાળો નહાભોલાં મકાનો અને ‘બંગલા’ની હારોથી ભરાઇ ગયો છે, રમણીય કુદરત વચ્ચે દૂર આવી રહેલ એ સ્થળની એકાંતતા ઋતુઋતુની વિવિધ આકર્ષકતા વગેરે ઉડી જ ગયાં છે, એ સૉનેટ લખ્યા પછી ધણે વર્ષે કામપ્રસંગે પાછો હું અન્નમેર ગયો અને આ ફેરફાર જોઇને મહુને પોતાને જ આઘાત લાગ્યો. અરરર, મહારાં ફૉયસાગરને, ગુન્દાતી કવિતામાં મેં સૌન્દર્યના એક નમૂના લેખે સ્થાપેલાં ફૉયસાગરને આ અર્વાચીન પ્રગતિએ તો મારી જ નાખ્યું!

એટલે મેં તેજ રાત્રે એ માણસો ફેરવી નાખ્યા. આખ્યાનકમાં તે બિન્દુએ જે ભાવ વિગત આદિ આશ્ચર્યક હતા તે તમામ રાખ્યાં, કદાચ કંઈક વિશેષ ઉપસાધ્યાં, અને એ વર્ણન ઉપર 'ફોય સાગર' એમ નામની ચિઠ્ઠી ચોટલી હતી તે ફાળીને ફેંકી દીધી, સ્થલને કલ્પિત જ બનાવી લીધું. જે રચનામાં બીજું એકે વાસ્તવિક સ્થાન આવતું નહોતું, તેમાં આ એકનો નિર્દેશ, નહોતો તથાપિ દોષ પણ ગણી શકાય એમ પણ હતું. તે દોષમાંથી પણ આ રીતે મહારી રચના મુક્ત થઈ.

૩ આ કૃતિના ગર્ભમાં પ્રેમ, જીવન, સંસારધર્મો આદિનાં નિરૂપણ કઈ જાતના છે? સફળ છે ખરાં? આ સિરિકોમાંથી કેટલાંક તો શુદ્ધ ફિલસૂફી ટહોલણ જ ને? આખ્યાન સિરિક કે ખંડકાન્ય જેવી કોઈ પણ બળીતી જાતિમાં ભાળ્યે આવે એવા આ 'તુરીય' પ્રકાર કવિતાની કઈ જાતિમાં આવે? -એવે પ્રશ્નો અધિકારી વાચકો મારે જ રાખવા ઉત્તમ.

૪ આ આખ્યાનક એટલે આ પછીના ગુચ્છમાં જેટલે, તથાપિ -આ છે સિરિકોની માલાં, વર્ણનકાવ્ય નથી, આનો અંત આવે છે કડુણ, વળી આ છે કલ્પિત, આ પછી મુકેલ 'વિરહ' છે કવિતામાં જેટલે દરજ્જે વાસ્તવિકતા આની શકે તેટલું વાસ્તવિક, તથાપિ એ બે રચના વચ્ચેનાં સામ્ય વૈષમ્ય જેવા મન થાય એવું એ બેનું જોડકું પણ છે, -એમ બંનેને 'શાખપાંડોશી' રાખ્યાં છે.

અર્પણ

ઈ. ૧૯૧૩ ની એક અદ્ભુત બીજના વર્ણન સાથે અર્પણના વિષયને સાકળી લીધો છે. વિષયોના અન્યોન્યાશ્રયની અર્ધસ્ફુટતાએ કંઈક દૂરાકૃષ્ટતા તો કંઈક લાક્ષિત્યે આવ્યું છે. દરેક રેખા બંને વિષયને લાગુ ના જ પડે. પણ કઈ રેખા કોને લાગુ પડતી હશે એવી જરાપણ શંકા થાય એવું આ મિશ્રણ નથી. સંધ્યા અને દેવીની અન્યોન્ય ઉપમાનોપમેયતામાંથી ફૂટતી તો કંઈક તેને પોષતી રવિ અને કવિની ઉપમાનોપમેયતા છે, વળી આ જોડ યુગલમાંથી બીજાં અસ્ફુટ ઉપમાનોપમેય ફૂટે છે. અને આ બધું આમ પ્રથક્કરણે દુર્ઘટ લાગે છે, પણ કૃતિને વાંચતાં અર્થ અને ભાવ તુર્ત બેસી જાય છે.

૩-૪ આ લીટીઓ મૂલથી જ લખેલી; પણ પ્રકાશન વખતે છોડી દીધેલી.

વર્ષો લગી અમારા સહજવનની એવી ખાનગી અને અંગત વિગતોનું સ્મરણ મહારાથી રહેવાતું નહીં. પછીની ક્ષીઓ છ પંક્તિની છે તો આ ચાસની જ કેમ એવો સવાલ કોઈ વાચકને સ્ફુરેલો પણ જણ્યો નથી; ભણકારના કોઈ શિક્ષકે પણ મૂકેને દેખેલો નથી. કવિતાના ઘાટ મનસ્વી નથી હોતા, મર્મમાં ઉતરાય નહીં ત્યાંલગી કવિતા કવિતા નથી, વગેરે ખાન આપણા ઉત્તમ વાચકોમાં પણ હજી થોડું જ જોવામાં આવે છે.

૧૭ પ્રેમ કાવ્ય: 'પ્રેમનો દિવસ' એ કાવ્ય; પ્રેમ જેનો વિષય છે તે કાવ્ય. ૧૮-૨૪ એ કાવ્યના મહાકાવ્યોને કહ્યું છે. તાત, કવિ; ત્હમને પદ્યબંધના દેહમાં બાંધી ત્હમારાં વ્યક્તિત્વ સર્જનાર. સંધ્યાની વાદળીઓ એ સર્વ હિતના ઢગલા લીલાવલિએ સાધતી ફુલના ઢગલાઓ જેવી શાંત ઘેરા તેજોમય રંગોમાં ખીલી રહેલી છે, તેમના વ્યક્તિત્વનો તાત-રવિ. અદૃશ્યક્રિયા: અદૃશ્ય રહેલો, ક્રિયા કરતો જણાતો જ નથી, તથાપિ. ૨૪ ઇંદુલેખા: (૧) મપ્તા ચંદ્રમણી, (૨) શશિલેખા, તેનાવાળી સંધ્યા. આ પંક્તિ એકલી જ લેતાં-જીવો, પેલી ખીજ દેખાય, એ અર્થ પણ.

પ્રેમની ઉપા

૭ શોભા, સુશોભિત પૂતળી જેવી નાયિકા. ૧૦ એ તો આમ બન્યું. એ અહીં છે દર્શક સર્વનામ. ૧૪ ચાંદ્રાસુરજ સનાતન અનંગ પ્રેમનો તાપવાળો: કે ઠંડો પ્રકાશ. પ્હેલું શરીર જન્મે પછી તેમાં આત્માનો આવિર્ભાવ; આરંભ પશુવાસના વા મદનથી; પછી તેનું પ્રેમમાં રૂપાંતર કે ઉચ્ચીકરણ.

અદૃષ્ટ દર્શન

૫ છેલ્લી માટે સલામની. પણ આગગાડી ઉપરે તે પ્હેલાં પ્રિક્ષણ, ક્ષણ, શન-એમ ત્રણચાર સીસોટીઓ ઉપરાઉપર થાય છે, તેમ અહીં પણ. નાયકનું ચિંતવન

નિવહ, સંસાર. ૧૦ જડ બની, હરી જઇ. ૧૧ બાળપણ રૂપે અભોના ખુલતા મંડપમાં: ખુલતો, આઘો પાછો ઉપરતળે આદોહ્યા કરતો.

નાયકનું પ્રાયશ્ચિત [૧]

૧૦ ધૈર્ય વાંચતું.

નાયિકાનું ઉત્તર

૧૪ હિતસાધુ, હિતેક્ષકી માટે સાધુ.

પ્રેમનો પ્રાતઃકાલ [૨]

૨ તનમન ઉર + આત્મા + ઊર્વિ : તનમન ઉર=ઊર્વિ; આત્મા=નભસ.

પોઠો પોપટ

છંદ માધમાં પંક્તિનો એક અંશ ખેવડયો હોય તવા છંદને અભ્યસ્ત કહે છે, આખી પંક્તિને બદલે તેના ન્હાના કે મોટા અંશની એક પંક્તિ બનાવી લીધી હોય તેને ખંડવ્રત કહે છે—ખંડ શિખરિણી, અમ્બરત મંદાકાંતા, ખંડ હરિગીત, વગેરે. ૧ ચંદ્રિકા શબ્દનો એક અર્થ ઝાળી છે.

(કા) અસપ=અધ. ૧૩-૧૪ મંદનની એ આધવેદિની મંગળદેરે પ્રદક્ષિણા કરી, પ્રતિજ્ઞાઓ સાથે ગૃહસ્થી ધર્મો પાળવા પળાવવાને એક નવા કુટુંબનું ખીન સંપ્રદો. ૧૬ વીજળી જેવી વહુ. ૨૧ પિતાઈ, એક પક્ષે સૂર્ય.

વર વહુ અમે

‘એઝ થૂ ધિ લેન્દ એટ ઈવ વિ વેણ્ટ’ એ ટુનિસન—‘પ્રિન્સેસ’ માંના ગીતનો અનુવાદ. ‘પ્રિન્સેસ’ માંથી એક બીજા ગીતનો અનુવાદ કર્યો પછી કોઈક માસિકમાં પ્રકટ થયેલો, તેની નકલ ચહારી કને રહી નથી, ક્યારે ક્યાં પ્રકટ કરેલો તે યાદ આવતું નથી. ‘બાલુકાર’ ની આદિની વાચનાર કોઈને ચહારી આ કે બીજી (આમાં નકલને અભાવે અંતે વિકૃતિએ રહી ગઈલી ‘દુર્દિન’ જેવી) કૃતિઓ બંડે તો તે વિષે મહને ચોક્કસ સ્થાન નિર્દેશ સાથે જણાવવા કૃપા કરવી. મોટી મળેલી કેટલીક તો અત્રે છેલ્લા ગુંચ પછી ‘પરિશિષ્ટ’ માં આપી છે. તે ઉપરાંત પાણુ ચાર છ હજી રહી જાય છે તે માટે આ ખાસ વિનંતિ કરે છું. ‘પ્રિન્સેસ’માંથી એક ત્રિજ ગીતના તરજુમા સાથે જુઓ ‘વધારે કહેવું ના’, પૃ ૧૪૬.

કન્યાદાન

૨ દિલાવર, મહાન અને હુદાર. ૧૨ લતા, રાજ. ૨૬ મહારા ઘટનું વ્યક્તિત્વ. ૩૭ કૃતિઃકૃતકૃત્ય કર્તા. ૪૧ સુધારીને વાંચો—સનેહ વર માગિયે સભર અંતરે દુનતાં,

છંદોઅંગે

કુટુંબમાં કન્યાદાન પછીના કોઈ શુભ પ્રસંગ દરમિયાન આ પ્રસંગ મુકવો. મુદ્દન અને રૂતિને પ્રાચીન ગ્રીકોનાં દેવદેવી જેવાં ગણ્યાં છે. એ ગ્રીક નામો વાચકોને અપરિચિત મઠે જ મુકયા નથી. કામદેવ અંતે તેની દેવી મનુષ્ય શરીર યુગલને પોતાનું વિહારસ્થાન બનાવી લે છે અને તે યુગલનો સુરત વિહાર ખરી રીતે આ દેવદેવીવિહાર છે; એ દૃષ્ટિએ અહીં વર્ણન

કયું છે. પ્રેમના અર્થેતિ પ્રવાહ આલેખન સુરતવર્ણન વગર અપૂર્ણ ગણાય, બીજી બાજુ આપણું હાલનું ચોખલિયું રૂચિતંત્ર સુરતવર્ણનને શિષ્ટ વિષય ગણતાં ખંચાય છે, એ મુશ્કેલી અહીં એ વર્ણન આ નવી રીતે ચોળને ટાળી છે. મદન અને રતિ હિ-તેજ્ય અને આ મધ્યવયસ્ક નેડાને પણ પોતાના વિહાર માટે લાયક ભૂમિકા ગણે અને તેમાં ઉતરે એમ વિભવાનુભાવાદિનું જરા નવું આયોજન કયું છે.

વર્ષાની એક સુંદર સાંજ

૪ તુરણુ : તોરણુ. મોતીનાં તોરણો શાં તારાનુમખાં વ્યામતંબુની ફરતી ક્ષાંતો. જેવી અબ્રમાલ્યાએને શોભાવી રહે છે. ૨૧ દિવ્ય ઝાંય : લોકોત્તર સુંદર અવર્ણનીય તેજ.

સતી

૧૪ કુરબાની; ખૂબ ખુશ થઈને મોટી બક્ષીસ; (૨) હજ કરવા જનારને ત્યાં કુરબાની કરવાને જે રકમ અપાય તે. પસલી : બહેનને ભાઈ આવે તે. ભૂંડાપો : હિંદુ વિધવાને સૌ સગાં મળીને ભરણુપોષણમાં મદદ તરીકે આપે છે તે. ૩૧ બાલકોના “ધર ધર” ખેલ. ૩૭ ભવભાવન : મહારા ભવને ભાવનામય અને હિદાત બનાવી હિતજનાર. ૩૮ વછોડાબી, બાલાકારે છોડબી.

વિરહ

પ્રવેશક :—૧ આ અને આ ગુચ્છમાંની બાકીની કૃતિઓ અંગત ગુચ્છમાં મુકાત. પણ આ સર્વ (જે પ્રશસ્તિઓ છે તે પણ) શોકોદ્ગારો છે, તેમને આમ જુદા ગુચ્છમાં એકસાથે મુકી દીધા છે.

૨ શૂળ અને કાલકમે શાંતિ એ બેન એક કૃતિનાં પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ કહિયે તેથી આખી કૃતિમાં એકય ના હોય તો તે એાછું જ આવી જવાનું. વાસ્તવિક ઐતિહાસિક હકીકતને વળગતાં કલાદૃષ્ટિએ જે કંઈ કસરકસર જણાય તેને સહી લેવી અનિવાર્ય છે. લાંબે ગાળે લખાયેલી કૃતિઓ જેવી લખાવા પામી તેવી તેમને છાપતાં ભાવ શૈલી કે કોઈ રીતના એકયને સાડું કરી ફેરફાર કરેલો નથી. વળી પૂર્વાર્ધ શરૂ થાય છે કાવ્યવિષયની હયાતીમાં. એટલે અગર ને કે એ ખંડો ઉપર મોતની ઘેરી છાયા પડે છે, તો પણ વિરહ નો ૭ મા મણકાથી જ શરૂ થાય છે.

ભાવસિંહજી એ ખટપટને ચાલવા હતા; પણ તેનું મોંમાથું ખંધાવા આવે એટલે તેને એવી દાબી હતા કે ફરી એ માણસ તો માથું ઊંચું કરી જ ના શકે. અને પટ્ટણી આવી ખટપટ ચાલતી હોય તે દરમિયાન તદ્દન નિશ્ચિંત. પટ્ટણીને મુંબઈ ગવર્નરની અને પછી સેક્રેટરી એન્ડ સ્ટેટની કાઉન્સિલમાં નીમાવ્યા, ભાવસિંહજીએ પોતે ખાસ આગ્રહ કરીને.

૩૬ ભાવનગર દિવાન ગંગાભાઈ (ગૌરીશંકર એ.આ.), જૂનાગઢ દિવાન ગોકુળજી ઝાલા, કચ્છ અને વડોદરા દિવાન મણિભાઈ જસભાઈ, જૂનાગઢ કચ્છ અને પાલીટાણા દિવાન સુનીલાલ, જૂનાગઢ દિવાન હરિદાસ વિહારિદાસ દેસાઈ—રાજપ્રકરણી એ નામાંકિત વ્યક્તિઓ.

૪૧ પાત્ર, સુપાત્ર : મુંબઈના હિંદુપારસી સુપાત્ર શેઠિયા કોઈવાર દેવાળું કહાડવાની આજી ઉપર આવી જાય ત્યારે; કાઠિયાવાડમાં પણ નાયબ દિવાન કે દિવાન પદ લગી ખેંચેલ લીડમાં આવે ત્યારે; પોતાકને પૂરતી ચેવડ ના હોય તો પણ જ્યાંથી મળે ત્યાંથી માગી મેળવીને તેવાની આપત્તિ દૂર કરે. ૪૫ ખેલદિલ : ખેલાડીનું દિલ, સ્પોર્ટ્સમેન શિપ. ૪૬ નય રાજનીતિ. ૪૯ રાજ્યે મેકડોનાડ. રસૂલખાનજી, જુનાગઢના નવાબ સાહેબ. ૫૭ કૃષ્ણ, ભાવનગરના હાલના મહારાજ સાહેબ અનત, શ્રી અનંતરાય પટ્ટણી, હાલના દિવાન. ૫૮ ઝાંખ, નજીક આવી પુગેલ મહાયુધ્ધ અને મહાકાંતિની.

એક મિત્રનું. ૩-૬ છોકરાં છેયાં, કામકાજ, આશાક્રમેદ વગેરે “થડ” (મરનાર) આસપાસની અને એની આખી લીલી વાડી ઉપર નાણે હિંમ પડયું એમ બની જાય. ૮ કુટુંબકળાલો. ૯ મોત નામે અશુભ. ૧૦ પોતાનાં આશાયક્ષુઓ. ૧૧ પોતાથી થઈ ગયેલ પાપો અને ભૂલો ઉતાવળ અને અવિચાર ગુસ્સા તોર પશુતા વગેરે માટે પરતાતો થઈ ગયેલ તેમ થયાં જ કરતાં. ૧૪ રૂપસી (આ રાજ્ય રત્નીંદ્ર ટાંગોરનો છે), સુંદર.

જયશંકર પીતાંબરદાસ ત્રિવેદી. પંક્તિ ૧૪ પછીની ઇંગ્લેજ કરી અને અનુવાદ માત્ર જગાપુરક લટકણિયું છે. કૃતિ ૧૪ મી પંક્તિએ પૂરી થાય છે.

૧-૬ એકલા લેખકને નહીં, લેખક વાચક જીવસૃષ્ટિ આખીને લાગુ પડે છે. અને આ અસંખ્ય દુઃખનીચિઓમાં કિશોરવયિ પ્રેમ મધ્યવયિ મદના ઉછાળા વગેરે પણ વૃદ્ધને સંભારતાં દુઃખ પ્રધાનજ હતા એમ લાગે છે; તથા તેની આસપાસનાં બધુંએ મિત્રો પરિચયીઓમાંથી એક પછી એક મરતાં જાય છે

૨૮ ક્રમક : કાચખા ૪૦ ધરથી : આપણા દાંપત્યજીવનના આરંભથી.

જ્યાં ૫૦ ભવનાં દ્વાર છે, પ્રવેશદ્વાર અને નિષ્ક્રમણદ્વાર.

આરતી આતી પહેલી લીટીને ૬૭ મી ગણી છે એટલે પૂર્વાર્ધ ૧૬૨ પંક્તિનો ગણ્યો; પણ એમાં ૧૧ તો નથી એટલે ખરી રીતે પૂર્વાર્ધ ૧૮૧ પંક્તિનો છે, ઉત્તરાર્ધને એક સળંગ કૃતિ નથી ગણી; છટા મણકાઓની સેર જ ગણી છે એટલે એની સળંગ પંક્તિગણનાય નથી કરી. અને ભાગમાં એકય વિરહદુઃખે જેની આખી સુષ્ટિ ગ્લાન થઈ ગઈ છે એવા પતિના પાત્રનું જ છે.

૭૧ સ્વાર્થ : મહારાં આવા રતન વિનાનો હું થવાનો ને!— એ સ્વાર્થ.

૭૬ ગુરુભાવ : અગુરુ : ગુરુ : ભવતિ ઇતિ ગુરુભાવ :—સંસ્કૃત વ્યાકરણ પ્રમાણે. તેમજ અવશં વશં ક્રિયતે ઇતિ વશીકાર :— ૮૨ સુધારીને સતિતાળાં વાંચવું.

૮૬ કવિતામાં આમ અહીં આવે છે તેવી કૌંસમાં શબ્દોવાળી વાક્યરચના હું ધાંરે છું મહારા પહેલાં કોઈએ વાપરેલી નથી! ૮૮ એના આરંભને.

૯૧ ભૂત : હું પોતે એ દૂરના ભૂતકાલમાં અત્યારે દટાઈ ગયેલો ખરેખર ત્યારે કેવો હતો તે મહને પણ પોતાને ખરાખર નથી યાદ. ૯૮ કાંત, નહાતાસાલ, મનઃસુખ આદિ સ્વપ્ન શબ્દને આમ આદ્યીયલ (આદર્શ, ભાવના) ના અર્થમાં વારંવાર વાપર્યા કરે છે તે ઠીક નથી, પરંતુ કોઈકવાર એ અર્થ મળે એ જ શબ્દ, બીજે વાપરી જ શકાતો નથી, જેમ અહીં.

૧૦૪ બાળ્ય (પાણીનાં બિંદુ નહીં પણ મેઘમાં જે વાયુકણોના રૂપમાં હોય છે તે) ઝરમર. એની શિખાઓ કંચામાં કંચા વાદળોના થરોની ટોચોથી ય કંચે કલગી— રૂપે હતી રહે, તે જ પાણી પીનારો હું અપૈયો. પૂર્વપશ્ચિમ કોઈ પણ દેવકથા કે કલ્પિત પંખી જીવનકલ્પના કરતાં અહીં જરા જુદી કલ્પના છે. અતિશય નામતિશય : સાંધો છે. મહને 'સ્ત્રીહડ, રાજ હડ, બાળ હડ' કરતાં one-sided fanatic હડ જ હડની પરાકાષ્ટા લાગે છે. જે હડ શરીરો ઉપનંત છે, કેસરિયાં અને 'હારા કિરિ' (હાડકીતનમ્?) કરાવે છે, સન ચડાવે છે તે હડ. ૧૧૦-૧ એ ગુમાનદેવનું ધામ (કપિન્દુનુમાન) અને એ કાવેરી મહારાં કિશોરવય લગી શાં સુંદર સ્થળો હતાં ને! અમે દર શિયાળે હોટિયામાં બેસી થોડા માર્દલનો પંથ કરી મળસ્કે પાર ઉતરતાં ત્યાં ગાડોંઆમાં ગાડવાતાં દરેક વાગે પહોંચી જતાં,

એ ત્રણ રાત (ધણું ખંડે શુક્ર શનિ રવિ) ત્યાં ગાળતાં રાત્ર ખરે ખરે માલપુડા અને ફેશરી બચકુળી દૂધપાક ખાતાં અને પાછાં ગાડાંને હોડી વાટે ભરૂચ આવી જતાં 'પ્રેમના દિવસ' માં ફાયસગરની જેવી અવદશા નોંધી છે, તેવીજ આ કાવેરી ને ગુમાનદેવની થઈ ગઈ છે. ૧૨૯ પ્રેમના દિવસ' માંની અનન્યતા કાલ્પનિક, તાર્કિક, આ ભૌતિક તથાપિ વારત્તિક, એક નાહી, એક લોહીની, પરમ દૈન્યની અનન્યતા.

૧૩૦ આશ, બંને અર્થ. ૧૩૧ ખુટલ: દગાખાળ, થાપ આપીઆપીને આળીંને સમયે દગો દેનાર. ૧૩૬ દુર્ગુણ+આધ. ૧૪૦-૧૫૧ જીવો આરાહણુ અતભાગ.

છવતું મોત ૧૫૯ વહે, સકર્મક. ૧૬૦ વહે, અકર્મક. ૧૬૨ સહજ, નૈસર્ગિક (નૈચરલ) ૧૬૬ વહન. ઝરણા: દ્રીપતું રૂપક ચાણુ. બંકિમાં, વાંકડિયાં અને મનાહર. ૧૬૮ મહને ફરી પરણાવવા. કાંત વિષે મેં બતાવ્યું છે કે કેટલેક સ્થલે તે પોતાને છિદ્ર પ્રિરતી અર્થ શ્લેષ કે બીજા અલંકારે ઢાંકે છે. અહીં આ વક્તવ્ય માત્ર સૂચવ્યું છે, પરંપરિત રૂપક તળે ઢાંકેલું છે. હું નસીબદાર, એક નહીં બે મિત્રોએ મહારી આ આપનિમાં મિત્રધર્મ બજાવવાને પૂરતા પ્રયત્ન કરેલા: બંને એક પછી એક ગત થયા તેનંચ વર્ષો થઈ ગયાં છે એટલે વળી મહને મહારો પોતાનો એ ભૂતકાલ કાંઈ બીજાનાજ હોય એવો કેવળ ઇતિહાસ થઈ ગયો છે.

૧૭૪ ક્ષણિક વા સવાક્ષણિક: આ સ્વરવ્યંજન થાળનામાં હુસ્કું સાંભળાય છે? 'પટધા પદાધાતના' જેવી રચનામાંનાં શબ્દાલંકાર સૌ બેઈ શકે છે; આ વધારે સૂક્ષ્મ 'પ્રતિશબ્દ'નો અલંકાર મેં પ્રથમ બેરેલો ટુનિસનમાં.

૧૭૮ એ જ્ઞાનન્યાત તો નરી ગ્રાળ છે.

દ્યુતિકણી ૧૮૦ સહ, ધારણુ કરી. ૧૮૩ શબ્દછાયા: ચહેરા દેખું ત્યારે કંઈ સાંભળતો નથી, કંઈ સાંભળું ત્યારે ચહેરા દેખતો નથી. બંને એક સાથે, બંને એ પોતે સામે હલેલી બોલતી હોય એમ, અનુભવું-એ તો ચાકખી ગાંડપણની દશા: એ દશા માત્ર એક ટાંકું=છેડે રહી છે. ૧૮૬ આમ ને આમ કેટલાક વખતથી રાત ને દિવસ બચ છે. ૧૯૦ સમજું છું કે મહારા ઉપર આ આક્રમણો ભયંકર છે. ગમે તે ક્ષણે ગાંડાજ થઈ જવાય એવી દશા ચાલી રહી છે.

નવલમાં એક પાતરનું ગીત. જે જીવાન સાથે એની મુઘ્ધ વયેજ પ્રીત બાંધાઈ, વિના લગ્ને એણે જેને જાત સોંપી દીધી; તે 'શીલહર' ને આ ઉકિત છે. લગ્ન કરવા બેયનો નિશ્ચય હતો પણ એ તો રહી ગયું, અને આ બીચારીને એ એક ગલાનું પરિણામ આપ્યો જન્મારો પાતર લેખે ગાળવો પડ્યો એવું આવ્યું આ મહારા એક પૂરા સ્વર્ગન!- એ જ આ ગીતની 'હાય' છે.

દુષ્કાળ નિર્બંધ [આ જગ્યાં તોડ શબ્દ કે હ. ધ્રુ. નો છે, હું એને બદલે પસંદ કરું છું-મુક્ત] અનુષ્ટુપ. મહામારતના શકુંતલોપાખ્યાન જેવા ભૂતામાં ભૂતા થરનો છંદ આ છે. તેમાં પ્રાસ નહીં, એ મોટે ભાગે રાખ્યા છે. ઈ. ૧૯૨૦ માં આખું ખોખું ધરી તેનો આ પહેલો ભાગ પૂરો લખ્યો. પછી સુધારા બહુ ભૂલ [ધણું ખંડે છંદશુદ્ધિ માટેના જ]. ૨ ગાડન, બ્લાડક, ટીપઈ, વગેરે શબ્દો બે વર્ણો જ છે; અ-ઈ માટે આપણી લિપિમાં એ ચિહ્ન છે; આઈ આક પણ એવા સંયુક્ત સ્વર છે, એક જ પ્રયત્ને બોલાય છે એક જ ચિહ્નને લખાવા નોદેએ, પણ તેવા ચિહ્ન લિપિમાં ના હોય ત્યારે ત્રણવર્ણો શબ્દનો દેખાવ થાય છે તે માત્ર દેખાવ છે. 'બ્લા-ક-ઝ' 'પ-ઈ-સો' એમ ત્રિવર્ણો ઉચ્ચારણ ન કરવું. [વર્ણો=સિલેબલ]. ૫ દેવી, દેવયાની નામનું કુટુંબ ૩૫. દેવુ પણ સાંભળ્યું છે પણ અત્રે વાપર્યું નથી. રંભા, શ્રીપાળજી અને દેવયાનીની પુત્રી, મનુ તેમનો પુત્ર. ભાભી, શ્રીપાળજીની બહેન વિધવા. ૭૪ રાની મૃગી, વગડાની હરણી. ૭૭ ભાંડુનું બહુવ. ૮૨ નૌશિલ્પી, બહાણો બાંધનારો મિસ્ત્રી. ૮૮ અ.લિ, રસમિશ્રુ, કુલોની આસ-પાસ ગુંજે, તેમ પ્રેમપિપાસુ યુવકો આની આસપાસ. આમ ઉપમાન શબ્દ વડેજ વફાતા ૩૫કને યુરોપી અલંકારશાસ્ત્રીએ 'મેટાફર' કહે છે. મુક્તક શૈલી કુદરતી રીતેજ અલંકાર પ્રચુર હોય. એ શૈલિમાં પ્રવાહિતાનો ગુણનાજ હોય, ત્યારે વર્ણનનો આત્મા અથવા વર્ણનનું તેજ પ્રવાહિતા છે. આમ આખ્યાન કાવ્યને મુક્તક શૈલી ના જ ફાવે; વચ્ચે વચ્ચેજ એકાદ મુક્તક આની શકે. આખ્યાન જાતિની નહીં એવી કવિતામાં પણ આપણા અર્વાચીન કવિએએ મુક્તક શૈલી તજ છે. અર્વાચીન કવિતામાં ભૂતી જેટલી અલંકારસમૃદ્ધિ નથી, તેનું મુખ્ય કારણ કે તેનો સાચો ખુલાસો, મુક્તક શૈલીના ત્યાગને ગણું છું. વળી અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતામાં અલંકાર ઘટ્યા છે તે સાથે અલંકારોની જાત પણ ફરી છે; વક્તવ્ય વાચકને આખાદ દેખાય એવા આશો જ અર્વાચીન કવિ અલંકાર યોજવા ઉચિત ગણે છે. વળી દેખાય=ઈંદ્રિય પ્રત્યક્ષ થાય,

ભવસાગર

૩ અમ્રત, સં. અમૃત ગુજરાતી કવિઓએ એટલી વાર અમ્રત-અમરત રૂપે લખેલા છે કે આપણી ભાષાના આ સંસ્કૃત કે સાક્ષર યુગમાં પણ તત્સમ રૂપને જ વળગવું અશક્ય છે. જસ, ક્રીરત, મૂરતી, આદિ સેંકડો શબ્દોની આજ રીતિ છે. હું તો જે સંસ્કૃત શબ્દોનો ગુજરાતીમાં ઉપયોગ અતિવિરલ હોય અથવાતો જે નવા જ પ્રયોગમાં આવતા હોય, તેમના જ તત્સમ રૂપોને વળગવું એવા મતનો છું તદ્દભવ થઈ ગયેલા સેંકડો શબ્દોને પાછા તત્સમ રૂપે જ વાપરવા, તદ્દભવ રૂપે ના જ વાપરવા, એ વલ્લભને અતિસંસ્કૃત કિંવા વૃથા પાંડિત્યનું ગણું છું. ૪ સિંધુલવાણુ: ચોતર્ક વ્યાપી રહેલ દુનિયાદારી વ્યવહાર અનં. પ્રાકૃતજનોનાં શિથિલ આચાર, અપલક્ષણુ, વગેરે,

૧૭ જુવો 'સર્ગદર્શન' (પૃ. ૩૬) ધર્મ વગેરે બાબતોમાં મહારાં અંગત વલણુ અદ્વૈતવેદાંતાનુકૂલ વીરોક વર્ષ રહ્યાં. હવે તો. હું અજ્ઞેયવાદી કે નારિતક જ છું.

ચોટી પદ. અમારામાં મૃત્યુ પછી ઉઠાણુને ચોટી કહે છે. ગુજરાતી ભાષાના અવતરણુના અભ્યાસ-આર્યે યૌથ સાથે આ ચોટી શબ્દ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. અને આપણી કેટલીક નાતોમાં તથા ભરૂચ ખંભાત જેવા આપણા કેટલાક જિલ્લાઓમાં તત્સમમાંથી તદ્દભવ રૂપો પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં જણાવેલી છે તે કરતાં જુદી રીતે સાથેલાં પણ સંખ્યાબંધ મળશે. ૨ ચંચલ આ મહારી મોટી પુત્રીનું નામ પણ ચં. હતું. ૭ હેવા, આદત. પૂર્વજન્મની કેમ કે અમારી જ્ઞાતિના વાતાવરણમાં એ વલણુ સાધારણ છે જ નહીં. ૯ ભાવિચિતવન વાંચવું.

અ. સૌ. નર્મદા બદ અંજની ગીતનો દાળ.

મણિભાઈની ખેલો સ્ત્રીનું નામે નર્મદા હતું; તે 'નદી' કહેવાઈ તો આ નર્મદાનું નામ 'નહાની' પડ્યું. ખંભાળિયા જમનગર રાજ્યમાંનું.

૨૨ કરવું કારવવું તેમ સહવું સાહવવું; કરતાં કારવતાં તો કાઠીયા-વાડી બોલીમાં અતિ વપરાશે 'કામકાજ' જેવો માત્ર બેવડો પ્રયોગ થઈ ગયો છે. ૨૩ તું ત્હારા પતિ અને બેયનો મિત્ર હું એમ ત્રિહલ.

૨૪ જગત-રંગ-પર; જગ-તરંગ-પર બંને અર્થ બેરે; અને પરથી પર (ઉપરનો અર્થ નથી). ૨૮ પોરવવી; પોરોવવી.

૩૦ હિ (કી) લ હુ હમેશાં એના કાઠિયાવાડી અર્થ 'શરીર'માં વાપરે છું.
 ૩૫ સાચું માનીને. ૪૦ મુઠ્ઠા એક ગુરુ; તેમ જ બહુ (કવચિત
 નૈ નેરણી) 'ભાઈ' પણ કેટલેક ઠેકાણે એક ગુરુ જ નથી. આવા દાખલામાંના
 ઇ ક ને 'કુત' કહી શકાય - પિંગળની દૃષ્ટિએ; ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉપ, આપ, આપક,
 આપક, આપક વગેરે સંયુક્ત રવર છે. અને હવે સૌ રવીકારે છે કે મુ-ઇ એમ ચીપીને
 બે લઘુ ગણતાં તે બોલી પ્રયાગની સજ્જન તીકણતા ઉડી જ નથી. પિંગળશાસ્ત્ર
 અને તે નિયમે આધિ; કવિઓ એ નિયમોના કેટલાક અપવાદ પોતપોતાની ભાષાની
 પ્રકૃતિ અને લોકવાચાની ખાસિયતો પ્રમાણેના મેળવી જ લેવાના. કવિઓ પોતે જ
 યગણ મગણની લાકડીએ ટેકતા ટેકતા ઘયડિયા જેવા જ ચાલે-ત્યાં કવિતા
 ખોચારી નિરુપાય! પછીની લીટીમાં પણ સમ = ૧ ગુરુ, ભાઈ = ૧ ગુરુ.
 (અંગની ગીતનું માપ-આડ ગુરુની ત્રણ લીટી, ૪ થી પાંચ ગુરુ. પણ આહી
 મેં ૪ થી લીટી પાંચ નહીં ને ચાર ગુરુની રાખી છે, એ છેક ઝીણા
 ફેરફારથી આખા છંદનાં ગતિ, રૂપ, અને 'રસ' ફરી નથી. વળી એક
 કડીમાં ચાર ને બદલે પાંચ લીટી રાખી છે. કડીની છેલ્લી લીટી આગલીની
 સાથે છાપી લીધી છે તે તે માત્ર જગ્યા બચાવવાને.) ૪૩ સંધિસીધા જ
 અન્વય કરેલા:—આંસુની ધારમાં તુટત નિસાસા પણ ગરતા નથી.
 ૬૧ દેવોના સમયથી, જ્યારે દેવદેવી નરનારી અન્યોન્ય સંભાષણ
 રહ્યાર આદિ કરતાં તે પ્રાગિતિહાસિક અરણ્યસૂત્ર પુરથી. ૬૬
 વેનાની-શૂન્ય નહીં ઈપત્. આજાં, ખાસ દીસી આવે એવાં નહીં.

કાકિલ વિલાપ

ખીજી ધારામાં આ છાપેલું ત્યારે ભગવાનલાલ ભટ્ટ જેવા મિત્રોની
 મતિએ છાંટી દીધેલા અંશ આહી મૂલ લખેલ તેમજ પ્રકટ કરે છું.
 ન્તનું મહને જે દર્શન થયેલું તેની સમગ્ર તસવીરમાં એ રેખાઓ પણ
 વ્યવશ્યક છે. આત્મીય જન કે મહાજન માટે કવિ વિલાપ લખે તે તે
 જગણ પ્રસારિત જ હોવો જોઈએ, વડીલનું સંતાન કે શિષ્ય જીવનચરિત લખે
 તે તેને દેવોપમ ચીતરે એવું જ થવું જોઈએ, એ વિનયસૂત્રો મહને અમાન્ય છે,
 રસકરણીય જ લાગે છે. નખૂયાત્સલ્યમપ્રિય એ સ્મૃતિવાક્યનો આપણે હાથે
 લખે આત્મ વિપર્યય આપણા આર્થ પૂર્વજને શરમિંદા જ બનાવી રહ્યો છે. આ
 વ જીજ્ઞાસુએ આપણામાં જે સૈકાઓથી ઘર ઘાલ્યું છે, તે ગલીચીને આપણે

જેમ બને તેમ જલ્દી અને સંપૂર્ણતાએ થોઈ નાખી સ્વચ્છ થઈ જવું જોઈએ. ૩ નડકા બદલે તડકા વાંચવું. ૧૦ વાસંતી ઘટિકા નવજવાની. ૧૫ અગ્નિમનિગમ, મિસ્તિકલ સેમિડાકનેસનો પ્રદેશ, ઉંડા ભોંયરામાં પ્રવેશદ્વાર આગળ થોડો પ્રકાશત્રિકોણ પરે તેની આસપાસ જે વધારે જાઠ અધારે જામેલું હોય છે, તેને અંધકાર. આપણાં કેટલાંક મંદિરોમાં ગર્ભભાગે મૂર્તિ હોય છે ત્યાં આવા અંધકારમાંથી મૂર્તિ જ ધારીને જોતાં આંખ-ટેવાય એટલે દેખાય, અથવા તો જે આંખ જ દેખાય, એવી રચના અસાધારણ કૌશલથી કરેલી હોય છે, તે જ આ અગ્નિમનિગમનું સાચું પ્રતીક છે. ધર્મભાવના દૃઢાવવા ફેલાવવામાં આપણા પૂર્વજોએ અનિર્વચનીય અને અગાધ ભયની લાગણીનો પણ ઉપયોગ કરી લીધો છે. હાલના મિસ્તિકો એ ભયનાં લાભ લઇ શકતા નથી અને મિસ્ત્રિસિઝમનો અમલ ચાલ્યા કરે એમ વાંછે છે, તે શંકા છે. ૨૩ વેદ: સ્વીડનબોર્ગે ભાખેલું, મૂલ ઈશ્વરવાગ્ની મધ્ય એશિયામાં ક્યાંક હજી અસલ રૂપે રક્ષાયેલી મળી આવશે; અને ત્યારે દેખાશે કે હિંદુઓના વેદ અને ખ્રિસ્તીઓના બાઇબલમાં માનવી કમઅકસલે કેટકેટલા ફેરફાર ઘુસાડી દીધા છે; વગેરે. મધ્ય એશિયામાંથી કે ક્યાંયથી એવું કશું જ લાંધું નહીં ત્યારે મહિભાઈની સ્વીડનબોર્ગી શ્રદ્ધા કઈક નબળી પડી, અને (સામાજિક વિદ્યાળાએ કેલાવવા પણ) બાહ્યાચારે એ આર્યસમાજ બન્યા. આર્યસમાજ મંદિરોમાં આખો સંઘ વેદમંત્રોચ્ચારણ સાથે કરતો આખું મંદિર ગળવે છે, એ અનુભવ મહિભાઈને અત્યંત અનુકૂલ હતો.

મહિભાઈના છેલ્લા દિવસોની હકીકત તે વખતે લાહોરમાં નોકરી કરતા મહારા એક પરિચયીના પુત્ર અને મહારા ઉક્ત કોલેજના શિષ્ય શ્રી રતિલાલ ત્રિવેદીએ મળવાને મે.કલેલી 'કાન્તમાલા'માં પત્રધારાને અતિ નોંધી છે.

૪૬ સિસુક્ષા શક્તિ, સરજન કરવાની ઈચ્છા, એની મૂર્તિમતી દેવી; સરજનહાર. જન્માવતું, હાણવું, એ ત્હારે ક્રિયાદ્રૈઢ, માણસના જે નેત્ર જે હાથ પગ ફેફસાં, હોડીનાં જે હલેસાં પાંખીના પાંખયુગલ, જેવું છે. ૪૮ કંદન, ઘાત.

ગયો જ તું ૧૦ કાલસ્તોતથી, ૧૩ હે કાંત, ત્હને જે જોવાની ઉલટ કામના હતી તે સત્ય; ત્હને જે કાંત સત્ય..., એમ જે ચ રીતે અન્વય. ૧૨ અ-રોગ, શોકશૂન્ય પરિસ્થિતિ, શોકશૂન્યતા (ભાવવાચક નામ).

ઈલાહક ૧ ઈલા, પૃથ્વી. ૮ ઐલ, પૃથ્વીના, આ લોકનાં. કૃતિના

નામમાં પણ ઈલાષ્ટક=પાર્થિવ અષ્ટક ઈલાષ્ટક=ઈલા નામે બાળાનું અષ્ટક Dark (૧) બી વવાય છે સપાટી તળેના અંધકારમાં (૨) આ પૃથ્વી-આ લોક છે સુખ-પ્રકાશ રહિત. એ પ્રથમ પંક્તિને ભાવ અનુવાદમાં આવ્યો નથી.

ભાવસિંહજી દિવાન વિક્રમોર્વશીય નાટક સંસ્કૃતમાં અને 'વત્સલા હરણ' ગુજરાતી નાટક રાજકોટ હાઈસ્કૂલની અમારી ૭ માં, ૬ ઠા, ૫ માં ધોરણની ટોળીએ, તે વખતના અમારા શિક્ષકોમાંથી જેલો આસિસ્ટન્ટ ખંડુભાઈ ઇંદ્રજી નાયક, અને સંસ્કૃત શિક્ષક હરગોવિંદ હરિનારાગણુ વ્યાસ, તથા ટ્રેનિંગ કોલેજના નવલરામ પંડ્યા અને ડાહ્યાભાઈ દેરાસરીનાં ઉત્તેજનથી ઉજવેલાં, ઇ. ૧૮૮૨ ની આખરમાં; હાલ નથી (જન્મ સાહેબના ઉતારાની જોડાનેડ આવેલો પછી તુર્ત જન્મ સાહેબે ખરીદી લઈ એટલું ઉતારા ફરતું ચોગાન વધાર્યું, તે) 'આનંદરાવના ખંગલામાં'. સંસ્કૃત નાટકમાં મળે હુર્વશીની બે સખી હાજર તે દૃશ્યમાં સહજન્યા, અને હુર્વશી વગર બે સખીઓ હાજર તે દૃશ્યમાં મેનકા બનાવેલો. ગુજરાતી નાટકમાં નાયિકા વત્સલા માત્ર હરણ થવાને તખ્તાપર આવતી; એને આખા નાટકમાં એકપણ શબ્દ બોલવાનો હતો નહીં; એવી મૂક નાયિકા મળે બનાવેલો. હુર્વશી મહારા મિત્ર પ્રભુરામ દોલતરામ ઓઝાને બનાવેલો. ગુજરાતી નાટકમાં પદ્મણીને એ અમારા મંડળમાંથી ઘટોત્કચ બનાવેલો. -ઘટોત્કચના સાથી રાક્ષસો ગોવિંદજી માવજી અને લીમડીનો કાનજી બન્યા હતા. દુર્યોધનની રાણી કાનજી નથુભાઈ ટાંકને બનાવેલો. અત્યારે બેજ હયાત છિયે, પિરોજશા પાલનજી ડમરી-અમારા ક્રિકેટ અને ફૂટબોલના કેપ્ટન, અને હું. ઇ. ૧૮૮૩ ના ચોમાસામાં રાજકુમાર કોલેજ અને અમારી વચ્ચે મેચ રમાયલો તેમાં રાજકુમારોની ચમ્રમાં સૌથી નહાની ઉમરનો ખેલાડી રણુજિતસિંહજી, અમારીમાં હું. ૮૨ ના અક્ટોબર + ૫૬ વર્ષ = ૧૯૩૮. ૮૨ માં પદ્મણીની ઉમર ૧૬-૨૦. ૩ વામા, સ્ત્રી. (મુંદરી અર્થ લેવાની જરૂર નથી.) ગળદંત, હાળીદંત જેવા નકકર. ૬ હરિ, વાઘ સિંહ. ૨૭ ધુમડ, પૃથ્વીનો ગોળો એની સનાતન ધુમરડી ધુમ્યા કરે છે તે; નિરંતર ચાલી રહેલી દશાપલટો. ૩૦ મિત્ર અનન્ય : એક બે હકીકત અહીં નોંધવા જેવી છે. રાજકુમાર કોલેજમાં હું દશ વર્ષ હતો, ૧૯૦૪ થી ૧૯૧૩. એ મહાવે સ્થાન એવું કે ત્યાં કાઠિયાવાડની રાજપ્રકરણી ખટપટોની ઘણી ખાનગી ખાતમી મળે. એ દાયકામાં ત્રણચાર જુદા જુદા માહત્વાકાંક્ષીઓએ ભાવનગરના દિવાનનું પદ મેળવવા ખટપટ કરેલી.

૩ પાંચમા ખંડને છોડે અગિયાર પંક્તિઓ તે સમયે લખેલી, મૂલ તસવીર લેતાં એ રેખાઓ પણ પડેલી. તો પણ પ્રથમ પ્રકાશનમાંથી છોડી દીધેલી આજેય છોડી દેઈ છું, એ રેખાઓનો નાશ ન કરી નાખું છું, એટલે આ વિષે ચાર લીટી ઉમેરવી પડે છે. હજારે નવસેંસાડ કે વધારે હિંદવાળીઓ “અદકચરે ભવે” ન મોતનાં પગલાં સાંભળતાં પચાસેકથી ઓછી વયના પતિને પોતાના છેલ્લા શ્વાસોચ્છવાસે શી પ્રાર્થના કરે છે ? (૧) તહમારાથી જે કઈ પાપ થઈ ગયાં હોય તે સર્વની સજા મહનં થન્તે, મહારાથી કઈયે પુણ્ય થયાં હોય તેના શુભફલ તહમનં મળજે. (૨) ભવો-ભવ તહમે ન મહારા સ્વામી થજે. (૩) જરૂર જરૂર ફરી પરજન્મે. (૪) મહારા કુટુંબની ફલાળી કુમારિકાને સૌભાગ્યવતી કરજે, એનાથી આ છોકરાં તેમ તહમે મહારા કરતાંય વધારે સુખી થશે. હિંદવાળીની અંતિમ પ્રાર્થના ત્યારે આ. સ્થલકાલપાત્રાદિના વિશિષ્ટ સંચાગળલે, એ તૂટતા અત્રાજે હાંફતી છાતીએ જેમતેમ ખોલાતાં આ વચન તે ફાળે ખિચારા દિડ-મદ કે થેલા જેવા પતિને અત્યંત બેદકદ્રાવક થાય ન, તે પરાકાષ્ટાના શોકમાં ટુપી ન જાય. પરંતુ કવિએ તો એને તટસ્થ યુક્તિએ કલાદષ્ટિએ મૂલવવાનાં. વાસ્તવિક શોક એક વસ્તુ છે. કાવ્યોચિત કટુલુપ્સ બીજી વસ્તુ છે. આવા આવા પરંપરાપૂર્ણિત કેવળ લાગણીવેદમાં દેશકાલ પ્રસંગ વ્યક્તિ આદિ ઉપાધિઓ અને મર્યાદાઓને ઓગાળી નાખતો “સાધારણી કૃત” * અને ઉદ્ધાત કાવ્યરસ કયાં ? તે પ્રસંગને હચિત હકિત કરી હતી, શીલ દર્શવ્યું હતું, એટલું સુચન ન કવિત્વરસ માટે પ્રવૃત્તિને પોષનાર છે. હકિત પોતે ઉતારતાં તેનાથી અને એમ થતા વિલંબથી કાવ્યને તો હલદી હાનિ થાય; અને એવા અભિપ્રાયથી એ પંક્તિઓ-તસવીરમાંની એ રેખાઓ છોડી દીધી છે.

સહેવા અશક્તિ ૫-૮ નિયતિ પોતાના નિયમ પ્રમાણે અચારે જડ્યેતન તમામને શાંતિ આપે છે એવા નિયમનોય લાભ નથી મળતો મહનં એકને. ૭ આશા: (૧) ઈશ્વરશ્રદ્ધામાંથી ઉપજતી આશા, (૨) દિશાઓ.

અર્થોક્તિ આપણી સ્ત્રીઓ પતિઓને દેવ ગણવામાં ટેવાઈ જાય છે, દેવ રૂપે જ વર્ણવે છે, ખાસ કરીને આવા સંજોગમાં.

* જનરલાઈઝડ સબ્લિમેટેડ માટે આ શબ્દ આપણા શંકુક અભિનવગુપ્ત આદિ રસશાસ્ત્રીઓનો છે.

મરતાં જ જાય છે એ નવી નવી દુઃખવીચિ માલાના ધસારા ચ એ વૃદ્ધને સહેવા પડે છે. ૧૧ સુમદે ડગલે.

પૂ. ૧૧૧ અનુક્રમ—‘જીવનું પીયર ઘર’ એની રચનાસાલ ૧૮૯૮ વાંચવી અને તે પછી વર્ષમાં એક સુંદર ઝાંઝ (૧૯૩૬) ફાયસાગર (૧૯૦૩) ને રથાને એ પ્રમાણે એક લીટી ઉમેરી લેવી.

પૂ. ૧૧૨ ‘જીવનું મોત’ની રચનાસાલ (૧૯૧૬-૭); તર્કવિતર્કનો છંદ (પૃથ્વી), અને પાનાને અતિ ગુચ્છ ૩ ને સમાપ્ત એટલું ઉમેરી લેવું.

(ટિપ્પણમાં ગુચ્છ ત્રીજો સમાપ્ત.)

ટિપ્પણ

ચોથો ગુચ્છ

(કૃતિનો છંદ અને રચનાસાલ આ ગુચ્છથી અનુક્રમને બદલે ટિપ્પણમાં લખ્યાં છે.)

એક તોડેલી હાળ

શિખરિણી, એક કડી પૃથ્વી. આ અને “અગાસી પર” ૧૮૯૨ ખેલાં શરૂ કરેલાં. છેટે થોડી પંક્તિ ઉમેરી આખ્યાનના પ્રથમ દૃશ્યન પૂરું કર્યું છે. ભાણુકાર ૧ લી ધારાના નિવેદનમાં જાણુવ્યા પ્રમાણે આ આખ્યાન કાવ્ય યોગતાં તે માટે નિર્ધારિત વસ્તુઓનું કળિપત ઐતિહાસિક વા ઇતિહાસાભિર્ભાની વસ્તુ હતું. આ પછીની ‘અગાસી પર’ એ બીજા હપાટમાં જે દેખાવો લેવા હતા તે “કૌમુદીમાં નહાતી રવખસુપ્તિ”ના લેવા હતા, અને આ બેમાંથી એક કાવ્ય લાંબું ચાલ્યું નહીં તે હકીકત “વર્ષો સુધી” ખટકતી રહી હતી. કવિતાને એકંદરે લેતાં તેમાં ક્ષિરિક જાતિ કરતાં આખ્યાન-મહાકાવ્ય જાતિ જ થયે, એ મહારં વલણ પ્રથમથી આજ લગી એકસરખું જ રહ્યું છે.

૬ જનની, દેશ. ૧૧ વધાવે, વળાવે. ૧૨ પત્ની ખભે. ૧૫ સતનો, ન્યાય અને નિદોષતાના પક્ષનો. ૨૧ ઘોરલી, સુંદર થોડી. લો લી લું પ્રત્યયનો આવા અર્થમાં પ્રયાગ ગુજરાતી કવિતામાં આદિકાળથી ચાલ્યો આવ્યો છે, પરંતુ તે અપવાદ રૂપે જ વાપરવો, એ આપણા કવિઓના ધ્યાનમાં રહ્યું નથી.

૩૯ કૃતિધના, કૃતિનો મહામહ્ય ગુણ પાપનારા. ૫૩ આકંઠની કળ ચડેલી તેન.

અગાસી ઉપર પૃથ્વી ૨ સુંદરી, તાહસસતારની નતમાંનું સાદું વાદિત્ર.
૫ ગુણુ, તાર. સુંદરી, ગુણુ, આદિ શબ્દોનો શ્લેષ સૂચિત જ રહે છે.
૭ ઉરે ઉર, વગાડતાં આ વાદિત્ર સતાર સારંગીની માફક છાતી સરસું રહે છે.
૭ દમયંતી શબ્દ સુંદરીનું ગૌરવ વધારવા માટે જ. ૧૩ થી ૨૮ એક પછી એક શી શી સ્મૃતિઓ ઉભરાય છે તે જ વર્ણવે છે. ૨૦ બહુત રંગી પાણુ લઈ શકાય, પાણુ બહુ-તરંગિ, તરંગો આવે ને બાય, ઉપરા ઉપર આવ્યા જ કરે, એ અર્થ વધારે માતબર છે. ૩૬ વચ્ચે વચ્ચે કોઈ નક્ત્ર સામે નગર કરી રહે.

વધો ખેડો હરિગીત. [૧૮૬૭] આર્થર થું કલકની બાળીતી કૃતિનો અનુવાદ. પાણુ એ કર્તા નાસ્તિક એટલે છેડે 'મરુતસિંધુ-શાયિ'ના અંત મૂળમાં નથી. હાલના લેખકો કરતાં મહારી એડીના લેખકોમાં તરત્તુમાંનું પ્રમાણુ વધારે છે. અમે સારી ચીજના અનુરૂપ તરત્તુમાં કરવાને હલકી સેવા ગણતા જ નહીં. જો. મા. ત્રિ. એ સરસ્વતી ચંદ્રમાં પાણુ તરત્તુમાં અને અવતરણો મુક્યાં છે. એમ પાણુ ખરે કે અમે રહેજે જાણુ પ્રથમથી જાહેર કરી દેતા; સ્વતંત્ર કૃતિમાં ખપે માટે જ રહેજે જાણુ ફેરફાર-બલે ને બગાડ પાણુ કરી લેવા, એ અમારે વલાણુ નહોતું. ધણુ વાચક આમાં મહારા અને કાંતના અંગત સંબંધના ઈતિહાસનો ધ્વનિ જુવે છે. એઓ કૃતિને અન્યાય કરે છે. ખેલો ધારામાં 'સાથી એ મહારા' પછી આને મુકેલી એ ઉપરથી જ કદાચ આનો ભ્રમ થયો હોય. પાણુ કાંત ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારવા તર્ક હળ્યા, વંડોદરેથી રજ લઈને એલએલ. બી. નો અભ્યાસ કરવા મુંબઈ પાણુ ગયેલા, તે ખેલોની આ રચના છે. ધ્રુવ (૧૮) અને લક્ષ્ય (૨૨) એ શબ્દોના જુદા જુદા અર્થ લેવા; લક્ષ્ય અને બંદર (૨૧) એકાર્થ.

બાણ જણાયું બારિએ ઉપનતિ. વિઠ્ઠર હયૂગોના એક લિરિકનો ઈંગ્રેજ ઉપરથી તરત્તુમાં. ૧૫ ખોલી: આરડી. ૧૮ શોક માત્ર લાગણી નથી; લાગણી સાથે બુધ્ધિના મિશ્રણે શોક હૃદ્યમે છે. બાણક રૂવે, ચીસો પાડી પાડીને રૂવે-તે 'શોક' નથી, પ્રત્યાધાતી લાગણી માત્ર છે, આંખ નટક કઈક હાલતાં પાંખોમાં મીઝાઈ બાય છે તેવી.

ફરિ એક પળ ખંડ હરિગીત. ચામા નામે પાતર જીવનને ચીતરતી રશિયન

વિરહનું આંસુ થરપે (જૂનો શાળ) તરપત થવું, ઠરવું. ૫ મહઃ
અમોહ; ઊપર નીકળી આવતા રસની સુવાસ. ૧૦ એ જ કુરંગી, કોકિલઃ
તે દિવસે બચ્ચાં સાથે હરિણી હતી, કોયલ દુહ્ણકતી હતી, આંદની હતી;
આજ પાણુ એ સર્વ છે: વાસ્તવ તે આટલું પાણુ આને તે. દિવસની જ
મૃગલી વગેરે આજે. એ રીતે વર્ણવવું એ તો કવિઓનો સંપ્રદાય છે.

સુખી મીઝમ ઉનહાળાની લાંબી રાત્રી. બનેલી હકીકતને વળગિયે તો આવી બે
ત્રણ રાત્રીઓ ગાળેલી, પાણુ અહીં વર્ણવતાં એક કરી નાખી છે. ૨ તારલીઆની
વચ્ચે ચંદ્ર લેવી. ૧૬ અનુપમ રૂપ. ૨૨ વીત: ગયેલી. અહીં એક લીટી ઉમેરી લેવી-

રમરૂં પુનરપિ રમરૂં ૭ ઋતુભોગ એ આપણા.

એટલે આ મણુકો ૩૩ લીટીનો. ૨૮ ધન + આવર્યા. વિશ્વનિયંતા હશે તો
તે દયામય હશે કે કૈયમય ?

જાગરણ ૧૩ સ્મરઃ કામદેવ. ૧૪ ઉગતા રવિનો પ્રકાશ સ્મરસ્મૃતિ-
પરંપરામાં નિમગ્નને એ બધું તોડી નાખતો કઠોર લાગ્યો.

વિસ્મૃતિ ૩ નરી: લહારી જ ખાસ. ૮ પોતાના ગુરુ અને માતાપિતાને
તર્કત્રિતર્ક ૭ સુરવર્ગનો: દેવી; દેવધાનિનો. ૧૨ વિષ + અંબુ
૧૬ કો નવી: નવી અવર્ણનીય. ૨૨ ભૌતિક પાણુ: પદ્મમાં યુને આમ
અ પાડી પાણુ પ્રથમજેલો વાપર્યો શ્રી સુંદરમે.

એક આશા ૪ સ્વલહેરવશ: હેરી, કોઈથી ન કળાય કે ભવિષ્ય
ભાખી શકાય એમ મનમોળે વર્તનારી. ૭ હયું: હૈયું. ૧૩ અકાલ
અ-વહંત: કાલાતીત, અપ્રવાહી (નિર્વિકાર). કાલ પોતે તેનાથી પર અકાલ-
માંથી નવજ્વન મેળવતો હશે તે પલવિપલ. કાલ પોતે પ્રવાહ; આપણા
પ્રવાહોમાં મોટામાં મોટો, રૈને પોતામાં સમાવતો; તો એનાથી પર, એ
જેમાંથી જ્વન પિયે તે અ-વહંત, પ્રવાહથી કંઈક જુદો જ. અને આસો-
ચાસ પાણુ એક પ્રવાહ છે તો આ પ્રવાહેતરનો શ્વાસોચ્છવાસ, એનું
જ્વન, કેવાં હશે? અકળ. ૧૪ ગુહાગયેબી, અત્યંત ગેબી.

સમાપ્તિ ૨ સકલ સામાન્ય, કોઈના પાણુ જ્વનમાં અનુભવાયા હોય
એવા સાધારણ જાતના. ૫ અક્ષર: (૧) અ-ક્ષર, અમર (૨) મૂલાક્ષર
એટલે સાહિત્ય, પાણુ આ બીજો અર્થ અહીં લેવા જરૂર નથી; (૧)
સાહિત્યે અક્ષર હજો (૨) સાહિત્યના અક્ષર (કિતમ અમર) નિભાગમાં હતો.

માત્ર આંખે દેખાય એમ નહીં. [નૂવો શ્રી પાઠક-‘બ્હેનો’માં આ વિષયની ચર્ચા] ૯૫ સિંધુથી, હરિયાનાં કોઈ અનિર્દિષ્ટ પ્રદેશથી. ૯૬ લૉર્ડઃ ઇલાકાગવર્નર. ૧૧૮ રાહિયેઃ એ સાધનોના અભાવે. ૧૩૧ કૈયલ માટી અને લાકડાથી માંડીને સોના ને હાથીદાંત લગીનાં આ નામનાં રમકડાં બનતાં હતાં. ૧૪૩ દૈ તે, તેની વાંચવું. ૧૩૨ ઉત્તરાર્ધમાં એક અક્ષર ખુટે છે પણ ‘લાખખાની’ વચ્ચે વચ્ચે તેમ શબ્દાંતે જરા વિરામ સાથે બોલાય છે એટલે લયમવાહને આંચ આવતી નથી, અને છંદાને આવશ્યકતા છે લયમવાહ, નહીં કે ગણો, માત્રા, તાલ, લઘુગુરુમાપ કે અક્ષરોની ગણતરી. ૧૯૫ મોહિમઃ ચઢાઈ, યુદ્ધનીતિ. ૨૨૨ નિયતિઃ કુદરતી નિયમોનું સ્વપર્યાપ્ત અન્યોન્યાશ્રયી જીવનપોષકોદ્દારક જલ. ૨૪૩ ઇંગ્લીશ નસ્કોઃ અને ઇંગ્લેન્ડનો આ લોકારિયાંથી ઉંચા, અને જન્મસિદ્ધ એમના નાયક, એ જન્મસિદ્ધ અમારા તબિદાર રહેવા સર્જાયલા, એ પ્રકારનું કુદરતી સરસાઈનું માનસ. કર્જન ઉપરથી કે સામાન્ય ઉપરથી આ માનસને કર્જની કે અધિરાજ માનસનું નામ પણ આપી શકાય. ફ્રેંચ આધનાં એટલે ‘મદામ’. આઘરિશ આધનાં એટલે ઇંગ્લેન્ડથી ન્હાની મોટી જેતે બાબતે જૂદે અને સામે પાટલે ખસનારાં. ધાર્મિકને બદલે ક્રીધિકર પણ ફ્રેંચ કેળવણી પ્રભાવે. ફ્રેંચ કેળવણીથી કાં તો ચુસ્ત રોમન કથોલિક અને કાં તો લડાયક નાસ્તિક અને જનહિતવાદી અને; એવી એ કેળવણીની પ્રતિષ્ઠા છેક ચોટ્ટર પ્રાસ્કાલના સમયથી. ૨૬૪ ચાંલે અખંડઃ જેના શ્રદ્ધ -“એ”- યોગે તેના પતિની આવરદા લંબાયા કરે એવી. ૨૭૧ આપણા પ્રાંતમાં ‘પારાયણ’ એટલે ધણું ખર્ચે ભાગવત પુરાણનું પારાયણ-સમજુતી સાથે રસિક થઈ પડે એવું; આ કથા ધણું ખર્ચે મુદ્રતબંધી કહેવાય છે; સાત દિવસમાં થઈ રહે તેને ‘સપ્તાહ’ કહે છે. ૨૭૪ યોગવાસિષ્ઠ નામે અધ્યાન્મવેદાંતના બોધવાળું રામાયણ. આ અલંકારિક અને દૃષ્ટાંતોની શૈલીમાં લખેલો છે, ત્યારે ‘અધ્યાન્મ રામાયણ’ નામે ગ્રંથ એથી મોટો અને દાર્શનિક શૈલીમાં લખેલો છે. ૨૭૭ ગીર્વાણઃ સંસ્કૃત સાહિત્યશાસ્ત્ર ફિલસફી આદિને લગતી. ૨૯૨ ત્વરિત ઉચ્છેદઃ હું ન્હાનો હતો ત્યારે રેવાકાંઠે શુકલતીર્થમાં જ ૧૦૮ અગ્નિહોત્રી કુટુંબો હતાં, અથવા તો લોકવાયકા હતી કે ચોડાજ વખત ઉપર હતાં. અત્યારે ત્યાં એક પણ સારો શ્રોત્રિય હશે ખરો? અને નાસિક અને વાઈ જેવાં સ્થળોમાં ત્રણ કળખળોનેા ધસારો ખાળી શકાયો નથી. ૨૯૭ બલઃ ચેતન. ૩૧૧ છેલ્લો શબ્દ

રતિ વાંચવો. આગળ લીટી ૩૧૪મી છેકા નાખી ત્યાં નવી-પંચના ન અધિકાર તણી એમાં કશી ગતિ-એ પ્રમાણે વાંચવી. ૩૧૫-૩૨૧ સરખાવે: 'અંશોહણ' માં 'મૂર્તીઓ' નું વર્ણન. ૩૩૩ નિયત: અનિવાર્ય; કુદરતના મહાનિયમો પ્રમાણે અવશ્ય થવાનોજ. ૩૪૦ સ્વહોદે એમાં સ્વ-ટેકીતું. ૩૪૬ ગારો: કાઢવ. ૩૬૫ સહે: રૂબાની ને મહારી સાથે.

ખેતી સવૈયા ૧૯૦૦-૧.

મકટ થતાં શ્રી ન્હાનાલાલ કવિએ વાર્તિક લખતાં આને 'હુન્નર ખાનગી ચડાઈ' સાથે સરખાવેલ, તે તો આને ખાસ ગૌરવ આપવાના હેતુથી હશે, પણ આજે બંને કૃતિઓને વાચક સરખાવી સ્વતંત્ર આભપ્રાપ્ત બાંધી શકે છે, તેવાને બંને કૃતિઓની એક ખામી તુર્ત દીસી આવે એવી છે. 'ચડાઈ' પોતાની રચના સમયે વાતાવરણમાં જે કેટલાક આગળ પડતા ખ્યાલો, તેમને વળગે છે, 'ખેતી' ય તેના રચનાકાળે પ્રબળ કેટલાક ભાગને ખાસ આકર્ષતા વિચારોને જ ડસાવવા મથતી કેવળ એના "ઐતિહાસિક" સંજ્ઞાને ધ્યાનમાં રાખીએ તો જ કદાચે ચલાવી લેવાય એવો ગણાય, એ વર્ગની કૃતિ છે. બુલો એની પહેલી બે કરી. "રાજકાળને પડતાં મુકો, રાજરમત તો આપણાથી દૂર સુદૂર છે, જૈન બુદ્ધ જેવો આપણો રક્ષક છે, આપણે નબળા: આપણે રોગી," વગેરે વગેરે આજે ૧૯૪૨ માં, જાપાની લશ્કર બ્રહ્મદેશમાં ય ધૂસી આવ્યું છે, અને હિંદ પર હુમલો આવે તો સામે ટક્કર ગ્રીલવી એ મહાકર્તવ્ય મુખ્યત્વે આપણે માથે જ આવી પડેલું છે, એવા સંજોગોમાં, આંધળો ભીંત કવિ પણ કંઈ ખરે? ચાળીશ વર્ષના અદ્ય સમયમાં આવો મહામારત ફેરફાર - આપણી તેમ આસપાસના જગતની આખી પરિસ્થિતિમાં - પડી જશે એમ આ સદીના આરંભમાં કોઈએ પણ ભવિષ્ય વર્ણુ ના જ હોત.

૧૯-૩૦ સરખાવો 'અસલનેરનાં નૂર' કવિઓ આવી પ્રશસ્તિઓ ખુલ્લા દિલથી નિ:શંક પ્રતીતિએ અને જોમદાર બાનીમાં લખ્યા જ કરે છે: પુરામિદો ઇતિહાસકો સમગ્રદર્શીઓ એ વર્ણુને જો ગુણકદર્શી અંકતર્ફી વગેરે પણ જણાવ્યા જ કરે છે. બીજી કોઈ પુરાણી પ્રબળ અર્હીના પ્રાચીનકાલની આર્ય પ્રબળ જંટલાં ગૌરવ સાત્ત્વિકતા અને બુદ્ધિ પ્રભાવના પુરાવા પોતાની પાછળ મુકી ગઈ નથી એટલી સંજીનતા પણ આ પ્રશસ્તિઓમાં છે ખરી. ૨૫ દેવીસંપત્ત અને આસુરી સંપત્ત (ગીતા) માનવીરથને જોડેલા બે ઘોડામાંથી એક જતવાન

અને ગુણિયલ ખીન્ને અપલખણો (પેટો). ૨૮ અને ૩૦ માંચીન મેક્સિકોના અવશેષોમાં કેટલાક એવા છે કે તે ઠેક ત્યાંલગી અહીંથી જ પ્લેઝ્યેલા હોવા નેધએ. ૩૧ તિમિરનૂથ: સિથિયનો. ૩૪ ખીન્ને તિમિરદળ; નવા જ મુરિલમ થયેલા પાણુ ઘણા આચારવિચાર પોતાની ગંગલી દશામાં હતા તેને હજી વળગી રહેલા આરખો, ઘોર, ગળની, તાતરી આદિનાં વિવિધ ટોળાં; મુધલો, વંજેરે વંજેરે. ૩૪ આખ તુટયો: એ જ રાહુ- આપણા આકારમાં સ્થાયી થઈને રહ્યો. ૬૦ જ્ઞાનવિજ્ઞાન અને યાંત્રિક તેમ કલામય ઉદ્યોગોએ સમર્થ સુધરેલી પ્રજાઓ બેવા બનો. ૬૬ ખંટ: ભરતાખંટ.

યુગ મુખારક પદ. માણનું સ્તોત્ર, અને આ થોડે થોડે આંતરે જ લખેલાં. ખીજ ધારા પ્રકટ કર્યા પછી, 'પ્રેમના દિવસ' માં 'છેદોમંજે' એ મણકો ઉમેર્યો, તે વખતે 'માણના સ્તોત્ર' માં પણ છેલ્લી એ કડી ઉમેરી. 'યુગ મુખારક' ની રચના ખેસતા વર્ષને દિવસે. ૪ અખેપાટ: કવિતા, એટલે કવિતાસર્જક કલ્પનાશક્તિ. ૫ આ લીટી 'પૃથુરાજ રાસા' માંની છે. યાદવો માંહો માંહ કપાઈ મુવા અને શ્રીકૃષ્ણ લીલા સંકેલી તે પછી દ્વારકાંથી સ્ત્રીઓ બાલકો આદિને લઈને અર્જુન પાછો ફરતો 'તો ત્યાં રસ્તે "કાબા" આ એના ઉપર ધસી આવ્યા, વૃંધ અર્જુન પોતે પોતાના ગંડીવને ચડાવી શક્યો નહીં, અને એ સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાંથી ઘણાંખરાંને હરી જવામાં કાબઝો ફાવ્યા, અર્જુન જેવો મહારાથ એમનાથી હારી ગયો,--તે વિષાદ. ૮ સર્પનું ઝેર કેટલીક વાર ત્રીજે દિવસે ઉતરી નય છે એવી માન્યતા ચાલે છે. પ્રજાઓમાં કમઝોવત અને નિસ્તેજ દશાનાગાળા પછી પાછો ઔવનકાળ અને કીર્તિકાળ આવે પાણુ છે. ૧૩ જલ સૌથી નીચું; અવકાશ સૌને માથે, એમ ઉત્તરોત્તર પ્રગથિયે તેજ વધતું નય એ ચઢાણને કમ દર્શાવ્યો છે. ૧૯ નરનતિઓ: પ્રજાઓ. ૨૦-૨૧ પ્રગતિ કે ઉન્નતિપ્રવાહ (અથવા સારર) નાં ફીણ અને ધુધવાટ. ૨૩ આર્યપ્રજનો ખાસ યજ્ઞ. આદિથી માંડીને આજ લગી માનવ-ઘતિહાસમાં જે કંઈ પ્રગતિ-ઉન્નતિ જવામાં આવે છે, તે તમામ આર્યપ્રજને સવિશેષ આભારી છે, એ મતને અહીં સ્પર્શ્યો છે.

ચિરહજજરની પરાકાષ્ઠા

'સગ્નમાં અહ્મચર્ય' એ નાટિકા જીવો. ત્યાં નાયિકા ખાસ યુક્તિમયુક્ત કરીને ફાગણ શુદ્ધ પૂર્ણિમાની મધરાતે નાયક (પતિ) સુલતાનના રાચનશુદ્ધનીચેની

અગાસીમાં ચોક્કી કરે છે, ત્યાં આવી પહોંચે છે અને એમ નાયકનાયિકાનો મેળાપ તો થાય છે, તથાપિ એ હરખનું શિખર-એ સંજોગોમાં-કુચ્છતાનું પાણુ શિખર કેવી રીતે છે તે નાયિકાનું આ ગીત કે રુદન દર્શાવે છે.

અર જોખનિયાં (જોખનવંતા નરનાર) ના ઉમળકા કયાં અને કયાં આ અમારી કસણી, એમ નાયિકા ગાતાં ગાતાં મૂર્છિત થઈ જાય છે.

૨ ચીજ વાટિકા નવીન

ગુલબંકી. ૧૯૨૪. કવિ એ. રૅન્વેર્નસ્સીના 'આઈ મેડ અનધર ગાર્ડન, થે'—માં અને આમાં ફરક અને મળતાપણું કેટકેટલાં, તે બેયને સરખાવી જોતાં જ જણાઈ રહેશે. (આ કવિની ખીજ એક કૃતિ માટે જુઓ લિરિક પૃ. ૮૮-૮૯)

૨ સૂન, પ્રસૂત: ફલ. ૨૦ કરેણ: હાથણી. જેને તેને છંદી જ નાખે એવું સત્ત્વ, એ જ્વનિ પાણુ છે. હું જેવા નાનુકને છંદી મારવાનું એવું બળ; હું જેવા બેવડાને છંદી મારવાનો એનો હક્ક પાણુ.

વધારે કહેણું ના અભ્યસ્ત શિખરિણી.

ટૅનીસન 'પ્રિન્સેસ' માંથી 'વર વહુ અમે' અને એક ખીજ ગીતની સાથે કરેલો તરજુમો. 'પ્રિન્સેસ' માંનો એ રીજો તરજુમો તે વખતે 'જ્ઞાન સુધા' કે 'સુદર્શન' માં પ્રકટ થયો હતો; મહારી કને નક્ક ન જડવાથી અહીં આપ્યો નથી.

અતિમ બોલ દ્રુતવિલંબિત. જુઓ 'લિરિક' પૃષ્ઠ ૨૮.

સાત્ત્વિક પ્રેમ ઈ. ૧૯૩૯-૪૦.

બે સખા કે બે સખી વચ્ચેના મનોમેળ અને અન્યોન્ય અનુરાગને મૈત્રી નામ અપાય છે. દંપતી ના હોય, આડા સંબંધનો સ્વપ્નેય ખયમલ ના હોય, અને દિયેર ભાભી બાઇબહેન કે નિકટનાં બાંહેધા ના હોય, તેવાં સ્ત્રી અને પુરુષના જોડકાં વચ્ચે પાણુ બે જીવ એક થઈ જાય એવા ગાઠ અનુરાગ બંધાય છે. આવા કાયિક મેળથી વિમુક્ત સ્નેહો પાણુ બની આવે છે અને સંજોગોની અનુકૂલતા પ્રમાણે લાખાંટુકા ચાલે છે, જે કે વ્યવહાર દુનિયા તેમની તરફ શક્તી નહીં જોવાનું પાશવી વલણુ જતી શક્તી નથી. આવા સ્નેહ સંબંધોને 'પ્લેટોનિક લવ' કહેવાનો યુરોપીય સંપ્રદાય છે. પૂર્વ દેશોના સાહિત્યમાં આવા સંબંધોને એક ખીજ પ્રતિ અત્યંત તીવ્ર આકર્ષણ રૂપે-જીવની ઇશ્વર સાથે જોડાઈ જવાની લગનીની જાણે પૂર્વ છાયા હોય એ પ્રકારે નિરૂપવાનો સંપ્રદાય છે, તે આનાથી અત્યંત ભિન્ન છે. ૩ સ્નેહ પાત્રના હિતને જ પોતાનો ઉંચામાં ઉંચો સ્વાર્થ ગણે. ૧૩ અં-ધર: અ પાર્થિવ.

અંતરિક્ષી: સ્વર્ગીય. ૧૪ શરીર સૌન્દર્ય તો શરદ્રક્તુની વિરલ અછી વાદળીઆ જેવું છે; ક્ષણભંગુરે એટલું. ૧૮ પારસમણિ: જેના સ્પર્શ (પરસ) થી જ કાઈ પણ ચીજ સોનું બની બચ એવો કલ્પિત મણિ. પ્લેટોનિક લવ એવી વસ્તુ છે કે તેના ગમે તેવા સ્પર્શથી પણ સ્નેહપાત્રનું હિત જ થાય, અને આવા સ્વર્ગીય સ્નેહના સામા સ્પર્શથી નાયક પણ દેવોપમ બને છે. ૨૩ હેન: હેત. ૨૫ કલ્પન: પાછળ રહેનારની કલ્પનામટ્ટિત.

કર્મચિતિ જીવો 'લગ્નમાં બ્રહ્મચર્ય' એ નાટિકા. નૂરદીન સુલતાનની ખારેટ આ પ્રશસ્તિ તેના દરબારમાં લલકારે છે [જૂલાણા છંદ] તેમાં એના જીવનના મુખ્ય જ્ઞાતાવેને એક પછી એક ટુંકામાં સ્પર્શી લે છે. ૨ મુરિલમ લશ્કરમાં ઓલિયા-આની ટુકડીઆ પણ રહેતી. સાંખ લશ્કરમાં અકાલીની ટુકડીઆ આની નકલ રૂપે હસતીમાં આવેલી; જો કે તેને બે હજાર વર્ષ પહેલાં એલેક્ઝાંડર સામે લડેલી સંન્યાસીઆની ટુકડીઓ જ નવે અવતાર આવેલી પણ ગણી શકાય. ૫ ગ્રાહ: મગરમચ્છ. ૭ કીર્તિકામી: એ પાટની. કારમું રણ; થોતાની જ સેનામાં દગાબાજ એ કતલ ચલાવેલી માટે કારમું. આ દગાબાજ હરામીઓને પછી નૂરદીને વીળીવીળીને માર્યા અને શાહના માનીતાઓમાં સર્વોપરિ બન્યા. ૧૦ તનખતન: મૃત્યુ, એ શાહનું. ૧૧ સાખત ખવાખ: મોત. ૧૪ ચોકખાઈ વાંચવું. આ કૃતિમાં ઝડઝમક આદિ ખારેટી સાહિત્યનું જાણીને કરેલું અનુકરણ છે.

શાહબહેા અને ફકીર (સવેયા.)

એક ફારસી સૂરી કાવ્યના ઇંએજ સર ઉપરથી સ્વતંત્ર રચના. ૧૧ પાંચ ઇંદ્રિયા; ખાર ચોસડના ય સુરી પરિભાષામાં એવા જ અર્થ; વિષય વાસનાને ઉત્તેજનાર તેમજ બાળુથી. દૂર: ખૂબસુરત ભોગવિલાસની ભૂતિઓ. ૧૩ દુલ્લો: ઉદારદિલ; વરરાજ; ભોગી. ૨૧ ખટ: પદ્મિપુઆ, કામ ક્રોધ આદિ. ૨૨ જુલી રહો; કલંદર ચાલે તેમ પીઠ ઉપર આંદોલે. પીરધર છાપરા વગરનો પણ થાંભલાઓ હારખંધ એવો મહામોટો એકે બાળુ છંદો નહીં એવો આટો. ૩૭ આકાશ નક્ષત્રોવાળું હવું. તે પહેા ફાટતાં એક વિરાટ સીપ જેવું બની રહ્યું. ૪૪ નખી સરેવર; મહેલ આસપાસના પરિસરમાં બતાવેલું મોટું સુંદર તળાવ. ૪૬ બુલંદ: સૌથી મોટો. દુન્યવી મોટાઈ વૈભવ આદિની લાલચો પ્રબળી દીધી, ભસ્મ થઈ ગઈ. મુક્તિમાર્ગ એટલે લગી ચડી ગયો. હજી ત્હારું મન મુક્તિને પ્રેરેપ્રેરું લાયક નથી થયું.

દાસ્ય વંશીકનો કિસ્સો (સવૈયા-૧૯૩૮)

૩ સરકારને ભાંડવામાં. જેમ આંગેલી કૃતિમાં ફારસી તેમ આમાં ઇંગ્લેશ શબ્દો જાણીને વધારે રાખ્યા છે, વાતાવરણની વાસ્તવિકતા માટે વિષયાનુરૂપ શબ્દો યોજના પ્રાસવૈચિત્ર્ય અલંકારવૈચિત્ર્ય આદિ વપરાય છે. ૭ સામિપ્યમ સાહેબલોક જેવાં. ૬ રેસ્તોરાં કારનું ખાનપાન આરોગે. કોઈવાર વધુ પડતું પણ, જેમ આ રાતે. ઉમે'વર: અવર ઉમે. મુશાયરાઓમાં વખશાય આવી વંચાતાંલલકારાતંજ પ્રેરેપ્રેરી ઝીલાઈ જાય, એવી કૃતિઓ; જે 'ખતક'-વાહની સરસ્વતીની જ પ્રસાદી, હંસ-વાહનીની નહીં જ. ૨૯ દહરેખ ગડી વાંચવું. ૪૪ અગાસે ફરિદુ એ મોં જેમાં બે કાંઠે બે હાર દાંતની, તે જાણે બે કાંઠે દહેરીઓની બે હારવાળે લ'ખગાળ વાવ! ૪૮ મામો, તાવ. ૬૫ ચરમ, છેલ્લો. ૮૦ ચાંપી દીધો છે, તેને પૂરતી ફરવત ચાંપેલી છે. પુરાવા પ્રમાણે જ કાયદો તો ચુકાદા આપે, અને "જીવતો" પુરાવો એટલે ઘણી ય વાર ચારિત્રહીન અને મતલબી લોકની જુબાની હકીકત, તે વિષે જાણીતું છે કે કોરટે કોરટે સાહેદો "ફેરવી તોળે" છે. ૮૬ પુરાવાતંત્ર, પોલીસે ગોઠવેલ પુરાવાની બાજુને. સારા વકીલો એક બે નિર્ણાયક મુદ્દાને જ વળે છે. ૯૦ પ્લફ, સામા પક્ષની આંખમાં ધૂળ છાંટી તેમને-ખૂબ સારાં પાનાં હશે- એમ ભૂલાવામાં નાખીને. કડી ૧૬ મી સાથે કિસ્સાની છેલ્લી લીટીના રૂ. દશ લઈને હિસાબ કરી જુવો. હું તે એને પાછી મળી, ગયેલી પાતલૂન જેવી બીજી ક્ષિત્તિની કમાણીમાંથી વેતરી; એટલે આ ક્લાનલની પાતલૂન અને મફલર એને રૂ. દશનાં પડયાં.—એને ખાટ ના જ ગઈ અથવા ન જેવી ગઈ તો કવિતામાં પૌરેટિક જરિટસ =ક્લાન્યાય જોઈએ, તે આ કૃતિમાં કયાં? લોકમાં જે મોટો ભા ગણાય, 'મહાપુરૂષ' ના ડોળદમામે હરેફરે અને સૌની સલામો ઝીલે, કોઈ કોઈનાં કામ પણ અનાયારે કરી આપવાની સત્તા ભોગવે, છોકરા કુટુંબી અને ભાઈખંધો સ્તુતિગાન જ કર્યા કરે, તેવા "હીરો" ઉપર કવિતા તો આ જાતની જ લખાય, એ જ આવી વસ્તુઓમાં ક્લાન્યાય, શુદ્ધતર આદર્શોની સ્થાપના. હાસ્યરસ અને કટાક્ષ મસાલાને ક્લા આદર્શને જ ટેકો દેતો બનાવી લિયે, પોતાની આ કળ વાપરીને. ૧૦૦ પાવન; એની ધર્મપત્ની વાલુયાણી તો ખરેજ આવા મહેમાનથી ઘરને 'પાવન' થયેલું ગણે; ધરણ કાઢતી હોય તેમ એમના ગયા પછી અગાસીથી પાયા લગી આખું ઘર ધોવડાવે ને ઉપર ગંગાજળે છાંટે, ત્યાં લગલુ એને કળ જ ન વળે!

અકરકું. શિખરિણી—ઈ. ૧૯૩૦.

૮ અનુનયે; આંખાને બાણે રીઝવવા પોતાની ટોચનું અને તેનાથી થોડે નીચું બીજું લાંબાં પાંદડાનું ગોળ છત્ર બંને હલાવ્યા કરે; પવનમાં હાલ્યા જ કરે એ કુદરતી દૃશ્ય ઉપરથી ઉત્પ્રેક્ષા. ૧૯ ખેદ, થાક. ૨૨ અગતિક, ખેસી રહેલાં, તથાપિ. ૨૪ સમાધિ, એકાગ્રતા. ૨૬ છબી રૂપે હતો તેને બદલે લઢમારી સાથે જ ત્યાં બેઠેલો હોત, તો લઢમારો આ વાતસ્યાનંદમાં મળે તે શી મજા આવત ને ! પણ અરેરે, હું જેવા ગૃહગૃહિણી વિહીન રખડુ માટે તો આ ભવરણે આવાં મૃગતૃષ્ણા સમાં દૃશ્યો ક્યારે ક્યારેક કલ્પના સર્જે અને મળે ઉલટો સભાન દુઃખી બનાવે, એજ બાકી રહ્યું. આમ આ કૃતિ “વિરહ” માં મુકાય એવી પણ લાગે, પરંતુ “વિરહ” માંની દરેક કૃતિ સંધિસીધી નાયિકાને સ્પર્શે છે, તેવું કશું આમાં નથી.

શાપું લઢને પર પરિત તોટક—ઈ. ૧૯૩૮.

મહારો અદ્વૈતવેદાંત પ્રતિ પક્ષપાત કેટલાંક વર્ષ પહેલાંથી ઉડી ગયેલો, પણ મંતવ્યોના પાયામાંની આવી ઉંડી બાબતો વિષે ચોક્કસ કાલસીમા આપવી અશક્ય છે. હું મહારી મનનમવૃત્તિના પરિપાકે ધીરે ધીરે ધીરેજ અજ્ઞેયવાદી-જેઝસ અને ડ્યૂયી જેવા અર્વાચીન ફિલસૂફોના વિચાર મિનારને વધારે વધારે સ્વીકારતો વાસ્તવવાદી-પ્રેગમેટિસ્ટ-રચા દાદી બન્યા છું. મહારા છેલ્લા-અને મહારી આખી વિચારણામાં ભારે ક્રાંતિ ઉપજાવનારા ગુરુ સ્મીતારામ નારાયણ પંડિત (રાજકોટના પ્રસિદ્ધ બારિસ્ટર) અજ્ઞેયવાદી-વેદાંતી-ક્રોનિસ્ટ-પોઝિટિવિસ્ટ હતા. અગર જો કે ન્હાનપણમાં મળેળા ભકિતમાર્ગના સંસ્કાર એમના હૃદયને છેક આખર લગી વળગેલા રહ્યા હતા. પરંતુ આવા કાવ્યને સમજવા જ માટે આ કશું ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર નથી. એ એક નાસ્તિકના બળબળતા ઉદગાર છે, એવા ઉદગારો જેટલા સુસંકલિત હોઈ શકે તેટલા. મહારા પોતાના ધાર્મિક વિચારવલણોને અને આ કૃતિને કરાજ સંબંધ નથી. ૪ અભિ મૃત્યુ, મૃત્યુભાગી. ૬ બેલ ઇંગ્લેશ શબ્દ છે. ૨૮ ધસી પડતાં વાંચવું. ૫૩ જેટલી ક્ષણો કોઈ પણ મવૃત્તિમાં પૂરેપૂરી એકાગ્રતાએ મથ્યા રહેવાય તેટલી જ માનવજીવનમાં સાચાં સુખની ક્ષણો. તે મળવા માંડે ત્યાં તો તું આશાનાં સાચાંખોટાં લીલાંપીળાં અજ્ઞ હૃદયવ્યોમે ઉપજાવી એ સુખી એકાગ્રતાનો ભંગ કરે છે. ૭૬ તરિ આ મરાઠી શબ્દ કવિઓ ક્યાંક ક્યાંક વાપરવાની ઘટ લે તો ખોટું નહીં.

એનિમિ આહિટની અદ્વૈતભાવના

આ બે કૃતિઓ સાથે સાથે મુકવાનો એક હેતુ આ છે, કે એ બેમાંથી એકે વિચારતંત્ર કવિને પોતાને પોતાના ધર્મ તરીકે માન્ય નથી એ વિષે વાચકને લેશ પણ શંકા રહેવા ના પામે. જુવો લિરિક પ ૧૧૪-૫. કવિ એક ટોમ્સનના એક મિસ્ટિકલ કાવ્ય માટે જુવો એજ નિબંધ પૃ. ૧૪૫. એ અનુવાદ ત્યાં પણ અમૂલ્ય છે એટલે અહીં નથી લેતો.

મેશક આ કૃતિ અતિસંસ્કૃત ગુજરાતીનો નમુનો ગણાય. ધાર્મિક ઉદ્દગારમાં ધાર્મિક પરિભાષા વિના ચાલેજ નહીં, એ શિવાય બીજો બચાવે નથી. (શાલિની અને હંદ્રવંશા એટલે કે મહારી પરિભાષામાં આ પણ એક મિશ્રજાતિ વૃત્ત કહેવાય.)

૫ પ્રામવિષ્ણુ, સર્વશક્તિમાન. ૬ અસંધ, સાંધાળુ પકડાયજ નહીં એ રીતે સર્વવ્યાપી. ૧૬ સંભાન ધી અને પ્રેરણા. ૨૨ ના નૈવ, ડબલ કે ત્રિપટ નકાર, ભાર દેવાને. ૨૪ ભમરડો એટલા બેરથી ફરે કે તે ગતિશૂન્ય લાગે; ક્ષણે ક્ષણે સર્વત્ર એટલી અસંખ્ય વિદ્યુતિઓ ત્હારામાં થયા જ કરે છે કે તું અવિકારી જ લાગે છે! વિકાર પોતે વિકૃતિ પામી જાય (અવિકારી બની રહે) એવો-અથવા એવું સત્ત્વ તું છે.

શેર દોરો

ડોહલ કૃત 'રેડ ગ્રેડ ઓફ ઓનર' નો અનુવાદ, સાદી બેલેડનું ૩૫ ગુજરાતી કવિતામાં ઉતારવાને. 'કુમાર' માસિકે ૧૩ મા અંકમાં પ્રકટ કરી ત્યારે સાથે એક બે સામાન્ય ચિત્રો વડે સુશોભન કાર્ય કરેલું સાંભરે છે. તાગો એ ખડાડનું વિશેષ નામ, તેમ એના ઉપર ઝાડ નામે નહીં, એમ એ શબ્દ દ્વયર્થી છે. વિશેષનામ છે ત્યાં મેં ના તમે લીટી મુકી છે. શેર, સિંહવાધ જેવો બહાદુર મર્દ. ઈસ્કંદર, સિકંદર, મહાન એલેક્ઝાંડર. આ કૃતિ છાપતાં પંક્તિ સંખ્યાક મુકવા રહી ગયા છે તે વાચકે કબેરી લેવા.

૨૩ મર્દ જ શેર, શેરમર્દ જ. ૫૪ મહેશબ ખાં, એ પ્રદેશનો કોઈ સૌને નગીનો વીરપુરુષ. ૬૦ પાક, નાપાક (નિંદામાં, વફોક્તિ). આ કૃતિનો મૂલ કર્તાનો અનિપ્રેત ધ્વનિ એ છે કે હિંદની કતાર પશ્ચિમ સીમ પરની આ લડાયક બહાદુર પણ જંગલી બનેતો, એમને પૂન્યમાં પૂન્ય મરદાનગીમાં ય આપણને પોતાની સમાન કે પોતાથી ય ચડિયાતા ગણતાં શીખે, તો જ તેઓનાં દિલ આપણથી જીતાય, અને તેઓ આપણને હૃદયની નિખાલસતાએ નમે; ન અન્યથા.

માતૃ સ્નેહ

વસંતતિલકાની નવ નવ પંક્તિની એક કડી; માત્ર છેલ્લી બે કડીમાં દશ પંક્તિ છે. આ શ્રી અક્ષીનો દૃષ્ટાંત ફિલસૂફોને પ્રિય છે. દુર્ગાનિયેશ્વર (રશિયન લેખક) ખેંચલી, વર્ગરેના લખાણોમાં નાણીતો છે. મેં એન આપણા દેશકાળમાં એક શિકારી સરદારની આસપાસ વિશાળ વાડી વાળી કાઠીમાં મુકી દીધો છે. ઈ. ૧૯૨૨ મે માસના 'ગુજરાત' માસિકમાં પ્રથમ પ્રકટ થઈ ત્યારે આ કૃતિને એ સચિત્ર માસિકમાં શ્રી રવિશંકર રાવળનાં ચિત્રોનો લાભ મળ્યો હતો.

કૃતિનો નાયક શિકારી કુતરો કેસરી છે, તેને વિવાદ વ્યાપી જાય એવા બનાવ બન્યો, તે બનાવ આ આખ્યાનનું વસ્તુ છે; પરંતુ પશુ દ્વંદ્વમાં લાગણીઓ ચડે ઉતરે, આવે જાય, કોઈ પણ સ્થાયીભાવ બની જાય એટલું એ દ્વંદ્વનું ગંતું નહીં; એટલે પોતાનાં નિત્યબ્રમણોની સખી ગુલાબને જોતાં, એનો વિવાદ પાછો સરી પાણુ ગયાં, એમ હોવાથી અહીં કરુણને ગૌણ રાખી, વર્ણુ ન રસના પ્રવાહનેજ મુખ્ય મળ્યો છે. ડર ગોળ, સામાન્ય નામ ૪૬ અસિ (તરવાર)-દંત, બહુમીહિ સમાસ. ૬૪-૬૫ માણસ કલાકૃતિ ઉપજાવે છે કેવા અનુભવ પરથી કદ રીતે ક્યા હેતુએ તેનો આ એક દાખલો. માણસ પાણુ આ બચ્ચાં જેટલોજ ક્ષુદ્ર છે, પોતાની નજર આગળ બની જતો હોય, પોતાને પૂરેપૂરો લાગેવળગે એવો હોય, તેવો બનાવ પાણુ તે લેશ માત્ર સમઝી ન શકે, એમ પાણુ ઘણીવાર બને છે. આ બધું સ્પષ્ટ કહેતાં ચિલ્ખ થાય એટલું વર્ણુ ન કથળે માટે કવિ તે કહેતો નથી; વગર કહે એ ધ્વનિ ગ્રહણ થઈ જવાનો એમ માનીનેય કહેતો નથી. ૯૮ અવધ, અમુક મુદ્દતા,

વડીલોને

ગુલબંકી. (ઇ. ૧૯૨૫) ઍક્શન સૉન્ગ એટલે કે અભિનય ગીત; ઉચિત હાવભાવ ક્રિયાદિ સાથે મોટેથી સંભળાવવાની કવિતા. વૃદ્ધ નટને બદલે પગલબ ધો રાખે છે એવો પૂરા કદનો (લાકડા કે પથરનો) 'ભાયડો' રાખીને કિશોર તેની આસપાસ ફરતો ફૂંદતો તેના વાળ તેની તાલ આદિ સાથે નિર્દિષ્ટ ક્રિયા કરતો આ કવિતા સંભળાવે છે, એવી કલ્પના છે. આ કૃતિ શાળાઓ આદિમાં સંમલન 'રેસિટેસન' જેવા પ્રસંગોમાં વપરાતી નથી થઈ ચુકી, તે એવા સમારંભ યોજતા હેડમાસ્તરો આદિના સાહિત્ય શોખની મર્યાદાનો દાખલો પૂરો પાડે છે; કિશોરોને આ અંન કેડી અને ભમતારામ ખૂબ પસંદ પડી જાય છે એ વિષે શંકાજ નથી, અને રંગુમાં અભિનેય આ એકજ છે; બીજાં બે 'રેસિટેટિવ' માત્ર પાઠ્ય કાવ્યો છે.

૧૨ મૂછ, હે મૂછાળા વડીલો, હે ફાંદાળા વડીલો વગેરે. ૧૫ મહારી ડોકને. ૧૮ આપની તાલ પારદર્શક આરસી કે સરસી જેવી બની જાય છે અને (ખાટલી હેઠે રંગીન કાચકટકા (કેલીઈ ડોસ્કોપ), ખાટલી અંદર હોયું ઝાડ (ફર્ન), કે પેપર-વેઈટના કાચમાં તાજમહાલ દેખાય છે તેમ આપની તાલમાં હું ધ્રુવેલ ઘસતો ને તાલમાં નાચતો જોઈું છું ત્યાં મહને તો કઈ કંઈ લીલા દેખાય છે! આપની તાલમાં મહને ઉર્વશી અને ઇંદ્ર પકડાપકડી રમતાં દેખાય છે તેઓ ઐરાવતનાં પગ અને એની શૂદ્ધ અને એના હંતશળોની આસપાસ ફાડયા જ કરે છે! (આ કાલિદાસના નાટકમાં નથી, પણ મૂલ ઋગ્વેદમાં આવું કંઈક છે.) મહને આપની તાલમાં સૂર્યને પાકું ફળ ધારી જન્મ્યો તેવો તેનો કોળિયો કરવા ફરી પડતો! મારુતિ દેખાય છે! વગેરે. ૨૮ સારતું, આંજનું; અતિશય નાનુક ગતિએ આંખમાં નાખતું (સુરમાની જેમ). આવાં આવાં દરેકો મહારી આખમાં મોહ આંજે છે, મહને તે જોવાની મજા પડે છે, તેમ તેમ હું તાલમાં આવીને નાચું છું, તેમ તેમ હમને મહારી એ સેવા ખુશખુશ કરે છે! ૩૧ હે જોખા કાકા!

કેડી

જીવો 'હોળી જુવાની'. આર. એલ. સ્ટીવન્સનનો તરજુમો કરતાં સ્થળે સ્થળે વિષય હલભાવ્યા છે. ઉદ્યોર છંદ. કેડી=રખડુની રખડ માટેનું આખું વિશ્વ; આખો ભૂગોળ, આખો ખગોળ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કલા, જદ્દ, -ખુદ્દિ નિર્મિત, કલ્પના નિર્મિત, ભાવના નિર્મિત, તમામ બ્રહ્માંડ; રખડૂ માણસને તો રખડવા રસળવા માટેની અત્યંત માટ જ છે!

ભમતારામ

જીવો જતકમાલા, જતક ૩૨૨ મું; પણ એ મૂલ કયા આનાથી ઘણી ભિન્ન છે. મૂલના ઇંચેજ સાર માટે જીવો-ખલિંગમ, ખુધિરટ પેરેખલસ, પૃ ૫૫-૫૮. અહીં રાખર્ટ આર્ટિનિંગના 'પાઈટ પાઈપર' ની પણ કંઈક છાયા પડી છે. પૃ ૩૬ ક્યુ ઈ ૧૬૩૩ તા સપ્ટેમ્બરમાં. છંદ ઉમડક છે; વર્ણનની લહર મમાણે ચોપાઈ, ફોહરા, અને ઉદ્યોર એક ખીજમાં ભળી જાય છે. 'કુમાર' માં પ્રથમ મેકટ થયું ત્યારે કંઈક ચિત્રો પણ હતાં પણ તે વિષયને ખીલવી આપે એવાં ભાવ્યે.

૩૬ ગજખેરા, અત્યંત ગજખેરા. ૪૬ પનંગ, પડિતો મહને સાફ કરી શકો? આં મેં અડાવ્યું જ છે. ૫૭ સાકર્ચા, સાફ કરીને તેડયા, પડકારે ખાલાવ્યા, આવો ઝટ! (સાકરતું શબ્દ હાલારી ખોલીનો છે); ૬૦ મામ, મર્મ, વક્તવ્ય,

આશય અને નાયક ગળે દ્ર કરતો ગયો તેને આખી ગળસેના ડગલે ડગલે અનુસરી.
જેમ ગળ આવતા ગયા તેમ તે આ મોટી થતી જતી હારમાં રથાન લેતા ગયા અને
આગલાને પાલે પગલે ચાલતા ગયા. ૭૬ પેય, પીણું, સુંદર જલાશયા.

બુદ્ધ: સિદ્ધોની વાણીમાં અગ્રિય સત્ય

ભિમિ કાળ્યાંકમાં આ અને પછી બુદ્ધિમકારમાં આ પછીની કૃતિ મકટ કરતાં
મેં પ્રવેશક અને ટિપ્પણોની દૃતી સામગ્રી આપી હતી. અત્રે એથી પાંચમા ભાગની
જગ્યા નથી. કલાકાર પોતાની વસ્તુ માટે ઉચિત વાતાવરણ સાથે તે સમય વિષે
તે સ્થળોની ભૂગોલ વિષે તે પાત્રો અને તેમના અન્યોન્ય સંબંધ વિષે તમામ
જરૂરી વિગતોના પાકા વિચાર કરી લઈને પોતાની આખી ધ્યાનતા ઘેર છે, જે કે
એમાંની ઘણી વિગતો કૃતિમાં ન ચ આવે, ઘણી આછાઅછડતી કે સચિત જ રહે.
આવા કલામૈત્રીના આપણા ઉત્તમ નમૂના કાલિદાસ-રાકુતલા અને ભાસ-રવજન
વાસવદત્તા છે. આપણા કાવ્યશાસ્ત્રીઓ દેવકથા, રામાયણ મહાભારત, કે જાણીતા
ઈતિહાસમાંથી લીધેલા વસ્તુને ઉત્તમ ગાંઠુ છે આટલા જ માટે કે એવા વસ્તુ વિષે
વાચક ભતે જ સારી પેઠે માહિતગાર હોય એટલે લેખક વાચક એવા વસ્તુમાં
લગભગ અનાયારે એકતાર થઈ શકે છે.

મુઘલ સમયના આગળગીયા વિષે આપણને દૃતી માહિતી છે. બુદ્ધ અને
મહાવીરના કાળથી શ્રદ્ધ અને ખાણના સમય લગીના આપણા વારી વજ્રકા
રાજાઓનાં કોઈ ધર્મોનાં ઉપવનો ઋષિઓ અને કુલપતિઓનાં તપોવનો અને આશ્રમો,
મંદિરો અને મઠો અને વિદ્યાપીઠોના વિહારો, અત્યારે આપણી કલ્પનામાં ચ ના
આવે એટલાં મોટાં સદ્ધ અને અનેકનિધ સુંદરતાઓ તથા સાદી દેશકલોચિત
સંગવડોથી ભરપૂર હતાં. ખાણોપવનોમાં જુદા જુદા વિભાગની મર્યાદાઓ માટે
કુલપાટો રચવામાં આવતા, મેંદી અને ખીજાં ગુલ્મોના બનાવવાતા, તે ન્યાં નેદરે
તેટલી લખાઈના ખેચાર ફૂટ પ્હોળાઈના રચાતા. આવા એક કુલપાટ પર મહાજ્ઞમાં
જે મેં માળા ઉપર ચીલે ચોટ મારી, તે વાંખાયલા માળામાંથી એક બચ્ચું ચીલાઈ
ગયું અને ઉગયું. આ પ્રસંગ મેં મૂલ નતકમાં જોમેરી લીધો છે. પોપટની મધુશુક
કે મધુકીર નામે પેટાભતિ, અને તેની વિદ્યા ભણવાની અનુપમ શક્તિ, એ પણ
મહારી કલ્પના છે. ત્રીજાં ફેરફાર પ્રતિનાયક વિષે છે. મૂલ નતકમાં પ્રતિનાયક
મહાવીર સ્વામી છે. ખીજાં ઘણાં બૌદ્ધ લખાણોમાં એની અને જૈન મતની સારી
પેઠે નિદા છે, જેમ જૈન લખાણોમાં બૌદ્ધ અને હિંદુ મત આદિની છે. આપણે

આજ પણ મહાવીર સ્વામીને પૂજ્ય સુપૂજ્ય ગણિયે છિયે, એટલે મહારા આ આખ્યાનમાં બુધ્ધના એક બીજા હરીફ—મુનીંદ્ર દેવદત્ત—ને મેં પ્રતિનાયકનું સ્થાન આપ્યું છે. બુધ્ધના ઉપદેશનો મેરુદંડ, કે રોગ જરા અને મરણ એ આપણા શિકારીઓથી ઉગરવું તે જ સ-બાન માનવી માટે સાચી જીવનમુક્તિ છે, તેને ચીલ ઝપટના અતિદ્રુક પ્રસંગ વડે આ આખ્યાનમાં જેટલાં ટુકાણામાં તેટલી સરળતાથી વણી લેવાય છે. અને આખ્યાનનો બીજો સાર નજીયાત સત્યમપ્રિયમનો બોધ હિતકામી માટે કેટલો અનુગતો છે તે દર્શાવવાનું છે. અહિંસા પરમે ધર્મ: એ જૈન બોધ છે; ક્ષેત્ર ખ્રિસ્તીઓનું પણ એ મહાસૂત્ર છે; અર્વાચીન કાલમાં એ મત સ્વીકારતા પૅસિફિસ્ટો દરેક સુધરેલા દેશમાં છે. પરંતુ ગીતાનો બોધ એ નથી; હિંદુ ધર્મ, ખ્રિસ્તી ધર્મ, મુસ્લિમ ધર્મ, કે બૌદ્ધ ધર્મનો બોધ એ નથી; નારિત સત્યાતપરે ધર્મ: અને હિતકામી સિધ્ધ પુરુષે તો અપ્રિય અને ઉદ્વેગ [હિંસક] સત્ય પણ બોલવું, ઉદ્વેગ આચરણ આચરીને પણ હિત કરવું ધટે, એ આ કૃતિમાં વણી લીધેલો બીજો બોધ છે. પરંતુ તેનો પ્રધાન આશય તો બુધ્ધને પોતાને ઉચિત વાતાવરણ અને પ્રસંગમાં પ્રત્યક્ષ કરાવવાનો જ છે.

આમાં ઇંદ્રવજ્રા ઉપવ્રતિ અને અનુષ્ટુપ છંદો ઉપરાંત એક ચોથો અતિસાદો અને નવો સુગેય છંદ આવે છે. કે. હ. ધ્રુવે પ્રેમાનંદની કૃતિ કરીને એક બારમાસ પ્રકટ કર્યો છે (બુદ્ધ પ્રકાશ) તેમાં દરેક માસની છેલ્લી કડી આ છંદમાં છે. એની વ્યાખ્યા કે. હ. ધ્રુ. એ પ્રકાશનમાં આપે છે, બિર્મિ કાવ્યાંકમાં મેં મહારી રીતે આપી છે. પણ કોઈપણ વાચકને તુર્ત ખેંસી જાય એવા એ છંદને કશી વ્યાખ્યાની જરૂર નથી. ‘સ્ત્રેશી-એન્ડ્રેશી’ જેવા પલટા માટે, એટલે આપણા મધ્યકાલીન આખ્યાનોમાં દોહરા અને ચોપાઈ કે તેમને મળતા ન્હાળ અને દેશી રચનાઓ વારાફરતી જેવામાં આવે છે, તેમ અત્રે આ છંદ મેં ઉપવ્રતિ સાથે પલટા માટે વાપર્યો છે. આ પછીની કૃતિમાંનો પૃથ્વી મુક્ત છે, અગર જો કે તેમાં પ્રાસ છૂટથી વાપરેલા છે.

આ પછીની કૃતિનો આશય રાજ્યો, રાજપુરુષો, દરબારીઓ અને એ આખા મોટા વર્ગ આગળ કેટલાક આદર્શો આપે આપ આકર્ષક રીતે ખડા થાય એવો છે. કોઈ પણ હયાત વ્યક્તિને કે તાજ પ્રસંગને એમાં લેશ પણ સ્પર્શ કર્યો નથી. નામ કામ બનાવ ભાષણ રાજ રાણી વાઈસરૉય એડીસી વાઈસરૉય પુત્રી રાજના ઇંગ્લેન્ડ મિત્ર તેની બહેન, જરે જર કદિપત છે.

૨ તથાગત, ગૌતમ બુદ્ધ; જોડે પોતાના શિષ્યોનો મોટો સમૂહ. ૧૩ ગુરુઆ શહેરમાંના મોટા રસ્તા પર આવેલી અમલદારો, કુંવરો, જમીનદારો, શાહુકારશેઠાની “કોઠી” માં પહેલે માળે ઝરખો હોય છે તે રસ્તા ઉપર ઝૂમ્મે છે તેમાં ખિણત કરીને કોઠી માલેક સવારે દૂરા પોષાદદમામમાં ચમરી હુકકો પાન ગુલાબપાળી આદિ તમામ સરંજમ સાથે કલાક બે કલાક બિરાજે છે, જતા આવતાની સલામો ઝીલે છે, ગામગપાટા સાંભળે છે, કોઈ કોઈને બોલાવીને પોતે ઝરખે અને પેલો રસ્તા ઉપર જ એમ થોડો વખત વાર્તાલાપ કરે છે, વગેરે. આ દિવાળ આવપણી સંસ્કૃતિમાં આપણાં ભૂતામાં ભૂતાં રાજનગરો - ભદ્રચ, કાન્નરિયી, ખંભાત, ગિરિવળ, મથુરા, અયોધ્યા, કલ્યાણ, કાન્યકુબ્જ, હરિતનાપુર, પ્રતિષ્ઠાન, આદિ રથપાસાં ત્યારથી ચાલ્યા આવે છે. જુવો વિનાયક નંદરાંકર મહેતા કૃત ‘કિન્નરી’ નાટક. ૧૬ ગજ-ખાર, મોટાં દ્વાર અંખાડી સાથે હાથી અંદર આવી શકે એટલા જોયા પહોળા દરવાજા. દેહલીની સલતનત રથપાવા પામી ત્યારથી આ મોટા દરવાજાનું નામ બુલંદ દરવાજા કે દેહલી દરવાજા પડ્યું. ફક્કિલુ હિંદનાં દેવાલયોમાંનાં ગાપુરો આવા સૌથી જૂના રાજદ્વારો કે બુલંદ દરવાજા છે; અર્થાત આ રચના આર્યયુગ પહેલાંના દ્રાવિડ યુગથી ચાલી આવે છે. ૧૭ વડ ચોક; મધ્યે આવી રહેલો મોટામાં મોટો ચોક. આ ઝાડે છુટાં છુટાં અને સરસીઓની સોડમાં એ વડચોકની અંદર. જટીશા-વડલા. શુભ્રથડા; ચિનાર. ૩૦ સાત્તિક, નિરામિષ. ૪૧ રાખદશરાવલિ, દરેક ધર્મ કે પંથનો આવો એક મહામંત્ર હોય છે, જે પોતાને અભિપ્રેત મતોનું સ્થાપન અને સામા મતોનું ખંડન એક સરખો કરે છે. ૫૮ ધૂણા, છીછરી નદીમાં પાણુ કંદાર ખાડા-ખેચાવાળા પાટ હોય ત્યાં પાણીમાં વમળો અને ચક્રીઓ પાણુ હોય. પંથપક્ષિલતા ધર્મોનાં મવાહમાં એવા ધૂણા છે, જેમાં માણસ પરી જાય પછી તે બહાર નીકળી જ ના શકે, તેમાં જ અડવાયા કરે. ૬૨ લૂલી, જમડી. ૬૮ આચારગ્રંથ. -તો આમાં સદાચાર દુરાચાર બેદ કઈ તરેહ સમજવો એ રૂપેય પ્રશ્ન કરી શકો છો. ૮૦ ગિરિગજ ધોંગાં, બુદ્ધ શરીરે પાણુ કદાવર બલિષ્ઠ તેજસ્વી નમૂનેદાર મ્હેરા-મ્હેરાવાળો નર-શ્રેષ્ઠ હતો. રાહુલ, બુદ્ધનો પુત્ર, જેવો જન્મ થતાં જ સંસાર-મોહને, આ તો વધે છે ને! એમ જોઈ લેતાંની સાથે સાપની ક્રંચણીની માફક કતારી નાખીને પોતે સંન્યાસી થયેલ. ૧૦૭ હિતાર્થ, બહુત્રીહિ, ‘વાક્ય’નું વિશેષણ. ૧૧૧ સ્વાર્થે સ્વાર્થને લઈને પોતાના સાચાં મત વલણરુચિ આદિ કુપાવનારાં; સાંમાં માણસે એવાં જ ને એમ નિખાલસ ઉક્તિઓ વિષે પાણુ વ્હેમ ખાઈને તેવીના

અનર્થ કર્યા કરે. ૧૧૫ દુઃશિરકંધર-એ આખી કાયા માટે એક વચન. ૧૪૬ કુલાય, માળો. ૧૫૫ કુધા-ભુખતરસ આદિ તૃષ્ણા. ૧૭૫ થી આગળ: પિતાથી સવાઈ સંત, સંતથી સવાઈ સિંધ. જે ધર્મ પિતાનો તે સંતનો સવાઈ; જે ધર્મ સંતનો તે સિંધનો સવાઈ. આમ ત્રણ પગથિયાની અનુમાનત્રેણિ (સોરાઈદીઝ) વડે બુદ્ધ પ્રશ્નો ઉકેલ કરે છે. બ્રાહ્મણો ઉપનિષદો બુદ્ધ જિન સંમયનાં ચર્યામક અને ખંડનમંડને ભરેલાં લખાણાં અનેકાનેક ફલીલો અને ન્યાયશાસ્ત્ર (લૉજિક) ની શુષ્ક યુક્તિપ્રયુક્તિએ ભરેલાં છે. આપણા આર્ય દૂર્વજો માત્ર 'મિસ્ટીકલ' નહોતા; ઊર્મિલ તો હતા જ નહીં; કઠણમાં કઠણ શુષ્કમાં શુષ્ક વાસ્તવ હકીકતો ઉપર ફરી એકાગ્રતાએ પોતાના વિચાર વ્યૂહ રચાપનારા તાર્કિકો પણ હતા. ૧૭૮ હદ, 'લિમિટ', 'બાઉન્ડરી', સીમા. ૧૯૦-૫ આ દાખલો મૂલમાં છે તેવો જ ઉતાર્યો છે. ૨૦૨ ભાવના, 'આઈડીયલ'; એના દર્શન અને આચરણમાં પરિપક્વતા. ચાલુ વ્યવહારના વિનયવિવેકાચારાદિથી આ બોધ એટલો તો ભિન્ન-અરે સામો-કે તે પચાવતાં સ્વીકારતાં વાર લાગેજ. ૨૨૪ વિનન, એકાંત.

રાજ્યાભિષેકની રાતનું રેખાચિત્ર

રેખાચિત્ર જ છે, ને તે ય અમુક અંશનું જ. આખું વર્ણવવા જતાં તો શિવલાલ ધનેશ્વર, નથુરામ શુક્લ, પિંગળશી આદિની કૃતિઓ જેવું ચારણી લપશિંદર જ થાય.

૧ આખું આકારાં બાણે સીપનો વિરાટ ઢોલિયો હોય તેમાં પૂર્ણિમા કે ચૈત્રી પડવાની સંધ્યા હતી. મહારાજ અભયસિંહજી પુત્ર મહારાજ નિર્મયસિંહજીનું આખું નામ ન્યાં ત્યાં વાપરવું ના જ ફાવે એટલે ધણુંખંડે ટુંકા નસિંહ રાખે ચલાવી લીધું છે. ૪ દરબાર, એમને ગાદીનશીન કર્યા અને કુલ સના સોંપી લીધી તેનો સમારંભ-આવા દરબાર ધણુંખંડે સવારે દશઅગિયારે ભરાય છે. પલટણેનો 'રિવ્યૂ' ધણુંખંડે આ ખેલાં, ઉન્હાળે તો લગભગ પ્રાતઃકાલથી જ હોય. બીખારી અપંગાદિનું ભોજન મધ્યાહને કે તે પછી તુર્ત. આ એક કલાક ચાલે પછી નવા રાજા પાછા સિંહાસને બિરાજે અને એક પછી એક રાજની ભેટસોગાત, એક પછી એક ભાયાત-અમલદારના નજરાણા, એક પછી એક આશ્રિત ભારચારણાદિનાં કવન વગેરે ચાલે. ૧૨ નવધરો, મંડિલ.

૨૭ આ રાજકુલ સૂર્યવંશી હતું. ૫૭ જાતનું, રક્ષુ. ૯૦ જળકેળાળ; કુવારો. ૮૬-૮૭ બહેવની ક્વાયતતયાર ફેાજ; મત અપવાસાદિ કરવામાં નહાનપણથી ટેવાઈ ટેવાઈ તૈયાર સેંકડો બ્રાહ્મણો, ૬૩ સૌ બ્રોતાજનને દુભવતા. ૧૦૦ સક્ષમીની

તોપો. ૧૪૪ કરતિ પથ્ય: અમારા ખાનગી અને જાહેર જીવનમાં-ગૃહમાં, અર્થત્યાગમાં, રાજ્યમાં, -અનેકાનેક રિવાજો એવા છે કે તે દોષોથી ખદખદ છે; પણ અમારામાં કઈ કે એવી શક્તિઓ ય છે, જેને લીધે એ દોષો અમને નથી નડતા, એ રિવાજો અમને પથ્ય થઈ જાય છે. પરંતુ એ અમારી શક્તિઓ મળે નહીં એવી પ્રજાઓ અમારા આ રીતરિવાજોનું અનુકરણ કરવા જાય છે, તેમને તો તે ખૂબ જ નડે છે. અમને હિતાવહ નિવડેલા એ અમારા રીતરિવાજો એ નકલિયાઓને તેમ અહિંતકર જ નીવડે છે, કેમકે અમારામાં તેમનાં વિષ પચાવવા જેરવવાની શક્તિઓય વિકસેલી છે, જે તેમનામાં ખીજરૂપેય હોતી નથી. ૧૯૧ લોહાંની ટક્કરથી તણખા ઝરે છે, તેમ ભાવનાઓનું અન્યોન્ય લડાવવાથી ય ઝરે છે. ૧૮૮ વરાન્વય, ઉચ્ચ-કુલ, પદવી, અધિકાર, આદિ. ૨૦૨ પરિધ વાંચવું. હિંદ અને હિંદી જનતાનો ભાવિ ઉપધાર રાજ્યો ઝમીદારો અધિકારીઓ ઉચ્ચ કુલ પદ સ્થિતિ આદિની સુધારણા ઉપર અવલંબે છે, આ શિષ્ટ વર્ગો જેટલા સુધરી શકે તેટલો જ હિંદ ચડી શકશે, - વગેરે આખું દૃષ્ટિબિંદુ જ રહ્યું છે, જે કે આ બાબત લાટ સાહેબના ંસિંહના કે તેમના વર્ગવર્તુલમાંના કોઈનાય ધ્યાનમાં જ નહીં. ૨૦૪ ક્રમોચિત, શિરસ્તામુજબનું ગણાય ખરે કે નહીં. ૨૨૫ મુજ નામવર, 'માઈ લૉડ'. ૨૨૭ સ. ભજ ધાતુ. ૪૧૧ કામરૂપ, ઈન્છે તે રૂપ ધરી શકે એવું. ૪૨૪ નિમૃત, અકાએક દોષાય જ નહીં અવાં. ૪૬૭ અનુયાય, અને મિહિર રાણી આ વળી રોનું નોતરે છે એવો અનુકત મંત્ર સૂસન મુખે જોઈને ંસિંહ કહે છે. યુરોપમાં મુખ્યત્વે યુવકયુવતી પાર્થિવ નૃત્યસંગીતની ધૂનમાં મચે છે, હિંદમાં આબાલવૃદ્ધ બાલુકો ઠંડા મહરોમાં ભજનોનાં નૃત્યસંગીતની ધૂનમાં મચે છે જે કે આપણે ત્યાં આ ધૂનનો અનુભવ ઘણાખરાં-નાચીને નહીં- ખેઠાં ખેઠાં જ મેળવવો પસંદ કરે છે. યુરોપી પાર્થિવ નૃત્યસંગીતની ધૂન ઉતેજક છે, હિંદી ભજનધૂન પાત્રના અધિકાર પ્રમાણે શાંતિપ્રેરક કે નરી જડતાપ્રેરક નીવડે છે. ૪૬૦ તંત શકું વાંચવું. ૪૬૨ અર્ધ વિશેષણ છે વટલેલનું યુગનું નહીં. ૫૦૧ ઉત્સ, કુવારા. ૫૦૩ યુક્તિ-મય વાંચવું.

માણસું સ્તોત્ર અંજની ગીત. છેલ્લી બે કડી પાછળથી ઉમેરેલી છે.

૪ વિમલ, (૧) ભૂવણું ને પક્ષે ખરકે અચ્છાદિત. ૬ જગન્નાથપુરી. ૨૦ દિવ્ય ચક્ષુ, ત્રીજું 'મિસ્ટિકલ' નેત્ર. ૨૨ પતંગલિ પાણિનિનાં વ્યાકરણ સૂત્રોનો એ બાલ્યકાર જ હાલ મનુસ્મૃતિ કહિયેં છિયેં તે ગંભીર સમાજશાસનનો કાયદા

ધડનારે છે, એવું ઘણા પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનો માને છે. ૩૧ નામી, નામાંકિત.

અસલનેરનાં નૂર

જૂલવાળી (એટલે પરંપરિત) લાવણી. જુલો 'ઉગતી જુવાની'. અસલનેર, પુરાણ નગરી, જૂનોગઢ, મોચીન વાડી, પૂર્વજપતન, પિતૃલોક, આર્ષ આશ્રમ, આદિધામ, દેવભૂમિ, એમ અનેકાનેક નામે આપણી ભરતખંડી અરણ્યસૂલ અને વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિને વર્ણવી શકાય. નગર-નયર-નેર. ચાંપા-નેર, આદિમાં ઉતારાર્ષ એ જ છે.

૨ નૂર, ખાસ તેજ, વિશિષ્ટતાઓ. ૮ ખાન, ગુલામ. ૯ ભિલ્લ, વાલ્મીકિ. મહાર, દક્ષણી ઢેડ. (ઢેડ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અર્થ માત્ર વણસંકર છે.) ૧૫ મહાજન: નગરશેઠ પ્રમુખ અને દરેક જાતની મજૂરી કારીગરી ધંધાના સ્થાનિક આગેવાન સભ્યો એવી સમિતિના હાથમાં પરાંપૂર્વથી ન્યાં કેટલીક વ્યવહારુ બાબતમાં ફૂલ અધિકાર હતો, જે અધિકારને રાજ્યો અને દિવાનો કોટિધજ્જે અને સોદાગરો તમામ માન્ય રાખતા. મીઠી, સમભાવી, કયા વર્ગને શું કહે છે તે પૂરેપૂરું ધ્યાનમાં લઈ તેના ઉપાય માટે તેઓ કરે તે આજ્ઞાઓ-ધારાઓ. સનાતન સાત્ત્વિક રસમય-ધર્મ, ભક્તિ, અંધુસાવ, સંતપ્ન, વગેરે સ્થાયીભાવો, માણસના ઉચ્ચભવનને પોષતાભાવો.

સર્વસામાન્ય મંદિર

પૂજ્ય ગાંધીજીએ આખી જનતા માટેનું છે એમ કહી એક નવું મંદિર કાશીક્ષેત્રે સ્થાપ્યું ત્યારે, એવું મંદિર તો કેવું હોય તે ભાવનાનું આલેખન, આ પછીના 'પ્રાસંગિક' ગુચ્છમાં પણ મુકી શકાય. પરંતુ ભાવના સનાતન, પ્રસંગ ક્ષણિક, ગેય આને 'આર' લેખે આહી ગાઠવ્યું. ૧૩ મનુજે વાંચવું.

ચતુર્થ ગુચ્છ ટિપ્પણ સંપૂર્ણ.

ટિપ્પણ

પાંચમો ગુચ્છ

સૂચનાકથો

બહાર, 'કાયર', ગોળીબહાર. સ્વેદ થાકથી અન્ય. માણસનાં ચિત્ત અને બુદ્ધિની ભદ્રગરી, નવી વિવિધતા સમૃદ્ધિ ઉપજાવવાની.

મંગલાચરણ

પદ. જીવો 'હિંગાતી જુવાની' નાટક. અત્રે શ્રી કિશોર કનક ખરન એ રાખ્દો એ નાટકનાં પાત્રોને પાલુ સૂચવે છે.

ચિત્તકૂં બિનોદો

લોગવિલાસ રમતગમત આદિ જેમ વધારશો તેમ તે વધ્યા જશે એટલું જ નહીં અસંતોષે વધશે; ખેદ, ગ્લાનિ આદિના પ્રસંગોય વધશે. સાદું જીવન, તપોમય જીવન જ ઉત્તમ. ૪ લાખ ગળ કાપડ. ૬ લાખ તરેહના ખટરસ.

નિરાશા સૂર

પદ. ગમે તેટલાં કુડડયનો કરો, ગમે તેટલા વિજયો ખાટો, ગમે તેટલાં છૈયાં-છોકરાંના પિતા બનો, ગમે તેટલાં પુણ્યકર્મ કરો, જીવન નિઃસાર છે. જેમ જીતશો તેમ નવી બાખડીઓ નવા જગ આવ્યાજ કરશે, જેમાંથી કોઈને કોઈમાં હારશો જ.

આત્મબોધ

પૃથ્વીની ચાલ. ઈ. ૧૯૦૦ પ્લેલાંની રચના. જે મહાકર્તવ્ય કરવાનું છે તે એટલો બલો સમય ખાસો કે આખું જીવન તેને સમર્પી દેતાંય તે પૂરે સધાવાનું તો છે નહીં, અને તું તો કેટકેટલો સમય બીજા ત્રીજા કેવળ અપ્રસ્તુતમાં ખોયા કરે છે. કંઈક જૂની આદતો કંઈક નવાં પ્રલોભનો ત્હને આડ માર્ગે લઈ જાય છે. અને એમ ને એમ જો ને, ભાઈ, અર્ધી કંમર તો ગઈ થઈ જાય. ૬ ખટકો, કાંટો કહાડતાં જેમ ફેટલીક વાર તે કલટો વધારે દુખે છે ને ઉંડો બીતરે છે તેમ. ત્હારી અકક્લ ત્હારી કલપના ત્હારી તમામ શક્તિઓ કલટી ત્હને દગો દઈ રહી છે;

અંકડક

બોધવજ સંદેશો, એ રાહ. ઈ. ૧૯૦૩. પ્રથમ પ્રકટ ઈ. ૧૯૧૯, હાજ મહુમ્મદ અલારખિયા શિવજીએ મ્હારી કનેથી પડાવી લઈને છાપી દીધું-‘વીશમી સદી’ માં. સંક્રાંતિકામના બાલકને એ સંસ્કૃતિઓના સંઘટનથી થતી મુંઝવણ. ૧૫ દેહ-મન-અહ-આત્મ-જ્ઞાન, આ શ્રેણિ માટે જીવો ગીતા. ૨૭ સાંકળો, વળગણો, ‘એટ્રેક્શન-સ’, ‘એડહીઝન-સ’, ‘એટ્રેક્શન-સ’, એ રાખ્દોના મૂલ અર્થમાં; ઉપાધિઓ. ૩૨ એન, ઉત્તમોત્તમ.

પતિતને

પૃથ્વી, સોનિટ. આશરે ઈ. ૧૯૨૫. ‘મ્હારાં સોનિટ’ છાપતી વખતે જડયું ન્હોતું. પંજિ ૧૩ મી રહી ગઈ છે તે કમેરી લેવી: ન સેવ તું તટસ્થતા: વહન પાર્થિવ સેલ તું:

૩. થી ૬ કર્મ પ્રમાણે ફલ, કુંદનનો લીટો કસોટી પર ચળકનો પીળોજ પડે, સદાચરણે સુખ અધિકાર આદિ—એ કાર્યકારણતાને તું અનિવાર્ય નથી જ માની શકતો; માનતો હો તથાપિ એ પ્રેયો ત્હને લલચાવતાં જ નથી, એથી ઉલટાં દુઃખોથી તું ડરતોય નથી. તું ખરેખર વાંછે છે ખીનું જ કંઈ, તે પાછળની સાધનામાં દૃઢ રહી શકતો નથી, કોઈ ગુરુ ત્હને આમાં મદદ કરી શકે એવી પણ ત્હને શ્રદ્ધા નથી.

અતલ નિરાશા.

ઈ. ૧૯૧૯ ૨ શિખા, અત્યારે અત્રે જે પ્રકાશ સાંપડે છે, તે 'ધૃતિ અખંડ' નથી, ઝીણી લથડતી ને કળંગતી 'શિખા' જ છે. ૫ પ્રમાણી પ્રકે, નિશ્ચયે જાણી શકે. ૭ જીવું છું, શ્વાસોચ્છવાસ લઈ રહ્યો છું, ન ઉલ્લાસે, ન કુદરતી અનાયાસે, પણ પરાણે. ૧૨ વેદનાં નુભવના, દુઃખ પર દુઃખ સહેવાના. ૧૪ નિર્વેદતા, સુખદુઃખ ક્ષણ જ ન કળાય એવું બૂઝાપણું.

અચલ પ્રકાશ ઈ. ૧૯૨૬

પ્રાર્થના

ઈ. ૧૯૨૫ આશરે. અષ્ટકથી ષટકને જરા વધારે છૂટું પાડી દેવું. ૧૨ વિલાસિ, મૂલ અર્થ લેવો. ૧૩ ત્હને ચુકવવાનું એ જાણુ ત્હને મહારે ખાતે ઉધાયું, મહારે માથે લાધું. તો એ ચુકવવા પૂરતી શક્તિ આપો !

ના લાહ્યો પદ ઈ. ૧૯૨૨.

હા હા! હા હા!

ખંડ મંદાકાંતા. ક્રિસ્ટીના રોઝેટ્ટી કૃત 'અપહિલ' નો અનુવાદ, 'લિરિક' માં મુકવા ફરેલો, પણ તેમાં ન મુકાયો.

અતિથિ

પદ. ઈ. ૧૯૨૩. ૩ જેની મોહની. ૫ જે નાંતુ, ઉપાધિમોહ, જેનાથી મમપરભેદ પોપાય છે, અભેદભાવ વા બંધુભાવ હજાય છે. આ હાડકું હું ચાતું તોય ભલે સામે મહારો ભાઈ ચાવે તોય ભલે, એમ જે જ્ઞાનજોડ માની શકે, તે એક ખીન સામે ધુરકે લડે નહીં.

ચક્રે જતો

સૈનિક આ અને આ પછીનું બંને સાથે, ક્યારે તે ચાદ નથી. ગુલબંકા.

૧૦ અગ્રયાત્રિધ્વાન; પોતાથી આગળ ગયેલાએ ગાયેલાં. ૧૩ ઘટાની જ્ઞતાંથી વિરલ નક્ષત્રો,

પૂર્વયાત્રિઓને અંગક્ષિ

વસંતતિલકા. ખે લીટી ઇંદ્રવંશા. સૌનંદ. ૧૪ દયાળુ, તેમ આશાળુ.

બૃધોની દશા

પૃથ્વી સૌનંદ. ૩ વાહ! એક ગુરુ. ૮ કશી, કેવી અણધારેલી. ૧૦ શિશુ, કુટુંબ કે મંડળમાં પોતાથી ન્હાના તેમના હક્ક.

ક્રીડાની ઓડમાંથી

પૃથ્વી. સૌનંદ. જુઓ 'લિટ્લિક' પૃ ૩૯-૪૦. ક્રીડાની આ ઓડ છે 'નાઈટિંગલ ઉપર' એ નામની. ૧ કાનન, જંગલ. ૧૪ જેનું અસ્તિત્વ એક રાતનું જ એવા; અતિ અલ્પ સમય ટકાને વિસરાઈ જતા. ૨ વનમાં જેનું ઘર એવો.

નિદ્રાને વીનવણી

શિખરિણી. સૌનંદ. ઈ. ૧૯૦૧. કેટલોક ભાગ વર્સવર્થના સૌનંદની થોડી પંક્તિનો તરજતુમો છે. ૩ કરકમલ જેડ. ૪ હબુડવું, દાખી દેવું, ઢાંકી દેવું, બાળકને આઢવાના વસ્ત્ર તળે ઢાંકી દઈએ છિયે જેમ. ૫ અહિપાત્ર, નાગફૂલવાળાં કોટિયાં. ૭ હરિત, લીંબુ, એટલે (ગુણ ઉપરથી ગુણિત્વ ન્યાય) તાજું ઘાસ, લીલોતરી. ૮ કલભા : હાથીકન્યા; ન્હાની કંમરની (સુકુમાર અને હાલતાં ચાલતાં ગેલ કરતી) હાથળી. ૧૩ અતિકથ, અવર્ણનીય.

નિદ્રાને

પૃથ્વી. સૌનંદ. ઈ. ૧૯૩૦ આશરે. ૨ મૃદુલ-અંગુલી અટકાડીને દુઃખનાં પોપચાં બંધ કરનારી. [મૃદુ+લાંગુલી નો શિષ્યણ થાય, અને અન્વયમાં કૃદંત પરસિ માટે કર્તા નેદ્યએ, એટલે મૃદુલ+અં. ના ખંડે છે.] ૩ દિવસે ચોતફંથી આંખમાં તેજભાલાં ભોકાયા કર્યાં છે, તેની વ્યથા, હે દેરી છાયા દાખી દાખીને હરનારી નાણે ધાબળી દાખતી હો એમ. હે મૈયા. તું આરઆરલું કરે છે તે બસ નથી. ઉપરાંત આરલું વિશેષ કર, નહિં તો.....૭ મી પંક્તિ પૃથ્વીતલક.

આખું એક પ્રશ્નાર્થ વાક્ય છે, સંકુલ તથા ગુંથવાણિયું. આવી વાક્યરચના જટિલ કહેવાય, અલંકારોના સૌન્દર્યથી કે વિષયની આવી જટિલતાનો બદલો વળે ભાગ્યે.

નિશા અને મૃત્યુ

ઈ. ૧૯૨૭ કેટલોક ભાગ પ્લેન્કો જ્ઞાઈટના પ્રસિદ્ધ સૌ. નો તરજતુમો છે. એ આખા સૌ.નો વફાદાર તરજતુમો શ્રી પૂનલાલે કર્યો છે.

યમને નિમંત્રણ

ઈ. ૧૯૩૦ આશરે. ૧ લી લીટી પ્રવેશક છે, છેલ્લી લીટી નિમંત્રણ છે, વચલી બાર એ નિમંત્રણનું કારણ દર્શાવે છે; કુસુમને નિશાનાં ગોળી ગાઢનથી આવેા મોટા લાભ થાય છે તેા યમના ગોળી બુલ્બાશથી માણસને ય કેમ બળ્યું નહીં થતો હોય? બહાઈટનું સો. કુદરતના એક ઇલાકા ઉપરથી જેવું અનુમાન સૂચવે છે તેવું આ સો. કુદરતના એક બીજા ઇલાકા ઉપરથી સૂચવે છે.

કુદરત અને માતા

ઈ. ૧૯૩૬ આશરે. મંદાક્રાંતા: સૌનિટ. હે કુદરત, તું અમારી માતા, તેા માનુષી માતા બાલકને નિદ્રા આપવામાં જે હેત કલા આદિ દેખાડે છે, તે તું અમને માતાની નિદ્રા આપતાં કેમ ન દેખાડે? ૭ સુણત+ગાન સુણ દૂગાન.

કુદરતપ્રતીક રેવા ઈ. ૧૯૩૧.

૯ થી ૧૨ વિશુદ્ધ શબ્દથી અમરત્વ લગી આરોહ છે.

તારાચુગલ

વસંતતિલક; વાંચ પંક્તિની કડી. વરસ વર્ષની બળીતી શૈલીની કૃતિ; પાણુ મહારી કૃતિઓમાં એ શૈલીને સૌથી નજીક, એ શૈલીના નમૂના જેવી તેા વિદ્યુશંખરનુ ગજરાજ ઉપરનું સૌંત છે. શુક્ર અને મંગલ અથવા તેા ગુરુ ગ્રહ છે; ખગોળ-વિદ્યાની પરિભાષા પ્રમાણે 'તારા' નથી. પરંતુ કવિતામાં સૌથી વધારે રાચક રામાંચક શબ્દ તારા છે તે ગ્રહોને માટે પાણુ કવિએ વાપરે; તેઓ લતા શબ્દ હાળ માટે પાણુ વાપરે; વગેરે. ૪ અગ્રાધરમ્ય દેશ; તદમે ચળકેા છે ન ગગનભાગ. ૮ ઇંચેથ ક્રેહવત છે 'પરિચય વરતુને તુરુ બનાવી દે છે'. ૧૧ તવ ડંકાણે તમ (તુમારા) વાંચવું. ૧૨ ગાઢતર, વધારે વધારે ઘેરી. ૧૫ ગાળબંધ તારકો, નક્ષત્રો. તેજ આછાં થતાં જાય છે, છાયા ગાઢ થતી જાય છે, એ મળે ત્યાં તેજ વધારે છે કે છાયા તે કહેવું અશક્ય, વગેરે. જે કંઈ સ્પષ્ટ ગિંદુ આગળથી ધીરધીરે અસ્પષ્ટ, ઝાંખું, થતું થતું છેક અદૃશ્ય થાય, તે સર્વ આનિર્વચનીય અને રામાંકિક. પૂરેતાજ દેખાય સમગ્રાય એવું હોઈ સદાય આકર્ષક, સદાય ગૂઢ. ૨૧ યુગ્મ વાંચવું. ત્રિમાસ, આશરે: સપ્તેબર અક્ટોબર નવેબર. ખસતા વર્ષની સવાર ઘણુંખરું એ ત્રિમાસમાં આવી જાય. આ વર્ણુ ન મનન છે, એમના એક ખસતા વર્ષ દર્શનનું.

વૈશાખી પૂર્ણિમા

ઈ. ૧૯૨૩. પદ. રેવાના સમુદ્ર સંગમ આગળ શુકલ બારસે તોરસથી કૃષ્ણ

બીજી ત્રીજી લગીનું એ અતિભવ્ય દૃશ્ય જોઈ રહેલ યુવક યુવતીમાંથી યુવકની યુવતીને ઉક્તિ. સમુદ્ર તે નર તે પુરુષ રેવા તે પ્રકૃતિ. સહુ પુરુષ; નાવડી, સ્ત્રી; વગેરે. ૭ સામ વેદના મંત્ર કોઈ મોટા શિવાલયમાં મૂર્તિ આસપાસ ખેંચેલા સોળ વેદિયા સાથે મેંદોથી ગાઈ રહ્યા હોય તેમાં છેક ટોચ લગીનું વાતાવરણ સૂર પડે અને એ ઇંડાની દિવાલો પ્રતિશબ્દ કરે ત્યારે જે ધારભંતા શંખધ્વનિ જામે છે, તેની સાથે મોટી ભસ્તીમાં ગળતરા ખુલ્લા સિંધુનું ભવ્યગાન સરખાવ્યું છે. આખણી સંસ્કૃતિમાં આખોજે વેદશબ્દ માત્ર ઉચ્ચારાતાં તેની આસપાસ જે જન્ય ભવ્યતાના ભાવ ખેંડા કરી દેવાને દેવાયલા છિયે તે આખણી પરપરામાં આ ઉપમેયોપમાન કુદરતી પરંતુ એ પરંપરા બહારના સહદય વાચકને તો આ હીનોપમાન પણ લાગે.

પરિષ્વરન

આ અને નારાદર્શન પણ તે જ વર્ષે. આઠી પ્રથા માહા છે ગગન નર છે; એમનું વિરાટ સુરત કેવું તો સુગુપ્ત પણ છે—વિરાટ અને સૌ જોતું હોય તે વળી ગુપ્ત હોઈ શકે ખરે, છતાં છે એ ચમત્તિનો અંશ છે. આ વિરાટ સુરત ચાલી રહ્યું છે, બંનેનું જીવન સહજીવન છે. અન્યાન્ય આત્મિય છે, એ ભાન આખણને વસંત ઋતુમાં કે શ્રીધ્મમાં, ક્યા મુહૂર્તે કે સંધ્યા મુહૂર્તે. બીજીની રાતે કે ધારઅધારી રાતે એટલું સ્પષ્ટ થતું નથી. એમ કેમ? આખોજ કુદરતી રીતે જ વસંતને ક્યાને સંધ્યાને બીજીને પોતાને જીવનમાં પડી રવા હોઈએ છ; અને શ્રીધ્મ એટલી હેરાન કરે છે કે તેમાં આખોજ કશું જોતાં નથી. ધાર અધારી રાતમાં કરે જ દેખાય પણ નહીં મતલબ કે કોઈ વધારે નજીકના કે વધારે ક્યાને એવનારા દૂરની ગેરહાજરીમાં જ આખોજ કુદરતની ગભીર કંઠી મુદ્રાઓ જોઈ શકાય. ખૂબ આદિ રાખવું કે ‘સુરત’ એટલે આ કાવ્યમાં સહજીવન સહધર્મ ચરણ, જે કાયાનું આત્મામાં અદ્વૈત; પેલા મહિલાનાથાદિ મધ્યકાલીન રસિકો (‘) જે સંકુચિત અને માત્ર સિંગપ્રધાન અર્થ કરે છે, તે ન લેવો.

૧૧ લસિતને બહોળે લસત અથવા લસિત વાંચવું. વિધુ અને વાદળીનું સુરત પણ જ્યારે ચાલી રહ્યું હોય ત્યારે ગગન પ્રથાના આ વિરાટ સુરત ઉપર એ લઘુ દૃશ્યનાં ખાસ લક્ષણો પુષ્પવૃષ્ટિ આદિ રૂપે થતાં આખોજ અહિં, પરંતુ ખરી રીતે એ તો એ લઘુ સુરતનાં જ લક્ષણો છે, તેઓ આ મહાસુરતના સાક્ષી હોઈ તેને આમ વધાવે છે વગેરે કવિના આખોજ કરિયે તે આખોજ કર્યા જ કરિયે છિયે તથાપિ આખણી ઊર્મિલતા માત્ર છે, વાર્તાત્મક દર્શન ના ગણાય. કેટલાક કહે છે કાવ્ય

સુગ્રીવ જોઈએ. સૂક્ષ્મ અને ઉડાં નિરૂપણો તેમની સૂક્ષ્મતા અને ઉડાઈના પ્રમાણમાં મંદ અધિકારીને દુર્ગોધ રહે જ.

નારાદર્શન

ટિળક દૃત આરિયોન વાંચીને લખ્યું. આર્સ ટે. ટર્નર દૃત: “ઓન દુ ધિ બીચ ધિ કવાયટ વાટર્સ કેપ્ટ” એ મહાસાગરનાં જલોની એક મુદ્રાનું વર્ણન છે. ત્યારે અહીં ‘નારા’ તે કે બીજાં કોઈ જલ નથી. ‘પૃથ્વી પાણી આકાશ તેજ ને વાયુ’ એ પાંચભૂતોમાંના આદ્યને-નારા અયનંયસ્ય એ નારાયણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઉપરથી “નારા” નામ આપેલું છે. હિરણ્યગર્ભ-આદ્ય તૈજસ અંત-ની પણ એ જનયિત્રીને અહીં કવિકલ્પનાબલે નિરૂપવાવર્ણવવા જેવો તેજ પ્રયત્ન કર્યો છે. ‘બીજી ધારા’માંનું ટિપ્પણુ ભ્રામક છે. એ ઇંગ્લેન્ડ કૃતિની આમાં છાંટ માત્ર છે. રવિ, સલિલ, અબ્જ, અનિલ, વ્યોમ આદિ શબ્દો વાપરવા પરવા છે પણ એ તો કશુંય નહીં, એમના અસ્તુસુલ રૂપો જ વિદ્યમાન, તે સૃષ્ટિનિર્માણના પ્રભાતકાલનું વર્ણનદર્શન માનવ વાણી કરી શકે પણ બીજા કયા શબ્દો વડે?

સાહસોત્સાહ

૧૯૪૧. પૃથ્વી. અષ્ટક એક યુવાનના મનની ઘટભાંગનું આલેખન છે. ષટક તે ઉપર કવિનું મનન છે. સાહસોત્સાહરહિત જાળન સળેલું જ.

ઉકથોન્મુખ નવ-યુવાનને

આ બીજા એક યુવકને અભ્યાસ પૂરો કરી દુનિયામાં પરવા તત્પર છે તેને સલાહ છે. શ્રી રોલરરાય ૨. મોકુંડે આ સૉનેટ. ઉપર સમગ્રની અને દીકા અને બીજાંઓની દીકાની તપાસણી બર્મિ માસિકમાં લખી હતી.

૧ આશા; શ્લેષ. ૬ બલ; છાતીનું જોમ. બીજાં શ્લોક એક ‘સૌરાઈદીક’ છે. ૬ પણ આ નિયતિશૂંખણા જ્યોતિ છે, માર્ગદર્શક છે.

નવા શ્વેતથી ભડકત:ને

આ એક ત્રીજા યુવક બંધુને લખેલ. ૧૦ સુખદુઃખ આદિ દ્વંદ્વો છે; તેમને સામસામે અથરાવવા લાગવાં એમાં સાર નથી; એમ તો એ વસમાં થઈ પડે. દ્વંદ્વોને તરી ઉતર, તેમની પાર જો અને એ પાર પામ. મંદગર્ભનક સિંધુના જનક નહો; તે નહોના જનક પાછો મંદ. આ ચાર પેઢીના વર્તુલમાં પુત્ર પાછો પ્રપિતામહ છે. પ્રપિતામહ પાછો પુત્ર છે. વૈરાટના લય કાઠ આદિ આ પ્રકારના છે.

એક હાથ

છવન્મુક્તિ, આપદઘ્વસ્ત સન્નનન, અને એક વૃંધતર મિત્રનં એ ચાર જુદા જુદા બંધુઆ વિષે છે. છેલ્લી કૃતિ વિદ્યુશેખરનું જેલો અને આ ત્રણ પછી મુકવાની છે. આ ચારમાંથી એક બંધુ અત્યારે હયાત નથી. ઉપલા ત્રણ સૌ. ના નાયકો હયાત છે. મૈયાની સેવા, અને ધર્મપાલન એક પત્ર, જેને મોકલેલાં તે બે પણ હયાત છે.

એક હાથમાં પૃથ્વીની પંક્તિ બેઠ, બાકીની પૃથ્વીતિલકની છે.

છવન્મુક્તિ

૧૯૩૫ પછી. અષ્ટક મૂલ પત્ર મળેલો તેના સાર છે. ષટક તેના કનરના સાર. વસંતતિલકા અને ઇંદ્રવંશા. ૮ મી પંક્તિ મંદાકાંતા. ૪ સાબ સાદા દાંતને ઉમેરી નાંખવામાં આવે અને જે અત્યંત દર્દ થાય તે પ્રકારે તેણે આ સર્વ કથું છે. સ્વક્રિય કોઈ પણ આ બધા બનાવ દરમિયાન ચડારી કુમકે ન આવ્યા. ૧૪ ૪૪મ (૧) ધર્મબોધનાં શિક્ષણથી, (૨) યમની શિક્ષા સહાર્થ, શીખાય તે જેલો આજ સત્ય છે તે જાતઅનુભવે આજથી પાકું શીખી લેવા. આજથીને કેકાણે આપથી શબ્દ પણ ચાલે.

આપદઘ્વસ્ત સન્નનન

વિચાગિની વૃત્ત. ૧૪ મોડ, માયાનો મુકુટ. ૨૦ ગાત્ર: કાવા.

વિદ્યુશેખરન

કેચીન રામ્યના આ વૃંધ ગજરાજની આ હકીકત છાપામાં વાંચીને. ૩ અલિક, કુંભસ્થલ. દક્ષિણમાં ઘણા શુભ પ્રસંગો તે માટે ખાસ નિર્માતા (અને પ્રસંગ પાત્રે વિસર્જન કરાતા) જેવા પ્રસંગ તેવા મોટવા શમિયાણાઓમાં ઉજવાય છે. ૧૪ ઉત્તરાર્ધ આ સૌનેટને વડસ્વર્થની જાણીતી શૈલીના નમૂના બનાવે છે. અનુકૂલ પ્રસંગ વિષયાદિ પ્રસંગ કરી અમુક કવિની શૈલીની ખાસિયતોવાળી કૃતિ તે ઉપર રચીને, એ સેવાક્ષેત્ર ગુજરાતી કવિઓએ હજુ બેથું પણ લાગતું નથી. ગમે તેવા કનમ અનુવાદ કરતાં આવા નમૂના વધારે રસિક બની શકે, કેમકે વિષયાદિ લોખકના દેશકાળના હોય, વિદેશી અને અપારચિત ના હોય.

અહો હરખ

૪ વરજ, વર્મ્ય. ૬ સહજમાર્ગ, કુદરતી. ૧૪ પૃથ્વીતિલક. જનિ: માતા. દિલનં, છવનં, આત્માનં, સખાનં, સખીનં, બંધુનં આવાં સંબોધનકાવ્ય, વાર્તાવિદ્ય સંબોધનાં હોય, અગર સંબોધન માત્ર એક યુક્તિ કે શૈલી હોય.

શેકરપીયરનું એક સૌનેટ

ઈ. ૧૯૩૭-૩૮. વર્ષે ખેલ્યાં 'દુકાળ' લખ્યું ત્યારે હૉસ્લેટમાંથી 'ટુબી ઓર નોટ ટુબી' એ બાળીતા ભાષણનો અનુવાદ મુક્ત (મહાભારતી) અનુદાપમાં લખ્યા હતા. તે આ સંગ્રહમાં નથી છાપતો. ૧૩ મધુર, પ્રણયનું વિશેષણ ગણાય, હે મધુર, હે મધુરી, એમ પણ લેવાય. શેકરપીયરે આ સૌનેટમાંના લખતાં પોતાવિષેની અંગત વિગતો એમાંથી કહાડવા ઈચ્છે તે વાચકો ભૂલભૂલામણીમાં અટવાયા કરે એવી સાવચેતી રાખેલી છે અને તેમાં એ મહાકવિ અટલો કાવી ગયા છે કે મહેને પણ આ મુદ્દાના શબ્દ વિષે આવી સંદિગ્ધતા રાખવી ટુચી છે. ધનન્ય શબ્દ મહારો છે. આપણા વાચકોને કેવળ તરબુમિયા શબ્દ કરતાં આવો વધારે અસરકારક.

નદી ચાલે ખાટમાં

'કુલી જુવાની' માં શિરીને નાચતાં ગાંધેલું ગાન.

પ્રણયનું કામણુ

ઈ. ૧૯૩૩. શ્રદ્ધા શ્રદ્ધાને વહેમ વહેમને પોરે તેમ તેમ મૈત્રી વજ્જલેપ બને; અને સામીબાનુ આણવિશ્વાસમાંથી ઢાળવાળી આ "અવની" માં કટ્ટી શરૂતા પણ બંધ.

એ ત્રિપદ સૂર

ઈ. ૧૯૩૭. પુત્ર પૌત્ર વધૂને પુત્રી પૌત્રી વરને ધરડા બહેરા વરીલ આગળ ખેલેલી વાર પંડે લગાડવા આણું તે પળનું ચિત્ર; વૃંધનાં મનન સાથે. રહસિ (સં.) ખાનગીમાં. ૧૪ શ્રોત ખાલે—શ્લેષ પણ લેવો.

મૈયાની સેવા

'મતી'ની માફક આ કૃતિ પણ હવે તો જૂના અમાનાની વધારે વધારે લાગતી બશે. આમ કાળપ્રવાહે ઝાંખી પડતી નો નય, તેજ ઉત્તમ કવિતા અને કલા. કવિતાની આધ્યપ્રધાન (દાદરકિટક) બાંધે ઉતરતીજ ગણવામાં આવે છે, એક તો આ કારણે. બીજું કારણ આ કે એક દેશી અર્થસત્ય (વન-સાઈડેડ હાઈ-ફ્રેશ) બેવો ના હોય તે બાધ અતિવિરલ. પોતાને અનુકૂલ નહીં એવી પ્રવૃત્તિને સૌ 'આધ્યજિયા' (૧. ૧૪) વા બીજ ગાળ દઈ શકે. અને તે દંદમાં ગુથેલી દેવાય તેથી કઈ વધારે વજનદાર ના બને. નિત્રાંતમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કાઈપણ માર્ગ પ્રગટ કરતાં બંધુભા-વંતજ પ્રધાન ગાંઝા. ઈ. ૧૯૦૬. અમદાવાદના એક યુવક મંડળને ઉદ્દેશીને. તેમાં પ્રા. સ્વામીનારાયણ, શ્રી હરિપ્રસાદ ત્રવરાય દોસાઈ આદિ મુખ્ય હતા.

ધમ પાલન : એક પત્ર

મુરતના એક યુવક મિત્રને. ઈ. ૧૯૨૭.

એક વૃદ્ધતર મિત્રને

ઈ. ૧૯૩૬. ત્રણ આર્ષ, ચાથી કરી મોકલે. ૭ ભાવિના આખા ગંગનને તિમિર આવરી લે છે. ૮ ઉદ્ધોત : હે આત્મધૃતિ. શેકરપીયર વિષે ઉપર લખ્યું છે : મેં આવી કોઈ કોઈ કૃતિમાં તે માણસના પાતાના નામનું સચન કર્યું નો છે, પણ એવી રીતે કે બાણના હોય તે બે પકડી શકે.

ગાંધી ગુજરાતને

એક લખપતિ ગુજરાતીએ એક મોટી સંસ્થાની સ્થાપના માટે ભારે રકમની સમાવત ગુજરાત બદલે દાખલમાં કરી. ગુજરાતીને નહીં દાખલના હાથમાં આપી ત્યારે. આ દાખલો તે બનતાજ રહ્યા છે. હજી થનાટય ગુજરાતીઆની આંખ ઉઘડતી નથી. દાખલોની અને બીજી કેટલીક "અખિલ ભારત"ની બૂતી અને વિદ્યાર્થી તથા પ્રતિષ્ઠિત બનેલી સંસ્થાઓના વાર્ષિક આવકબચ્ચ હિસાબ પ્રથમથી આજ લગીના તપાસે. ૬૦ ટકાથી વધારે પૈસા ગુજરાતીઆએ આપેલો નીકળશે. એ સંસ્થાઓના (પગારદાર) ઉપરીઆ અધિકારીઆ ચાલકો અને સેવકોમાં તેમ જ સંસ્થાના લાભ મેળવી મેળવીને ગુજરાતીઆ સામે બે હિરિફાટ કરવા બહાર પડતાં યુવકયુવતીઆમાં ગુજરાતીઆની સખ્યા અડધાજ વળશે.

પ્રિન્સ આફ્રે વેક્સને આચકાર

ઈ. ૧૯૦૫. ૧૨ તમ સુતામ. એ સારો પ્રયાગ નથી. જામ શ્રી રણજિતસિંહજી ગાદીએ બેડા ત્યારે પણ મેં આવી એક ટુંકી પ્રાસંગિક કૃતિ લખી હતી તે જામનગરમાં શ્રી હાથીભાઈને વખતે ચલાવતા હતા તે માસિકમાં છપાઈ હતી. નકલ મહારી કને રહી નથી; તેમ જ એ છેક પ્રાસંગિક જ હતી. ન મળે તો ય કઈ ખ્યાલ જવાની નથી.

પ્રથમ મહાયુદ્ધનો આરંભ

૪ નિશાન્યંત. ૪ અમન તે વખતે અમારાં ભાવિ આવાં થશે ને આવા આવા અમારા ઉદય થશે એ રવખાં અત્યંત વડાલાં લાગેલાં. ૭ રવજનભક્તિ. સ્વભૂમિભક્તિ. ૧૪ લખલખાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં મળીને લગાઈમાં ભાગ લીધેલો એવ. હિંદીઆ આશરે પંદર લાખ. મલ્દેરા નોકરો ખચ્ચર, થોડા હોંટ આદિ સાથેના, વળી ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, આદિ જુદા. આ સર્વમાંથી યુદ્ધ દરમિયાન ખપી ગયેલા દોઢ બે લાખ. હિંદી ઉપરાંત ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, અને અમેરિકાના લશ્કરોમાં પણ કેટલાક

હિંદીઓ ધુસેલા. બ્રિટિશ નૌકા સૈન્યમાં ધુસેલા એક પારસી જટલાંદના નૌકાયુદ્ધમાં હાજર હતો. જેવટનો ભાગ મોડો લખાયેલો એટલે આ કૃતિ ભણકાર પહેલી ધારામાં મુકાયેલી નહીં.

સાનિક

‘લિરિક’ પૃ. ૭૨-૭૫. ૮ વારિ, સ્વચ્છ, ઘૌત: સ્થૂલ પાણીનો અર્થ તો ગૌણ સૂક્ષ્મ અર્થ એટલે સંસ્કૃતિન પ્રધાન અર્થ. ખાસ જુવો કે વિરાટ આત્મા સાથે ભળી ગયા પછી પણ આ આત્મા બ્રિટિશ સંસ્કૃતિનો સાત્ત્વિક પ્રચારક હશે એવું આ કવિનું ભાવનાદર્શન છે; આપણી સંસ્કૃતિનાં અદ્વૈત કે સાયુજ્યમુક્તિ જેવું નથી. ગુલબંકી. સૉનેટ.

છેલ્લો મહાવિગ્રહ

પદ. ૪ અતિલોભી, ‘ઓમ્બિયસસ.’ ૫ દટાઈ રહેલો હતો તે. ૮ ઈન્કદ્યુ-અન્જોના રાગચાળામાં.

પ્રભુય પ્રશસ્તિ.

જૂલણ. ‘લિરિક’માં “સુંદરીઓ” એ અનુવાદ જુવો. એ પ્રકારનાં દષ્ટાંતો આ બહારી સ્વતંત્ર કૃતિમાં લઈ લીધાં એટલે તે અનુવાદ આ સંગ્રહમાં નથી લીધો. સામ્રાજ્યની પશ્ચિમ ઉત્તર છેડાની રાજધાનીથી કેક પૂર્વ દક્ષિણમાં આવેલી ન્યુઝીલાંદ આફ્રિકા, હિંદ, સામ્રાજ્યના એકે પ્રદેશમાં આ થપાટ નથી ગાજ રહી એમ નથી. ક્યે દેવયાનીનું જીવન પૂણ ક્યુ તો દેવયાનિએ ક્યનું પણ ૧૦ માર્સ, યુધ્ધદેવ; વીનસ, સૌંદર્ય અને પ્રેમની દેવી. અને એ એ દેવકથામાં પતિપત્ની ગણાયાં છે. પતિનું ખરપર ભરાયું એટલે પત્ની પોતાનાં ભાગમેળવવા બહાર પડયાં. સદાયુવક ‘યૂથ ઈન્કારન્ટ’. એટલે ઈન્કેજ ગદ્યના તે અમર નમૂના રૂપ ભાષણમાં આખા સામ્રાજ્યની રંગ લીધી, તેજ દિવસે આ કૃતિ લખી.

ચાલતા મહાયુદ્ધનો આરંભ.

ઉપલી ચાર લીટી ચાલતા યુધ્ધ માટે લખાયેલી લખાવાની તમામ કૃતિઓ માટે સત્રવાક્ય. એ અને ચીન ઉપરની કૃતિ લખ્યાં ચીનનો ‘જનરલિસિસમે’ (મહા સેનાપતિ) મેંદામ ચ્યાન કાઇ શેક સાથે હિંદમાં આવ્યો ત્યારે. અભ્યરત સ્વધરા. પછીની કૃતિ સૉનેટ; પૃથ્વી. ૬ કુવિગ્રહ, અધર્મયુધ્ધ, મલિન આયુધો, ‘ગેસ’; ઇસ્પિતાલો રેડક્રોસચમૂઆ અશસ્ત્ર વસતી ઉપર ખાખ અને ઝાળીઓની વૃષ્ટિ વગેરે; અહીં રાગ જતુઆ વિષે ચાલુ લખ્યું છે, જો કે આ યુધ્ધમાં હજી લગી એ અશ્ત્ર

વપરાયું નહયું નથી. સામી બાજુએ શરણે આવેલા દેશોની વસતીને પૂરેપૂરી દાબી દેવા અને પોતાના ઉપયોગ માટેનાં ઉત્પાદન તેમની પાસે ગુલામો હોય એમ કરાવવાને જે કેર ગુજરાતમાં આવે છે તે ય કુવિમ્બહનો એક અતિ દુષ્ટ અને ધાતકી પ્રકાર છે. ૧૨ અલખ અગણિત, લેખું ના થઈ શકે એટલા લાખ.

માનવ કંદુક ચંપાતાં.

પદ ૪ હરખે કંપે; હરખે છે, કંપે છે; હરખથી કંપે છે. ૧૦ વ્યક્તિવ્યક્તિના, 'ગેરિસ્લા વિમ્બહ', યુગોસ્લાવિયા અને ચીનના જેવો ૧૮ સપરાગો, વધારે પ્રાણીથી અનિત છાતીએ.

હિટલર વિજય પરંપરા.

ખંડ જૂલણા. 'પ્રસ્થાન' માસિકમાં જે ટિપ્પણ આપ્યું છે તેના ચોથા ભાગ જેટલી જગ્યા પણ આહી મળે એમ નથી. વાચક હકીકત જાણે છે અગર જાતે મેળવી શકશે એમ માની લઈને જ આ ટિપ્પણ લખાય છે. ૬ જગત ભ્રમણ; તેમાં ધમસાણ પાડવું. ૭ 'પ્લિટઝ' શબ્દને છ ડી વિમકિતનો ૨૩ મત્યય લગાડ્યો છે; પ્લિટઝવાળા, પ્લિટઝકારમા. ૭ વાઠ, વૃદ્ધિ (મરાઠી શબ્દ), ગુજરાતીમાં એહો વપરાય છે. ૮ તારા, નેત્ર. તારા-ક્રીડા એ અવયવ ઉપરથી આપ્યું અંગ. ૧૫ યુગલ, ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ. ૨૩ મંદાર પુષ્પ ભૂલોકનાં નથી, ઇંદ્રના નંદનવનનાં છે, અઘોરક યશોધરા પુષ્પોની માલા. ૨૪ આશિયાળા; નમતું આપવું પડ્યું. ૨૬ હે નપુંસક, નોર્વે રાજધાની ઓસ્લો તહારો છળકવલ, કપટકોળિયો. ૩૫ પક્ષ, માસાર્થ. ઘટોત્કચની રીતે. ૩૬ આજ, ઈ. ૧૯૪૦, મે માસ, તા. ૨૭, મધરાત. ૫૨ મયગલ, ગજરાજ. ૬૦ શમ જેનું ધન, જેનું સર્વસ્વ. ૬૧ શામળ્ય, જર્મન. ૬૪ યૂરો, કેટલીક નકલોમાં ખેલા બે અક્ષર ઝાંખા છે વા નથી જ. ૭૦ બર્બર શબ્દ બંગાળી મરાઠી આદિમાં 'બાર્બરસ' 'બાર્બરિયન' ઉપરથી, આપણે અને અપનાવેલા.

પ્રભચાર્તિથી.

અકળભાવિ લગીના પાંચ મણકાને એક કૃતિ ગણવી. બીજા શિવાયના ૪ મણકા સોનેટ છે; વચ્ચું પૃથ્વી છે; અખલાં પાછલાં બે શાદૂલવિકીડિત: તેમાં બીજા અંતે આર્યા છે.

૫ ભીખણ અને ભયભર્યાં માણસાં (તુચ્છાર્થે નાન્યતર) સર્વત્ર વિકટામ્રહે કેર વર્ષા રહ્યાં છે. ભયભીત માણસ અને પ્રાણી (સર્પ જેવાં) ભયાનકે બની જાય એ

ધ્વનિ છે. કવિનાં નેત્ર: મેઘના ધન કાળાં વાદળાં જામી જાય તેમ ઉરે શૂન્યતા વ્યાપી રહી.

એ સૌથી વિકરી.

૬ સંજ્ઞા, ભાન. છેલ્લી બે પંક્તિ આર્યા છે જે ગેય છે. એ કારણથી અથવા પંક્તિ બે નથી ચાર છે એમ, આ સૌનેટ નથી.

સજીવ નથિ તેા.

ખેલા વાક્યમાં કર્તા છે એ કુદરત. ૫ માનવ ચિત્તનં. ૧૨ ગહર, ઘેરી.

જગ્યો ત્યાં.

૨ ધનધણી; ધણુ જેવાં વાદળાં, અનિલની અમુક એટલા બાળક જેવી અમુક ગાવાળિયા જેવી દીસે છે, દરિયો અનેક જાતની એટલા કરી રહ્યો છે; બાળકની, કિશોરની, પથિકની, સંધ્યાના અધીરા પ્રીતમની. ૭ હવાવાઘણ, ‘અયરોપ્સેન’ ૮ વૈધાનરી, અગ્નિમય. દરેક ભાવનાંશબીજનાં હરીફ, સૌને હરાવી હઠાવી પોતાનું એકલ સામ્રાજ્ય સ્થાપવા આતુર, બીજની સત્તાના અસહિષ્ણુ, બંન આ અસહિષ્ણુતા ઈર્ષ્યા ધાતકત્વરિને પોતાની પ્રકૃતિ (ધર્મ) જ ગણી રહેતો. બીજ લક્ષણવાળા ભાવનાંશ તેમને પોષતી તમામ કૃતિઓ સાથે અધર્મી, હાણવાંચાળ્ય.

શાંતીકુંવર.

૧ જસસ કાઈરેટ ‘મિન્સ ઓફ પીસ’ અને ‘સન ઓફ ગોડ’ કહેવાય છે. ૧૨ જગી યજ્ઞ; સળગાવે છે કેવળ લગાઈ; પણ તે ‘નેશનાલિટી’ નો, આઝાદીનો, ‘સિવિલિઝેશન’ના વચસ્વનાં કે એવો કોઈ પાવિત્ર યજ્ઞ છે એમ ઘોષણા કરી રહે છે.

સિંધુ હે.

(૧) પદ. ૩ વિષમ; અતિશય સંકટામણ.

(૨) પદ. ૧૧ રહે વળગ્યા મનુ મનુનં. આ ગીતનું મુખ્ય વડતલ આ છે. ૧૮ મિનર્વા, બુદ્ધિશક્તિઓ અને બૌદ્ધિક પ્રગતિની દેવી. ‘લિબર્ટી’, ‘ઈક્વાલિટી’. ‘ફ્રેટર્નિટી’,—એકેન્ય દેવોદયૂશનની ત્રિપુટ ભાવના અને ઇંગ્લીશ રાજદ્વારી પ્રગતિની ભાવના કે સર્વોપરિ શાસકના હાથમાં સત્તા મર્યાદિત તથા કાયદા બાંધનાર પ્રતિનિધિમંડળે સ્પષ્ટ સોંપી હોય તેટલીજ જોઈએ, રાજદ્વારી આઝાદી એટલે વાસ્તવિક રીતે આ વસ્તુ: એ બેના સંગમથી અર્વાચીન ડિમોક્રસીનો જન્મ થયો છે. ૨૭ ઇંગ્લાંદને દીધેલું વચન કે છૂટક સંધિ નહીં કરે. ૩૦ ચમચિરાટ: આખી પૃથ્વી ઉપર સંહાર કરતો મહાયમ. ૩૧ જીવો ગીતા.

કાન્સ પડતાં હિટલરના મન '૧

૩ અમરકીર્તિ ૩૫ જ્યોતિષરિવેશ-‘હેલો’. ૧૭ મથક, ‘અંચરોડોમ’.
૧૬ ‘ખાડી’—ઈંગ્લીશ ચેનલ. ૨૫ ખટ, જોડા. ૨૬ નૌટિક વહાઈરેસના
સુપરમેન દુનિયા હતે દુનિયાની એવી પુનર્ધાતના કરે, સૌને અધિકાર ધ્યાયતાના
પ્રમાણમાં વધારેમાં વધારે સુખી જીવન મળે વગેરે વ્યૂહ ઊર્મિલ સ્વપ્નશ્રદ્ધાળુ
આશાગંદુ જર્મન પ્રબંધમાં ફિલસફ નીચેશના સમયથી ધણા ફેલાયલા, તેના
નાઝીઓએ પૂરતો લાભ લઈ લીધો અને સર્વોપરિ બન્યા. વિશેષ નિગતમાં કતરવા
જતાં તેો અસહ્ય લંગાણુ થઈ ગય. હિટલરની પોતાની ખાસિયતો પાણુ અહીં
સ્પર્શેલી છે તે માહિતીય વાચકે મેળવી લેવી. ૨૭ મી પંક્તિ અતે અશ્ચર્ય
ચિહ્ન હિંમરી લેવું. ૩૪ વિજેતા, અટિલ્લા; પછી જંધિસખાં પાણુ કેટલાક ઈતિહાસ. ૩૬
છે એ વાક્ય બોલેલો. ૬૫ બાગબાં, માળી. ૩૬ તરૂણુ-આખા મનુકુલમાંની
જુરી જુરી પેટાબતિઓની શક્તિઓ અને અશક્તિઓનું વિજ્ઞાન. ૪૦ હિંદની
કથા-હબર હાથવાળા બાળાસુર (કપાના પિતા, અનિરુદ્ધના સસરા) ની કથા.
૪૩ લિયોપોલ્ટ, બેલ્જિયમના રાજા. ૮૬ ખ-પુખ-ચય: આકાશકુસુમે અવાસ્ત-
વિક આશાઓ અને ગણતરીઓ અને શ્રદ્ધાઓના ઢગ. ૯૩ નેકો, સ્પેનાધિપતિ.

૯૬ મી પંક્તિ પછી હિંમરી લેવાની આડ:-

ગુમાનિ ચિટનો બકે, “ઉદ્ધિસખતકે સ્વામિ છો”,
અભારું જલસેન જર્મનિગણે કુંપો ઘાલશે,
ન જર્મનિ તૃણાન્ન ધાતુ ટિપુંતેત્ર પાણુ ક્યાંયથી પામશે,
લડી શું શકશે જ એ, અમ કુંપો જિલ્દાં જામશે!”
ખતાવું છ ખતાવું છૂં. ઉપર પ્લેન કુખડી નિચે
વચે તુજ જલાજ આટલાંટિકે કુંપે કેટલાં!
ગળું મુજ દયાવવા ધસત રે તું ત્હાં સમાલ,
દુકાળ અહિં પ્રેરવા ચલત તૂં જ કસશે દુકાળ!...

આ છાપબૂલ નથી. ટિપ્પણુ લખતાં લખતાં નવી હિંમરે છું. અને અહીં જ
નોંધી લઈ કે પ્રસ્થાન માસિકમાં આ વિષયના અહીં છાપેલા ઉપરાંત-બીજા મહાકા
છે, તે ઈરાદાપૂર્વક છોડી દીધા છે. એ કિતરતા મહાકા મહારી કવિતાઓમાં કોઈએ
છાપવા નહીં. સામી બાજુ, આ મહાકા પછી અને રૂઝવેલટના મહાકા પહેલાં મહારી

ધોળનામાં એક મહાકાવ્ય છે, હજી હવે લખાય છે, ન્યારે લખાય ત્યારે. છતાં મહાકાવ્ય જ એક એકથી સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે, 'મહાકાવ્ય' નામ જ અવધાર્ય છે, સળંગ માળા કરવી જ નથી, એટલે અહીં વચ્ચે એક કૃતિ રહી જાય છે તેનો ખાધ પાલુ નથી. હજી ઉદ્ધિસપત્તક, 'ધિ સેવન સીઝ', 'ધિટનિયા રૂલ્સ ધિ વેન્સ'— એ ભાવ. ૯૮ ટુપો 'બ્લોકિડ'. ૧૦૧ ટુપકી, 'સબ્મેરીન'. પછીની પંક્તિઓના આંક કુલ ૧૧૭ નહીં ને ૧૨૫ થાય છે, તે પ્રમાણે અહીં માંડું છું. ૧૦૦ છાપેલ છે તેને ૧૦૮, ૧૧૦ ને ૧૧૮ ગણું છું. ૧૦૫ ફેરા, આગલા મહાયુદ્ધમાં છેલ્લા ફ્રેન્ચ સેનાધિપતિ. ૧૧૨ જલદરેણ, પાકા રેવલુની બેડી; પૂરેપૂરા હૃદયભંગ રૂપ બેડી. ૧૧૮ તારીખ ૧૮ મી આગસ્ટ છે; ૧૭ મીએ પ્રનમ છે. ૧૨૧ આ અગ્રણીતરી બહિરાત એણે કરાવેલી હતી; તે ન પંખાઈ ત્યારે સષ્ટાંશની અમુક તારીખે ન્યપ્રવેશ એવી જાહેરાત કરી હતી; હિટલરને તો હજી ત્રીજી અક્ટોબરમાં આગળથી તારીખ જાહેર કરવી હતી, પણ સેનાપતિઓએ એને કરવા દીધી નહીં. ૧૨૨ કાલુ; શુભ ટાણું (મરાઠી-સાણ). ૧૨૫ એહ, અર્થાત્ બ્રિટનોનું ગુમાન. અનં એ તમામ જૂની પુરાણી કલ્પનાઓ.

રૂઝવેલ્ટ : ૧

ખૂણા. ૩ મિત્રદ્રવ્ય, ક્રાન્સ ને ઇંગ્લાંડ. ૫ ખર્ચો, ખર્ચો માટે વહેંચિત.

રૂઝવેલ્ટ : ૨

અનુષ્ટુપ. ૧ રાજર્ષિ, વારિગટન. ૬ તાટસ્થ, 'ન્યુટ્રિસિટી'. ૧૪ સોળ કલામાંથી અર્ધી પણ. ચૂંટ, ચૂંટણી 'ઇલેક્શન'.

ચીન

શાફ્ટલેવિકીડિત. ૩ ક્રાન્સમાં ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન (૧૭૮૯) જેલાના વર્ષોમાં; કોલમ્બસી ખંડ, ચુનાઇટ રેટસમાં ઇંગ્લાંડ સામે સ્વાતંત્ર્યવિગ્રહ આરંભતાં. અંગારાખીજમાંથી વધીને દૃઢ સંકલ્પ રૂપ તારા બંધાય છે જે અચલ ચળકશે. ૬ પાસ્ટીફિકેટ નવો તારો ચીન.

પાદ્યુતિ ને છુર્ષ

૧૯૪૦. પ્રજ્ઞ ગાંધીજીના જીવનના એક પછી એક મોટા ખતો આવે રૂપરૂપ છે. નાહદ'ધો; નાહદન આધો. ન્યૂ; સર સેચુઅલ હોર. ૩ મેહરમદ અને શૌક્તઆલ. મહારો ઉચ્ચાર્યા. પ્રોવિન્સિસમાં કોંગ્રેસની અને સર્વપક્ષી મંત્રીસમિતિઓ.

ધ. ૧૯૧૮ ની પ્ર.

કેળવણી કોન્ફરન્સ મટિ ગાંધીજી ભરૂચ આવેલા ત્યારે સાંજે મોટી જાહેરસભામાં અનેક ભાષણો થયેલાં અને મહારા ઉપરે દબાણ થતાં તત્કાલ મેં ભવભૂતિના ધીરિધ્વતા એ સ્લોકની જેલો બે લીટી સાથે ત્રીજી નવી અને ચોથીમાં એક રાજ ફરવીને આ પ્રશરિત ઉચ્ચારી હતી. પાસે જ સ્વ. આનંદશંકર ધ્રુવ હતા, તે કહે... મેં જવાબે નીધેલો: “ભવભૂતિના મૂલમાં એનો ઉપાંત્ય રાજ ‘દર્પ’ નબળો છે જ, પણ ત્હમે પ્રાચીનપૂજકો દોષ જુવો જ નહીં તેનો શો ઉપાય !” —અહીં અક્રિય અને તમાગુણી શાંત નહીં સક્રિય સાત્ત્વિક શાંતરસ સમજવો.

આધુનિક વરરાજ

કટાક્ષ કાવ્ય છે; ક્યારે લખેલું તે નથી જણાવવું.

ખંદાની લવરી

આને કાલએ અપધાયગદના પ્રતિકાવ્ય લેખે લખેલું ન ગણવું. મહેં શ્રી ન્હાનાલાલ કૃત કુલડાં કટારીને ન. ભો. ત્રી. એ વખાણી ત્યારે તેનું પ્રતિકાવ્ય લખ્યું હતું, પણ તે કાઢી નાખ્યાને ય વર્ષો થઈ ગયાં છે.

પાંચવારનો રાસ

જુવો ‘કિયતી જુવાની’.

અદ્ભુત ગીતાવલિ

બેટાના બેટમથ વગેરે લાડપેલા અપખંડ જાણીતા છે તેમાં હું ‘અદ્ભુત’ એ નવો ઉમેરે છું. વિધુર આટલો જેલો ના થયા હોત તો દ્રોહિત્રો મહારી સાથે બાળપણમાં વધારે રહ્યાં હોત, અને બાળકો વિષે તથા બાળકો મટિ મહારી કવિતામાં વધારે કૃતિઓ કુદરતી રીતે આવત.

(૧) ૨ ઘટિ, ઘટમાં.

(૨) ૩ સજ સાહસ વાંચવું. ૬ તરિ, તોપણ; (મરાઠી).

(૪) હિંદવાણીઓ જ્યાં ને ત્યાં જ્યારે ને ત્યારે વળગાડ કહે છે, અને તેને નમનતાઈથી તથા તે રાજ રહે એવું વર્તન કરીને વદાય કરી દેવા મથે છે.

(૫) ૨ અડાણિ: અનાય; ‘ગામઠી’ તોતડી વગેરે. ‘અનાય’ નો જાણીતો અપખંડ છે અનાડિ. એની વ્યુત્પત્તિ ‘અનાય’ રાજને બદલે ‘અજ્ઞાન’ માંથી પણ એસે; શાષ્ટું, ‘સ-જ્ઞાન’; અડાણું, ‘અ-જ્ઞાન’.

(૮) ૭ મુગ, જનવરો વનેચરસૃષ્ટિ. ૧૧ દલો પાંદડાંનો પુટ. કુમળાં પાંદડાં

પોપચાંતા હૈપમાન લેખે સૂચવ્યાં છે. ૧૬ મંદાકિની, આકાશગંગા. તારાથી પોતપોતાના ગુમખાંમાંથી. ૧૭ તારક, આખની કીરી.

ઉત્તમ વાચક કૌણ

આ એક કહીમાં આપણી આખી લિપિ—એ ઓ અને એ એ સાથે આપણી ‘બારાખી’ ના તમામ સ્વર, તમામ વ્યંજન, અને કેટલાક જોડાક્ષર સમાવ્યા છે; સાથે લખાણ અર્થહીન કે છેક તુચ્છ અર્થવાળું નથી. થોડામાં થોડા શબ્દોમાં આટલું બધું સમાવવાની ‘ચમત્કૃતિ’ સાધવાને જ આ કહી લખી છે. ૩ પંડભૂતિ: અનુભવ, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, સ્વાનુભૂતિ એટલે બ્રહ્મજ્ઞાનનો અર્થ અહીં નથી. ૫ કલામ: વચન, સિદ્ધાંત, સૂત્ર. ૭ વસ: વસ્તુ. પૂનાના ગુજરાતી બંધુ સમાજે હસ્તલિખિત સામયિક આદ્યુ’ ત્યારે પ્રમુખ એટલે મેં તેના સૂત્રવાક્ય લેખે એક છપ્પો લખેલો તેમાં તમામ કલાઓને સ્પર્શી હતી. ‘બ્રહ્મસત્રિય ત્રિમાસિક’ ના બીજા કે ત્રીજા વર્ષમાં સૂત્રવાક્ય માટે એક અનુષ્ટુપ કે બીજી કોઈ ટુંકા કહી લખી હતી. આ બેમાંથી એકેની નકલ મહારી કને નથી.

કક્કો

પ્રથમ અવિષય ઉપર કૃતિ લખેલી સર્વેયામાં હતી; એ હાથ બાળકોને લાંબો પડે એટલે તે રદ કરી આ લખી; કુમાર માસિકમાં પ્રકટ કરી ત્યારે પહેલી સુધારણા કરી; કિશોર માસિક આરંભતા તેના તંત્રીઓ માગી એટલે ફરી રદો મારીને માસલી; અહીં પ્રકટ કરતાં ત્રીજા છેલ્લો હાથ માડું છું. હવે કશું નથી ફેરવવું. ૧૧ સેવા શબ્દમાંથી સે કેટલીક પ્રતમાં નહીં છપાયા હોય. ૨૪ દીર્ઘ ઋ વિષે કહ્યું છે. ૩૦ ઔઠ: સાડાત્રણ. ૨૬ મંજુમાં મોટું મીડું ખોડા બનું પ્રતિનિધિ છે કંડમાં ભૂ નું એકમાં ઠ નું માટે જણાવું. તેમજ સંબંધમાં પહેલું મ નું અને બીજું ન નું પ્રતિનિધિ છે. આમ આપણી લિપિમાં વર્તુલી કે પોલું મીડું (ગણિતમાં શૂન્યના ચિહ્ન લેખે વપરાય છે તે) નાસિક્યાનું પ્રતિનિધિ જ છે; જુદા જુદા નાસિક્યાને યથાયાગ્ય લખવાની તકલીફ ઉગારવાને વપરાય છે. નિર્ણયસાગર જેવાં છાપખાનાં સંસ્કૃત કે મરાઠી છાપતાં પણ એ પોલા મીડાંનો આવો ઉપયાગ આજ વર્ષેથી કરતાં આવ્યાં છે.

પૂના અને ખુંબાઈ

ખરી રીતે આપણે પૂણા લખવું બોલવું નેહએ; દખણીઓએ ગુજરાતી બોલતાં લખતાં અટકવું નેહએ. પણ બેમાંથી એકે પ્રભુ એમ કરે એવો સંભવ આછો છે.

પોતે મરાઠી લખતા હોય ત્યારે જુ ને થ વાપરે, ગુજરાતી લખતાં ન અને ત વાપરે એવા ઠોસકદાસો પણ નથી એમ નથી. ઈ. ૧૯૪૧, નાતાલની રચના. એ લખતાં લખતાં આ નવો છંદે બેસી ગયા. એને 'આર્યાતિલક' નામ આપું છું. પંક્તિ ૧ લી—આર્યાની ૨ છ પંક્તિ; ૨ અને ૩—આર્યાની ૧ લી પંક્તિ; ૪ થી—દ્વાર્ધમાં ચાર માત્રા વધારે, ઉત્તરાર્ધ આર્યાની ૧ લી પંક્તિનાં: એ પ્રમાણે એનું માપ છે. મહિષાધણુ: ભેસોના ધણુ જેવી. શિશુ ધનોનાં (ધુમારાના અહીં તહીં ન્હાના હગલા) ના ધણુ સાથે ગિરગીઆ, મિલો, જેમાંથી એ ધુમારા નીકળ્યા કરે છે તે. ૭-૮ પૂણામાં માત્રુતિ અને ગણપતિનાં દહેરાં જાણીતાં છે: મુંબઈમાં માતા અને શિવનાં. ૧૦ આળુંદીમાં જ્ઞાનોબા અને તેની જહેનની. ૧૨ મૈત્રી કરુણા મુદિતા —એ ભાવ ત્રિપુટી જોઈ ધર્મની ખાસ, અને જુજની ન્હાની મોટી તમામ સારી મૂર્તિઓમાં સ્પષ્ટ અંકાયલી. ૧૩ ચિકાટી, મરાઠી ભાવાનાં આ સ્પષ્ટ જાણીતો છે, એ પ્રેમના એક ખાસ ગુણુ મોટું સર્વત્ર વપરાય પણ છે. પાકું=શ્યામલ. ૨૦ ગાંધીજી; રવીંદ્રબાબુ. ક્યય: આદર્શમૂર્તિ.

પાંચમો ગુરુછ ટિપ્પણુ સંપૂર્ણ.

ટિપ્પણુ

ગુરુછ ૬: અંગત

ગમે તો સ્વીકારે

૭-૧૪ ઈ. ૧૮૯૧ આસપાસની વાત છે. પણ એવા ધા વાગે રૂઝાય વાગે રૂઝાય એમ ધણાખરાનાં જીવનમાં ચાલ્યા કરે. આરંભમાં આ અનુભવ નથી હોતો ત્યારે એ ધણા કારી લાગે. ૩૧ રોમાંટિક શૈલીમાં આવ્યા કરે એવો અહીં જરા ગોટાળો છે. થોડું ફેરવી થોડું ઉમેરી સુધારી લેવું જરા પણ અઘરું નથી, પણ મૂલ ક્યાશનો આ ઠાવ જાણીને રહેવા દઈ છું. મહેને રોમાંટિક ગોટાળા ઉચિતાનુચિત રૂપકાદિના ખડકલા વર્ગે નથી પસંદ. મહારી રુચિ છે હડીને આંખે વળગે એવાં સ્પષ્ટ સુરેખ ને મર્યાદિત ચિત્રોના સૌન્દર્યની. ૩૭-૪૨ કૃતિનાં આ અંત વડસંવર્ધનની શૈલીનાં છે; કાન્તને પ્રિય થઈ પડેલો. ઉપરાંત મૅથ્યુ આર્નેલ્ડ જેવા એના અનુયાયી-આની કેટલીક કૃતિઓમાં પણ આવા અંત જોવામાં આવશે.

પ્રીતિના સ્વાતંત્ર્યહેલા છેલ્લી લીટી સંગ્રહરા.

સખા મહારા સખી મહારી ગઝલ. કમમાં આ પછીની બે કૃતિ આની ખેલાં વાંચવી.

સાથી એ મહારા અંબની ગીત. ૬ ખોખો પાથરતી, ઉત્પ્રેક્ષા. આ સમયના કાન્તના લાંબા મૌનનું એક કારણ એમની પ્રથમ પત્નીથી એમને એકજ પુત્ર હતો તેનું અવસાન. આવા ધાની ગમગીની કાન્તને હંમેશા લાંબા સમય રહેતી.

અદ્વૈતાન સખ્ય ગુલખંડીની સૌથી ખેલી કૃતિ આ. પણ લખી ત્યારે તો હું ખંડ નારાયણે એવું કંઈક લખું છું, એમજ લખેલી. પછી આ કૃતિ ખોવાઈ ગયેલી. આવા પ્રયોગ ફરેલો છે તે ય ભૂલી ગયેલો. ઈ. ૧૯૧૬ માં આ મેં પાછી જોઈ ત્યારે આ તો નવો છંદ છે, નવા છંદ લેખે ખેડી એની શક્યતાઓ તપાસવા જેવો આ છંદ છે એમ જોવામાં આવતાં એનું નામ ગુલખંડી (ગ=ગુરુ લ=લઘુ; ખંડી=વાંકો-ચુકો, 'ખંડો' અનિયમિત લંબાઈની પંક્તિઓવાળો) પાડ્યું: એ છંદ અને નામ પ્રથમ ખેલાં ઉપાડયાં શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાએ, જો કે એમના ગુરુજી પ્રો. ન. ભો. દી. એ તો હસી કહાડેલાં. ૧૦ વીર્યવાન, સહી નથી. સહીમાં પર્યાય શબ્દ ના ચાલે, જેમ 'ભણકારા' માં છે તેમ મૂલ વિશેષનામ જ જોઈએ.

વડલાને છેલ્લી સલામ

ઈ. ૧૯૨૩ માર્ચ ૧૦મીની રાતે લખી. પછીના અક્ટોબરની ૨૩ મીએ સરકારી નિયમે નિવૃત્ત થવાનો દિવસ, પણ વચગાળાની ફરે' રજા લઈ હું જોલો છુટો થયો. આખી નોકરી દરમિયાન મેં ખીજ ફૂલો એકજ ભોગવેલી, રાજકોટ ૧૯૦૯ ના આરંભમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વર્ષ આખરે કાઠિયાવાડ વતી ભરવા ઠરાવ્યું ત્યારે તેના કામકાજને બધો સમય આપવા દશ માસની ફૂલો લીધેલી તે જ. ઍક્ઝ કૉલેજ પૂના=વડલો. હું ત્યાં પ્રથમ ગયા ખી. એ. ના વિદ્યાર્થી લેખે ૧૮૮૯ શરૂ થતાં; ખીજ વાર ગયો ઍક્રિટંગ પ્રોફેસર લેખે જૂન ૧૮૯૬ થી બે વર્ષ; ત્રીજ વાર કાયમી પ્રોફેસર લેખે ૧૯૧૪ ના આરંભથી. અને નિવૃત્ત થયા પછી પણ પૂણે જ રહ્યો ૧૯૨૭ લગી. '૨૭ થી '૩૭ લગભગ દશ વર્ષ-વડોદરા. ૧૯૦૪ થી '૧૩ ની આખર લગી રાજકોટ રહેલો: '૮૮ લગીનાં બચપણ કિશોરવય. રાજકોટ, ભરૂચ, ભાવનગરમાં; ભરૂચ સૌથી ઓછો કાળ. '૯૩ ની આખરથી '૯૫ લગી મુંબઈ. '૯૬ માં હોળીથી દશેરા લગી વડોદરા પછી ૧૯૦૪ લગી અનંબેર (વચમાં બે વર્ષ પૂણે). '૩૭ થી મુંબઈ છું. ૧૨ ભમતો પંખી: ઉપર પ્રમાણે મહાં જીવન અનેક

સ્થલે એવી રીતે વહુ છે, કે કોઈ પણ એક જગા, નાતબત, મન કે માંતનો મહારા ઉપર પૂરો અમલ બેઠો નથી; હું નથી ગુજરાતી, નથી દખણી, નથી કાઠિયાવાસી, ભરૂચી નથી; પ્રણેત્ર નથી, મુંબાઈગરી નથી, વડોદરાનો નથી, અજમેરી નથી, રાજકોટી નથી,—હિંદી છું. અને અનંજળ મહને બ્રહ્મદેશ કે કલકત્તા લઈ જતો તો ત્યાં પણ જતો અને રહેતો. કલકત્તા કે બંગાળ ગયા વગર અજમેરે જ મહને પા બંગાળી બનાવેલો, જેમ પૂનાએ મહને છ આના દખણી બનાવ્યા છે... દમડ: પથરા (મરાઠી). ૧૯ શક્તિસિદ્ધિ: આરોહણ પ્રણામાં ૧૩ થયું અને મહને વિશ્વાસ પડ્યો કે હું કવિથઈ રાક્ષસ. તે પ્હેલાં ફરેઈ માધવરાવ પેશ્વા મેં પ્રણામાં લખેલું અને વિશ્વાસ પડેલો કે હું શોધખોળનું અને સર્જક કામ કરી રાક્ષસ. ૩૦ અમર્યા વડલા, આ ખોટું પડ્યું છે; ડૉકન કોલેજ બંધ થઈ ગઈ છે.

— એ ઘર સુંદર

અંજળી ગીતના માપમાં ત્રીજી ચોથી પંક્તિમાં જરા ફેર કર્યો છે, એ ઘર છોડી ખીન્ને રહેવા ગયા તે જ રાતે, ઈ. ૧૯૩૦. ઘર માલિકનું નામ કે તેનું ચોક્કસ સ્થાન બાણીને નથી લખ્યું. ૮ જના મહેલના બગીચામાંથી માતાજીના મંદિર મટિની કુલપાતરી રોજ મળરકે એક હાથી ઉપર મોકલવામાં આવે છે એ હાથીના ગળામાંની લાંબી મોટી ઘંટા રોજ સવારે આખે રસ્તે “મહાલે” છે.

એક મિત્રને પત્રો

જુદે જુદે વખતે લખેલા છે. એ મિત્ર બિચારા બ્હેલા ગત થયા છે. ૧ પુણ્યહર ખાલુ” એમના નામનો પર્યાય નથી, ન્હાનપણમાં એમનું લાડનું નામ હતું, જે અત્યારે એમના કુટુંબીઓને ય આજ લગી યાદ રહ્યું હોય ભાવ્યું, તેનો પર્યાય છે. ૫ રૂના આખ; મ્હેરાનાં તેજ. ૧૦ અગ્નિધર્મોલ્લુ ઝાઝ; ચિતા. ૧૨ કમ્બ (જૂ. ગુજ.) કાર્ય, કર્તવ્ય. અમારો સાથરો તો સમેટી લેવાયો છે. ૧૪ સ્તુતિ પાઠક પાઠ હતો, તેથી કોઈ જામમાં પડે કે અહીં શ્રી રામનારાયણ પાઠક વિષે કઈ ઈશારો હરો, મટિ ફેરવો. ૧૮ ખ-માર્ગ; આકારની વાટ.

(૨) આર્યાની જાતિમાં દરેક પંક્તિને; ઉત્તરાર્ધ ૧૫ મારાનો, એ છંદ. ૩ ઉદાહરણ, બોહાડવું.

(૩) છંદ મિશ્રણ છે. આ છેલ્લા પત્રની પંક્તિ ૩-૪ માં ‘મનખ’ સુધારીને અનુક્રમે ‘તો જન’ અને ‘છે જન’ વાંચવું.

જાહેર પવન

અને એ જેવું 'નસીબન' ઉપરથી શ્રી ખખરદાર જેવા મહેને જે કહેવું હોય તે કહે: પ કિતગોનો સાચો અર્થ લીધા વગર જે કઈ કહેશે તે નિરાધારજ ગણારો. ખેશક, અહીં શ્રીકૃષ્ણ જે અર્જુનને ગીતામાં કહે છે તે મત અને તે વિચારસરણી અને તે વ્યુહના ટેકો હું લઉં છું એટલે શ્રી ગાંધીજીના "સત્યાગ્રહી" આહિંસાવાદ અથવા 'અકસ્ત્રીમ પોસિફિઝમ' થી હું જુદો પડું છું. પણ કોઈથી જુદા પડવું તે તેની નિંદા ખરાબર નથી. પૂજ્ય ગાંધીજી પોતે તો એમ નથી ગણતા; તો આ બાબતમાં શ્રી ખખરદાર પણ એમનાથી જુદા પડી એમની નિંદા કરે છે એમ લેવું ?

કવિતામાં કટાક્ષથી અને બીજી અનેક અડકતરી રીતે નિંદા દર્શાવાય છે. અહીં ગુધાની છુક, લસણની વાસ વગેરે કુત્સિત સૂચનો આવે છે, તે શું ગાંધીજીની નિંદા માટે આવે છે ? કયા તટસ્થ વાચકને ગળે આવી પક્ષિલ અને ખારીલી વક્રીલાત ઉતરશે ? જેને ફલીલો તોળીને મત બાંધવા હોય, તે તો ખુલ્લું જોઈ શકે કે અહીં ગાંધીજીનું ઉપમાન પવન નથી રણશિંશુ છે. ૧૨ કારમું; ખેહુદું; કર્તવ્યની ચોકખી દિશા બુલ્લવનારું વારતવ પરિસ્થિતિથી છેકળ વેગળું. આ અને પછીનું 'નસીબને' એ સૉનિટ વચ્ચે કેટલાંક વર્ષના ગાળો છે; એ જુદા જુદા સંજોગો ઉપર તે તે સંજોગને અનુલક્ષીને દરેક લખાયું છે. શ્રી ખખરદાર જેવા અહીં પણ કહી શકે કે 'અસાધુપથ' 'કુનાયક' વગેરે રાખ્તો દારા હું પૂજ્ય ગાંધીજીને નિંદુ છું; અથવા કોન્ગ્રેસ અને તેની રાજનીતિ અને તેના નાયકોને નિંદુ છું. દરેક રાજકીય પક્ષ બીજા સમકાલીન રાજકીય પક્ષથી જુદા મત ધરાવે છે, અને કેટલીક મુદ્દાની બાબતોમાં એક બીજાનો કટો વિરોધ પણ કરે છે; એ હકીકત છે. આવાં અન્યોન્ય મતભેદ ખંડન આદિ રાજમંકરણી જીવનમાં સાધ્યાજ કરે છે. મંત્રશાસની (રેમોન્ટેટિક) રાજમંકરણ પ્રવૃત્તિઓથી ટેવાયલા માણસને માટે આમાં કશું જનવું નથી; તેમ આવાં ખંડનોમા—એ ખંડનો હોઈનેજ અગત નિંદાઓ પણ છે, એમ લાગતું નથી.

પત્ર ૩૧-૭-૩૭

અમદાવાદના મિત્રોને ત્યાં જતી વખતે જરોદરેથી. રવ. પ્રોફેસર સ્વામીનારાયણ, શ્રી હરિપ્રસાદ દેસાઈ (દાકતર) વગેરે ને પત્ર, તે આગલી પેઢીના મિત્રોને; અથવા ચાલતી પેઢીનાને; તે રાજમંકરણી પ્રવૃત્તિને પ્રધાન કર્તવ્ય માનતા મિત્રોને, આ સાહિત્યકલા પ્રવૃત્તિને પ્રધાન પ્રવૃત્તિ ગણતા મિત્રોને. ૨૧ થી ૨૪ વ્હાલી મિત્રો રાત્રિ એ ઉપમાનનું ઉપમેય શું ? વ્હાલી જુવાની. દિવસે ચંદ્ર દેખાય છે ખરો, પણ તે ધૂળ; વૃદ્ધ યૃદ્ધને જીવ્યા કરવું તે ય ધૂળ.

આશાને, ૧૭ મું બેસતાં

એટલે લખ્યું ૨૩-૧૦-૩૫. સાતડસાત=(૧) ૯૭, (૨) હેક નિર્બલ નપુસંક
આ બીજો અર્થ કૃતિનો ઉપહાસનો આશય પોષે છે. એ તે વળી ચાહવાની ઉચિત
વસ્તુ! વાહરે નફ્ટ! અશક્ય વસ્તુ તે વળી બનતી હશે, વાહ રે, નફ્ટ! ૪ સાલી
સાલી; (૧) સાલે સાલે, હર સાલ; (૨) હે સાળી, હે સાળી! લળ ને અભેદ:
અને ભર્યસુરત બિલાસાં ઉપલી વર્ણના લોકોના ઉચ્ચારણમાં જ બહુ જ આછો
સંભળાય છે.

આશાના લાભમાં

ઉપલી અને આ સાથેજ લખેલી. સુલટ અને કુદરતી લાગણી આશાની કે
નિરાશાની? ઉલટ: (૧) ઉલટું (૨) ઉત્સાહ. મતલબ કે આ આર્થા સંદિગ્ધ છે:
નિરાશાના લાભની ચ ગણાય.

સ્વપ્ન: ૨૩-૧૦-૩૭ સૌનેટ. ૧ ભાર: મળરકાનું ૧૦ સુભગનેણ બહુવીહિ.
છેલ્લી પંક્તિ પૃથ્વીતિલક.

ભાવવૈવિધ્ય

કચ્છમાંડવીથી વ્હાણમાં પાછો આવ્યો ત્યારે મુંબાઈમાં વ્હાણથી ઉતરીને ઘેર
પ્લોન્ચો તેટલામાં રચાયું. સૌનેટ. ૭ 'પરધામ'; સ્વર્ગ; આપણું સાચું
અંતિમસનાતન ધામ.

આશીર્વાદ: અખાત્રીજ 'દૃષ્ટ'.

આ આશીર્વાદ મુંબાઈનાં એક પરાંમાં પરણતાં એક જોડાંને તેમના લગ્નપ્રસંગે.
કન્યા રાજકોટની, ૧૨ અવર, અનંદો.

શ્રી પૂલક્ષણને; શ્રી પતીક્ષને એમના કાવ્ય સંગ્રહો પ્રકટ થયા પછી થોડા જ
સમયમાં પ્રસંગોપાત. બીજી-આર્થો. છંદ+અખતરાએ ૭ મયગલ, ગળરાળ.
છંદિલ: (૧) સ્વછંદી, સારા અર્થમાં (૨) સાહિત્યરાગી એ અર્થ પણ લેવાય.
૮ અણનમ અને મજ્જ એમ લેવાય; પણ અણનમનમાં મજ્જ એ અર્થ વધારે સારો.
'વહેરા' ને 'પુરાણા હય' નું ઉત્તર.

શ્રી કમારંકર જોષીએ આ વસંત પંચમીએ 'વહેરા' અને 'પુરાણ હય' ના
ઉપમાનવાળું સૌનેટ લખ્યું (આ સાલ 'કુમાર' માં પ્રકટ પણ થયું છે.) એ મહને
મળતાં જ મેં આ ઉત્તર લખ્યું, ૧૯૪૨. અહીં પ્રકટ કરતાં પહેલાં મહારી આદત
પ્રમાણે મૂલ મુસ્તદ્દામાં થોડા પાઠફેર થયા છે. ૨ બટુક, માનસ અપત્યો. ગર્ભ-

દશામાંથી બાલક અવતરે છે એટલે શું ?—તે પ્રકાશ વાયુ અવકાશધૂટ (મીઠળાશ, - માથે ગગન) અને મેળ મુજબ સ્વપ્નાં જોવા મનસ્વી “ધાટ ધડવા” (“આભમાં” શબ્દમાં આકાશ, વાદળો, સ્વપ્નાં ત્રણેનું સૂચન છે) ના દહાવા મેળવે છે. ૫ મહા-વિષયો. ૭ વળતું લળતું સાષ્ટાંગ નમતું વગેરે. ૧૦ હથ જગે; સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને પ્રધાન કર્તવ્ય ગણતી-આપણા ગુજરાતની-નહાનીશી.દૂનિયામાં. ૧૩ કલા-ગમન (‘ગેઈટ’)-ભાવના આદિમાં. ૧૪ પૃથ્વીતિલક.

અર્પણ મ્લોકો

સિદ્ધ તે જ પ્રસિદ્ધ, કેમકે તેની જ પ્રસિદ્ધિ ઉચિત—એ આખો જન્મારો પાળેલા નિયમમાં અહીં ત્રણ અપવાદ કરવા પડે છે. ૧ હું અર્પણ-મહારા અભિજ્ઞાન શાકુંતલનું છે; બીજું માલવિકાગ્નિમિત્રનું છે; ત્રીજું (શ્રી પ્રભાશંકર પદ્મણીની સંમતિથી એમને) વિક્રમોર્વશી ભાષાંતર માટેનું, પાંચમું (શ્રી આનંદશંકર ક્રુવની સંમતિથી એમને) “નવીન કવિતા વિષે વ્યાખ્યાનો” નું, છઠ્ઠું (પ્રમુખ મોહનભાઈ ગાંધીજીની સંમતિથી એમને) “ગોપી હૃદય” માટેનું છે; જે ત્રણ હજી હવે ખુદાર પડશે એટલે કે (હજી સિદ્ધ થયેલ ન હોય) પ્રસિદ્ધ થયાં નથી. ૪ થું ‘પ્રયોગમાલા’ નામે મહારી ત્રણ ગદ્ય કૃતિઓના એકઠા સંગ્રહનું છે. એમાંથી એક ભાઈનું અવસાન થઈ ગયું છે.

મહિમાધની પત્રધારા

એ નામે એમના કેટલાક પત્રોના સંગ્રહ ‘કાન્તમાલા’ માં મેં ગોઠવીને મુકેલો તેનું સૂત્રવાક્ય. છેલ્લી લીટી મહારી તે કાળે જે અંગત લાગણી તે દર્શાવે છે, એ પત્રોનું બિનંગત રીતે મૂલ્ય નથી આંકતી.

અક્ષ હવ, કવાપિ

પ્રાણને માટે અનલનું રૂપક સમસિતોષ્ણ ભૂભાગના વતનીને મોંઘે કુદરતી. કવ+અપિ, ગમે ત્યાં; કોઈ પણ જગા કોઈબી પરિસ્થિતિ આ આખા જન્મારાના કડવા અનુભવે પ્રધાનપણે દુઃખદ સાબીત થઈ ચુકી છે. તેના જેવી નહારી તો નહીં જ હોય!

છટ્ટો ગુરુજી, ટિપ્પણ, સંપૂર્ણ.

ટિપ્પણ

ગુચ્છ ૭: કલ્પિકા-પરિશિષ્ટ

આ કલ્પિકાઓમાં કોઈ કોઈ સ્વતંત્ર રચના છે, પણ ઘણી ખરી તો તરજીમાં કે અનુગુજનો છે. મહને આણું આણું ટપકાવવાની લાંબા કાળથી આદત છે. સંસ્કૃત કે ઇંગ્લેજ, કવિતા નાટક કે કોઈપણ નવતનું સાહિત્ય વાંચતો હઉં તે ચોપડીમાં ચાલતી કલમે જ બે લીટી કે બાવીસ ટપકાણું. આ બધું કઈ પ્રકાશન યોગ્ય હોયું નથી; સામી બાજુ, કોઈ કોઈ વાર અનાયાસે મૂલની વિશિષ્ટતા આખા પકડાઈ પણ નય. આ સર્વ લેખિનીલીલા અને ચદ્દાચર્યનાઓના સંગ્રહ કર્યોજ નથી. ઘણી ઘણી વહી ગઈ છે, ફાડી પણ નાખી છે. સંગ્રહ લાયક્તી બધી કલ્પિકાઓ પણ ભેગી કરવા જતાં, ન જાને સો પાનાં થાય પોણોસો થાય; આ સંગ્રહને એટલો મોટો કરવો જ નથી. માત્ર જુદી જુદી વાનગી લેખે અહીં એકબે એકમે આપું છું. આપણાં જૂનાં સુભાષિતો, સોરઠા, દૂહા, આદિ ભેગાં કરનારાં સાહિત્યશોખી વિદ્વાન વધતાં નય છે. સાથે આણું નવું કલ્પિકા-સાહિત્ય પણ લેખકો અને કવિઓ વધારે એમ ઇચ્છું છું. આત્મીય ગણું તેવા સ્નેહીઓ ઉપરના કાગળોમાં પણ અવારનવાર ચાલતી કલમે કાવ્યકલ્પિકાઓ લખાઈ નય:— એવા પણ થોડા નમૂના આપું છું. આવતી આવૃત્તિ મહારે હાથે થવા પામે, તો તેમાંથી આ બધુંય કે ઘણું ખરે છોડી પણ દેવાય.

કેટલાંક સૂત્રવાક્યો

કેટલાંક તો ફરંકે ગુચ્છના મુખપૃષ્ઠ પાછળ અપાઈ ગયાં. મહારાં ખાસ બે “અંગત” માં. અંગ્રેજી ગુજરાતી બંને પાઠ આપ્યા છે તેમાં પણ ત્રીજું તો સ્વતંત્ર છે. માત્ર ગુજરાતી પાઠ છે તેમાં સૂત્રવાક્ય ૪ થું, મંગલોક્તિ ૨ જ, સ્વતંત્ર છે. ૨ જું સૂત્રવાક્ય જાણીતી પારસી ધર્મબોધિત નીતિત્રિપુટિ છે. ૧ લા સૂત્રમાં પ્રાણિઓ શબ્દ એક વચને — જીવડો. ખીનમાં સાચવરણી=સાચને જ વરનારી, પોતાના પતિ સત્ય પ્રતિ પતિવ્રતા. ઉજળી+અનવધ (વિશુદ્ધ).

કવિઓની મજાસિસ

ગાં. મા. ત્રિ. પ્હેલું, બતૃહરિ-રત્ન મહાન; અહીં એનો તરજીમો. ખીજું એમણે પોતે સંસ્કૃતમાં રચેલું તેનો તરજીમો. એ સંસ્કૃત પાઠ—મહેઞ્છાસમીરસ્ય શાંતા લહર્યો ભવેયુર્યદિસ્યાન્મહેઞ્છા મમેઞ્છા. અત્ર મહેઞ્છા=‘ધિ મેટ વિલ’, ‘આંહમાંઈ પ્રોવિડન્સ’.

દેનિસન

પહેલા માટે જીવો 'પેલેસ ઓફ આર્ટ'; ૨જ માટે 'ઇનમેમોરિયમ'; ૩ જી એક લઘુ કૃતિ છે, 'ફ્રાવર ઇનધિન'. પંથિલ: પંથો સ પ્રદાયો ધર્મોની. ૨ જી આર્થો છે. ૩ જી ગુલબંકી. કે, આ બીજા એક બે અનુવાદ જડયા છે.

શેકસ્પીયર 'સીઝર' માંથી એક ફકરાનો ગદ્યપદ્ય અનુવાદ મહારી એક નવલિકામાં છે. 'સિમ્પેલાઇન' અને 'એથેલો' ના એક એક અંક આપા કરેલા પણ તે વખતે છંદો ઉપર મહારો હાથ ખેડેલો નહીં. 'હુરલેટ' ના એક બે ફકરા મુક્ત અનુષ્ટુપમાં કરેલા પડયા છે. આ વખતે તેા પ્રકટ નથી કરતો. સ્વ. રતિપતિરામે પોતે લખેલ ઉત્તરરામચરિતના અનુવાદમાંથી એક અંક, એક હજી ઉછરતા કવિબંધુએ એ જ નાટકના પોતાના તરજુમાનો બીજો એક અંક મહને મોકલેલા ત્યારે એમાંના મ્લોકો-માંથી મોટા ભાગના મહારા તરજુમા મેં એમને મોકલેલા. તે ય અહીં નથી આપતો. ભવભૂતિનો માત્ર એક નમૂનો આપું છું. શેકસ્પીયરના રોમિયો જ્યૂલિયટમાંથી આ એક જ પંક્તિ આપું છું. એક સોનેટનો અનુવાદ સંગ્રહમાં જ અન્યત્ર આવી ગયા છે. સારા મૂલાનુબિબી અનુવાદ કરવામાં લેખકની કપરી કસોટી થાય છે. સ્વતંત્ર લખવા કરતાં એ વધારે મુશ્કેલ છે અને વધારે વખત ખાય છે, તે અનુભવીઓ જાણે છે. છતાં એવાં મથામણાથી લેખક ઘડાય છે પણ સારી રીતે.

શેક્ષિ બંને 'આડ દુ એ સ્કાઇલાક' માંથી. ૧ લી પંક્તિનાં છેલ્લો શબ્દ (ગજળ ને બદલે) સભર વાંચવો. સ્વિન્ગર્ન—'પ્રોસપર્ધન' માંથી. 'ત્રીતિછંદ. જીવો 'લિરિક'. ફાન્સિસ ટોન્સન—'દુ એ ડેયસી' માંથી. આ કંડીનો અનુવાદ—મૂલના લેશ પણ નિર્દેશ વિના—એક જાણીતા લેખકબંધુમાં જોઈ તે વિષે મેં એક વિવેચક મિત્રને વાત કરી; એમણે અને પછી બીજાઓએ એ કર્તા અને બીજાઓનાં ઘણાં 'અપહરણો' જાહેર કરી દીધાં. મૂલ લેખકોએ પોતાના કદંક જવાબ બચાવ રજી કર્યા. શ્રી વિશ્વનાથ ભટ્ટ જેવા વિવેચકોએ તેની સમીક્ષાઓ કરી. અમેરિકામાં 'વોશિંગ્ટન' ઇર્વિંગના ઝમાનામાં તફામત્યેઆ સારી પેઠે થતી ત્યારે તેણે એ ઉપર એક ફરેલ નિબંધ લખેલો; જીવો એની 'સ્કેચબુક'. ઋગ્વેદ આ વાદેવીની પોતાની ઉક્તિ છે. કવિતા અને સાહિત્ય વિરાહ જોઈએ દુર્બોધ જડખોતોડ પ્રથમે જ સમઝાય એવાં ન જોઈએ, બધી ય સાચી વાત, પરંતુ માત્ર અર્ધસત્ય. ઋગ્વેદ દૃષ્ટા અહીં વાદેવીના મુખમાં જ શા બોલ મુકે છે, જીવો. મહારો પૂરેપૂરો પરિચય, મહારાં તમામ રહસ્ય મહારા ખાસ વ્હાલાઓ માટે જ, જેમ જાનાનાં તેના પતિ માટે જ.

ભાસ જુવો 'લગ્નમાં બ્રહ્મચર્ય'. બતહરિ-જુવો 'લિરિક'. પ્રાચીન (૨) ગુજરાત સાહિત્યસભા, અમદાવાદ, પોતાની આર્થિક કાર્યવહીઓ ઉપર સુસ્થિતિ લેખે છાપે છે, તેનો અનુવાદ : લખીને તુર્ત શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદને મોકલેલો, કેટલી મુક્ત ઉપર તે યાદ નથી. મ-અ-થ ની ભળીતી શકું તલા-પ્રશારિત. અને (૨૪) પછી ઉમેરી દીધો-(૨૫) જેમ્સ રસલ લાલેજ : નિશાનચુક બેગુનાહ; બેગુના ને નીચું નિશાન. અને (૨૬) મેટલિન્ક— તે દર્શનો, તે અર્ધસાક્ષી વાસ્તવો, તે બૃહત્ રેડાતાં જ લઘુલઘુ પાંત્રમાં, તેયત્ન વિક્ષાવિક્ષ સાન્તતણા અનન્ત લોકના.

વીર નર્મદ [૧] અને કેલાપી લખ્યાં મહારાં ઠક્કર વસન્તસં વ્યાખ્યાનો વખતે. નર્મદ [૨] લખ્યું શતાબ્દિ પ્રસંગે.

લેખક બંધુએને જુદે જુદે સંમયે પ્રસંગોપાત. ૧ જુદાં શ્રી રામનારાયણ પાઠકને; છેલ્લું— શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાને. પ્રાચીન ગ્રીક કવિ એરિસ્ટો ફેનિસના અમર કૌમિલીઓમાં કેટલાક અંશ અનુચિત છે, ગ્રામ્ય અશિષ્ટ અમર્યાદ અને નિંદા છે. શ્રી વિજયરાયક વૈદ્યને આજીજીની રીતે બનાવતું પ્રહસન શ્રી ચંદ્રવદન લખ્યું અને ભળવું ત્યારે આ પ્રલોક મોકલેલો. એમાં 'કપાતર' શબ્દ અપશબ્દ છે જ. અને સુરતી બંધુ અપશબ્દ એક સામે બે ચોડવાના જ. ભલે. પણ એમણે આંતી સામે લખેલી પોતાની રચના મૂળે 'મોકલી જ નહીં, શાને વાવું? એમણે પ્રતિકાકર્ય લખ્યું છે તે હુમ્મત પણ પછી કેટલેક વર્ષે એક બીજા બંધુએ પ્રતિકાવ્યા આદિ વિષે વ્યાખ્યાન કરેલું તેમાં મેં જોયું ત્યારે જ મહારા જાણવામાં આવી.

અને ઉપલું બેગું કરવામાં રહી ગયેલ એક લોકકણ્ય કે મુક્તક અહીં ઉમેરી લઉં છું. અધિ કહેાર પટાન્તર ચીરિને

ઉર ગુહાતલ સાંવ ઉઘાડતાં

કરુણતા કટકે, મૃદુતા સરે,

નયનથી ખરતાં જ્યમ મોતીડાં

ખરડરેખ જ ગાલ મુકી જતાં. [ખરડરેખ=આધરાણા, લીસોટા.]

જુવો- નવીન કવિતા વિષે વ્યાખ્યાનો દર્શન ૩ જુ.

ઘડપણ સામે કરાણ વૃદ્ધ અને યુવતી, યુવક અને વૃદ્ધા બંનેને લાગુ પાડવા સખે કે સખી શબ્દ યથોચિત લેવો. જુવો 'લિરિક'. આ 'અભ્યસ્ત' રચના સારી નથી, કેમકે બીજી પંક્તિના ઉત્તરાર્ધમાં ખેલો પર્ચાય ગીતિના માપનો, બીજો આર્યાના માપનો લેવો પડે છે. બંને પર્ચાય એક જ માપના હોવા જોઈએ.

કિંગ્ડમ હોખસ સ્વ. કાન્તિલાલ 'સુવર્ણ માલા' અલાવતા ત્યારે એમના આમહથી લગભગ એક વર્ષ 'માસિક મનન' લખેલું તેમાંથી.

પર્લ બક—આતો માત્ર એક અને તાગે નમૂનો છાપું છું.

અલ્બી કિકે—જીવો 'દર્શનિયુ' નવી આવૃત્તિમા છેલ્લી નવલિકા.

ધાર્મિક સાહિત્યે ઈશ્વર—જીવો 'સાહિત્ય અને પ્રગતિ' એ સંગ્રહમાં મહારો નિબંધ. હેમચંદ્રાચાર્ય—જીવો 'આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ' નવી આવૃત્તિ. હિતોમારો. ભવાની અને ચીની સાહિત્ય અને ક્લામાં. સાંકેતિક અને પરંપરાશિષ્ટ. ['કન્વેન્શનલ'] અંશો ઘણા હોય છે. આ અનુવાદને 'વિરહ' નાં સૂત્રવાક્યોમાં ઉમેરી લેવો. ભદ્ર નારાયણ—આ અશ્વત્થામાંની ઉક્તિ છે. હત્યા, પિતા દ્રોણની. હેમચંદ્ર અને ભદ્ર નારાયણને કવિઓની મળલિસમાં ઉમેરી લેવા.

ભાંગલું ભરચ : ઇતિહાસ પ્હેલાંના કાળથી આજ લગીનાં ભરચના રાજ્યસ્વામી-ઓમાંથી મુખ્ય પ્રથમ આઠ પંક્તિમાં નોંધ્યા છે. ૧ વણ=૩, કપાસ. પ્હેલ પ્રથમથી આજ લગી ભરચને એકસરખું ન્શાલ કરનારે દ્રવ્યતો ભરચી ૧ છે. ગુણાદય પૈરાયી ભાષાની બૃહકથાનો કર્તા. કહે છે કે ભરચના રાજ્યે પોતાની કુવરી પ્રતિષ્ઠાના મહારાજને દીધી ત્યારે તેણીના મંત્રી અને ગુરુ લેખે ગુણાદયને ઝંના રસાલાના મુખ્ય પદેનીમીને પ્રતિષ્ઠાન મોકલેલો. મહારાજ કુવરીને મહેલે આવે, આવ્યાજ કરે, મટ્ટે એ પછારે ત્યારે ગુણાદય, રાજરાણીને મનેરજક કથાઓ કહેતો તે આ બૃહકથા, જે તો ઘણો સમય પ્હેલાં નાશ પામી છે, પાલુ બાણ, દંડિ, મુખધુ આદિએ પોતાની નવલો મટ્ટેનાં વસ્તુ અથવા પોતપોતાની વસ્તુમાંના થોડા અંશ આ બૃહકથામાંથી મેળવેલા અને પછી નવમા સૈકામાં સોમદેવ અને હેમેદ્રે આ બૃહકથા ઉપરથીજ કથા સંરિસાગર અને બૃહકથા મંજરી નામે સસ્કૃત રચનાઓ કરેલી. હીર-સરિ હીરવિન્યજ; અકબરને જૈન ધર્મનો પ્રોધ કરનાર ગુરુ; આખી દુનિયામાં એક જ ધર્મ જોઈએ એ મહાભાવના અકબરે હીરવિન્યના બોધથી પાલુ મેળવી હોય. ૧૪ હારા આઠઆઠલા અત્યંત લાંબા આયુષ્યમાં કાલજિત કહેવાય એવી એક પાલુ ક્ષણ—દેખાતી નથી. તું તો કાલચક્રથી કચરાયા જ કરેલું છે. આ સૌ. ને 'પૂણા અને મુંબાઈ' પ્હેલાં મુકવી.

છેલ્લી ધરીએ નીચેની કૃતિઓ જરી છે: (૧) સોનિટ, જે મ્હને યાદ પાણું રહેલું નહીં, અને અહીં પ્રથમજ છપાય છે; (૨) પૂણા ગુજરાતીબંધુસમાજના હસ્ત-લિખિત 'બંધુ વિનોદ' ને આરંભતાં, તેને આશીર્વાદરૂપ રહેલું સૂત્રવાક્ય. (૧) પૃ ૧૪૭ અને ૧૪૮ વચ્ચે આવે; (૨) પૃ ૨૮૬ અને ૨૯૦ વચ્ચે.]

(૧) પ્રશ્નોત્તર : સ્થાપિ તે જ પ્રણય.

પૃથ્વી.

“ ‘કરાર’ ગણું હું, ન કેમ મતિ એ જ તું’ એ કરે ?
ખસ તુથિ ન કેમ તોય ખસ તું ઉરથી અરે ?
ધસૂં અવર સૌંડ, તું ય કર ને નકલ માહરી,
—નવે યુગ છુટો નવીન, સુખ તાજગીથી ભરી !
નવે યુગ નવીન હોય સ્મૃતિ કાયદા રૂઢિઓ,
ધસાર્ધ જુનવાણુ થાય ચલ લગનની ગ્રંથિઓ !”
“ભલે કર સુગયુ : કરે પણુ ભવાઈ શાને નકટ !
તણ, પળ બિજે ભલે : લવ ન ઝેર આ લોચને.
ચહે યુગલ ભોગમૂર્તિ ? કદિ યે ન ત્રીજી પ્રકટ ?
—અહો પ્રણય તાહરા ! વરસ માસ કે દિવસ ખટ !
ભલે ઉર પછી ઉરે રતિ પુકાર, કાચું તલને !
વિનોદજ ચહે, —ભલે ફસવ જોડને તંદને !
કહું ફકત એક બોલ, કહુ આજ, અંતે મિઠો :
‘સતી’ લગનખદ્દ હું : મુદતિયો પ્રણય ક્યાં દિઠો ?”

(પળ=ખ)

૧૪

(૨) ‘ધિ નાઇન મ્યુઝીસ’. (નવ કલાદેવીઓ)

મનહર.

કોઈ ધડોમૂર્તિ, રંગ પૂરો કોઈ, કોઈ વ્યંજ્ય
વાત સાદી છેકથી અચરજ કવી રહો;
કોઈ ગાન મંજુભવ્ય, નાટ્ય છટાદાર કોઈ,
થપી જાતે રીઝતા, અવર રીઝવી રહો;
ધતિહાસ રમરો, ફિલસૂફી મથો કોઈ વળી
બુણી શાસ્ત્ર—સ્થાપત્યે ધસમસ ધસી રહો;
મનુસંસ્કૃતિની એમ નવે દેવી આવી મળો,
ને આ બુધવિનોદ અહા સમુદ્વસી રહો !

[શાસ્ત્ર=વિજ્ઞાન]

૮

મધ્યમ તાષ્ટક પ્રભો નિકટ તાહરી, એક બે બીજી કૃતિઓ અને થોડી પ્રકટ કરવા
જેવી કશુકાઓ છેક અત્યારે જડે છે, પણ આ ચોપડીમાં હવે તેા જગાજ નથી;

આવતી આવૃત્તિમાં, ટિપ્પણમાં ઉમેરાયેલી કૃતિઓની પ્રથમ પંક્તિઓ સૂચિમાં
યોગ્ય સ્થાને ઉમેરી લેવી.

પુષ્પિકા જીવો આના પછી. આર્યા. આપણી રૂઢિ 'મં થોતે' વર્ષાદિ આપતાં
તે આંકડા ઉલટા ક્રમે આપવાની છે. ગુણ=૩; તાલ=૭ અને ૩૭=૭૩. તાંડવ=૭.
આગળ ચાલતાં શ્રુતિ રસ મુખ્ય=૧૮૬૪; દ્રિયત્વાદ્=૪૨ એટલે ૧૯૦૬.

પુણિકા.

—આર્યા—

આજકાલ કરતાં ને	પેઢીક્રય મંહિં સુણાઇ ગ્રીલાયા
લઘુ મધ્યમ આંદોલત,	કલાજતે લગિર પ્રોક્ષાયા,
‘ભણકારો’ ગંબી ને	ખુલ્લા, ઘેરા વસંત, ઉંચાનીચા,
ખડખડતા ફૂગતા,	તુટિત સુશુદ્ધિત, રસિક કૂચા;
છાપ્યા તે આ ખાંતે	વય ગુણુતાલાખદ તાંડવે માસે,
જગવિગ્રહતાંડવના	૩ ૭ ૭
પ્રાક્રિકાભિધે યંત્રે	છઠ્ઠા અખદાર્ધમાં, ગ્રીષ્મે,
શ્રુતિસંસુખમજી શાકે	વિક્રમ સંવત્સરે, વિનય તામે,
૪ ૬ ૮ ૧	સન ઇસાઈ દિવ્યત્વારે.
વાંચો વાયક હોસે	૨ ૪
શ્રુતિ સરવીય રહેશે	શ્રુતિ માંડતાં રસે હૃદય બીજે,
	અધિર જ, જો રસગણે બીજે. ૧૦

હતિ શુભ મુવાવ

[ગુજરાત સાહિત્ય સભા કાર્ય વાર્તા ૧૯૪૦ પૃ. ૧૭૬/૭.]

આજની ગુજરાતી કવિતા પ્રયોગ દશામાં છે. એ ભિન્નભિન્ન ક્ષેત્રની વ્યક્તિઓમાંથી આજની કવિતાના દેહને આત્માએ પોષણ મેળવ્યું છે. આજની કવિતાનું કાઠું ઘડાયું આપણા પ્રયોગશીલ પ્રો. હાકોરને હાથે; અને કવિતામાં પ્રાણસંચાર થયો, ગાંધીજીની સર્વતામુખી પ્રવૃત્તિઓને પ્રતાપે... એકે જીવનના અંધિયારપણા પર કોર આઘાત કર્યો. જીવનએ કાવ્યગીતોના અંધિયારપણા પર એવો જ વજ્રપાત કર્યો. એકે જીવનની અને ભાવનાની અરપૂર્યતા સામે જોડાઈ પુકારી. જીવનએ કવિતામાંથી શબ્દોના અને વિચારવજ્રોની આભડછેટ ટાળી..... સમયનો ભોગ અથાગ મેહનત અને તવા પ્રયોગકારોને નશીબે હોય છે તે અપ્રિયતા, — આમાંથી તવા મળ્યોને પ્રોફેસર હાકોરે ગયાવ્યા છે એ જાણ કદી વીસરવું ન ભેદ્યો. અને એજ વસ્તુ હસાવવાને શ્રી. ઉમાશંકર એક વ્યંગ ચિત્ર (કારિકેચર) પણ ચોજે છે — તરી કવિતા કથયિત્ય પરત્વે મહાત્મા ગાંધીજી અને આયોજના પરત્વે પ્રો. હાકોર. એ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વ્યક્તિઓના ખભા ઉપર ચઢીને ચાલી રહી છે.

શ્રી. ઉમાશંકર ભેળી.

પ્રો. ડાકોરનો નવો વિવેચનાગ્રંથ

નવીન કવિતા વિષે વ્યાખ્યાનો

પ્રો. ડાકોરે આ વ્યાખ્યાનો ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદની વિદ્યાવિસ્તાર વ્યાખ્યાનમાલામાં ગયા એમાં સામાં કરેલાં; 'કવિતા શિક્ષણ', 'સિરિઝ', 'આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ' વગેરે ચોપડીઓદ્વારા પ્રો. ડાકોર જે કવિતાભાવનાનું આ નીશપચીશ વર્ષથી વિવરણ અને સમર્થન કરતા આવેલા છે, તેને એમણે આ વ્યાખ્યાનોમાં ઉચ્ચતરે ભૂમિકાથી અને તોપણ વધારે સરલ રીતે આલેખી છે. પદ્ધતિ પણ એમણે ઉપલી ચોપડીઓની એટલે પુષ્કળ દાખલાઓ આપવા ચર્ચવાની રાખી છે. આ વ્યાખ્યાનો છપાઈ રહેલા આવ્યાં છે અને ગદ્યાર પડવામાં છે. અને પ્રો. ડાકોરની ખીંટ ચોપડીઓ પ્રમાણે આનું પણ

મળવાનું હોવાનું : -

એન. એમ. ત્રિપાઠી કંપની. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ. મુંબઈ ૨.

